

НАЦІОНАЛЬНИЙ
ЗАПОВІДНИК
*«Батьківщина
Тараса Шевченка»*

«ТАРАСОВА ГОРА: ЛЮДИ І ПОДІЇ»

Матеріали
Всеукраїнської науково-практичної конференції
з міжнародною участю
до 210 річниці від дня народження Тараса Шевченка
та 165-річчя його останнього приїзду в Україну

Канів 28 травня 2024

МІНІСТЕРСТВО КУЛЬТУРИ ТА СТРАТЕГІЧНИХ КОМУНІКАЦІЙ УКРАЇНИ
ШЕВЧЕНКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ЗАПОВІДНИК
НАЦІОНАЛЬНИЙ ЗАПОВІДНИК «БАТЬКІВЩИНА ТАРАСА ШЕВЧЕНКА»

«ТАРАСОВА ГОРА: ЛЮДИ І ПОДІЇ»

Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції
з міжнародною участю
до 210 річниці від дня народження Тараса Шевченка
та 165-річчя його останнього приїзду в Україну

КАНІВ
28 травня 2024

УДК 082

Редакційна колегія:

Коваленко В. М. (голова) — кандидат педагогічних наук, в.о. генерального директора Шевченківського національного заповідника

Шевченко Л. М. — генеральний директор Національного заповідника «Батьківщина Тараса Шевченка»

Чорна Л. О., кандидат історичних наук, завідувач відділу наукових досліджень Шевченківського національного заповідника

Чорний М. Г., кандидат біологічних наук, старший науковий співробітник; провідний науковий співробітник науково-дослідного відділу охорони пам'яток історії, культури та природи Шевченківського національного заповідника

Рекомендовано до друку Вченою радою Шевченківського національного заповідника.

Протокол № 9 від 17 жовтня 2024.

«Тарасова Гора: люди і події»: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю до 210-ї річниці з дня народження Тараса Шевченка та 165-річчя його останнього приїзду в Україну. Канів, 28 травня 2024 р. / Упорядник: Л. О. Чорна. Київ: «Панмедія», 2024. 298 с., іл.

ISBN 978-966-8947-36-0

У збірнику опубліковано наукові дослідження із шевченкознавства, мистецтвознавства, літературознавства та історичні. Статті присвячені боротьбі українства проти московської агресії, підкреслюється вагомість слова Тараса Шевченка у сучасних умовах; висвітлюються форми і методи музейної діяльності під час російсько-української війни, формування музейних колекцій, проблеми збереження національної культурно-мистецької спадщини та природного довкілля.

Видання адресоване науковцям, шевченкознавцям, краєзнавцям, освітянам.

На першій сторінці обкладинки — фоторепродукція: «Т. Г. Шевченко. Автопортрет з свічкою». Офорт, акватинта, 1860. Фото із доступних джерел.

Друкується в авторській редакції. Автори несуть відповідальність за достовірність фактичних даних та інформацію, що міститься в матеріалах. Висловлені думки авторів можуть не співпадати з позицією організаторів конференції.

ISBN 978-966-8947-36-0

© Шевченківський національний заповідник, 2024

© Колектив авторів, 2024

ЗМІСТ

Коваленко Валентина

Вступне слово до учасників конференції 6

Погорєлова Людмила

Вітання учасникам конференції від Музею Тараса Шевченка в Торонто 8

УКРАЇНА НА ЗАХИСТІ ЦИВІЛІЗАЦІЙНОГО ВИБОРУ

Мацьків Лана

Музей Шевченка в Канаді: як війна в Україні вплинула на діяльність музею 10

Зелененька Ірина

Постать Тараса Шевченка у віршах воїнів 19

Ісаєва Ольга, Осипенко Таміла

Російсько-українська війна: історії українських воїнів та волонтерів 30

Небилиця Наталія

Культурна спадщина України в умовах російсько-української війни. Загрози та можливі шляхи збереження, реставрації нерухомих пам'яток, пов'язаних з ім'ям Тараса Шевченка 41

Овсієнко Лідія, Давиденко Галина

Реалізація освітніх проєктів у Корсунь-Шевченківському державному історико-культурному заповіднику після повномасштабного вторгнення рф в Україну 49

Чулкова Тетяна

«Війна і Перемога» – російсько-українська війна на полотнах Ольги Карпенко 58

ШЕВЧЕНКОЗНАВСТВО

Авраменко Валентина

Відображення українських національних ідей в спогадах Івана Зілинського про поїздку на Тарасову гору 66

Беценко Тетяна

Простір як Всесвіт у поетичному дискурсі Тараса Шевченка: мовні засоби репрезентації 73

Гогуля Марина

Відкриття пам'ятника Тарасу Шевченку в Каневі 1923 року.

За спогадами Івана Дубинця

81

Клименко Тетяна

Постать Тараса Шевченка в житті Миколи Костомарова

91

Клочко Людмила

Вшанування пам'яті Кобзаря Василем Тарновським-молодшим

97

Коломацька Наталія

Пропаганда в історії та культурі як інструмент маніпулювання масовою свідомістю. На прикладах творчості Тараса Григоровича Шевченка

104

Крупач Оксана

Актуальність творчості Кобзаря в період російсько-української війни

100

Метик Людмила

Вшанування пам'яті Кобзаря на його батьківщині

119

Мітіна Тетяна

Емотивна лексика в англомовному перекладі поезії-балади Тараса Шевченка «Тополя»

125

Немченко Іван

Шевченківські мотиви в творчості Миколи Лазорського

130

Нестеренко Валентина

Листування Тараса Шевченка і Михайла Максимовича

137

Павлик Наталія

Літературна шевченкіана Івана Коваленка

154

Паламарчук Ірина

Українська символіка в монументальній шевченкіані

165

Степенькіна Парасковія

Шевченкове слово в житті Василя Авраменка

173

Хаврусь Андрій

Роль творчості Тараса Шевченка у формуванні світоглядних позицій І. С. Нечуя-Левицького. Письменник про Кобзаря

182

ІСТОРИЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ

Бонь Олександр

Олекса Варавва про повсякдення літераторів Києва у 1920 роках

190

Мушта Олександр

Кам'янський осередок Народного Руху України та його суспільно-політична діяльність на завершальному етапі виборювання самостійності України (1990–1991 рр.) 198

Чорна Людмила

Феномен шістдесятництва в оцінці учасників руху спротиву другої половини ХХ ст. 210

Шокун Владислав

Історія Канева від створення Черкаської області до сьогодення 227

МИСТЕЦТВОЗНАВСТВО**Коханчук Віталій, Басиста Ніна, Яρμοш Тетяна**

Особливості декоративних розписів Олени Поліщук 233

Гусейнова Юлія

Мистецькі твори Марфи Тимченко у фондовій колекції Шевченківського національного заповідника 240

Кравченко Катерина

Наукове комплектування фондів Національного історико-культурного заповідника «Качанівка» порцеляною з Канади ХІХ–поч. ХХ ст. 246

Чулкова Тетяна

Презентація творчості мистецької династії Саєнків на Тарасовій Горі 254

**МУЗЕЙНА, ПАМ'ЯТКООХОРОННА
ТА ПРИРОДООХОРОННА ДІЯЛЬНІСТЬ****Дзима Віта, Миколенко Лариса, Юрченко Ірина**

Церква Покрови Пресвятої Богородиці в Каневі як перспективний об'єкт релігійного туризму 267

Метка Людмила

Актуальність заснування в Опішному Меморіального музею-садиби майстра художньої кераміки Василя Омеляненка 274

Чорний Микола

Особливості формування нижнього парку Шевченківського національного заповідника та можливості його використання в екскурсійній діяльності 279

**ВЕЛЬМИШАНОВНЕ ТОВАРИСТВО,
учасники Всеукраїнської науково-практичної конференції
«Тарасова гора: люди і події», приуроченої
до 210-ї річниці з дня народження Тараса Шевченка, –
Слава Україні!**

Посилаю найкращі зичення усім учасникам конференції, співорганізаторами якої стали шевченкознавчі установи: Шевченківський національний заповідник, Національний заповідник «Батьківщина Тараса Шевченка» та Музей Тараса Шевченка (м. Торонто, Канада). Конференція об'єднала науковців Києва, Черкас, Вінниці, Херсона і Сум; колег із заповідників: Національного історико-культурного заповідника «Качанівка», Національного історико-етнографічного заповідника «Переяслав», Національного музею-заповідника українського гончарства (м. Опішне), Кам'янського державного історико-культурного заповідника та Корсунь-Шевченківського державного історико-культурного заповідника.

Подячна за щире пошанування нашого Батька нації, за багатолітню співпрацю шановного товариства з Шевченківським національним заповідником. Нехай наші наукові шевченкознавчі пошуки ознакуються новими здобутками!

Цьогоріч відзначаємо не лише 210 років із дня народження Тараса Шевченка, але й 165-річницю його останнього приїзду в Україну та 140-річчя започаткування Шевченківського меморіалу на Тарасовій Горі – встановлення у 1884 році пам'ятника-хреста на могилі поета та побудову хати біля неї, де було створено перший народний музей українського генія – «Тарасову світлицю».

Повернення Шевченка як символу національно-культурного відродження в український духовний простір триває неспинно. Геній Тараса Шевченка сторожким своїм зором пильнував і початок 1990-х, і Помаранчевий майдан, і барикади 2014-го в Революцію Гідності, і зараз на передовій російсько-української війни шикує під жовто-блакитний прапор все більше просвітлених, національно дозрілих борців за свободну від навали так званого «рускава міра» нашу державу. І чим більше пізнаємо Шевченка, тим більше йому довіряємо, тим більше шукаємо в його батьківському слові мудрих відповідей і настанов, зокрема і на всі ті криваві заходи з боку імперської росії, що виважили на світову видноту усю її звироднілу сутність, ті її загарбницькі амбіції, які вона ніяк не вгамує

щодо України за кількасотлітню історію: це її неспинна стратегія виходження української національної історії і культури, зокрема, ліквідація українських вольностей, зруйнування Запорізької Січі; це інфікування української еліти вірусом малоросійства. До речі, Шевченкові дорідні гени в імперській обставі нівроку справилися з відторгненням всього того чужого, чим хотіли витравити його щирцеве українське єство. Ба більше: антиімперська, антимосковська риторика Шевченкового Слова сьогодні зрідні духом кожному українцеві, хто став на прою з багатовіковим окупантом на усіх фронтах: його слово мобілізує, надихає, мотивує; його «борітеся – поборете!» дає живосильну націєтворчу енергію, що зрушує в нас потужний поступ до багатовікової переможної української боротьби. Шевченко «на сторожі» українців поставив своє Слово, як духовний блокпост, як вогневу позицію – аби не тільки у рідний простір не допустити московитського зла, а й пильнувати внутрішнього ворога, що ставить загати до нашого самоствердження як нації нащадків великої Русі.

Слава Україні! Героям слава! Разом – до ПЕРЕМОГИ!

*З пошаною,
Валентина КОВАЛЕНКО,
голова оргкомітету,
в.о. генерального директора
Шевченківського національного заповідника,
кандидат педагогічних наук,
член Національної спілки письменників України*

Шановні учасники наукової конференції, присвяченої 2010-й річниці шевченківського ювілею, дорогі науковці, митці, музейні працівники, шанувальники безсмертної спадщини великого Кобзаря, наші брати й сестри в Україні!

Дозвольте передати всім вам щирі вітання від себе особисто й від імені та за дорученням дирекції музею Тараса Шевченка в Канаді, членів музейної ради та наших добровільних помічників-ентузіастів, які невтомно сприяють популяризації творчості та життя нашого геніального поета в Північній Америці.

Ми добре усвідомлюємо, що цьогорічна конференція – це не тільки традиційне й багатогалузеве обговорення наукових досліджень геніальної Тарасової спадщини як літератора, митця, історичного та політичного діяча світового рівня. Це й обговорення змін, що сталися у світовій українській спільноті за час безпрецедентної боротьби українського народу за незалежність своєї держави, розвиток науки, культури й духовності в умовах воєнного стану.

Сьогоднішні реалії спонукають шевченкознавців на пошук нових та ефективних методів збереження шевченківського спадку. Ці реалії як ніколи раніше довели фундаментальне значення кожної літери з тих 835 творів Кобзаря, що вимагають переінтерпретації, зміни наголосів та осмислення їх нової актуальності.

Відлуння шевченківського трагізму й глибокого суму за долю українського народу, поєднаного з патріотизмом й палкою вірою в ідеї рівності, резонує сьогодні в серці кожного українця. Про себе поет писав: «Історія мого життя є частиною історії мого народу». Як українці в Канаді, ми відчуваємо себе не лише часткою нової історії світового українства. Ми стали свідками феномену зльоту інтересу до творів Шевченка в Західній півкулі. Але ми водночас являємося й активними учасниками цього процесу. У своїй щоденній роботі ми рівняємося на останні теоретичні й практичні доробки українських шевченкознавців.

Тож бажаємо учасникам конференції натхненної й плідної роботи, й з нетерпінням чекаємо нових результатів їхньої новаторської діяльності!

Людмила ПОГОРЕЛОВА,
директор музею Тараса Шевченка в Канаді
(Торонто, Онтаріо, Канада)

УКРАЇНА НА ЗАХИСТІ ЦИВІЛІЗАЦІЙНОГО ВИБОРУ

УДК 069 Шевченко

Лана МАЦЬКІВ,

магістер мистецтвознавства,

член правління Музею Шевченка,

член Спілки журналістів України, художниця

(м. Торонто, Канада)

МУЗЕЙ ШЕВЧЕНКА В КАНАДІ: ЯК ВІЙНА В УКРАЇНІ ВПЛИНУЛА НА ДІЯЛЬНІСТЬ МУЗЕЮ

Черга жінок, чоловіків і дітей чекає, щоб взяти з кошика довгі смужки білої тканини. Вони мають на меті зв'язати та скрутити цю тканину на сітку для виготовлення зимового камуфляжу – точної копії військової техніки, якою маскується українська бойова техніка на полі бою. У міру того, як робота просувається і люди змінюють один одного, волокна починають змінювати колір, ніби людський дотик повертає їх до життя. Там чорнилом і олівцем залишені тими, що в'яжуть, імена, побажання, молитви. Вони виконують своє завдання і відходять убік, витираючи сльози та шепочучи імена близьких, втрачених протягом довгих місяців жорстокого вторгнення Росії в Україну. Дія відбувається 4 лютого 2024 року в Торонто, Онтаріо, в Канаді. А в Україні вже майже два роки триває війна. У виставковій галереї музею Шевченка натягнута біла камуфляжна сітка – таке видовище ще зовсім недавно неможливо було уявити. І все ж того дня це було в центрі картинної галереї під яскравим світлом – переплетені емоції, щира ніжність і смуток, гнів і лю-

**Фото 1. Плетіння камуфляжної сітки у
музеї Тараса Шевченка.
Торонто. 4 лютого 2024**

бов. Пуповина, що з'єднує творців з Батьківщиною. Символ нової реальності в залах музею Шевченка (Фото1).

Цей інтерактивний досвід в'язання камуфляжної сітки був поєднаний із «Щоденником війни», нещодавньою виставкою плакатів, створених вісьмома молодими українськими художниками, які відображають їхній власний досвід війни, а також твори дитячої творчості, подаровані художньою школою з міста Сокаль на Львівщині. Протягом наступних тижнів сітка щодня зростатиме в розмірах. Через двадцять днів екскурсія з гідом була похмурим нагадуванням про 24 лютого 2022 року – день, коли Росія запустила ракети в мирне небо над Україною. Більшість дитячих робіт було продано через серію розіграшів, але частина камуфляжної сітки залишається як артефакт у музеї.

Від першого дня свого заснування у 1952 році, музей Шевченка є єдиним українським культурним закладом на північноамериканському континенті, повністю присвяченим життю, мистецтву та літературній спадщині Тараса Шевченка. *«Наш музей завжди мав три основні напрямки роботи: перший – популяризація життя та творчості великого Шевченка, і його вкладу в світову культуру. Другий – збирання та збереження матеріалів, по історії українських поселенців у Канаді. Третій напрямок – це поширення славної культури України шляхом популяризації українського образотворчого та народного мистецтва серед широкої канадської аудиторії, – розповідає Людмила Погорєлова, директорка музею та його інтелектуальний рушій. – Але з припливом нової хвилі українських біженців, які рятуються від жорстокості війни в Україні, пріоритети музею змінилися відповідно до вимог часу. Наші програми задовольняють зростаючий інтерес канадців до всього українського, так і відповідають емоційним, соціальним, інтелектуальним та естетичним потребам недавньої хвилі української імміграції до нашої країни».*

З послабленням COVID-обмежень наприкінці 2021 року та наближенням 208-ї річниці від дня народження Тараса Шевченка музей у співпраці з Аллою Євдокимовою, українсько-канадською художницею та засновницею Art Heritage School, запланував провести виставку дитячих малюнків. «Мій Шевченко, мій світ». Потім сталося неймовірне: 24 лютого 2022 року почалось повномасштабне вторгнення. Попри це, проєкт відбувся. Одноголосним рішенням всі кошти, зібрані від продажу картин і різноманітних сувенірів із колекції музею були переказані на гуманітарну допомогу Україні. Ця надзвичайно успішна виставка зібра-

ла понад 4 тисяч доларів. З того часу постійна робота з молоддю стала неодмінною частиною діяльності музею (Фото 2). Війна стала ключовим фактором привернення уваги канадців до України та всього українського. Відвідування музею стало рекордним. Люди з усіх верств суспільства прагнули отримати

**Фото 2. Виставка дитячих робіт
«Мій Шевченко, мій світ», березень, 2022**

екскурсію та дізнатися більше про історію та звичаї країни, у якій її громадяни продемонстрували таку мужність.

Дехто прямували до музею прямо з аеропорту зі своїм багажем. Багато відвідувачів зробили щедрі грошові пожертви для України, а деякі навіть пропонували допомогу у навчанні біженців англійської мови. До цього дня інтерес до музею не слабшає.

Одним із важливих актів підтримки став «United for Ukraine», концерт зі збору коштів, організований компанією Національний балет Канади. Разом з легендарною прима-балериною Сонею Родрігес ми обрали шість картин з музейних колекцій, які стали візуальним фоном для виступу провідних артистів Торонта. Крім того, музей Шевченка приєднався до Канадської коаліції музеїв і архівів, яка створилася для допомоги у збереженні культурної спадщини України. Музей Шевченка допоміг передати українським колегам понад ста протипожежних ковдр, надзвичайно важливих в музеях під час війни.

А потім були сотні тих, хто прийшов поділитися спогадами та надіями. Зруйновані колишні життя, зруйновані домівки та розбиті смертоносними наступами агресорів мрії. Недавні українські біженці прийшли до музею шукати розради та підтримки, водночас будуючи життя в Канаді та міцно тримаючись своєї етнічної та культурної ідентичності. За кілька місяців музей Шевченка став місцем паломництва для новачків, яких привабила сила

імені, яке він носить. *«Музей Шевченка – це мій дім далеко від дому. Я знаходжу силу в слові Кобзаря, яке сьогодні як ніколи актуальне»,* – зауважила Олена Редько, біженка з Києва, танцівниця класичного балету, яка знайшла нову пристрась у малюванні тут, у Канаді. *– Бути тут – це як дихати свіжим повітрям на берегах мого улюбленого Дніпра. Без музею мій досвід імміграції був би набагато важчим. Це не лише пов'язує мене з моїм культурним корінням, але й допомагає моїм дітям пристосуватися у новій країні, заохочуючи їх активно залучатися до українських мистецьких проєктів».*

Разом зі своїми дітьми Олена Редько займається живописом та малюнком у Школі «Art Heritage» у викладача Алли Євдокимової, яка активно заохочує своїх вихованців вивчати українське народне мистецтво та надихатися ним. Обоє дітей Олени брали участь у виставці «Мій Шевченко, мій світ». Відтоді відбулося ще кілька заходів за участю дітей віком від п'яти років. Наступна виставка дитячої творчості «Марія Примаченко очима дітей» мала надзвичайний успіх. *«Від часу заснування музею в 1952 році в Оквіллі, Онтаріо, його зали ніколи не були такими переповненими дитячими голосами та сміхом»,* – каже Бернардин Добровольська, президент музею. *– Ми щасливі бачити, наскільки ми важливі в житті молодих сімей біженців, і щасливі допомогти новому поколінню членів української громади в Канаді».*

Примітно, що рада директорів музею заохочує ширше використовувати українську мову в своїй роботі, активно працюючи з нової, дедалі більшою когортою з понад двадцяти п'яти волонтерів і педагогів із різних мистецьких дисциплін. Вони проводять мистецькі лекції, демонстрації, уроки, а також сесії арт-терапії для дітей і дорослих. Їхні майстер-класи з традиційного українського народного мистецтва, зокрема писанкарства, соломоплетіння, регіональних стилів вишивання, виготовлення ляльки-мотанки тощо, стали неодмінною частиною щоденної діяльності музею (Фото 3).

**Фото 3. Виготовлення
ляльок-мотанок. 2023**

Ці класи, які зазвичай повністю наповнені, допомагають новим іммігрантам, а особливо їхнім дітям, інтегруватися в громаду та відчувати магію творчості в малюванні співах вишиванні тощо. Вони також створюють зворушливий досвід спільноти, радісного спілкування з новими друзями (Фото 4).

Навесні 2023 року музею Шевченка презентував «Голоси предків» – виставку традиційного народного вбрання різних регіонів України. Для виставки були обрані строї з постійної колекції музею та предмети старовинного одягу з приватної колекції етнографа та науковця Ольги Клименко. Експозицію доповнили збільшені копії історичних світлин від наших колег з Музею Івана Гончара в Україні, які щедро надали доступ до своїх фотоархівів.

Фото 4. Дитячий творчий табір в музеї, березень 2024

Другу ініціативу започаткувала Маргарита Пугаченко, аспірантка факультету історії мистецтв Київського університету імені Бориса Грінченка. Вона сприяла укладенню договору про співпрацю та обмін лекціями з Музеєм Шевченка. Цикл лекцій дебютував 26 листопада 2023 року онлайн-презентацією професора Ольги Школьної «Шовк у культурі українців». Другу лекцію «Скляні прикраси на етнічно-українських землях від давнини до сьогодення» прочитала Маргарита Пугаченко. Третій виступ – «Розписні яйця в різних культурах світу» професора Школьної відбувся 7 квітня 2024 року. Перед Великоднем в музеї проводяться майстер-класи з писанкарства для всіх охочих.

Музей Шевченка в його нинішньому втіленні відкрився в Торонто у вересні 1995 року. Від 2019 року він має нещодавно відремонтоване приміщення з вражаючим фасадом, що виходить на західну вулицю Блур. Розташований поряд з центром української громади Торонто музей має великий виставковий зал, що висвітлює життя та творчість Тараса Шевченка, галерея спадщини, галерея сучасного мистецтва, бібліотека

та творчі простори для мистецьких занять, майстерень, репетицій, концертів і денних мистецьких таборів для школярів. Щоб краще рекламувати музей та творчо використати простір стіни, музей замовив створення стінопису відомому торонтському художнику Джону Куні, який малює образ українки в традиційному вбранні в оточенні птахів і квітів в стилі петриківського розпису. Стінопис буде видно з надземної лінії метро, його щодня бачитимуть тисячі пасажирів.

З ростом популярності всього українського музей Шевченка захопив увагу широкої канадської громадськості та привернув увагу інших мистецьких установ та ЗМІ. Журналіст і мистецький критик Річард Оузуніан звернувся до музею та його артефактів під час роботи над проєктом Lighthouse Immersive, який презентував мистецтво Тараса Шевченка. Торонтонська газета West End Phoenix опублікувала велику статтю про музей Шевченка в Торонто і його культурні програми. Для своєї програми «Living Local» YES TV зняла інтерв'ю про життя і творчість Тараса Шевченка, а також про історію та діяльність музею. Heritage Toronto (раніше Торонтська історична рада) провела інтерв'ю з Ларисою Ставровою-Кравчук для свого проєкту «Спадщина міста». Музей уклав контракт з містом Торонто на дві публічні лекції біля пам'ятника Лесі Українки в Гай-Парку. Директор Погорелова виступила у вересні 2023 року, і контракт був продовжений на 2024 рік.

Музей Шевченка активно співпрацює з двома великими державними організаціями, які допомагають новим іммігрантам в Канаді: CultureLink Settlement та Community Services. Вони приділяють вкрай необхідну увагу роботі дітьми-іммігрантами та молоддю, які постраждали від війни в Україні, надаючи їм необхідну підтримку. Учні місцевої католицької школи імені Єпископа Маррокко/Томаса Мертон, багато з яких з України та все ще звикають до нового канадського життя, є частими відвідувачами музею та учасниками культурних заходів. Один із них – учень 12 класу Андрій Олімпієв, з Харкова. Андрій отримав тримісячне стажування в музеї, під час якого він не тільки ознайомився з різними аспектами щоденного функціонування музею, а і надавав відмінну допомогу, особливо в справі просування музею в мережі Інтернет. Від адміністрації школи було отримано листа, в якому висловлено вдячність музею за можливість для Андрія працювати в середовищі, сприятливому для його навчання за спеціальністю: архітектура і майбутнього кар'єрного зростання.

У 2022-2024 роках у музеї відбулося десять виставок образотворчого мистецтва та фотографії, чотири великі соціальні заходи, два концерти та дві театральні постановки, три віртуальні події, п'ять презентацій, аукціон, вечір поезії та три успішних арт-базарів. Але це далеко не повний перелік його діяльності. Відкриття наших дверей для громадських заходів надає новоприбулим можливість познайомитися зі співвітчизниками з України та представниками інших національностей у Торонто, зав'язати друзів та налагодити особисті та професійні зв'язки, які є такими важливими в житті нового іммігранта. Однією з найбільш пам'ятних подій стала зустріч українських кінематографістів, для спілкування та творчої дискусії вперше після початку війни.

У 2023–2024 роках у музеї відбулася низка літературних заходів, зокрема лекція про спадщину Тараса Шевченка як митця, яку презентувала директор музею Людмила Погорелова до 210-річчя від дня його народження. Поетичні читання та презентації книг в музеї Шевченка часто доповнюються музичними виступами.

У музеї виступають різноманітні музичні колективи та солісти, які доносять красу української пісні до нових слухачів. Наприклад, улітку 2022 року музей приймав американського музиканта українського походження Юрія Фединського, який супроводжував свій музичний виступ лекцією про бандуру, кобзу, торбан та інші українські традиційні музичні інструменти. Представлення і взаємозв'язок різних творчих жанрів втілювався в ідею організації вечора поезії, натхненної картинами з останніх виставок музею. Цей захід був здійснений прихильниками, поцінувачами поезії та мистецтва, та волонтерами музею в січні 2024 року.

Ще одним прикладом такого взаємозв'язку став отриманий музеєм запис музичної композиції американського композитора Стенлі Грілла, натхненного поезією Шевченка.

У рік свого заснування, музей отримав безцінний дар: 500 експонатів з українських музеїв, насамперед з Національного музею Тараса Шевченка у Києві, серед яких 23 картини, присвячені життю Кобзаря. Від дня заснування музей активно поповнював свої колекції, збираючи матеріали та артефакти, що стосуються життя Тараса Шевченка та канадсько-української громади. Його серцем є колекція живопису, яка постійно розширюється завдяки жертвам художників і колекціонерів.

Центральне місце, в діяльності музею, займають виставки образотворчого мистецтва. Галерейний простір розподіляється між сучасними митцями з України та Європи та Північної Америки. У 2022–2024 роках, у музеї відбулися виставки канадських художників Василя Кондратюка («Променади»), Павла Лопати («Духовні виміри»), Олександра Гутирі («Сім»), Лани Мацьків («Непогора»).

Визначною подією для музею стала виставка «Барви України» (жовтень 2023 – січень 2024), на якій були представлені картини видатних українських художниць Любові Сенчук з Києва та Карини Волошко з Харкова. Виставка під назвою «Коли небо падає» (березень – квітень 2024) була представлена роботами Марини Камінської з України, яка зараз проживає в Німеччині.

Протягом 2022–2024 років, Музей Шевченка придбав близько 40 художніх творів. Наприклад, я подарувала 4 роботи заслуженої артистки України Наталії Лози з Одеси разом із власними картинами: одна – розвиток теми вимушеної втечі жінок з дітьми, які покинули чоловіків, батьків і братів, які захищають свою Батьківщину («Заради своїх дітей») та дві візуальні інтерпретації, навіяні віршами «Contra spem spero» Лесі Українки та «Лілеї» Тараса Шевченка. Останнє є особливо важливим через захист Кобзарем жінок, позбавлених прав людини, постраждалих і назавжди травмованих насильством і неприйняттям суспільства. Це та сторона творчості Шевченка, якою я найбільше дорожу, і як жінка, і як мисткиня. На презентації подарованих робіт у березні 2023 року, я зазначила, що мені боляче визнавати, що Шевченкові «Катерина», «Лілея» чи «Русалка» сьогодні, у цей час війни, насильства та агресії над жінками, так само розривають серце, як і колись у його дні. Мої слова торкнулись присутніх людей багатьох національностей, і я відчула, що зворушила серця людей, підкресливши реальність війни.

Хоча важко визначити точну кількість нових прихильників і постійних відвідувачів виставок і подій, безсумнівно, що ця кількість значною мі-

Фото 5. Лана Мацьків на своїй виставці «Непогора», 2022

рою сприяє найціннішому з надбань музею – популярності серед ширшої аудиторії через експонування робіт українських митців.

Одним з найбільш успішних новітніх проєктів стала виставка «Спогади про майбутнє». Організована порівняно новим колективом ВІТІК у серпні 2023 року, вона об'єднала 13 молодих творців з України. Мистці представили картини, фотографії, цифрові зображення, батики та колажі, що відображають їхні повсякденні, особисті враження у дні війни та миру, як у рідній країні, так і в Канаді.

Канадська журналістка Ая Вікторія Маккейл назвала мультидисциплінарну виставку «важливою» та «вражаючою». Вона написала, що головна мета події була досягнута з пристрасною та ясністю: *«втілення того, як через призму власного життєвого досвіду ми переносимо наше минуле в наше майбутнє дозволяє показати як українська культурна ідентичність розвивається під час війни і цей вплив розширює межі того, що становить українське мистецтво»*. Автор відзначила масштабність змісту та яскравість форм візуалізації учасників групи, а також організаційні зусилля її засновників: Ірини Колотило, арт-директорки, Марти Колотило, викладачки мистецтва, та Віолетти Скрипник, спеціалістки з мистецтвознавства. Мистецькі твори розповідали про зруйновану війною Батьківщину, про народження нових надій і мрій у новому оточенні.

«З того моменту, як я вперше завітала до музею Шевченка, я відчула, що знайшла частинку своєї Батьківщини за океаном», – стверджує Ольга Турко, яка разом із чоловіком, двома маленькими дітьми та матір'ю знайшла притулок у Канаді. Її рідне місто було розбомблено російським вторгненням. Спочатку вона почала працювати в музеї як волонтер, допомагаючи в оформленні виставок, дизайні та використовуючи свої ретельно відшліфовані мистецькі навички. Випускниця Харківської академії образотворчого мистецтва, Ольга – професійний реставратор. Зараз, як штатний асистент куратора, вона продовжує працювати над реставрацією артефактів, веде уроки мистецтва та організує виставки. Але найголовніше – вона тримає руку на пульсі мінливих потреб і прагнень новоприбулих, яких приваблює до Шевченкового музею магнетизм спадщини Тараса Шевченка та мудрість його поетичних пророцтв. Новоприбулі українці знаходять у Музею Шевченка зв'язок зі своєю спадщиною та культурно багате і змістовне майбутнє для себе та своїх дітей. Виконуючи цю місію, ми чуємо голос безсмертного Кобзаря в його священному заклику: *«Учіться, брати мої, думайте, читайте, і чужому навчайтесь, – свого не цурайтесь»*.

Ірина ЗЕЛЕНЕНЬКА,
кандидат філологічних наук, доцент,
Вінницький державний педагогічний
університет імені Михайла Коцюбинського
(м. Вінниця)

ПОСТАТЬ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА У ВІРШАХ ВОЇНІВ

У сучасній поезії України вирізняється поезія воїнів, що так чи так, у залежності від ідейного навантаження, передає бойові дії (саме те, що не може передати автор, віддалений від перебігу війни); вона не є витісненою, периферійною, входить до корпусу сучасної національної літератури й, відповідно, – сучасної світової літератури. Разом із тим, поезія комбатантів в Україні зберігає риси, властиві етносу, що став основою державотворення, й певним соціальним групам, оскільки війна потребує розуміння покрізь призму відображення її в свідомості воїна, а воїн має етнічну й соціальну приналежність. Важливо й те, що воїн, як правило, бачить перед собою авторитети для наслідування, поет-воїн шукає їх серед поетів, які свого часу долали подібні випробування. Зокрема, це Тарас Шевченко, безперечний поводитир нації, захисник свободи народів, пророк державності, один із відомих світових лідерів думок. Образ Тараса Шевченка є ментальним зразком для багатьох сучасних українських поетів-фронтовиків.

Ключові слова: *творчість комбатантів, модернізм, постмодернізм, поезія, метамодерн.*

Сучасна літературно-художня творчість (зосібна, поезія) воїнів-захисників (комбатантів) становить ємку, питому частку корпусу сучасної національної літератури (сприймається як логічна частина європейської та світової), орієнтуючись на заклики геніїв-борців минулих діб становлення й відстоювання Державності та Свобод, за своїми основними (некардинальними) проявами не різнячись від усього національного мистецтва. Постать Тараса Шевченка, вочевидь, відіграє тут надважливу роль. Імпреза воїнів, звісно ж, зберігає своєрідні, регіональні риси (ознаки-виразники етніки, етнічної групи – зосібна, галичан, подолян, полісян, гуцулів, лемків, бойків тощо). Однак не це вважається інакшістю бойового

авторства, це не територіальний колорит, не соціальна маркованість, а міліарний досвід, що так чи так накладається на свідомість комбатанта, а відтак – і на моделювання у межах творчості.

Досліджень даної проблеми обмаль. Згадаємо одноосібні розвідки Зелененької І. А. про відображення постаті генія Тараса Шевченка у творчості учасників руху опору, дисидентів, андеґраундників, сучасників-фронтовиків: «Інтерпретація війни в Україні: українська, польська, болгарська, литовська поезія (на матеріалі антології «Весна озброєна»)» [4, с.102–112], «Не вельми ліризована інтерпретація війни (європейська любов до України в перекладах Віктора Мельника) [5, с.73–79], «Невтрачені покоління: особливості поезії комбатантів» [6, с. 14–23], «Передмовчання Новицького» [7], «Передмовчання Станіслава Новицького» [8, с.10], «Образ Тараса Шевченка в ліриці Тараса Мельничука. До рецепції ідеї віри і правди» [9, с.174–180], «Сектор Новицького. Про доробок молодого поета» [10, с.183–186], «Тарас Шевченко покрізь призму медіаграмотності та медіакультури: складність інтерпретації постаті в умовах дистанційного навчання» [11, с. 202–220]. А також колективні дослідження Зелененької І., Буги Т. «Образ козака Мамая в українській поезії: від романтизму до метамодерну» [12, с. 96–102], Зелененької І., Крупки В. «Василь Стус, Тарас Мельничук, Володимир Забаштанський та Шевченків космос України» [13, с. 30–42], Зелененької І. А., Федик Т. А. «Образ Тараса Шевченка в подільській поезії ХХ–ХХІ століть (із методичними рекомендаціями)» [14, с. 69–75]. На основі результатів цих праць розбудовуємо подальші міркування.

Оспівування, згадування, звеличення, наслідування, портретування генія, а також звернення до Тараса Шевченка (Батька, Кобзаря, Бунтаря) у творчості воїнів не має ознак жодної периферійності, залежності, відсталості, хоча територіальне віддалення бойових дій від центру країни (не кажучи загалом про культурні світові центри) іноді помилково сприймається як дистанціювання – від осередків бурхливого розвитку цивілізації, від адміністративного центру. Творчість мобілізованих, фахових військовиків в умовах воєнної підготовки, у горнилі бойових дій, під час нетривких відпусток чи в статусах комісованих – унікальний досвід, що не може сприйматися як «витіснений», «втрачений», «розстріляний» (за аналогією до «витісненого» або ж «втраченого» поколінь чи до «розстріляного відродження»), зважаючи на конкретику досягнень та на повагу до бойової слави, звитяг учасників бойових дій (учасників Революції Гідності, АТО,

ООС, добровольців, мобілізованих, кадрових військових, належних до таких формувань, як ЗСУ, НГУ, ССО, до спецпідрозділів МСВ України тощо, усіх захисників України із 2014 року).

У жодний спосіб творчості воїнів, територіально чи інтенційно віддалених від основного масиву мистецтва України, не властива духовна периферійність чи моральна нівельованість. Однак окремі моменти протестності (виражені в нетиповій лайці, в обсценній лексиці, у вульгарній, у жаргоні чи в сленгу) можна сприймати в контексті тоталітарної й посттоталітарної травм. Тому спостерігаємо, як образ Тараса Шевченка, втілений у творчості воїнів, набуває не лише глибокої філософської символізації, а й перетворюється на ментальний взірєць нового стибу; геній постає майданівцем, революціонером. Спершу – на постерах, у плакатах і в графіці, у графіті та на стінописах (муралах), у патчах і на шевронах, із коктейлем Молотова в руках, згодом – із Бандера-смузі; лексична зміна цікава й матиме окреме дослідження в контексті долання згаданих травм, геній ніби стає воїном двох так званих фаз російсько-української війни (із 2014 р., із 24.02.2022 р.) – із снайперською гвинтівкою, із «Джавелін». Він, всюдисущий і всеприсутній, формує константу перманентної (відновленої) боротьби за свободу, волю, життя, демократію, державність, народні права, себто універсалізується.

Найцікавішим, на наше переконання, є неримований фронтний «Заповіт» **Бориса Гуменюка**, у якому відомий автор, учасник двох фаз сучасної російсько-української війни, наслідував Тараса Шевченка в манері заперечень і викликів, інфернальних і провокативних, межових і сакралізованих. Зачин, що нагадує замовляння, є від міфологічним, націософським уявленням про матір і материзну, про Україну-матір і землю-матір у мілітарному контексті:

*Сьогодні знову копаємо землю
Цю ненависну донецьку землю
Цю черству закам'янілу землю*

Тулимося до неї

Ховаємося в ній

Ще живі.

Ми ховаємося за землю

Сидимо в ній тихо

Наче малі діти за маминою спиною

Ми чуємо як б'ється її серце

*Як вона втомлено дихає
Нам тепло й затишно
Ще живі.
Завтра ми вже будемо мертві
Може багато з нас
Може всі.
Не забирайте нас із землі
Не відривайте нас від матері*

Не збирайте на полі бою наші рештки... [3, с. 48]

Письменник підсилив ефект наслідування традиції Шевченкового «Заповіту» в серединному образному ряду, надаючи рядкам панорамної оповідності, сповідальності:

*Було б добре як би на тому місці було поле
Колосилося жито
Щоб жайвір у небі
І – небо
Багато неба –
Ви можете собі уявити який хліб родитиме поле
Де лежать бійці?
(В пам'ять про нас їжте хліб з поля
Де ми полягли...) [3, с. 48]*

Гліб Бабич, одержимий мистецьким втіленням Тараса Шевченка як воїна-сучасника, виходячи з концепції «Позивний Кобзар», написав поезію та організував медійне прочитання її (по строфі) на фронті разом із побратимами та посестрами з 10 огшбр. Поезія складається з 9 строф, 8 із яких – чотирирядкові, остання – дворядкова. Зачин поезії – символічний, у традиціях Шевченкового «Сну» («У всякого своя доля...»):

*Снилося, щось задумав вищий небесний цар
І на гарячу землю знову прийшов Кобзар.
Здвинув шолома трохи, пил обтрусив з броні,
Вийняв з кишені каву – ту, що купив мені... [2]*

Далі воїн розвинув поетизування у формі діалогу генія-побратима з ліричним суб'єктом:

*«Слухай, ну як тут справи – криють вночі важким?
Битися, бачу, треба – бо розумію з ким.
Бо ще тоді навчив вас опір чинити злу.
Ти розкажи, до речі – що там у нас в тилу?» [2]*

Запитання сформоване в межах однієї строфи, а відповідь, із ємкими узагальненнями, поширюється на чотири катрени, що нагадують поєднання роздумів Григорія Сковороди («Усякому місту звичай і права») й Тараса Шевченка («Сон»):

*Все як завжди, Тарасе – зрада, брехня, плітки,
Кожен, хто хоче слави – рве тебе на шматки.
Слів та думок уламки ліплять на прапори –
Гетьмани знову б'ються, квапляться догори.*

*Кожен собі потроху тягне на свій город,
Долю і волю прагне вигадати народ.
Знов від брехні до правди – дуже маленький крок.
Хтось вибирає битву, інші – ідуть в шинок.*

*Дехто тягар тримає, дехто – над ним ірже,
Дехто, щоб не цуратись, тягне собі чуже.
Досі не бачать правди, досі шукають зло,
Мов півтора століття начебто й не було.*

*Вибач, Тарасе, поки – трошене все, як лід.
Вчили – не зрозуміли люди твій Заповіт.
Нас гартували трохи покидьки і бої.
Ті, хто за нами прийдуть – будуть цілком твої... [2]*

Наступні три строфи знову ж таки уналеженні імплементованому в сучасність Тарасові Шевченку, який моралізує про те, що споживацтво залишиться незмінним, однак із нього можна вирватися, якщо переслідувати гуманні цілі й благородні пориви:

*«Слухай... – Кобзар тихенько жестом мене спинив.
– Хлопче, ти сам, я бачу, дещо не зрозумів.
Ви вже змогли підвестись паростком із золи.
Що вам чекати, друже? Ви вже давно прийшли.*

*Хтось збереже цю землю, хтось в ній посіє хліб,
Хтось нагодує слабших, ким вони не були б.
Вийде із диму сонце, зійде вночі зоря,
В кожній хвилині буде дещо від Кобзаря.*

*Душі тримайте разом. Розум тягніть з юрби.
Йти догори не важко – тим, хто вже не раби.
Хочеш дійти до світла – треба зробити крок.
Є в Україні воля. Є в Україні Бог»... [2]*

Остання строфа також побудована як репліка Тараса Шевченка із супутнім коротким поясненням ліричного суб'єкта про те, що геній став кулеметником:

*«Нумо, – Тарас промовив – візьмемо з долі мед?»
І закрутивши вуса, взявся за кулемет... [2]*

Пишучи поезію, Гліб Бабич конструював образ генія-воїна за такою концепцією:

1) у ХХІ столітті Тарас Шевченко мислив би так само густо, виступаючи супроти зашлакованості й обмеженості, поборюючи сумніви щодо потреби боротьби, не стаючи при цьому медійною особою чи політиком;

2) був би серед рядових, воював би, залишаючись оптимістом, який ефективно поборює ворога, кепкуючи з нього, уважним до зброї дотепником, ненадовго відлучаючись у тил з метою постачання;

3) писав би окопні вірші на зіпсованих рапортах формату А4, а на звороті малював би олівцем;

4) вічний побратим із позивним Кобзар, веселий і лайливий, а не «похмура ікона» [2].

Олексій Бик у поезії «Я газую на схід», котру можна поділити на три умовні частини, пише про зустріч свого ліричного суб'єкта, досвідченого воїна, із Тарасом Шевченком, котрий також прямує на схід. У першій частині автор оповідає про шлях на Донбас і про обставини зустрічі – ворожий напад на Україну (коротко описуючи який, автор звертається до обценної лексики, використовує вульгаризми, сленг, аргі, жаргонізми, просторіччя):

Зазбиралось на дощ, а пи#дячити ще далеченько.

І дорога убита, неначе дорога АТО.

На узбіччі стоїть голосує попутніх Шевченко.

Я сплячу і він підсідає до мене в авто.

Я газую на схід, де стирчать із землі терикони,

і на землю мою своїм лаптем ступив п#дарас.

*Всі одвічні боги пропили свої древні ікони,
але поряд сидить і сміється крізь вуса Тарас... [1]*

Друга частина поезії – спонукальні висловлювання Тараса Шевченка щодо сучасної боротьби за Незалежність, її спадкоємності, про особливості ворожої тактики, помилки в стратегіях захисту та про моделювання історичного реваншу:

*Каже: хлопче, жени! Хай вітри тобі дують у спину.
Хай тебе не бере ні вогонь, ні земля, ні вода.
Поквитайся за нас, за нещасну мою Катерину.
Ось тримай-но ножа – це тобі передав Галайда.*

*Ці плюгаві мерці, ця кацапська навала пихата
нападає вночі і заходить завжди зі спини.
Ще вишневий садок. Ще пасуться маленькі ягнята.
Але ниньки із них виростають одні барани... [1]*

Автор уникає зав'язування палкого діалогу, якого очікує читач, описуючи прикінцеві спостереження ліричного суб'єкта, залишаючи читача над роздумами про те, чому йдеться про «останню війну»:

*... Він ще довго отак матюкався, сміявся і плакав,
потім десь за Дніпром утомився і тихо заснув.
Мабуть, снилось йому, що вернулися знов гайдамаки,
посвятили ножі і пішли на останню війну... [1]*

Довоєнна замальовка **Сергія Пантюка** із промовистою декларативною назвою «У вінок Кобзареві» насправді є сатиричною й психологічною байкою на тему кризовості постколоніального суспільства, становлення молоді в Україні, зачин якої – казковий:

*У провінційному місті живе дівчинка –
зелене волосся, солом'яні очі...» [16, с. 8-9]*

Сучасна дівчина виявляється типовою міщанкою, яка, позбуваючись підліткової сором'язливості, активно експериментує з зовнішністю:

*мріє про срібні кліпси
і джинси хоча б місцевої фабрики... [16, с. 8-9]*

Однак автор швидко змінює характер експерименту в бік девіації – наступні рядки свідчать про те, що латентний освітній простір України не готовий вчасно протидіяти тим інфомедійним викликам, які подибує молодь:

*дівчинці мариться великий пеніс
ведучого із місцевого телеканалу... [16, с. 8-9]*

Далі можна ідентифікувати вік дівчини, із огляду на те, що творчість Тараса Шевченка широко вивчається в 9 класі ЗСО (закладів середньої освіти), зокрема, й «Заповіт»:

*...задовбала її вже вчителька
цим «Заповітом»!.. [16, с. 8-9]*

І невігластво національних інституцій, і почасти совковий підхід до навчання та виховання, що приспав свідомість громадськості напередодні 2014 року, і неготовність до кардинального реформування усіх пріоритетів і гарантів державності у бік інформаційної стійкості, спровокували відторгнення національного, витіснення його на периферію свідомості.

До повномасштабного вторгнення, у березні 2019 року в авторській програмі «#АртОтчизна» в етері «Емігрантського радіо» Сергій Пантюк спілкувався з поетом-воїном Олегом Короташем за темою: «Шевченко сьогодні: між хрестоматійним кожухом і квантовим стрибком» про інтерпретацію Тараса Шевченка в арт-просторі, із ілюструванням авторської позиції у збірках «Бордель для військових» та «Елегії острова Патмос».

Ліричний суб'єкт медитативно-іронічної поезії з пейзажними та любовними мотивами «Безназви» **Сергія Татчина** через споглядання над Дніпром літніх трансформацій із липня в серпень апелює до постаті Тараса Шевченка: «усе – тобі, / забирай і Дніпро, і Чернечу гору, // над якими навшпиньки ідуть дощі: / грозові – на Черкаси, грибні – у Ржищів. / каменіючи осторонь цих плачів, / всенародний Шевченко щомиті вищав...» [17]. Ідея твору є протестом проти тоталітарної й посттоталітарної спадкоємностей: «щоб до строку не чути оцих віршів / про відносність взаємин на тлі ротацій, / і до часу не знати, що ми чужі – / як братерство народів, / як єдність націй...» [17].

Першу частину поеми Тараса Шевченка «Іван Підкова» (1839, С.-Петербург), котра сприймається як вступна, у 2017 році було вдало інтерпретовано в пісні (Liberty Remix) «Серце козака» в дуєті – Chychanovsky & Ілля Letay, відтак перша й друга строфи Шевченкового романтичного твору стали максимально наслідувальними в соціумі, що сприяло героїзації збройної боротьби українців за територіальну цілісність і суверенітет України з 2014 року. Це підтверджує поезія **Володимира Тимчука** «Колись було... стріляли» (Волноваський край, Бугас, 2020) [18, с.70]. Подібну згадку про автора «Кобзаря» простежуємо в поезії Володимира Тимчука «... вас, незрячі» [18 с. 83], оскільки Тарас Шевченко часто звертався до цього збірного образу, натхненний Біблією: «І люде темні, не-

зрячі, Дива господнії побачать...», «Незрячі прозрять...» («Ісаія. Глава 35» (Подражаніє), 1859, С.-Петербург) [19]. У поезії Володимира Тимчука «На день піхоти» (Волноваха, 2020) вступне міркування «коли козаки були ще віддано православними...» [18, с. 88] відсилає читача до Шевченкової присвяти «Полякам» (1848, Орська кріпость): «Ще як були ми козаками, А унії не чуть було, Отам-то весело жилось!» [19].

У поезії **Станіслава Новицького** «Шевченко», датованій березнем 2023 р. (збірка «Із молитовника осені»), ідеться про відкриття й відчуття ліричного суб'єкта у сприйнятті геніальності й парадоксальності мистця поза будь-яким контекстом, у звичній для автора манері лабіринту:

*він для мене ніколи не був іконою
він для мене не був у бронзі
і старому кожусі
він був кріпаком
він був академіком
він був солдатом
він для мене сьогодні
він для мене завтра
Кобзар
хай мені усміхнеться Шевченко
в саду Максимовича
дайте мені побачити
його живим
дайте доторкнутись до справжнього Шевченка
не треба мені чужих слів
не треба граніту
не треба ікони
дайте мені побачити живого
Шевченка
у печалі
світу
у житті
та перед смертю [15, с. 85]*

Отже, філософські переосмислення, стосовні образу світового мистця й борця проти режимів, українця Тараса Шевченка, фіксуємо у творах кількох поколінь авторів-воїнів, констатуючи, що він залишається на стадії вивершення (оскільки війна триває), хоч і сприймається як вер-

шинний (покрізь призму біографія генія, колишнього кріпака, академіка, кинутого режимом за ґрати на 10 років, знищеного в межах режиму, але нездоланного й непримиренного з будь-якими обмеженнями, захисника всіх поневолених, знедолених народів, зосібна, матерів, синів і дочок України, старих і малих, провісник істини й гуманізму, одвічний візаві Господа. А тому доля геніального європейця Тараса Шевченка в периметрі двадцятого та двадцять першого століть, як і варіації за мотивами його творів, – це, власне, те, що наповнює унікальну фронтову Шевченкіану, що потребуватиме подальших студій.

Список використаних джерел та літератури

1. Бик О. Я газу на схід. *Time Chernihiv. Час Чернігівський*. 5 квітня 2023. URL: <https://cntime.sp.ua/pro-poeta-yakij-nini-voyuue-i-chi-ye-na-chernigivs-article/> (дата звернення: 04.06.2024)
2. «Вічний побратим – позивний Кобзар». Воїни 10-ї бригади записали в окопах вірш про Шевченка. Інтерв'ю з Глібом Бабичем. Редактор: Нестор Дим. *Новинарня: новини України, що воює*. 09. 03. 2019. URL: <https://novynarnia.com/2019/03/09/10ogsbr-kobzar/> (дата звернення: 04.06.2024)
3. Гуменюк Б. Вірші з війни. Київ: ДІПА, 2018. 192 с.
4. Зелененька І. А. Інтерпретація війни в Україні: українська, польська, болгарська, литовська поезія (на матеріалі антології «Весна озброєна»). *Українська література: історичний досвід і перспективи*, 2023. №1. С.102-112.
5. Зелененька І. А. Не вельми ліризована інтерпретація війни (європейська любов до України в перекладах Віктора Мельника) *Національна ідентичність у мові та культурі*: збірник наукових праць / за заг. ред. О.Г. Шостак. Київ: Талком, 2023. 458 с. С.73-79.
6. Зелененька І. Невтрачені покоління: особливості поезії комбатантів. *Євшан. Випуск №18-19*, 2024. С. 14 -23.
7. Зелененька І. Передмовчання Новицького. *Золота Пектораль: всеукраїнський літературно-мистецький і громадсько-публіцистичний україномовний журнал*. Чортків. 06. 04. 2023. URL: <http://zolatapektoral.te.ua/%D0%BF%D0%B5%D1%80%D0%B5%D0%B4%D0%BC%D0%BE%D0%B2%D1%87%D0%B0%D0%BD%D0%BD%D1%8F-%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D1%86%D1%8C%D0%BA%D0%BE%D0%B3%D0%BE/> (дата звернення 04.06.2024)
8. Зелененька І. Передмовчання Станіслава Новицького. *Слово Просвіти*, 2023, ч.17. С.10.
9. Зелененька І.А. Образ Тараса Шевченка в ліриці Тараса Мельничука. До рецепції ідеї віри і правди. *З іменем Кобзаря. Вінничани про Тараса Шевченка*. До 200-річчя від дня народження поета. / Упорядник А.М. Подолінний. Вінниця: Консоль, 2013. С.174-180.
10. Зелененька І. Сектор Новицького. Про доробок молодого поета. *Березіль*. 2024. №2. С.183-186.
11. Зелененька І. А. Тарас Шевченко покрізь призму медіаграмотності та медіакультури: склад-

ність інтерпретації постаті в умовах дистанційного навчання. Розвиток механізмів публічного управління в контексті реалізації євроінтеграційного вектора України (кейси розбудови освіти та економіки для забезпечення безпеки й досягнення цілей сталого розвитку) : монографія / за заг. ред. доктора наук з державного управління, професора І. А. Семенець-Орлової та доктора медичних наук, доктора фармацевтичних наук, професора О. С. Соловійова. Одеса : Олді+, 2023. 796 с. С.202-220.

12. Зелененька І., Буга Т. Образ козака Мамай в українській поезії: від романтизму до мета-модерну. *Науковий потенціал дослідника: філологічні та методичні пошуки*. Збірник наукових праць викладачів і студентів. Випуск XII. Глухів, 2024. С. 96-102.

13. Зелененька І., Крупка В. Василь Стус, Тарас Мельничук, Володимир Забаштанський та Шевченків космос України. *Актуальні проблеми української літератури і фольклору : наук. зб. Випуск 26 / редкол. : В. А. Просалова (відп. ред.) та ін. Вінниця : ДонНУ імені Василя Стуса, 2018. С.30-42.*

14. Зелененька І. А., Федик Т. А. Образ Тараса Шевченка в подільській поезії ХХ-ХХІ століть (із методичними рекомендаціями). *Духовні витоки Поділля: митці в історії краю: матеріали IV все-української науково-практичної конференції»* (Хмельницький, 13 березня 2014 р.). Хмельницький: ХГПА, 2014. 417с. С.69-75

15. Новицький С. Із молитовника осені. Поезії. Харків. Мачулін, 2024. 152 с.

16. Пантюк Сергій. Босяцький Калфа: Поезії. Київ: Liga Artis, 2003. 36 с.

17. Татчин С. Дзен UA. Зелений пес, 2013. 248 с. URL: <https://findbook.in.ua/books/dzien-ua> (дата звернення 04.04.2024)

18. Тимчук В. Азовом... Зіскрижалені: поезії. Волноваха – Львів: ТО «VarT»; Простір-М, 2020. 114 с.

19. Шевченко Т. Г. Повне зібрання творів: У 12 т. / Редкол.: М. Г. Жулинський (голова) та ін. Київ: Наук. думка, 2001. URL: <http://litopys.org.ua/shevchenko/shev.htm> (дата звернення 04.04.2024)

Zelenenka Irina. FIGURE OF TARAS SHEVCHENKO IN THE POEMS OF WARRIORS.

In the modern poetry of Ukraine, the poetry of soldiers stands out, which, one way or another, in connection with the ideological load, conveys combat actions (the very thing that cannot be conveyed by an author who is distant from the war), it is not displaced, peripheral, included in the corpus modern national literature. and, accordingly, modern world literature. At the same time, the poetry of the combatants preserves the features and power of the general ethnic group and certain social groups, the next war needs to be understood through the prism of its reflection in the consciousness of the war, and the warrior has an ethnic and social affiliation. It is also important that the warrior, as a rule, sees before him authorities for research, the poet-warrior looks for them among poets who at one time overcame similar trials. thus, this is Taras Shevchenko, the indisputable leader of the nation, the defender of the freedom of peoples, the prophet of statehood, one of the world's famous opinion leaders. The image of Taras Shevchenko is a mental model for many Ukrainian front-line poets.

Key words: creativity of combatants, modernism, postmodernism, poetry, metamodernism.

Ольга ІСАЄВА,

старший науковий співробітник,
Шевченківський національний заповідник

Таміла ОСИПЕНКО,

головний зберігач фондів,
Шевченківський національний заповідник
(м. Канів, Черкаська обл.)

РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКА ВІЙНА: ІСТОРІЯ УКРАЇНСЬКИХ ВОЇНІВ ТА ВОЛОНТЕРІВ

У статті подаються життєві історії мешканців Канівської територіальної громади – учасників російсько-української війни та волонтерського руху. Аналізуються суспільно-політичні процеси, що відбуваються в Україні на сучасному етапі, через призму особистого досвіду та переживань пересічних українців. Використана інформація та матеріали із місцевих друкованих видань, інтернет-ресурсів, спогадів учасників російсько-української війни і волонтерського руху та членів їх родин.

Ключові слова: російсько-українська війна, Збройні Сили України, Канівська територіальна оборона, військовослужбовець, волонтер.

Навесні 2014 року Російська Федерація на очах усього світу окупувала півострів Крим і розв'язала війну на Сході України. Із цього часу бере початок нинішня широкомасштабна російська агресія. Десять років тому нападник не отримав адекватної протидії світової спільноти, а Україна – належної політичної, економічної та оборонної підтримки. Тому нині, на одинадцятому році російсько-української війни, народ України змушений платити найвищу ціну, відстоюючи право на своє існування.

Як зазначав Головнокомандувач Збройних Сил України (27.07.2021 – 08.02.2024) генерал Валерій Залужний у передмові до видання «Воєнний стан: антологія» (Чернівці, 2023): «2022-й уже став історією. Ця цифра назавжди закарбувалася в нашій пам'яті. Адже на цей рік ворог запланував знищення української державності. Лише завдяки титанічному подвигу воїнів та колосальному єднанню нації нам вдалося відвернути найгірший сценарій та дати відсіч орді. Так твориться історія. Так постає нація переможців» [1, с. 7].

У лютому 2022 року український народ став на захист своєї землі, своїх родин та домівок. Тисячі чоловіків та жінок різного віку, соціального статусу, професій та роду занять вступали до загонів територіальної оборони, Збройних Сил України або ж займалися волонтерською діяльністю. Так, Олександр Горцунов (1975 року народження) до повномасштабного вторгнення працював у Шевченківському національному заповіднику на посаді провідного інженера із охорони праці. Після повномасштабного вторгнення Росії на територію України не вагаючись вступив до лав ЗСУ (Фото 1). На початку 2024 року Олександр Горцунов був удостоєний відзнаки Головнокомандувача Збройних Сил України Валерія Залужного «Срібний хрест». Як згадує сам Олександр: «Я був солдатом ще в АТО. Після повномасштабного вторгнення знову мобілізувався. Пройшов шлях від солдата до офіцера. ... Мій підрозділ виконує завдання, пов'язані з певним рівнем секретності, відтак із зрозумілих причин наразі я не можу розповісти про бойову операцію, за яку отримав нагороду» [6, с. 3]. Варто зазначити, що молодший брат Олександра, Володимир Петришин, також боронить Україну у складі ЗСУ.

**Фото 1. Олександр Горцунов.
Із соціальної мережі «Facebook»**

Після 24 лютого 2022 року зброю до рук взяли не лише ветерани АТО/ООС, а й навіть ті чоловіки, які ніколи не уявляли себе у військовій професії. Так, брати Дмитро та Олександр Жадани спочатку перебували у Канівській територіальній обороні (далі – ТрО), а згодом вступили до лав ЗСУ. Старший брат, Дмитро (1984 року народження), працював у місцевій адвокатській конторі. І вже з 25 лютого чергував на одному із блок-постів,

що були облаштовані при в'їздах до Канева. Загалом їх нараховувалось чотири, на яких цілодобово працювала важка техніка. Члени Канівської ТрО наповнювали піском мішки, що щільно вкладалися, формуючи таким чином захисні бар'єри. Крім цього, тероборонівці допомагали поліцейським здійснювати огляд автомобілів, черга яких розтяглася на 15 км. В основному, це були легкові автомобілі, на яких мешканці Київщини, Чернігівщини, Харківщини та Сумщини втікали від «руського мира».

Наступного дня до Дмитра приєднався його молодший брат Олександр (1994 року народження), який тільки-но повернувся в Україну із-за кордону. Батьки просили молодшого сина не їхати додому та залишатися у безпечному місці, але все було марно, він приїхав наступного ж дня після повномасштабного вторгнення. Як згадує мати Валентина Жадан, на її сльози та мольби Санька (так його називали рідні – прим. авт.) відповів: «Як я, мамко, буду дивитися в очі своїм дітям, коли вони питають: що ти, батьку, робив під час війни». Та не судилося Олександрові народити дітей, а батькам діждати онуків. Олександр Жадан загинув 25 січня 2023 року, виконуючи військовий обов'язок поблизу населеного пункту Курахово Покровського району Донецької області.

Із 17 травня 2022 року Олександр Жадан вступив до лав ЗСУ. Після вишколу потрапив до 95-ї десантно-штурмової бригади, що дислокувалася у м. Житомир. Власне, хотів працювати саме у цьому воєнному підрозділі, але за станом здоров'я був зарахований до особового складу бригади на посаду водія. На момент смерті перебував у званні старшого солдата на посаді старшого водія аеромобільної роти аеромобільного батальйону 95 ДШБр.

Фото 2. Дмитро Жадан.
Із соціальної мережі «Facebook»

Дмитро Жадан вступив до лав ЗСУ 15 вересня 2022 року. Розпочав службу у званні сержанта, а нині – молодший лейтенант (Фото 2).

І до сьогодні воює в одному із батальйонів 77-ї окремої аеромобільної бригади, громлячи ворога на найгарячіших ділянках фронту. Загибель молодшого брата стала тяжким ударом для Дмитра. На своїй сторінці у соціальній мережі «Facebook» написав: «Я пишаюсь тобою, братику. Ти інколи ображався на мене за те, що я десь місцями критикував твої начинання та задуми. Я мав це робити. З перших днів народження няньчив тебе, виховував, піклувався як міг, давав поради, керуючись своїм досвідом та виключно з кращими побажаннями для тебе. Твої останні рішення я підтримував миттєво. Вони були вірними. Повернутись з-за кордону в перші дні війни. Піти в тероборону. Вступити до лав збройних сил. Вчинки справжнього чоловіка. «Ніхто, крім нас» – саме ці слова викарбувано на прапорі 95-ї бригади. Ти цілком і повністю відповідаєш цьому гаслу. З першого та до останнього дня. Жодного разу не порушив Присягу. Слово в слово дотримувався Клятви десантника. Через біль, втому, розпач. Виконував всі бойові накази, не відступивши жодного разу. Ти приклад мужності та наслідування.

Війна триває. Війна в режимі реального часу. Ми обов'язково її завершимо. Якщо не я, то наші побратими обов'язково передадуть вітання клятим ворогам і від тебе. Наш вирок пролунає, як грім – за тебе, брате.

Я не хочу прощатися з тобою. Не хочу говорити про тебе в минулому часі. Минуле – це спогади. А їх дуже багато. Не хочу чорно-білих фото. Лишу це. Кольорове. Запам'ятаю тебе таким. Веселим, завжди злегка заклопотаним. Живим. Любимо тебе. Світла пам'ять, Санька» [3] (Фото 3).

**Фото 3. Олександр Жадан.
Із соціальної мережі «Facebook»**

У серпні 2023 року Дмитро Жадан відзначений почесним нагрудним знаком Головнокомандувача Збройних сил України «Золотим хрестом» (Фото 4). Поряд із шевроном 77 ОАЕМБр носить і шеврон 95 ОДШБр, пояснюючи це тим, що воює за двох: за себе і за загиблого брата. Упродовж усього часу служби жодного разу не був у відпустці. На дорікання рідних відповідає коротко: «Повернуся додому з перемогою».

Фото 4. Нагорода Дмитра Жадана.

Канівець Олег Шостик боронить Україну разом із своїм сином Русланом у складі 72-ї окремої механізованої бригади ім. Чорних Запорозців (Фото 5).

Чоловіки працюють в руїнах Вугледару – ці оборонні рубежі легендарна бригада утримує із листопада 2022 року. Олег Шостик (1973 року народження), історик за фахом, більше десяти років працював науковцем у Канівському історичному музеї, був причетний до формування фондів цього закладу та є автором музейної експозиції «Історія Канівщини від пізнього палеоліту до Давньоруської держави». Після звільнення з музею, у 2004 році, займався підприємницькою діяльністю. Із перших днів повномасштабної війни записався до Канівської ТрО. У червні 2022 року став дідом – у сім'ї його сина народилася донечка Вікторія. Руслан Шостик (1999 року народження), юрист за освітою. Коли його дитині виповнилося три місяці, підписав контракт із 72-ю ОМБр. Проходив навчання у Великобританії, має військове звання молодшого лейтенанта. Тож Олег вирішив бути ближче до сина, тому із грудня 2022 року воює у складі бригади ім. Чорних Запорозців. Як розповідав сам Олег у інтерв'ю «Дніпровій зірці», газеті об'єднаних громад і міста Канів: «Руслан за армійською спеціальністю зв'язківець. Мене ж записали водієм. Проте, спеціальності тут – чиста формальність, бо усі без винятку бувають на нульових позиціях. Усі ми – універсальні солдати. ... Таких воїнів, як у нас, немає ніде в світі. Нам немає куди йти з цієї землі, бо вона наша ...» [5, с. 1]. У серпні 2023 року батько і син були нагороджені Відзнакою Президента «За оборону України».

Фото 5. Шостик Олег (праворуч) із сином Русланом на позиціях, грудень 2022. Із соціальної мережі «Facebook»

1 червня 2023 року Олегу Шостіку виповнилось 50 років. Свій день народження він відзначив на бойових позиціях, в руїнах Вугледару, де його побратими вітали повітряними кульками, незважаючи на те, що це одна із найгарячіших точок на фронті російсько-української війни (Фото 6).

Олег Шостик цікавиться повсякденним життям рідного міста, займає активну громадську позицію. Під час коротких відпусток співпрацює з місцевими громадськими організаціями щодо вирішення нагальних питань життєдіяльності Канівської ОТГ; підтримує тісні зв'язки із Канівським волонтерським центром допомоги воїнам АТО-ООС.

Канівський волонтерський центр допомоги воїнам АТО-ООС розпочав свою діяльність навесні 2015 року. Серед його засновників був вчитель біології і географії Олександр Третяков

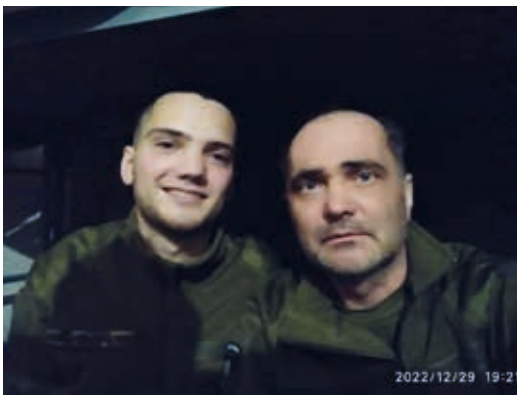

Фото 6. Олег Шостик під час святкування Дня народження, червень 2023. Із соціальної мережі «Facebook»

**Фото 7. Олександр Третяков із канівськими волонтерами, квітень 2023.
Із соціальної мережі «Facebook»**

(1965 року народження). Про діяльність Центру автори статті опублікували ряд повідомлень у наукових виданнях: «Літопис історії України: нові дослідження. Збірник матеріалів науково-практичної конференції. 8-9 грудня 2021 року» (Корсунь-Шевченківський, 2023), ««Тарасова гора: люди і події»: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції до 185-річчя отримання волі Тарасом Шевченком. Канів, 24 травня 2023 р.» (Канів, 2023), «Наукові записки Шевченківського національного заповідника: збірник наукових праць» (Канів, 2023).

Із початком повномасштабної війни, маючи бойовий досвід (брав участь у бойових діях у зоні проведення АТО – прим. авт.), Олександр Третяков знову пішов боронити рідну землю. На сторінці Канівського волонтерського центру у соціальній мережі «Facebook» від 20 квітня 2023 року повідомлялося: «Вчора у нас волонтерів 9 річної витримки відбулася надзвичайна подія!!! До нас завітав наш Саша, наш воїн, наш волонтер, наш ГЕРОЙ!!! Ми кричали, ми пищали, ми плакали і душили його в обіймах. Не бачилися більше року з клятого 24 лютого. Весь цей час він без відпочинку боронив нас з вами, тримав небо над Україною і гнав з нашої святої Землі кацапську нечисть!

За стійкість, мужність, героїзм має подяки, визнання командування і ОРДЕН «ЗА МУЖНІСТЬ». А від нас особисто палку любов і земний уклін.

ДЯКУЄМО ТОБІ, ЛЮБИМО, ЦІНУЄМО. БЕРЕЖИ ТЕБЕ БОГ І НАШІ МОЛИТВИ, ПОВЕРТАЙСЯ З ПЕРЕМОГОЮ!» [2] (Фото 7). Олександр Третьяков служить у складі 72-ї ОМБр ім. Чорних Запорозжців.

Із початком повномасштабної війни до волонтерського руху Канева приєдналася родина Андрія і Тамари Гузайрових, адже їх син Антон Гузайров також на фронті. У дописі Канівських волонтерів від 2 грудня 2023 року на їхній сторінці у соціальній мережі «Facebook» із нагоди Дня народження Андрія написано: «Сьогодні наша волонтерська родина від усього серця вітає з Днем Народження колегу, волонтера, батька воїна, патріота – Андрюшу Гузайрова. З початком повномасштабної війни ваша родина влилася в волонтерський рух і робить неймовірно багато заради збереження життя воїнів, заради ПЕРЕМОГИ!

Андрій, ти взяв на себе ТРИ великих виробництва: виготовлення окопних свічок, хімічних грілок, і сухих душів – обсяги вражають, і ти справляєшся. А як по-іншому, адже СИН на фронті, адже СИН – ГЕРОЙ, треба бути гідним. ДЯКУЄМО за СИНА, ДЯКУЄМО за твою невтомну працю.

Бажаємо тобі здоров'я, тільки сонячних днів, вірних друзів поруч, любові та підтримки рідних, тільки гарних новин, МИРУ, ДОБРА, ЛЮБОВІ, ПЕРЕМОГИ! ТРИМАЄМО СТРИЙ ДАЛІ» [2] (Фото 8).

Антон Гузайров (2000 року народження) мріяв стати військовим ще з дитинства (Фото 9). Його військова служба розпочалася у 25-й окремій повітряно-десантній Січеславській бригаді у листопаді 2020 року, а в зону проведення бойових дій (Авдіївська промзона) юнак потрапив у серпні 2021 року. Після 24 лютого 2022 року воював на Херсонському, Донецькому та Луганському напрямках. Має ряд нагород, зокрема: ор-

*Фото 8. Андрій Гузайров.
Із соціальної мережі «Facebook»*

Фото 9. Президент України Володимир Зеленський вручає орден «За мужність III ступеня» Антону Гузайрову, 2022 рік. Із соціальної мережі «Facebook»

ден «За мужність III ступеня» та «Хрест хоробрих». В одному із боїв отримав осколкове поранення і контузію, втім, після відновлення знову повернувся на службу. Проходив підготовку у Великобританії. Нині Антон Гузайров у званні старшого сержанта, боронить Україну на Покровському напрямку. Вдома буває вкрай рідко: за майже три роки служби бував у відпустці лише 20 днів.

Насамкінець, хочеться відмітити, що у скрутні часи українці згуртувалися навколо єдиної мети: захисту рідної землі та збереження української державності. Одні на фронті, інші – в тилу працюють задля майбутньої перемоги. А ще у часи небезпеки українці завжди звертаються до Тараса Шевченка. Його творчість підтримувала українців під час лихоліття, пояснювала ті чи інші події, надихала на подальшу боротьбу та закликала любити і захищати рідну землю. Тому у час російсько-української війни до могили Великого Кобзаря приходять тисячі українських військових. Тут, на високій Могилі, воїни просять благословення на боротьбу із споконвічним ворогом.

Від часу повномасштабної війни стало традицією серед військових залишати шеврони в експозиції першого народного музею «Тарасова світлиця». За словами музейного доглядача Людмили Коломієць, один із військових зняв із свого однострою шеврон із зображенням Прапора України і залишив його в музеї, сподіваючись повернутися сюди з перемогою. Сьогодні шевронів та інших знаків розрізнення нараховується близько двох сотень (Фото 10).

Крім цього, українські воїни залишають записи про відвідування Тарасової Гори у Книзі вражень. Ці рядки сповнені рішучості та віри в перемогу. Наведемо кілька з них: «Колектив військової частини А 7093 висловлює велику подяку всьому колективу музею за можливість доторкнутися до історії – Великого Кобзаря, надане натхнення для продовження нашої спільної справи із захисту нашої Батьківщини та її подальшого розвитку» (запис від 16.07.2023) [4, с. 131]; «Тарасе друже ми вже кропимо землю ворожою кров'ю!» (запис від 07.01.2024) [4, с. 160]; «Висловлюємо щиру подяку цим прекрасним дівчатам, які провели для нашого підрозділу таку прекрасну екскурсію по музею Т. Г. Шевченко. Добра. Волі, творчої наснаги і скорішого настання миру. Військовослужбовці НГУ 3061» (запис від 21.05.2024) [4, с. 175].

Фото 10. Шеврони та знаки розрізнення військових Сил оборони України в експозиції музею «Тарасова світлиця». 2024 р. Знімок Юрія Кардаша

Список використаних джерел та літератури

1. Воєнний стан: антологія / передмова Валерія Залужного. Чернівці: Видавець Померанцев Святослав, 2023. 368 с.
2. Волонтери Канева. Сторінка в соціальній мережі «Facebook». URL: https://www.facebook.com/groups/kanivolonter?locale=uk_UA. (дата звернення: 17.05.2024).
3. Дмитрий Жадан. Сторінка в соціальній мережі «Facebook». URL: https://www.facebook.com/profile.php?id=100008836860413&locale=uk_UA (дата звернення: 14.05.2024).
4. Міністерство культури України. Шевченківський національний заповідник. Книга вражень. Розпочато: 30.08.2020 р.
5. Ташань Ю. Пішли на війну батько й син. *Дніпрова зірка*. Газета об'єднаних громад і міста Канів. 2023. 23 березня. № 12 (12402).
6. Ташань Ю. Срібним Хрестом нагороджено працівника Шевченківського заповідника Олександра Горцунова. *Дніпрова зірка*. Газета об'єднаних громад і міста Канів. 2024. 7 березня. № 10 (12452).

Olga Isaeva, Tamila Osypenko. RUSSIAN –UKRAINIAN WAR: STORIES OF UKRAINIAN SOLDIERS AND VOLUNTEERS

In the article are given life stories of residents of Kaniv territorial community – participants of Russian-Ukrainian war and volunteer movement. Social and political processes that are happening in Ukraine at the current stage are analyzed through the prism of personal experience and worries of average Ukrainians. Information and materials from the local printed editions, internet-resources, memories of the participants of Russian-Ukrainian war and volunteer movement and members of their family.

Key words: *Russian-Ukrainian war, Armed forces of Ukraine, Kaniv territorial defense, serviceman, volunteer.*

Наталія НЕБИЛИЦЯ,
завідувач відділу музеїв,
Національний заповідник
«Батьківщина Тараса Шевченка»
(с. Шевченкове, Черкаська обл.)

КУЛЬТУРНА СПАДЩИНА УКРАЇНИ В УМОВАХ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ. ЗАГРОЗИ ТА МОЖЛИВІ ШЛЯХИ ЗБЕРЕЖЕННЯ, РЕСТАВРАЦІЇ НЕРУХОМИХ ПАМ'ЯТОК, ПОВ'ЯЗАНИХ З ІМ'ЯМ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

З'ясовано причини загроз та мотиви нападів на об'єкти культурної спадщини України під час російської агресії. Окреслено напрями діяльності української пам'яткоохоронної галузі в умовах конфлікту та в повоєнний період, труднощі та проблемні питання в діяльності закладів культури, а також досвід та допомога зарубіжних партнерів.

Ключові слова: війна росії проти України 2014–2024 рр., культурна спадщина України, світовий досвід, Національний заповідник «Батьківщина Тараса Шевченка», літературно-меморіальний музей, Хата дяка, Вітряк.

Більшість воєнних конфліктів, спрямованих на окупацію земель, насадження іншої ідеології та стирання історичної пам'яті, завжди супроводжуються нищенням чи присвоєнням пам'яток і об'єктів культури загарбниками. Об'єкти культурної спадщини є матеріальними свідченнями історії і традицій, прив'язкою до конкретних територій, джерелом державності та патріотизму. Їх цінність для кожної країни і народу – і є тим основним мотивом ворожих зазіхань.

Мета даного дослідження – вивчення загроз об'єктам культурної спадщини України в умовах російської агресії та опрацювання можливих шляхів захисту пам'яток, їх збереження та реставрації з використанням досвіду країн, що пережили воєнні конфлікти.

Знищення культурних пам'яток України є порушенням міжнародного права та воєнним злочином. Сьогодні основними міжнародними документами у сфері захисту об'єктів культури в умовах війни є Гаазька

конвенція «Про захист культурних цінностей у випадку збройного конфлікту» 1954 р., підписантом якої є й росія, та Паризька конвенція «Про заходи, спрямовані на заборону й запобігання незаконному ввезенню, вивезенню та передачі права власності на культурні цінності» 1970 р., резолюція Ради Безпеки ООН №2347 від 2017 р. та Римський статут від 20 січня 2000 р. [2]. Проте досвід воєнних конфліктів в різні часи і в різних країнах показав обмежений вплив міжнародних організацій щодо захисту культурних цінностей, і як ми вже зрозуміли, російські загарбники не вважають на будь-які конвенції та моральні принципи.

Однак, ці документи становлять юридичне підґрунтя для запровадження санкцій та кримінального переслідування за факти воєнних злочинів, дають нам право сподіватись, що по завершенню війни українці повернуть втрачене, а винна сторона (країна-агресор) понесе справедливе покарання.

З початку широкомасштабної військової агресії рф проти України майже щодня ворог прагне знищити ідентичність українського народу, нещадно руйнуючи нашу культурну спадщину. Міністерство культури та інформаційної політики України продовжує фіксувати пошкодження об'єктів культурної інфраструктури в Україні внаслідок російської агресії. За період з 24 лютого 2022 року до 25 лютого 2024 року рф зруйнувала або пошкодила 945 об'єктів культурної спадщини. З них пам'яток національного значення – 128, місцевого значення – 742, щойно виявлених об'єктів культурної спадщини – 75 [1]. Географічно ці руйнування охопили 17 областей (Харківська, Донецька, Одеська, Херсонська, Чернігівська, Київська, Запорізька, Львівська, Дніпропетровська, Луганська, Сумська, Миколаївська, Хмельницька, Вінницька, Полтавська, Житомирська, Кіровоградська – подано в порядку зменшення кількості пошкоджень та руйнувань). На превеликий жаль, ці цифри продовжують зростати.

Під час воєнних дій ситуація дуже динамічна, і сьогодні в Україні немає безпечних місць. Тому можна вважати, що всі без винятку категорії пам'яток знаходяться під загрозою. Відрізняються лише рівні небезпеки, характер загроз і можливості нашої держави реагувати на них.

Це реагування має здійснюватись на всіх рівнях та етапах. Експертами розроблені відповідні алгоритми дій, виконуючи котрі вдається якщо не виключити, то принаймні суттєво зменшити збитки.

Так, американський економіст Р. Тейгелер пропонує розділити цикл лиха на три фази: до, під час і після конфлікту. До початку конфлікту

пам'яткоохоронці, на жаль, виявилися безсилями та невідготованими, тому саме зараз під час конфлікту реагування може здійснюватись за напрямками: 1) політичні акції та юридичні дії з боку держави; 2) не менш важливим і вирішальним на цьому етапі є розуміння командуванням і військовиками ЗСУ цінності об'єктів культурної спадщини та їх відповідні дії на полі бою, щоб по можливості зменшити збитки; 3) документуванням злочинів та подання інформації до міжнародних пам'яткоохоронних інституцій; 4) цифровізація культурних цінностей в Україні, а також створення цифрової платформи для їх архівування, охорони, розвитку, поширення та популяризації.

5) До значної частини пам'яток застосовується низка превентивних заходів. Об'єкти дерев'яної архітектури додатково забезпечуються різноманітними засобами пожежогасіння; мішками з піском обкладають пам'ятники; металеві конструкції захищають численні скульптури; спеціальними щитами закривають вітражі та віконні прорізи в історичних будівлях. Будівлі, на жаль, такому захисту не підлягають. Тому фахівцями розробляються інші напрямки та інструменти для їх збереження: створення 3D-моделей цінних споруд, започатковано проєкт із цифрової паспортизації об'єктів історичної спадщини за допомогою лазерного сканування; також команда українських архітекторів створила проєкт RE:Ukraine. Monuments. Він полягає у створенні конструкцій, які зможуть захистити пам'ятники різних параметрів від ураження вибуховою хвилею, уламками, кулями, вогнем тощо[4].

Реалізувати проєкт можна за таким алгоритмом:

Етап 1. Фотографування та сканування пам'ятки для її реставрації та/або відтворення.

Етап 2. Обмір пам'ятки з метою визначення її категорії (великий/малий) та вибір типу необхідної захисної споруди.

Етап 3. Розробка ескізу, попередній розрахунок та встановлення відповідного укриття.

Етап 4. Нанесення графіки з інформацією про пам'ятку на захисне укриття.

Проте, необхідно визнати, що навіть такими превентивними заходами за обмежених ресурсів неможливо охопити всі об'єкти культурної спадщини України.

Післяконфлікт. В повоєнний період основними напрямками роботи галузі охорони культурної спадщини стануть: документальне опрацюван-

ня фактів воєнних злочинів проти об'єктів культури для притягнення винних до відповідальності, реституція культурних цінностей, реставрація постраждалих пам'яток.

Зі слів Катерини Чуєвої (заступниці міністра МКІП із 22.09.2022 по 22.08.2023) уже у 2022 р. розпочалася робота над програмами відновлення, вони міститимуть великий реставраційний блок. Вона зазначила: «Ці процеси доволі тривалі й дорогі, тут Україні буде дуже важлива допомога іноземних партнерів, спеціальні міжурядові програми. Бо самотужки профінансувати такі проекти дуже складно...» [3].

Проте проблеми функціонування всіх без винятку закладів культури, на цьому не закінчуються. В умовах війни скорочення фінансування вплинуло на планування всіх сфер діяльності заповідника «Батьківщина Тараса Шевченка», зокрема пам'яткоохоронної роботи, планування та втілення ремонтно-реставраційної роботи. Війна стала перешкодою для реалізації вже започаткованих проектів та створила потребу в нових. Так, важливими для нашої установи на сьогодні є:

1. Забезпечення (облаштування) укриттів та бомбосховищ для евакуації співробітників, відвідувачів та фондкових колекцій.

2. Ремонтно-реставраційні роботи будівлі музею Т. Г. Шевченка, встановлення сучасних технічних засобів безпеки та пристосування для людей з інвалідністю.

3. Реставрація пам'ятки історії – хати дяка в якій 1824 – 1827 рр. навчався Т.Г. Шевченко. Реконструкція та ремонт захисної споруди над нею.

4. Реставрація вітряка – пам'ятки історії (архітектури) ХІХ століття.

5. Перешивання дахів відтворених хат в селі Моринці.

Як показує досвід, навіть у такий нелегкий час невідкладні ремонтні роботи мають бути виконані вчасно, щоб не допустити (попередити) руйнування того чи іншого екскурсійного об'єкта або пам'ятки, і тут важлива командна робота не тільки закладів культури, а й відповідних фахівців та спонсорів. Саме в результаті такої співпраці у квітні 2024 року керівництву заповідника вдалося, вирішивши ряд проблемних питань, віднайти можливість, знайти професійних вшивальників – ФОП Тонкіш Максим Анатолійович з помічником – з села Великі Сорочинці (Полтавщина), які за підтримки благодійників реалізували проект по перешиванню солом'яного даху відтвореної хати батьків Т. Г. Шевченка в селі Шевченкове. Матеріал (очерет) було завезено з Одеської області, відповідальний і трудомісткий процес тривав майже три тижні, і сьогодні

хата готова до прийому відвідувачів – оновлена, причепурена. Та основним завданням було саме збереження об'єкта, відновлення пошкодженого даху, перекриття якого здійснювалось ще в 2006 році і який відтоді суттєво потерпав від атмосферного впливу та шкідників.

Також, завдяки благодійній підтримці, тривають ремонтні роботи на вітряку – об'єкті культурної спадщини XIX століття, що в с. Будище, збереження якого є матеріальним втіленням пам'яті про Тараса Шевченка, видатного українського поета. Вітряк неодноразово потерпав від негоди, яка руйнувала крила. Зараз крила відновлено та замінено дерев'яні двері на нові стилізовані.

Реалізація цих завдань щодо ремонту та реставрації, а отже охорони і збереження пам'яток, передбачає: виготовлення ПКД та НПД; оформлення облікової документації, що потребує залучення спеціалістів (істориків, архітекторів, реставраторів); подолання критичної ситуації з фінансуванням; постає питання доцільності проведення робіт в умовах непередбачуваного розвитку подій та загрози пошкодження чи знищення; неоднозначність суспільної думки (одні вважають неприпустимим використання коштів на непершочергові потреби, інші критикують, шукаючи недоліки).

Поставлені цілі не можна назвати другорядними чи тими, що «не часі». Адже охорона, збереження, реставрація пам'яток і фондкових колекцій, як загальнонаціонального надбання – це невід'ємна частина музейної роботи. Проте, і суспільство, і влада мають змінити підхід до музейної галузі, переосмислити роль музеїв у суспільстві. Доречно буде процитувати колишню заступницю міністра культури та інформаційної політики з питань європейської інтеграції Катерину Чуєву: «Це серйозне питання. Воно полягає у ключовій проблемі самого підходу до музейної галузі, сприйняття її значення у суспільстві. (...) Якщо ми переосмислимо роль музеїв у суспільстві, то й засади фінансування будуть змінюватися. Елемент зберігання нікуди не подінеться, тому що ми маємо справу насамперед з колекціями. Але підхід до фінансування має змінитися докорінно. (...) Сьогодні у музеїв та заповідників багато в чому просто зв'язані руки через законодавство, яке гальмує їхні можливості...» [3].

Тому фахівці наполягають насамперед на проведенні масштабної реформи українського законодавства, його адаптації до європейських норм. Державі необхідно відновити підготовку кваліфікованих кадрів – архітекторів-реставраторів, налагодити державно-приватне партнер-

ство у сфері відновлення історичних пам'яток та заручитися підтримкою і допомогою українських меценатів, міжнародних партнерів.

На всіх етапах важливою є міжнародна підтримка і допомога, яка надалі продовжує надходити. Спеціалісти з різних країн (Польщі, Німеччини, Фінляндії, США, Канади, Австрії та ін.) об'єднуються та створюють інституції, що надають всебічну допомогу українським закладам культури та музеям. Від них Україна отримує необхідні пакувальні матеріали для захисту і транспортування пам'яток та зберігання колекцій, генератори, приладдя для сканування й оцифровування колекцій. Крім того, допомагають своїми знаннями та досвідом. Серед них варто відмітити: Музейний кризовий центр, створений директоркою львівського музею «Територія Терору», Штаб порятунку спадщини, Центр допомоги мистецтву України, Міністерство іноземних справ Німеччини, Комітет допомоги українським музеям і багато інших.

Від штабу порятунку спадщини неодноразово надходила гуманітарна допомога і нашій установі (пакувальні матеріали, генератор), маємо тісну співпрацю, суттєву і реальну допомогу від волонтерки Ірини Нікіфорової (завдяки їй заповідник отримав генератор, осушувач повітря, зарядну станцію, різноманітні пакувальні матеріали тощо – для забезпечення безперебійної роботи установи, створення відповідних умов зберігання фондів колекцій).

Великі обсяги роботи як в Україні, так і за кордоном проводяться в кіберпросторі: документи та дані оцифровуються й відправляються на зберігання у вебархівах, створено безпечне сховище для збереження даних (архівних колекцій, польових досліджень, цифрові 3D-копії пам'ятників та важливих історичних споруд України).

Отже, в складних умовах війни музейники відстоюють свій культурний фронт попри дискусії і виклики, міркуючи над питаннями, що може і що повинен робити музей під час війни. Де сьогодні українська культура для світу і для нації? Чи існує музей без експозиції? Як зберегти пам'ятки та експонати? Вирішення таких та подібних питань спонукає та мотивує до пошуку нових авангардних ідей, нових експозиційних стратегій та практик, щоб зацікавити відвідувачів та забезпечити надання якісних конкурентоспроможних туристичних послуг.

Звісно, критики можуть докинути, що зараз не час для реформ та значущих трансформацій, тим самим похитнути й так критичну ситуацію в музейній справі. З іншого боку, зараз історично важливий момент пе-

реосмислення ролі музеїв, їхніх експозицій, котрі в багатьох музеях не зазнавали значних змін за останні тридцять чи більше років, а отже потребують оновлення, реставрації та обладнання сучасними технічними засобами безпеки та пристосування для людей з інвалідністю.

Висновки. Забезпечення дієвої системи охорони культурної спадщини є нагальним завданням в умовах російської агресії. Повномасштабне вторгнення виявилось найбільшим викликом для української культури за роки незалежності України. Ефективний захист українських об'єктів культури повинен спиратися на досвід країн, що зіткнулися з подібними викликами, та на сучасні механізми міжнародного права, згідно з якими українська культурна спадщина є невід'ємною складовою світового культурного надбання. Широкий діапазон превентивних заходів можливий для захисту пам'яток на територіях, що не охоплені активними бойовими діями. Потенційні загрози вимагають від вітчизняної пам'яткоохоронної системи спрямування зусиль як на швидке реагування в поточній ситуації, так і на стратегію повоєнної відбудови.

Захист об'єктів культурної спадщини, як і повернення окупованих територій, є головними завданнями, від успішного виконання котрих сьогодні залежить доля України. І в цій спільній меті мають об'єднатися зусилля всіх рівнів: як музейників і пам'яткооронців, так і держави, міжнародних інституцій. А відродження України та повернення втраченого – це лише справа часу!

Список використаних джерел та літератури

1. МКІП: Через російську агресію в Україні постраждали 945 пам'яток культурної спадщини. Сайт МКІП.Події. Культурна спадщина. 05.03.2024. URL <https://mcip.gov.ua/news/cherz-rosijsku-agresiyu-v-ukrayini-postrazhdaly-945-pamyatok-kulturnoyi-spadshhyny/> (дата звернення 13.05.2024).
2. Рішняк О. Культурна спадщина у воєнному конфлікті: міжнародний досвід другої половини XX – початку XXI ст. та українська дійсність. URL <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/187261/13-Rishniak.pdf?sequence=1> (дата звернення 11.09.2023)
3. Суспільне. Культура. Як працюють музеї під час війни – коментує заступниця міністра культури URL <https://suspilne.media/241073-ak-pracuut-muzei-pid-cas-vijni-komentue-zastupnica-ministra-kulturi/> (дата звернення 25.09.2023)
4. RE:UKRAINE MONUMENTS. URL <https://www.balbek.com/reukraine-monuments#about> (дата звернення 12.09.2023).

Nataliia Nebylytsia. CULTURAL HERITAGE OF UKRAINE IN THE CONDITIONS OF THE RUSSIAN-UKRAINIAN WAR. THREATS AND POSSIBLE WAYS OF PRESERVATION AND RESTORATION OF MONUMENTS ASSOCIATED WITH THE NAME OF TARAS SHEVCHENKO.

The causes of the threats and the motives of the attacks on the objects of cultural heritage of Ukraine during the Russian aggression have been clarified. The directions of activity of the Ukrainian monument protection industry in the conditions of the conflict and in the post-war period, difficulties and problematic issues in the activity of cultural institutions, as well as the experience and help of foreign partners are outlined.

Key words: *Russia's war against Ukraine 2014–2024, cultural heritage of Ukraine, world experience, National reserve «Taras Shevchenko native land», Literary and Memorial Museum, house of the deacon, windmill.*

Лідія ОВСІЄНКО,
заступник директора з наукової роботи,
Корсунь-Шевченківський державний
історико-культурний заповідник
Галина ДАВИДЕНКО,
завідувач сектору освітньої роботи,
Корсунь-Шевченківський державний
історико-культурний заповідник
(м.Корсунь-Шевченківський, Черкаська обл.)

РЕАЛІЗАЦІЯ КУЛЬТУРНО-ОСВІТНІХ ПРОЄКТІВ У КОРСУНЬ-ШЕВЧЕНКІВСЬКОМУ ДЕРЖАВНОМУ ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНОМУ ЗАПОВІДНИКУ ПІСЛЯ ПОВНОМАСШТАБНОГО ВТОРГНЕННЯ РФ В УКРАЇНУ

У науковому повідомленні на основі аналізу реалізації низки проєктів розглядається питання про результати культурно-освітньої діяльності Заповідника під час повномасштабного вторгнення рф в Україну.

Ключові слова: проєкти, повномасштабне вторгнення, заходи, нові форми, діти, внутрішньо переміщені особи.

Культурно-освітня робота є одним з головних напрямків діяльності музеїв і заповідників, основною формою комунікації, під час якої реалізуються такі соціальні функції музейних закладів як освіта, виховання, дозвілля.

У Корсунь-Шевченківському державному історико-культурному заповіднику (далі – Заповідник) впроваджується 9 проєктів, складовими яких є культурно-освітня діяльність. Це – соціально-культурний проєкт «З Україною в серці», культурно-мистецький проєкт «Читаємо "Кобзар"», культурно-освітні проєкти «Звичаї та обряди мого народу» й «Видатні постаті України», арт-проєкти: «Патріотична місія українського мистецтва», «Мистецтво любові до рідного краю» та «Майбутнє Корсунщини»; екологічні проєкти: «Збережемо довкілля» і «Рослинний світ парку». Метою їх реалізації в освітньому сегменті є популяризація історико-культурної та

природничої спадщини, задоволення загальноосвітніх, інтелектуальних, естетичних, екологічних запитів суспільства.

Охарактеризуємо культурно-освітню діяльність Заповідника в рамках вище названих проєктів в умовах повномасштабного вторгнення рф в Україну.

Наймасштабнішим є соціально-культурний проєкт «З Україною в серці», започаткований в 2014 році. Ним передбачена діяльність за кількома напрямками: документування подій російсько-української війни, комплектування фондового зібрання, допомога Збройним Силам України (далі – ЗСУ), проведення різнопланових музейних заходів патріотичного спрямування тощо.

До початку повномасштабного вторгнення військ рф в Україну всі найбільш резонансні музейні заходи в рамках цього проєкту проводилися на виставці «Україна – понад усе!», яка репрезентувала події Революції Гідності й російсько-української війни. Це – години патріотичної пісні, інтерактивні музейні заходи «Майдан – від першої особи», «Шлях до Свободи», «Мужність і відвага – крізь віки», «Гідності хай промінь не згасає» та інші; презентації виставок: «Портрет солдата» журналістки Вікторії Ясинської, «Білоруси з Україною в серці», створеної за сприяння Міжнародного благодійного фонду «Волошка»; «Сильні духом. Мами», створеної Департаментом військового капеланства Патріаршої курії Української греко-католицької церкви й присвяченої українським матерям, чиї сини загинули, захищаючи територіальну цілісність України, але які знайшли в собі сили активно займатися громадською діяльністю [3, с. 2, 12, 57, 59, 71, 81, 95, 121, 137, 141-142, 151-152, 169-170].

25 лютого 2022 року, коли російські війська знаходились на підступах до Києва, виставка була демонтована з метою збереження музейних предметів і задля безпеки людей, чиї матеріали на ній експонувалися.

Науковці Заповідника почали шукати нові форми роботи в рамках проєкту «З Україною в серці». Після повномасштабного вторгнення, втікаючи від ворога, до м. Корсунь-Шевченківський приїхало багато внутрішньо переміщених осіб з Білої Церкви, Ірпеня, Києва, Маріуполя, Краматорська, Миколаєва, Харкова, Херсона й інших міст України, переважно родини з дітьми. Найчастіше вони проводили свій вільний час на території Заповідника, на дитячому майданчику або в Корсунь-Шевченківському парку – пам'ятці природи останньої чверті XVIII – першої половини XIX ст. (далі – Парк). Щоб урізноманітнити дозвілля дітей,

ми запропонували їм брати участь у майстер-класах із виготовлення різних виробів з патріотичною символікою, оберегів для українських воїнів, які через волонтерів передавали на фронт. Основною локацією для їх проведення обрали територію біля дитячого майданчика. Для багатьох стало несподіванкою, що в Заповіднику можна не лише погуляти, а й взяти участь у майстер-класах.

У 2022 році майстер-класи проводились щосередини, так звані «Творчі середи в Заповіднику». За нашими опитуваннями, дітям дуже подобалось, зокрема, те, що вони знаходяться не в замкнутому просторі – кімнаті, класі, музейній експозиції, а на природі.

Усього було проведено двадцять два майстер-класи. Найрезонанснішим став майстер-клас «Європейські країни» до Дня Європи, під час якого всі охочі на карті Європи обирали країну й виготовляли її прапорець. У заході взяло участь понад п'ятдесят дітей. Кожна дитина хотіла створити прапорець тієї країни, яка на той час найбільше допомагала Україні. Замість запланованої однієї години майстер-клас тривав три години.

Коли ЗСУ змусили ворога відступити від Києва й з інших регіонів України, а також було відновлено очне навчання в школах, багато внутрішньо переміщених осіб залишили місто й майстер-класи стали менш популярними. Однак ця форма роботи не втратила актуальності. Тепер науковці Заповідника проводять їх під час літніх канікул і на замовлення.

Майстер-класи на природі сподобалися вчителям місцевих шкіл, які разом з дітьми долучаються до них. Наприклад, з ініціативи вчительки 1-А класу Корсунь-Шевченківської загальноосвітньої школи І–ІІІ ступенів №1 Інни Довгополої в рамках першого уроку «Ми українці: честь і слава незламним» на території Заповідника був проведений майстер-клас для першокласників, під час якого вони разом з батьками, своєю першою вчителькою і працівниками Заповідника виготовляли паперових голубів – символів миру [3, с. 199].

У 2022 році Заповідник став ініціатором участі жителів м. Корсунь-Шевченківський у Всеукраїнському забігу «Шаную воїнів, біжу за Героїв України», організованого Міністерством у справах ветеранів України (далі – Міністерство) і приуроченого до Дня пам'яті захисників України, які загинули в боротьбі за незалежність, суверенітет і територіальну цілісність України (далі – Забір). На платформі Міністерства зареєструвалися 24 корсунці – учасники Забігу, які мали здолати дистанцію 2 км.

Вони бігли за уродженців і жителів Корсунь-Шевченківської ОТГ, які загинули в російсько-українській війні. Захід відбувся на спортивному майданчику Комплексної дитячо-юнацької спортивної школи Корсунь-Шевченківської міської ради в день святкування 990-річчя заснування Корсуня-Шевченківського. У 2023 році Заповідник також долучився до Забігу і провів його спільно з Корсунь-Шевченківською міською радою на території Парку. Цей Забіг був більш масовим, ніж попередній. Окрім юних спортсменів та їхніх тренерів, учнів навчальних закладів м. Корсунь-Шевченківський, працівників Заповідника в забігу взяли участь волонтери й рідні загиблих Героїв [3, с. 199-200].

У 2022 році відбулась реорганізація музею історії Корсунь-Шевченківської битви в мілітарний музей. Поки триває робота над його постійною експозицією, у жовтні 2023 року в шести залах музею відкрито оновлену виставку «Україна – понад усе!». Саме в цьому експозиційному просторі проводить тепер Заповідник більшість культурно-освітніх заходів у рамках соціально-культурного проекту «З Україною в серці». Відбулися, зокрема, інтерактивні музейні заходи «Майдан. Незнищеність народу», «Майданівці-бійці», «Війна. Грані» [3, с. 223-226, 231-232].

Культурно-мистецький проєкт «Читаємо "Кобзар"» був започаткований у 2012 році. Мета проєкту: долучити суспільство, зокрема учнівську й студентську молодь, до вивчення життєвого шляху і творчої спадщини Кобзаря; поетапне знайомство зі шляхом Слова Шевченка до народу України, пізнання Шевченкового світу і його оточення; осмислення Тарасової місії духовно консолідувати українське суспільство.

Проєктом передбачено читання лекцій, демонстрування виставок, проведення тематичних екскурсій і літературних годин на Шевченківську тематику. На них порушуються глибокі та актуальні теми, зокрема, такі: «Україна й українці в творчості Т.Г. Шевченка», «Т. Г. Шевченко і сучасність», «Актуальний Т. Г. Шевченко», «Тарас Шевченко і Майдан» [3, с. 10-11, 27-28, 43-44, 97-98].

З початком повномасштабного вторгнення рф в Україну проведення заходів в рамках проєкту припинилося, адже для відвідувачів були зачинені музеї Заповідника, не працювали або працювали дистанційно навчальні заклади. З метою кібербезпеки був обмежений доступ до сайту Заповідника та сторінки в соціальній мережі Фейсбук.

З відновленням роботи музеїв, у 2024 році ми відновили реалізацію культурно-мистецького проєкту «Читаємо "Кобзар"». 7 березня в історич-

ному музеї в рамках проекту відбулася літературна година «Актуальність творчості Кобзаря. Тарас Шевченко про Україну, москалів, росію», приурочена до 210-ї річниці від дня народження Тараса Шевченка [3, с. 233-234]. Серед учасників заходу були шевченкознавці, краєзнавці, митці, студенти, учні.

Роздумами про Шевченкову любов до України, про його ставлення до москалів і росії поділився відомий український письменник і літературознавець Іван Немченко, кандидат філологічних наук, доцент кафедри української і слов'янської філології та журналістики Херсонського державного університету, який тимчасово проживає в Корсуні-Шевченківському. На Корсунщині Іван Немченко відомий, зокрема, завдяки науковому дослідженню «Шевченківські мотиви у творчості Андрія Легота», присвяченому Андрію Тодосійовичу Ворушилу, уродженцю Корсуня, який під час Другої світової війни, всупереч власній волі, опинився далеко від України (проживав у Великобританії) [4]. Андрій Легіт залишив помітний слід у поетичній творчості, перекладацькій, літературно-критичній і громадській діяльності української діаспори. На заході виступив племінник Андрія Легота краєзнавець Леонід Ворошило, який поділився своїми роздумами на тему літературної години. Було прочитано чимало Шевченкових творів.

У 2024 році змінився формат і тематичних екскурсій «Тарас Шевченко і Корсунщина». Якщо в попередні роки це були екскурсії по експозиційних комплексах історичного музею, присвячених лише Тарасу Шевченку, то цього року під час екскурсій розкривалися теми про вплив Кобзаря на письменника Івана Нечуя-Левицького, шевченкознавця Петра Жура, композитора Кирила Стеценка, танцюриста й балетмейстера Василя Авраменка, кобзаря Олексу Чуприну. Плануючи екскурсійний маршрут, ми передбачили покладання квітів до пам'ятника Тарасу Шевченку, який знаходиться поруч з історичним музеєм, пішохідну подорож до каштана Т. Шевченка в Парку і розповідь про цю ботанічну пам'ятку. Екскурсії викликали значний резонанс у навчальних закладах. Лише в Шевченківські дні їх було проведено вісімнадцять [1, с. 151-152].

Отже, Заповіднику вдалося відновити заходи в рамках культурно-мистецького проекту «Читаємо "Кобзар"». Важливо, що вони, як і раніше, цікавлять нашу аудиторію.

Культурно-освітній проект «Звичаї, обряди й традиції мого народу» був започаткований у 2020 році. У рамках проекту здійснюється запис

звичаїв й обрядів, збір предметів етнографії, створення виставок, проведення музейних заходів. Наприклад, занять для дітей «Як сорочка в полі виросла», квестів «Таємниця експоната» в історичному музеї.

Однак з початком повномасштабного вторгнення рф в Україну проведення заходів з використанням експонатів стало неможливим, тому влітку 2022 року з ініціативи відділу охорони природи на території Заповідника в м. Корсунь-Шевченківський було започатковано проведення природничо-етнографічних заходів.

Напередодні свята Івана Купала був проведений майстер-клас «Магія свята», під час якого всі охочі могли сплести купальські віночки [3, с. 195-196]. Для цього працівники Заповідника зібрали на луках, у полях і на берегах р. Росі понад 20 видів рослин.

Особливістю заходу було те, що до нього долучалися родинami. У більшості, у творчих тандамах працювали бабусі зі своїми онучками. Дівчатка плели вінки для себе, а також для сестричок і подруг. Бабусі – допомагали.

До Свята Маковія (Маковея) науковці Заповідника разом з відвідувачами виготовляли букетики-обереги («маковійчик») [3, с. 217-218]. За народною традицією, вони символізують добробут, здоров'я, мир і благополуччя.

Творча атмосфера, яка панувала під час проведення обох заходів, була доповнена цікавими розповідями про традиції святкування Івана Купала та Маковія, про рослини, які використовувались на майстер-класах. Також відбувався обмін думками про важливість збереження звичаїв і традицій українського народу, про життя людей в гармонії з природою.

Обидва заходи мали значний резонанс, про що свідчить присутність на них у 2023 році більшої кількості учасників, ніж попереднього року.

Культурно-освітній проєкт «Видатні постаті України» був започаткований у 2020 році. Найбільш активно в рамках цього проєкту працюють науковці літературно-меморіального музею І. С. Нечуя-Левицького. Вони започаткували проведення Нечуєвських читань і літературних годин про життя і творчість Івана Нечуя-Левицького.

Однак у 2022 році, з вище зазначених причин, заходи не проводились. Наступного року культурно-освітня робота була відновлена. У 2023–2024 роках у Стеблівському ліцеї імені І. С. Нечуя-Левицького науковці музею провели «Нечуєвські читання» та літературні години «Кайдашевому роду немає переводу», «Стеблівські історії (за книгою В. Панченка "Сонячний

годинник"»), «Навчання І. С. Нечуя-Левицького в Богуславському духовному училищі» [2, с. 82]. Заплановано ще кілька літературних годин.

Вивчивши досвід літературно-меморіального музею І. С. Нечуя-Левицького, ми започаткували проведення мистецьких годин «Композитор, учитель, священник» про життєвий і творчий шлях видатного українського композитора Кирила Стеценка в меморіальному музеї К. Г. Стеценка в с. Квітки [3, с. 215, 241]. Є в планах Заповідника проведення аналогічних заходів про хореографа й балетмейстера Василя Авраменка, кобзаря Олексу Чуприну, художника Миколу Прокопенка з метою популяризації їх спадщини.

Значні зміни відбулися в реалізації арт-проектів, започаткованих у 2016 році, у рамках яких створювалися виставки художніх творів, проводились пленери. Після 24 лютого 2022 року експонування виставок було припинено у зв'язку з реорганізацією художньої галереї в музей «Палац Понятовського» й необхідністю збереження фондового зібрання.

Однак за цими проектами Заповідник також продовжував працювати. Відбулось два пленери за участю митців Корсунщини та юних художників: щорічний «Бузковий пленер» (2022 рік) і пленер «Дякуємо ЗСУ за можливість творити», приурочений до Дня Європи (2024 рік). Започатковано проведення благодійних онлайн-арт-аукціонів на сторінці Заповідника в соціальній мережі Фейсбук, твори для яких надавали художники й майстри декоративно-вжиткового мистецтва. У 2023 році був проведений благодійний онлайн-арт-аукціон «Мистецтво задля Перемоги», під час якого реалізовано 7 лотів й одержано 10 800 грн. Кошти були перераховані на потреби 111 окремої бригади територіальної оборони, у складі якої захищає Україну художник з Корсуня-Шевченківського Ярослав Байда. У лютому 2024 року проведено міжнародний благодійний онлайн-арт-аукціон «Перемога за Україною!», на який було виставлено 20 лотів творів мистецтва й одержано 12100 грн. Кошти були використані на потреби воїнів 15 бригади оперативного призначення імені Героя України лейтенанта Богдана Завади. Після відкриття для відвідувачів музею «Палац Понятовського» розпочалось відновлення виставкової діяльності. У 2024 році в музеї було відкрито дві персональні виставки: до 100-річчя від дня народження видатного українського художника Миколи Прокопенка (з фондового зібрання Заповідника) та художника-аматора Ігоря Чабанова (з приватних колекцій).

Заповідник надає важливого значення збереженню природно-заповідного фонду й екологічному вихованню. У 2016 році нами були започатковані два екологічні проєкти: «Збережемо довкілля» та «Рослинний світ парку», у рамках яких проводяться природоохоронні заходи й акції, спрямовані на збереження ландшафтів і біорозмаїття Парку: «Посади своє дерево», «Первоцвіти Парку», «Квітковий патруль», «Чисте джерело», «До рідного дому повертаються птахи», «Весняні клопоти птахів», «Нагодуй птахів»; дні прибирання в рамках Всесвітнього дня прибирання; місячники благоустрою «Весняна толока», «Зелена толока» тощо. Їх учасниками були пересічні корсунці, учасники бойових дій, волонтери, працівники закладів культури, студенти й учні. Реалізація цих двох проєктів активно продовжувалась і після повномасштабного вторгнення рф в Україну, зокрема, за участі внутрішньо переміщених осіб.

Водночас науковці Заповідника постійно шукають і втілюють нові форми екологічної роботи. Так у 2022 року Заповідник вперше доєднався до світової ініціативи проведення Всесвітніх днів спостереження за птахами, організувавши в Парку орнітологічну зустріч «Прогулянка бердвочінга» [3, с. 202-202]. Також започатковано проведення майстер-класів з виготовлення фантастичних пташок, жуків-сонечок, метеликів і квітів зі штучних і природних матеріалів, оберегів з трави тощо. Поруч з місцем проведення майстер-класів експонувалась пересувна фотовиставка «Біорозмаїття Корсунського парку».

У 2023 році науковці Заповідника започаткували проведення пізнавальних екологічних ігор для дітей молодшого шкільного віку «Дослідники флори парку» [3, с. 213-215], під час яких діти активно проводили досліди з насінням рослин, будували біоценози, за листям розпізнавали види флори Парку тощо.

Після повномасштабного вторгнення рф в Україну нами було організовано й проведено понад сто різнопланових культурно-освітніх заходів. Це – непоганий результат з огляду на те, що головні зусилля колективу Заповідника були спрямовані на збереження рухомих і нерухомих пам'яток і реорганізацію двох музеїв.

Повномасштабне вторгнення рф в Україну наклало відбиток на всі сфери життя українського суспільства. Не став винятком і Заповідник. Однак його науковці постійно ведуть пошук ефективних форм (методів) культурно-освітньої роботи, які б задовольнили запити нашої аудиторії під час російсько-української війни.

Список використаних джерел та літератури

1. Книга обліку відвідувачів та екскурсій історичного музею за 2019–2024 роки. *Облікова документація сектору освітньої роботи Заповідника.*
2. Книга обліку культурно-освітніх заходів літературно-меморіального музею І.С.Нечуя-Левицького, філіалу Заповідника, за 2014–2024 роки. *Облікова документація літературно-меморіального музею І.С.Нечуя-Левицького.*
3. Книга обліку культурно-освітніх заходів Заповідника за 2014–2024 роки. *Облікова документація сектору освітньої роботи Заповідника.*
4. Немченко І. Шевченківські мотиви у творчості Андрія Легота. *Визвольний шлях.* Суспільно-політичний, науковий і літературний вісник. 2001. Число 3. С. 89–96.

Lidiya Ovsienko, Halyna Davidenko. IMPLEMENTATION OF CULTURAL AND EDUCATIONAL PROJECTS IN THE KORSUN-SHEVCHENKIV STATE HISTORICAL AND CULTURAL RESERVE AFTER THE FULL-SCALE INVASION OF THE RUSSIAN IN UKRAINE

The scientific report, based on the analysis of the results of the implementation of a number of projects, considers the results of the cultural and educational activity of the Reserve during the full-scale invasion of the Russian Federation into Ukraine.

Key words: *projects, full-scale invasion, cultural and educational works, events, children, internally displaced persons.*

Тетяна ЧУЛКОВА,
старший науковий співробітник,
Шевченківський національний заповідник
(м. Канів, Черкаська обл.)

«ВІЙНА І ПЕРЕМОГА»: РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКА ВІЙНА НА ПОЛОТНАХ ОЛЬГИ КАРПЕНКО

У статті досліджено творчий шлях та виставкову діяльність відомої української художниці Ольги Карпенко (м. Київ), окреслено тематику та обставини створення нею мистецьких творів у час російсько-української війни.

Ключові слова: мистецькі твори, виставки, російсько-українська війна.

Тарас Шевченко, створюючи безсмертну поезію, звертав увагу земляків на ницість і підступність географічно найближчих сусідів – росіян. На жаль, уроки історії мало навчили українське суспільство, яке тривалий час збільшувало кількість російськомовних шкіл, вводило другу державну мову, вихваляло російських поетів, письменників, композиторів та співаків. Байдужість українців до мовного питання, до збереження української історії і народних традицій, розвитку національних культури і мистецтва призвела до непоправної катастрофи – повномасштабного вторгнення росіян на територію суверенної держави. Гинуть тисячі українців, знищуються лікарні, житлові будинки, торгові центри, музеї, горять у вогні бібліотеки, руйнуються історичні пам'ятки.

Жахливі події, нав'язаної нам, жорстокої війни навіки залишаться у пам'яті нинішніх і наступних поколінь українців, які не зможуть ні забути, ні пробачити ворогу. Відтак, важливо максимально правдиво та об'єктивно зафіксувати історичні факти воєнного сьогодення. Розповідаючи і поширюючи правду, маємо шанс повернути своїх людей, захоплені території та скарби, які належать нашій державі.

І особлива роль у створенні літописання воєнних подій, відведена сучасним художникам, які через твори образотворчого мистецтва фіксують нинішню історію боротьби української нації проти російських варварів.

Однією із найактивніших мисткинь, яка з часу повномасштабного вторгнення росіян розпочала створювати мистецький літопис воєнних подій є київська художниця, член Національної Співки художників України Ольга Карпенко. Своїм фронтом вона вважає волонтерство, правдиве відображення смертоносної війни з агресором та підтримку Збройних Сил України коштами, вилученими від продажу картин на аукціонах. З початку віроломного нападу, вона ні на день не полишала столицю України. Кожного дня, разом з чоловіком Віктором Сачком та колегами, працювала, вбачаючи велику силу у єдності українців, наближаючи довгоочікувану Перемогу! Досвід, отриманий нею ще у часи

Майдану та Революції Гідності, знадобився і в роки повномасштабної війни. Переживаючи страшну окупацію та створюючи картину за картиною художниця прагнула зберегти щемливі миті воєнного буття. Кожна її робота це не просто сюжет, не просто постать – це складні життєві реалії, віддзеркалені та переосмислені авторкою. Кожен герой її картини – звичайний українець, який у час небезпеки стає на захист своєї країни.

Такими патріотами був заповнений київський Майдан у 2013–2014 роках, коли об'єднані Шевченківським «Борітеся – поборе-те!» українці повстали за Правду і Волю! Серед картин, які створила Ольга Карпенко у той час, особливу увагу привертає картина «Слава Україні!» (2014, полотно, олія) (Фото 1), яка вражає глядача неймовірним піднесенням і вірою у перемогу Справедливості. І хоча конкретно назвати прізвиська героїв з картини неможливо, ці люди, з високо піднятими догори національними стягами, уособлюють усіх українців, які борються за національну Гідність і Свободу, ризикуючи своїм життям у часи лихоліть.

Фото 1. Ольга Карпенко біля картини «Слава Україні»

Вищеназвана робота стала однією із центральних експонатів тематичної персональної виставки «Війна і Перемога» Ольги Карпенко, яка впродовж 2023–2024 років презентувалася у виставкових залах музею Тараса Шевченка Шевченківського національного заповідника у Каневі. Назвою виставки «Війна і Перемога» автор означила основну тематику та концепцію художнього проекту: пам'ять про країну до повномасштабного вторгнення, яку змінюють жахіття Бучі, Ірпеня, Маріуполя та інших міст, та все ж утверджується віра у неминучу Перемогу України.

Отже, перша частина виставки, присвячена усталеному українському буттю без вибухів та авіанальотів, де на пейзажах буяє зеленню і цвітінням природа: «Барви літа» (2021), «Сонячні відблиски» (2022), «Тепла осінь» (2021).

Не менш яскравими, наповненими силою життя, на виставці є портрети харизматичних українців у національних строях: «Портрет композитора Віктора Степура» (2022) та «Пан Петро» (2023), образ щасливої дівчини у вінку і стрічках з назвою «Вільна !!!» (2023), життєрадісні, веселі і безтурботні дитячі обличчя на картинах «Портрет дівчинки» (2018), «Сонячні відблиски» (2021). Особливо хочеться відзначити графічні роботи пані Ольги із зображенням, знайомих багатьом, морських пейзажів та архітектури українського Криму.

Друга ж частина виставки – присвячена боротьбі українців проти російської агресії. У роботах художниці можна побачити широкий спектр сюжетів, які охоплюють усі аспекти війни: від загострення конфлікту (анексії Криму) та перших місяців повномасштабної війни: окупація, тривога і біль, глибокі переживання мирного населення та сила і міць українських військових. Ольга Карпенко вміло використовує палітру кольорів, світлотінь і композицію, щоб передати напруженість та драматизм ситуації.

В експозиції виставки презентуються картини: «Тривожний вечір» (2023); «Чом ти, дівчино, засмучена?» (2022); «Війна» (2023); «Вони тримають небо» (2023); «Закатованим жертвам Бучі присвячено» (2022), на яких відображена жорстока війна, трагедія Маріуполя, Макарова, Гостомеля, Бучі та інших населених пунктів, де ступила нога російського солдата-убивці.

Через власні твори автор немов «проживає» усі жахи цієї страшної української історії, створюючи історично правдиві сюжети. У своїх полотнах вона часто використовує символічні образи, які підсилюють глибину та емоційну насиченість полотен. Так, наприклад, вона вводить у сюжет образи птахів, що символізують свободу та незалежність, або ж яскраві

різнокольорові стрічки з вінком, щоб підкреслити надію на відродження в понищеній війною країні. Метафори грають важливу роль у творчості мисткині, допомагаючи передати складні емоційні та психологічні аспекти війни, що дозволяє глядачам краще розуміти переживання народу, втягненого у війну та трагічність збройного конфлікту загалом

Проте, більшість творів на виставці вселяють непохитну віру у справедливість та нашу Перемогу! У експозиції представлена ціла серія портретів

українських військових, чільне місце серед яких відводиться портрету генерала Валерія Залужного з назвою «Наш Генерал» (2023) (Фото 2), головнокомандувача Збройних сил України (2021–2024), який взяв на себе відповідальність у перші роки повномасштабної кровопролитної війни і якому довірили своє життя мільйони українців.

Живописні полотна «Слава незламним! Присвята пам'яті Героя України-захисника Антона Дербілова» (2023); «Вони тримають небо» (2023); «І знов засяє сонце України!» (2023) – щира подяка українським захисникам, які з перших днів повномасштабної війни стали взірцем мужності і героїзму.

У час війни, по-особливому щемно, на картинах художниці звучить тема Молитви. Увагу відвідувачів Тарасової Гори привертають твори: «Лавра взимку» (2023); «Вечірня молитва в Лаврі» (2018); «Молитва» (2018); «Мадонна» (2020); «Благовіщення» (2022). Серед полотен, які мисткиня передала на виставку до Канева, є символічна «Ніка – Богиня Перемоги» (2023), на якій зображено тендітну дівчинку з довгим світлим волоссям і глибоким мудрим поглядом дорослої людини, яка пережила лихоліття війни. Невелике за розміром, але сильне за змістом полотно «Ангел» (2022) (Фото 3), де на першому плані – образ дівчинки, яка, йдучи поміж зруйнованих будівель, несе в руках негасимий вогонь життя із молитвою до Всевишнього про порятунок для рідної України.

*Фото 2. Карпенко Ольга. Наш генерал.
Полотно, олія, 2023*

Юлія Романенкова, доктор мистецтвознавства у власному дослідженні зазначає, що повномасштабна війна на території України «спровокувала зміну стилістики та сюжетики» у творчості Ольги Карпенко: «...[вона] є певним модулем того, як митець під час війни не виживає, а живе; якому немає чого боятися, нема в чому виправдовуватися, бо працює в умовах війни [7]. Загалом на виставці художниця представила як живописні, так і графічні твори, які дають можливість якнайповніше передати глядачеві власні почуття. Важливим аспектом творчості Ольги Карпенко є її здатність викликати у глядача емоційну реакцію та змусити задуматися над тим, що відбувається в Україні та як це впливає на життя людей. Її роботи є своєрідним містком між мистецтвом та суспільством, який допомагає підтримати діалог із глядачами та поглибити їх розуміння подій. Зокрема, до Книги вражень виставки «Війна і Перемога», що експонувалася на Тарасовій Горі гості записали свої почуття та рефлексії від оглянутих творів: «І біль, і сум, і гордість за Україну і людей! Хвала таланту! Дякуємо за отримані емоції від споглядання Ваших робіт, пані Олю! 10. 07. 2023» [4]. Щедрим дарунком Шевченківському національному заповіднику після завершення виставки стали три мистецькі твори «Слава Україні!» (2014); «Вечірня молитва у Лаврі» (2018) та портрет Валерія Залужного «Наш Генерал» (2023), які доповнили і сформували колекцію творів Ольги Карпенко у фондовому зібранні музею Тараса Шевченка.

Принагідно хотілося б зазначити, що творча співпраця відомої української художниці Ольги Карпенко із Заповідником розпочалася ще у 2014 році. Влітку українська громада відзначала день пам'яті українського пое-

**Фото 3. Карпенко Ольга. Ангел.
Полотно, олія, 2022**

та-філософа Володимира Затуливітра, який помер за невідомих обставин неподалік Канева. Відтоді, щороку у селі Бучак проходять Затуливітрівські читання, у рамках яких відбувається справжнє культурно-мистецьке дійство: виконуються патріотичні пісні, лунає сучасна поезія, презентуються мистецькі виставки. На одне із таких зібрань мистецької еліти мистецтвознавицею, активною громадською діячкою Валентиною Єфремовою була запрошена і Ольга Карпенко для презентації власного творчого доробку. Серед мистецьких творів, які художниця представила на огляд глядачів, увагу привернула робота «Надвечір'я» (2014) із зображенням осіннього, оповитого вечірніми сутінками пейзажу та сумуючої за рідними бабусі, що сидить на освітленій лавці за двором. Вже з тієї роботи стало зрозуміло, що Ольга Карпенко особливу увагу надає деталям у своїх полотнах, що робить їх надзвичайно виразними та емоційно насиченими. Вона не лише зображує загальні риси портретованого, а й намагається відобразити внутрішні почуття та переживання героїв – від радості до смутку. Такі реалістичні емоції очікування самотньої жінки відчула і зафіксувала на полотні молода художниця, яка стрімко входила у великий і величний світ мистецтва. Цей твір вона подарувала до колекції Шевченківського національного заповідника.

Оповідючи про власний творчий шлях, пані Ольга розповіла, що народилася у м. Дніпро у сім'ї інженерів. Батьки у вільний час займалися фотографією та живописом. Мама із захопленням малювала кримські краєвиди. Очікуючи народження донечки, вона впродовж чотирьох годин писала натюрморт із квітучою гілкою мигдалю. З народженням дитини, за браком вільного часу, залишила спробу стати професійним художником. Але любов до мистецтва та талант передала своїй донці. Першими іграшками, як згадує Ольга, були 24 акварельні фарби. Після закінчення школи, навчалася у Дніпропетровському художньому училищі ім. Є. Вучетича. 2002 року закінчила факультет станкового живопису Національної академії образотворчого мистецтва і архітектури (НАОМА) під керівництвом професора Олександра Лопухова. Потім навчалася у асистентурі-стажуванні НАОМА, де отримала диплом магістра. А вже у 2019 році закінчила з відзнакою магістратуру кафедри мистецтвознавчої експертизи Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв (НАККІМ). Нині Ольга Валер'янівна – виконуюча обов'язки завідувача кафедри візуального мистецтва та дизайну Навчально-наукового інституту дизайну та реклами (НАККІМ), творчо працює як митець і як педагог, пише наукові мистецтвознавчі статті, постій-

но шукає нові способи для популяризації національної культури в Україні та поза її межами, створюючи модерні мистецькі проекти.

Захоплено характеризувала творчість художниці журналістка Оксана Шевченко: «Кожна картина Ольги Карпенко розкриває високий фаховий рівень мисткині, композиційну завершеність, гармонію кольорової гами, коли вишукана палітра створює особливий настрій і зворушливу вібрацію почуттів. Особливо це стосується знайдених світлотіньових рефлексів, які буквально наповнюють обрані мотиви підвищеною емоційністю» [8].

Творчу роботу тісно пов'язує з патріотичним вихованням, залучаючи студентів до різноманітних проектів на підтримку Збройних Сил України. Впродовж місяця у столичній галереї «Митець» було презентовано мистецький проект «Право на життя», де представлено твори українських художників, у тому числі і Ольги Карпенко та воїнів ЗСУ. Минулого року в рамках програми реабілітації військових «Духовне відновлення у Києво-Печерській лаврі», викладачі НАКККиМ запропонували лікувати зранені душі воїнів арт-терапією. У рамках реалізації вищезначеної програми, Ольга Валер'янівна підготувала і провела цикл майстер-класів на тему: «Ізотерапія: ікона як мистецтво, віра і життя». На майстер-класі, з проханням про духовне і тілесне зцілення, а також про найшвидшу Перемогу над ворогом – бійці звернулися до Святого Георгія-Переможця своїм іконописом. Як виявилось, мистецтво стало одним із найефективніших методів реабілітації, яке надало моральну та духовну підтримку військовим, які після найважчих випробувань війною потребують підтримки та реабілітації. Ольга Карпенко навесні 2024 року стала одним з ініціаторів творчого проекту «Твій вклад у Перемогу» під час якого було розписано гільзи і тубуси з-під снарядів і проведено аукціон. Кошти, зібрані під час акції, були передані на потреби українських військових. Два таких тубуси студенти Ольги Карпенко подарували у фондову колекцію Шевченківського національного заповідника. Ці музейні предмети та дві роботи художниці – «Наш Генерал» та «Ангел» доповнили експозицію виставки «Дорога до Волі», яка була розгорнута у вестибюлі музею Тараса Шевченка. Також на афіші вищезначеної виставки подано роботу Ольги Карпенко «Ангел».

Нині у кожного українця є власний фронт. Обравши тематикою своїх творів тему війни, автор змушує глядача переосмислити всі цінності та пріоритети. На думку самої художниці «..війна дала зрозуміти, що потрібно цінувати кожен Божий день, а ще рідних і друзів... Після першого шоку і розпачу, ми всі відчули могутній дух українського народу. Маємо

міцне коріння, набираємося сил від власної землі, єднаємося через наші цінності, що лишаються незмінними впродовж століть... ця жахлива війна згуртувала нас як націю. І перемога буде за Україною! Я щиро вірю, що ми повинні бути з рідною країною в такі надважкі для неї дні. І як би не було важко, але рідна земля дає нам велику силу, справжню міць. Це процес взаємопроникнення: ми своїми діями справами, молитвами допомагаємо нашій країні протистояти ворогу, а вона у свою чергу, дає нам безмежну силу духу. Це справжнє диво і я це сильно відчуваю» [2].

Тож всупереч існуючих загроз, художниця засобами образотворчого мистецтва фіксує події та людські емоції, пов'язані з війною для наступних поколінь, створюючи символічний мистецький літопис історії повсякдення воюючої України. Її картини стали своєрідним свідченням часу, важливим джерелом історичної пам'яті, не лише способом висловлення свого ставлення до війни, а й запрошенням до роздумів про значення Миру, Свободи та Гідності.

Список використаних джерел та літератури

1. Букет Є. Ольга Карпенко: «Малювати студентів вважаю найбільшим задоволенням». *Слово Просвіти*. 2010. 28 липня.
2. Інтерв'ю з Ольгою Карпенко. Архів сектору експозиційно-виставкової роботи. 2024.
3. Єфремова В. Творчість формує художні смаки. *Культура і життя*. 2018. 15 червня. С. 13.
4. Книга вражень. Архів сектору експозиційно-виставкової роботи. 2023-2024.
5. Криволапов М. Рецензія на творчі живописні роботи магістра живопису Ольги Карпенко. URL: <https://caro.com.ua/articles> (Дата звернення: 18.03.2024).
6. Папета О. Живописні ноктюрни Ольги Карпенко. *Образотворче мистецтво*. 2017. № 1. С. 94–96.
7. Романенкова Ю. Код Перемоги: живопис Ольги Карпенко як віддзеркалення художніх процесів України під час війни. URL: <https://art-space.kubg.edu.ua/index.php/journal/artscle/view/77/66> (Дата звернення: 15.05.2024).
8. Шевченко О. Ольга Карпенко: романтична мелодія барв. Дніпро. *Культура*. URL: https://www.dnipro.lib.dp.ua/index.php?route=information/project&prj_id=1042. (Дата звернення: 05.05.2024).

Tetiana Chulkova «WAR AND VICTORY» – RUSSIAN-UKRAINIAN WAR ON THE CANVASES OF OLGA KARPENKO

The article examines the creative path and exhibition activities of the famous Ukrainian artist Olha Karpenko (Kyiv) and outlines the themes and circumstances of the creation of artworks during the russian-Ukrainian war.

Key words: artworks, exhibitions, russian-Ukrainian war.

ШЕВЧЕНКОЗНАВСТВО

УДК: 821.161.2-94:323.1]:069:929(477.46)“192”

Валентина АВРАМЕНКО,
завідувач сектору «Історія Шевченкової могили»
відділу наукових досліджень,
Шевченківський національний заповідник
(м. Канів, Черкаська обл.)

ВІДОБРАЖЕННЯ УКРАЇНСЬКИХ НАЦІОНАЛЬНИХ ІДЕЙ У СПОГАДАХ ІВАНА ЗІЛИНСЬКОГО ПРО ПОЇЗДКУ НА ТАРАСОВУ ГОРУ

У статті автор досліджує нарис Івана Зілинського «Враження з подорожі по Україні літом 1911 р.», зокрема спогади мовознавця про поїздку до Канева на могилу Тараса Шевченка, в контексті українських національних ідей. Спогади аналізуються в історичному та шевченкознавчому аспектах.

Ключові слова: Іван Зілинський, Тарас Шевченко, Шевченкова могила, українські національні ідеї, спогади, враження.

В історії України є багато людей, яких можна назвати патріотами, проповідниками національних ідей, свідомими українцями. Вони раз і назавжди відкрили для себе український світ, закохалися в Україну і присвятили їй усе своє життя. Своєю вірою, любов'ю, подвижницькою діяльністю, невпинною боротьбою вони утверджували життєздатність українського духу. Такою постаттю був Іван Михайлович Зілинський (1879–1952) – визначний український мовознавець, діалектолог, фольклорист, педагог, професор Краківського і Празького університетів, дійсний член Наукового товариства імені Тараса Шевченка у Львові. Заслуга Івана Зілинського в історії українського мовознавства полягає у тому, що він свого часу уперше дослідив мовні особливості Східної України, Волині, Полісся, Лемківщини, Бойківщини, Закарпаття, подав класифікацію українських говорів, створив діалектологічну карту, склав описову фонетику української мови, займався упорядкуванням українського правопису. Здійснити таку титанічну наукову роботу дозволяли численні

експедиції (на названі території), які дали можливість зібрати такий матеріал, якого не досліджував жодний науковець. Спогади про одну з таких поїздок Іван Зілинський описав у нарисі «Враження з подорожі по Україні літом 1911 р.». В цю експедицію він вирушив разом зі своєю дружиною Лідією Бучинською та її братом.

Крім наукової діяльності Іван Зілинський під час подорожі мав можливість ознайомитися з національним, політичним, економічним та культурним життям в Україні і висловити свої погляди як людина високоосвічена, небайдужа, справжній громадянин і щирий українець. «Перед двома роками відбув я з дорученням Петербурзької Академії Наук у наукову подорож по Україні в цілі студювання українських народних говорів на території царської Росії. Протягом трьох місяців переїхав я майже цілу українську територію і мав нагоду придивитися трохи ближче життю-буттю простолюття та української інтелігенції. В нинішньому викладі не буду займатися вислідами моїх мовних студій, а обмежусь лише на поданні загальних вражень і споминів», – зазначив у нарисі «Враження з подорожі по Україні літом 1911 р.» Іван Зілинський [1, с. 529]. Під час поїздки науковець відвідав Канів, побував на могилі Тараса Шевченка і закарбував цю подію у своєму нарисі.

У зв'язку із піднесенням процесу утвердження національної ідентичності і відстоювання української державності та соборності на сучасному історичному етапі, зростає увага до знакових національних особистостей, серед яких найпотужнішою є постать Тараса Шевченка. У цьому контексті великий інтерес викликає все, що пов'язане з історією його поховання на Тарасовій горі, зокрема спогади видатних діячів української культури, написані під враженням паломництва на поетову могилу. Саме такі спогади знайшли відображення у творчості подвижника Івана Зілинського.

Наукова спадщина Івана Зілинського привернула заслужену увагу дослідників після його смерті. Відомі розвідки Марії Пшеп'юрської-Овчаренко [4], К. Кисілевського [2], Юрія Шевельова [1], Олексія Горбача [1], Миколи Мушинки [3]. На жаль, сучасні українські енциклопедії подають дуже коротку інформацію про нього. Перша спроба висвітлити біографію та наукову діяльність вченого, насамперед на підставі його рукописного архіву, (який зберігався у Празі в його онука Богдана Зілинського), належить Миколі Мушинці [1, с. 13-49]. У 1994 році вийшов «Збірник пам'яті Івана Зілинського (1879-1952) спроба реконструкції втраченого ювілейного збірника з 1939 р.» під редакцією Юрія Шевельова, Олексія Горбача

і Миколи Мушинки. У ньому було надруковано нарис Івана Зілінського «Враження з подорожі по Україні літом 1911 р.», який містить спогади вченого про подорож на могилу Тараса Шевченка. Не дивлячись на такі цінні спогади подвижника Шевченківська енциклопедія [5] не подає статтю про Івана Зілінського, а тільки про його сина – відомого перекладача і літературознавця Ореста Зілінського.

Метою даного дослідження є цілісний аналіз спогадів Івана Зілінського про поїздку на Тарасову гору, відображення в них українських національних ідей.

Нарис «Враження з подорожі по Україні літом 1911 р.» Іван Зілінський писав безпосередньо під час поїздки. Спогади були зафіксовані автором до невеличкого шкільного зошита (розміром 20х16 см), на 51-ній сторінці. Після експедиції ці подорожні враження були виголошені науковцем як лекція («відчит») на засіданні Товариства наукових викладів імені Петра Могили у Львові, науково-просвітницької організації, заснованої українським літературознавцем, мовознавцем, громадським діячем Олександром Колесою у 1908 році. Перечитуючи нарис, розумієш наскільки важливою була ця поїздка для мовознавця, які емоції його переповнювали в Україні, як він уболівав за її долю і докладав усіх зусиль задля збереження національної ідентичності українського народу. Кожна частина спогадів, зокрема опис поїздки на Тарасову гору, пройнята тими ідеями, якими жив Іван Зілінський, задля втілення яких працював і боровся.

Іван Зілінський був серед тих діячів, які проголошували ідею соборності українських територій. Вже на початку нарису «Враження з подорожі по Україні літом 1911 р.» Іван Зілінський з боєм говорить про становище у тій частині України, яка перебувала під гнітом царської Росії, та висловлює передові на той час думки про об'єднання українців, розділених різними імперіями, у своїй боротьбі за національні ідеали, про втілення в життя вікового прагнення українського народу до державної єдності: «Дуже тяжкі часи тепер переживають наші східні брати. Чорні хмари нависли над нашою поетичною, сонячною Україною, чим раз більше змагається скажена нагінка, неначе всі темні сили спряглися, щоб знищити, викоренити цілком все, що українське. Майже кожний день приносить нам тривожні вісті про приготування до завзятої нерівної боротьби, і ми уважно прислуховуємось. Наші очі звернені на схід. Думки линуць над Дніпро, бо ж ми знаємо, що там наша будучність, не в Галичині, а над Дніпром, у Києві.

Живемо близько себе, леліємо в наших серцях ті самі ідеали, але кордон розділює нас, мов хінський мур, так що ми в дійсності дуже мало себе взаємно знаємо, переважно тільки на основі поверхових, уривкових ча-сописних звісток. Замало єднання, спільного порозуміння, взаємної по-мочі і планової роботи для добра цілої України»[1, с. 529-530].

Під час поїздки Іван Зілінський спілкувався з видатними діячами української культури: Миколою Лисенком, Оленою Пчілкою, Костем Михальчуком, Ольгою Кривенюк, Іваном Стешенком, Сергієм Єфремовим, Миколою Вороним, Миколою Біляшівським, Данилом Щербаківським та багатьма іншими. Їхні думки і прагнення були суголосні. Особливо велике враження справила на нього зустріч з корифеєм української музики Миколою Лисенком.

Не міг Іван Зілінський не «заглянути на хвилю на могилу батька Тараса в Каневі», яку він називає «святим місцем в Україні»[1, с. 538].

Досліджуючи мовні явища, Іван Зілінський у першу чергу звертає увагу на побутування живої української мови серед народу та на ставлення людей до своєї рідної мови під русифікаторським впливом.

На палубі корабля, пливучи до Канева, він знайомиться з добродієм (з Петербурга), який дуже зрадів, почувши свою рідну українську мову, адже сам був українцем, «дуже лихо говорив по-українськи, а жінка і діти тільки по-московськи» [1, с. 539]. Науковець відмічає, що в часи тотального гніту у цього чоловіка «ще не завмерла національна свідомість, бо коли вже видно було здалека хрест на Тарасовій горі, – він вказував його своїм синкам і з захопленням пояснював, хто там лежить і чим він для нас є» [1, с. 539].

До мовного питання дослідник повертався неодноразово у своїх спогадах. На могилі Тараса Шевченка він зустрів народного учителя з Полтавської губернії, який попри всі заборони ніс іскру освіти народу. Народне учительство науковець вважає «найбільше зі всіх верств свідо-ме, патріотичне і роботяще» [1, с. 540]. Саме народне учительство «науку ведуть лише в українській мові», хоча «їх за це переслідують, переводять в північні губернії або проганяють», «що українська книжка, а навіть і ча-сописи чимраз частіше заходять на село, то виключно заслуга народного учительства», – робить висновок автор [1, с. 540].

Найприкріше враження на Івана Зілінського справив «11-літний синок сторожа Івана» (Івана Ядловського – доглядача могили Тараса Шевченка), що супроводжував його на Княжу Гору і по дорозі говорив «лише ломано по-московськи». «Хлопче, чому ти не говориш, як твій

батько, мати, сестра, а перекручуєш язик?» – запитав мовознавець. На що «він виправдувався, що вже інакше не може говорити. Ходив у школу в Каневі, там насміхалися з нього за «хохлацьку» мову, грозили, а навіть били, і він тепер говорить страшно попсованою мовою, неначе відставний солдат» [1, с. 541]. «Мені страшно стало, якщо скрізь так діє на українських дітей російська школа», – з сумом зауважує науковець, вказуючи на її русифікаторський вплив [1, с. 541].

На кожному кроці під час подорожі Іван Зілінський відчував пильне око шпигунів царського самодержавства. Росію він називав «царством нагайки» [1, с. 530]. Усюди було неспокійно, придушувалося усе прогресивне. У спогадах Іван Зілінський згадує розповідь сторожа могили поета Івана Ядловського: «Давніше можна було на могилі свобідно говорити і співати, а тепер вечорами все повно шпигів попід вікнами, підслуховують, чи, борони Боже, не заноситься на яку революцію з батьком Тарасом на чолі. Навіть по смерті він їм страшний» [1, с. 540]. 1911-го року, у 50-ту річницю з дня смерті Тараса Шевченка, «поліція розганяла і била нагаями мужиків, лаючи: «За чим? Пашол вон!», знаючи, що «селяни відносяться до Тараса з великим пієтизмом» [1, с. 540].

Ставлення української інтелігенції до Тараса Шевченка і місця його вічного спочинку Іван Зілінський підкреслює спогадом про учителя, який на Шевченковій горі «при читанні «Кобзаря» плакав, як мала дитина, і на пам'ятку забрав повні кишені каміння з могили, щоб пообділювати ними знайомих» [1, с. 540].

Іван Зілінський передає цікаву оповідь про впорядкування могили Тараса Шевченка, якою знову ж підкреслює значимість місця вічного спочинку поета для патріотичних верств: «Високий білий хрест на могилі гарно відновила 1911 р. якась незнайома людина, що довгий час сиділа в тюрмі в Архангельській губернії. Там чоловік заробляв денно при казенній роботі 1 рубель і 30 копійок; на 30 копійок він харчувався, а по рублі відкладав. За зложені гроші приїхав на Тарасову могилу і гарно полакував хрест та штахети» [1, с. 539].

Автор нарису відмічає віддаленість Шевченкової гори від Канева, не легкий шлях, який долають прочани, та складність підйому на вершину гори: «Вихід на гору – крутими стрімкими дерев'яними сходами, дуже прикрий. Доброї чверть години треба, щоб дістатись на плато, де знаходиться сама доволі висока могила» [1, с. 539]. Незважаючи на це, на Шевченкову гору приходили люди різного віку і культурного рівня. Ім'я

Тараса Шевченка, його могила на високій кручі – це ті символи, які гуртують людей, навколо чого об'єднуються їхні думки, те, що впливає на формування їх національної ідентичності.

Науковець згадує, що, «переглядаючи пам'яткову книгу», – так Іван Зілінський називає книгу вражень відвідувачів могили Тараса Шевченка, – він побачив «підписи людей з дуже далеких сторін», і таких підписів прочан було навіть більше ніж тих, хто приходив зблизька. На жаль, дослідити ці записи сьогодні вже неможливо – книги записів відвідувачів могили Тараса Шевченка з 1911 до 1913 року до наших днів не збереглися. Можливо, Іван Зілінський не просто тримав таку книгу у своїх руках, а й зробив запис до неї.

Іван Зілінський описав і перший народний музей поета «Тарасова світлиця», (створений у чистій кімнаті-світлиці хати сторожа могили поета Івана Ядловського з любов'ю і пошаною народу до Тараса Шевченка), закарбувавши цінну інформацію про оздоблення кімнати у цей період: «Побіч могили у вишневому садку, стоїть хата, де міститься Шевченкова світлиця, дві кімнати для гостей і кімната для сторожа. [...] Шевченкова світлиця чепурно прибрана гарними рушниками, вишиванками, килимами, плахами та образами. Між іншим, Тарасова онука, дочка Петра Микитовича, принесла недавно гарний мережаний рушник для діда. Побіч знаного портрета копії Рєпіна, на правій стіні є другий гарний портрет, відомий в копіях і у нас, мальований Красицьким, також онуком Тараса. Сестра Тараса Катерина, вийшла заміж саме за Красицького, батька отого маляра» [1, с. 539-540]. Слід відмітити, що Іван Зілінський згадує портрет Тараса Шевченка роботи художника Фотія Степановича Красицького (1873–1944) – внучатого небожа поета по лінії його рідної сестри Катерини. А у небожа Тараса Шевченка Петра Микитовича було дві доньки – Олена і Марія. Тож, яка з них принесла у світлицю рушник, що привернув увагу мовознавця, невідомо.

Іван Зілінський передає своє глибоке зворушення вибором місця поховання Тараса Шевченка: «З могили представляється чарівний вид, – далеко на право – і лівобережну Україну, особливо при заході сонця. Кращого місця годі собі уявити. Недаремно мріяв Шевченко про це місце на чужині, щоб там доживати віку (в поемі «Сон»), або хоч по смерті спочити серед гарної української природи («Заповіт»)» [1, с. 539]. Як бачимо, Іван Зілінський добре знав зміст творів Тараса Шевченка, читав і аналізував їх.

Власне, розуміння – «ким є для українців Тарас Шевченко», привело його на Шевченкову гору до місця вічного спочинку поета під час експедиції.

Отже, нарис Івана Зілінського «Враження з подорожі по Україні літом 1911 р.», що є яскравим зразком подорожньої літератури початку XX століття, містить спогади про поїздку науковця на Тарасову гору, в яких відображені українські національні ідеї, що розкривають світогляд Івана Зілінського як національного патріота. Минуло століття, але думки, які проголошував Іван Зілінський, є актуальними і для нашого сьогодення. Україна під час російсько-української війни продовжує боротися за свою незалежність, державність, народ став на захист рідної мови, віри, національних символів. Навіть у неймовірно страшні дні війни українці знаходять час і потребу приїжджати до Канева на могилу Тараса Шевченка (як свого часу Іван Зілінський). Це сакральне місце надихає народ до боротьби, всюлює непохитну віру в нашу перемогу над рашизмом, віру в те, що ідеї, за які віддавали свої сили і життя наші пращури, національні патріоти на різних історичних етапах та безстрашно віддають герої-бійці Збройних Сил сьогодні, будуть вічними дороговказами для всіх наступних поколінь українців незалежної, соборної, європейської, держави – України.

Список використаних джерел та література:

1. Збірник пам'яті Івана Зілінського (1879–1952) спроба реконструкції втраченого ювілейного збірника з 1939 р. // Редакція: Юрій Шевельов, Олекса Горбач, Микола Мушинка. Нью-Йорк, 1994 Париж – Сідней – Торонто – Львів. 583 с.
2. Кисілевський К. Іван Зілінський. УВАН, Серія «Українські вчені», Ч. 10, Вінніпег, 1962, С.48.
3. Мушинка М. Іван Зілінський – визначний український мовознавець. *Наша культура*. Варшава, 1979, № 5, С.5-7.
4. Пшеп'юрська-Овчаренко М. Іван Зілінський. *Україна*, VIII, Париж, 1952, С.679-681.
5. Шевченківська енциклопедія: в 6 т. 3 / НАН України, Ін-т л-ри ім. Т. Г. Шевченка; редкол.: М. Г. Жулинський (гол.) [та ін.]. – К., 2012. – 760 с.

Valentyna Avramenko. REFLECTION OF THE UKRAINIAN NATIONAL IDEAS IN MEMOIRS OF IVAN ZILINSKYI ABOUT JOURNEY TO TARASOVA HILL

In the article author researches the essay of Ivan Zilynskyi "Impressions about travel around Ukraine in the summer of 1911"; particularly memories of the philologist about journey to Kaniv to Taras Shevchenko's grave in the context of Ukrainian national ideas. Memoirs are being analyzed in historical and learning Shevchenko's biography aspects.

Key words: *Ivan Zilynskyi, Taras Shevchenko, Shevchenko's grave, Ukrainian national ideas, memoirs, impression.*

Тетяна БЕЦЕНКО,
доктор філологічних наук, професор,
професор кафедри української мови і літератури,
Сумський державний педагогічний
університет ім. А. С. Макаренка
(м.Суми, Україна)

ПРОСТІР ЯК ВСЕСВІТ У ПОЕТИЧНОМУ ДИСКУРСІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА: МОВНІ ЗАСОБИ РЕПРЕЗЕНТАЦІЇ

У статті подано спробу описати мовні засоби репрезентації простору, представлені у поетичному дискурсі Тараса Шевченка. Встановлено, що просторову семантику у поетичних творах Т. Шевченка створюють лексеми, що містять сему простір, а саме: назви просторових об'єктів довколишнього світу; назви земельних ділянок, оброблюваних людиною (сільськогосподарських угідь); гідрооб'єкти; назви насаджень; назви підвищень, узвиш; найменування адміністративно-територіальних одиниць поділу; назви екзотичних просторових реалій, характерних для іншої, чужоземної, неукраїнської дійсності; географічні найменування. Однаково значущим, вагомо-змістовим є як мікропростір (локус хати, подвіря, садиби, вулиці та ін.), так і макропростір (України, рідного краю). Тарас Шевченко успадкував фольклорну традицію зображення довколишнього світу. Поет тяжіє до охоплення у одному творі кількох просторових вимірів: горизонтального і вертикального, земного і надземного та ін. Для поетичного мислення митця характерне відтворення просторового звуження, змалювання простору у просторі.

Ключові слова: простір, поетичний простір, художній простір, локус, поетична мова, Т. Шевченко, семантика.

Постановка проблеми. Тарас Шевченко визнаний пророком нації, могутнім провидцем її долі, духовним провісником і керманичем. Досліджувати творчість Шевченка – завжди почесно й актуально. В Україні, мабуть, немає вченого-філолога, який би оминув творчість Т. Шевченка. Це зумовлено багатьма чинниками, насамперед тим, що

Шевченко визнаний основоположником сучасної української літературної мови, також, за переконаннями акад. Віталія Русанівського, – її реформатором. Кожне покоління відшукує в Шевченковій творчості щось нове, суголосне сучасній події. Для кожної генерації Шевченко як людина, як митець, як пророк виявляється близьким, рідним, зрозумілим, прийнятним, животрепетним, насущним. Наукові студії над мовою і стилем поетичних творів Т. Шевченка доцільні і потрібні: вони відкривають нові ракурси художнього мовомислення великого і неперевершеного в віках майстра слова, національного генія. Звернення до питання про репрезентацію простору в поетичній спадщині митця зумовлене потребою глибинного і різнобічного пізнання як феномену мови у плані позначення реалій дійсності, так і феномену Тараса Шевченка – як мовотворця, віршописця, оракула і провісника, співця багатовимірною національного буття.

Аналіз останніх досліджень. Поетична мова Тараса Шевченка була предметом наукових спостережень українських учених-мовознавців різних поколінь: І. Огієнка, В. Ваценка, А. Мойсієнка, В. Русанівського, Св. Єрмоленко, Л. Мацько, Н. Слухай, О. Бороня, Г. Вокальчук та багатьох інших. Кожна із розвідок – своєрідний погляд на Кобзаря як мовотворця, як національного митця, як майстра слова. Але, скільки б ми не вивчали і не прагнули пізнавати Шевченка-митця, Шевченка-мовотворця, Шевченка-особистість, – нам ніколи не вдасться вичерпати інтерес до нього, до його духовного світу (мікрокосму) і світогляду, всієї творчості, бо Шевченко – геній, Шевченко – безмежність, Шевченко – неповторність і новизна, минуле, сучасне і майбутнє нації...

Мета розвідки – узагальнено представити мовно-образні засоби відтворення простору в поетичному дискурсі Т. Г. Шевченка.

Виклад основного матеріалу. Незбагненним до кінця і безкінечним для осмислення постає простір, засвідчений у поетичних творах письменника. Локус поетичного дискурсу Шевченка – факт знаковий. Кобзар як ніхто інший опоетизував, возвеличив простір національного буття разом з життєвим укладом, традиціями, обрядами, історичною звичаєвістю, побутовими деталями. Художній простір Т. Шевченка поєднує долі героїв, їх характери, світоглядні переконання. Крім того, він наскрізно естетизований: художній простір митця – це до болю дорогий і рідний обшир національного духу, національних традицій, етнічного буття, що може контекстуально протиставлятися просторові чужини.

Кожного вражає і захоплює наземний простір Шевченкових поезій, за-
кодований у номенах **земля, степ, поле, байрак, балка, яр, стежечка,
шляхи, дорога** та ін. Наземний локус пов'язаний із водним простором:
ставок, ріка, море, а також **хвиля, текти, витікати** та надземним: **гора
(гори), могила** та ін. Так само органічним постає небесний локус, атри-
бутами якого є **сонце, зорі, місяць, хмари** (Попрощалось ясне сонце/ З
чорною землею, /Виступає круглий місяць/ З сестрою зорею, /Виступають
із-за хмари («Сон»), Як небо блакитне – нема йому краю («Гайдамаки»),
Праведнії зорі! Сховайтесь за хмару («Гайдамаки»), Виступав/ Щербатий
місяць з-за могили («Відьма»).

Улюбленим для Тараса Шевченка є номен **шлях** (запозичена з фольклору
формула **биті шляхи**): Плаче козак, шляхи биті Заросли тернами («Думка»),
на шлях, на дорогу Невеселая виходила («У неділеньку та ранесенько»).

Простір у Шевченковому мовотворенні постає як реальний, спогля-
дуваний, проте він згадує і потойбічний локус – **рай**: От за що караюсь, От
за що мене, сестрички. І в рай не пускають («Великий льох»). Примітно, що
на позначення потойбічного світу також вживаною є конструкція **на тім
світі**: А може, їй легше буде на тім світі («Гайдамаки»), що в свою чергу є
антонімічною до конструкцій **на сім світі, сей світ** (Безславному тяжко сей
світ покидать («Гайдамаки»). **Рай** – одна з найулюбленіших лексем з про-
сторовою семантикою у поезії митця, що корелює у нашій свідомості з
Божественним простором, Всевишнім, Богом. Часто **рай** митець бачить і
шукає на землі: Дивись кругом себе: Нема раю на всій землі, та нема й на
небі («Не завидуй багатому»); А ви в ярмі падаєте Та якогось раю На тім світі
благаєте? («Сон»); Тихо, як у раї, Усюди божа благодать – І в серці, і в хаті
(«Сон»), Садок-райочок насаджу («Поставлю хату і кімнату»). Земний рай **як
частина Божественного простору** – відзнака Шевченкового поетичного
світогляду:

*Засне долина. На калині
І соловейко задріма.
Повіє вітер по долині –
Пішла дібровою руна.*

*.....
Корови підуть по діброві,
Дівчата вийдуть воду брать,
І сонце гляне, – рай, та й годі!
(«На вічну пам'ять Котляревському»).*

Простір мислиться та подається нам, читачам, і як узагальнено-поетичний: **лани, море, гори**, і як конкретний (топонімізований): Дніпро, Дунай, Ромен, Чигирин, Єгипет, Інд, Єфрат, Вавілон, Хортиця, Запоріжжя, Одеса, Тібр, Рим, Москва, Московщина, Лиман, Альта, Батурин, Ладога, Ржавиця, Урал, Полтава, Сейм, Голгофа, Єрусалим, Китай, Крим, Фінляндія, Орел, Сибір, Фастовщина, Єнісей, Трахтемиров, Гетьманщина, Луг, Глухів, Монастирище, Бердичів, Подол, Елек, Межигор'я, Очаків ... У творах Т. Шевченка фіксуємо величезну кількість топонімів (зокрема, хороніми, ойконіми, гідроніми, урбаноніми та ін.). Географічні назви у творах митця мають як інформативне, пізнавальне значення, так і художнє. Захоплюємося майстерністю Кобзаря відтворювати чужий, далекий простір. Центральним, серцевинним просторовим номеном, наповненим багатовекторним, масштабним змістом, у поетичному дискурсі Тараса Шевченка постає хоронім Україна, що об'єднує весь корпус найменувань з просторовою семантикою (Нема на світі України, Немає другого Дніпра («І мертвим, і живим...»)).

Просторову семантику у поетичних творах Т. Шевченка створюють лексеми, що містять сему **простір**, а саме:

1. Назви просторових об'єктів довколишнього світу: **стежечка, шляхи, дорога, земля; болото, луг, долина, левада, лука; вигін, роздолля, обрив, байрак, балка, яр, яма; степ**: вийшов в поле геть од **шляху**, У **балку** спустився («Москалева криниця»), До зеленої неділі в **байраках** білили Сніги білі («Москалева криниця»), прилучилась з чумаченьком У **степу** біда («Ой не п'ються пива-меди»), Весело **землі**: Цвіте, красується цвітами, Садами темними, **лугами** («Чума»), Там у **балці** й поховали («Москалева криниця»), Ой копали йому в **степу** при **дорозі** Та притиками **яму** («У неділеньку та ранесеньку»), ростуть собі, як та лоза У темнім **лузі** («Подражаніє Іезекіїлю»), Дівчата на **луці** гребли («Якби тобі довелося»), **Обрив** високий, **гай, байрак** («Сон»);

2. Найменування земельних ділянок, оброблюваних людиною (сільськогосподарських угідь): **поле, лан, нива, город, рілля**: не хочу я, моя мати, За плугом ходити, Оксамитові жупани На **ріллі** носити («Не хочу я женитися»), І над шляхом в **полі** Височенний хрест поставив... («Москалева криниця»), А за **городами**, за тином Могили чорнії ростуть («Чума»); **поле**, як правило, за фольклорною традицією, **чисте** або **чуже**: Світи довше в чисті **полі** («Причинна»), Шукав долі в **чужім** полі Та там і загинув («Думка»);

3. Гідрооб'єкти: **ставок, гребля, море, брі́д** та ін.: Якби-то далися орлині крила, за синім би **морем** милого знайшла. («Причинна»), На вгороді коло **броду** Барвінок не сходить («На вгороді коло броду»), **Ставок, гребелька**, і вітряк 3-за гаю крилами махає («Ми вкупочці колись росли»);

4. Назви насаджень: **гай, діброва, бір, сад**: Де милий ночує: чи в темному **гаю**, Чи в бистрім Дунаю коня напова («Причинна»), посходила тая рута, В **гаї** зеленіє («Ой умер старий батько»), Весна. **Садочки** зацвіли. («Чума»);

5. Назви підвищень, узвиш: **гора, могила**: І широкою долину, І високою **моги́лу** ... не забуду я («І широкою долину»), у ту яму глибокою на високій **моги́лі** («У неділеньку та ранесенько»), Утоптала стежечку Через яр. Через **гору**, серденько, На базар («Утоптала стежечку»).

Світ (національне буття), простір національної дійсності у свідомості письменника тісно поєднується з могилами. **Могила** (могили) – невід'ємний просторовий компонент поетичного континууму Кобзаря. Знаковість могил зумовлена тим, що це – показник вічної боротьби за волю, знак вшанування загиблих, знак вічної пам'яті і вічного буття, атрибут українського простору (ховали козака там, де він загинув): Засиніли понад Дніпром Високі **могили** («Причинна»), Насипали край дороги Дві **могили** в житі («Причинна»). Краєвид з могилами – природний для української дійсності: Сидить ворон на **моги́лі** Та з голоду кряче («Тарасова ніч»), Чабан вранці з сопілкою сяде на **моги́лі** («Тополя»);

6. Найменування адміністративно-територіальних одиниць поділу: **село, город, місто**: Якби мені, мамо, намисто, То пішла б я завтра на **міс-то** («Якби мені, мамо, намисто»). Село – дорогий серцю митця простір, що корелює з поняттям рідний дім, батьківщина, а також національний уклад життя: Була криниця, Ні, не криниця, а **село**, Пишіть, давно колись було Межи садами, при долині Таки у нас на Україні Було те Божее **село**. («Москалева криниця»);

7. Назви екзотичних просторових реалій, характерних для іншої, чужо-земної, неукраїнської дійсності: **пустиня, оазис**: мов **оазис**, в чистім полі Село зеленіє («Чума»), караюсь я в оцій **пустині** («І знов мені не привезла»).

Світ у митця поділений на свій – його уособлює **Украї́на** (в деталях – гай, Дніпро, Січ, діброва, вулиця, село та ін.) – і чужий (**чужина, чужа сторона, чужий край, чуже поле**). **Чужина** – це теж світ, але нерідний: Орел вийняв карі очі На **чужому полі** («Причинна»), Тяжко-важко умирати У **чужому краю** («Думка»). Поняття **воля** і **неволя** теж пов'язуються з простором – своїм і чужим відповідно. Скажімо, у поезії «Мені однаково»

активізований простір України і простір чужини (своїї землі і чужини, неволі). Аналогічне явище – у поезії «А. О. Козачковському».

Однаково значущим, вагомо-змістовим є як мікропростір (локус **хати, подвір'я, садиби, вулиці, двір**), так і макропростір (**України, рідного краю**).

Показово, що Шевченків простір живий: він наповнений звуками (голосами людей, тварин (птахів та ін.), явищ природи, стихій (Пор.: Рече та стогне Дніпр широкий, сердити вітер завива ... («Причинна»), барвами (кольорова гама тяжіє фольклорних традицій світовідтворення; обарвлюються всілякі просторові деталі, пор.: Червоніє над горою; / Плугатар співає. / Чорніє гай над водою, / Де ляхи ходили;/ Засиніли понад Дніпром/ Високі могили («Причинна»), рухом, змінністю. Просторовий пейзаж у митця – національно-маркований – завдяки реаліям, що формують словесно-образний етнокраєвид.

Тарас Шевченко успадкував фольклорну традицію народнопоетичного відтворення довколишнього світу: часто твори розпочинаються за зразком фольклорних – із означення місця описуваних подій: Во Іудеї во дні оні, Во время Ірода-царя («Марія»).

Поет тяжіє до охоплення у одному творі кількох просторових вимірів: горизонтального і вертикального, земного і надземного, земного і водного тощо; конкретного, видимого і абстрактного – невидимого, уявного, потойбічного («Утоплена», «Мар'яна-черниця» та ін.).

Простір (простори, просторові виміри) у поетичних творах митця можуть розташовуватися вертикально і горизонтально: Село! І серце одпочине. Село на нашій Україні – Неначе писанка село, Зеленим гаєм поросло. Цвітуть сади; біліють хати, а на горі стоять палати, Неначе диво. («Княжна»). Спостережено нанизування просторових реалій в одному ряду, міні-контексті, як-от: На шлях, на дорогу невеселая виходила («У неділеньку та ранесенько»), За байраком байрак. А там степ та могила. («В казематі»), Розійдемося, рознесемо. В степи, в ліси свою недолю. («В казематі»), Моє ... лани, гаї, сади!.. «Мені тринадцятий минало»), Чорніє поле, і гай, і гори,

На синє небо виходить зоря («Сонце заходить»), Попід горою, яром, долом («Катерина»), Мовчать гори, грає море, / Могили сумують («Тарасова ніч»).

Для поетичного мислення характерне відтворення просторового звуження, змалювання простору в просторі: В **яру** криниця завалилась, Верба усохла, похилилась, І **стежечка**, де ти ходила, Колючим терном

поросла («В казематі»), Як у **полі** на **могилі** Вовкулак ночує («Княжна»). Характерним є перехід від одного мікропростору до іншого: скажімо, від мікропростору рідної хати до макропростору довкілля (дороги): Добридень же, тату, в **хату**! На твоїм **порогу** Благослови моїх діток В **да-леку дорогу**. («Гайдамаки»).

Т. Шевченкові властиво бачити земний простір ніби зверху. Прикметно, що безкінечність, об'ємність, неосяжність світу, що є органічними для поетичної свідомості митця, підкреслюють прикметникові слова з просторовою семантикою: **широкий, широкополий, глибокий, високий, далекий, безмежний, безкрайї**: Світ широкий; море безкрає; степ широкий; далека дорога («Гайдамаки»), в степу безкраїм («Гайдамаки»), в глибокім, В Дніпрі широкому («Сон»), В **степу безкраїм** за Уралом («Самому чудно»), **лани широкополі** («Заповіт»), На **горі високий** («Стоїть в селі Суботові»), На чистій, широкий, на вольній землі («І мертвим, і живим...») та ін.

Улюбленими повторюваними в Шевченковому поетичному континумі є такі абстрактні одиниці на позначення безкінечного локусу, як **світ божий, край світа, на світі, в світі, без краю** та ін. : І Ярина ви-йшла з хати / на світ божий глянуть («Невольник»), Кого Бог кара на світі («Катерина»), За що світом нудить? («Катерина»), Має добре слово в світі сирота («Катерина»), А тому, тому на світі («Катерина»), А думка край світа на хмарі гуля («Перебендя»), Скажи ж мені, де мій милий? Край світа по-лину! («Тополя»), Хто вас щиро без матері / Привітає в світі («Гайдамаки»), Все йде, все минає – і краю немає («Гайдамаки»), Ти вічний без краю! («Гайдамаки»), Бодай його в світі нікому не знать («Мар'яна-черниця»). **Краю немає (нема йому краю)** – так часто митець означає безкінечність споглядуваного Всесвіту.

Характерне для митця позначення місцезнаходження поблизу локусу, що його передають конструкції з прийменником **при**, прислівником **край**: **при битій дорозі, край дороги** (Як тополя, стала в полі/ При битій дорозі («Катерина»), Край дороги гне тополю /До самого долу («Тополя»).

Часто Кобзар для означення простору використовує прислівник місця кругом: Кругом поле, як те море / Широке, синіє («Тополя»), Кругом – ні билини! («Тополя»).

Усе вище зазначене формує макрокартину світу – естетично оприявнений Всесвіт буття, реалізований і закарбований у поетичній моводійності національного письменника-генія.

Висновки. Отже, мовно-образне втілення простору як реалії буття у поетичній свідомості Тараса Шевченка створюється об'ємно, масштабно, максималізовано. Локус Шевченкових творів – багатовимірний, різновекторний. Можна стверджувати, що Тарас Григорович – неперевершений художник мегапростору. З-поміж усіх просторів для митця значущим, дорогим, величним і безмежно рідним є простір України. У підсвідомому розумінні митця, певне, простір постає своєрідним баченням і сприйняттям світу в деталях і подробицях.

Список використаних джерел та літератури

1. Боронь О. Поетика простору в творчості Тараса Шевченка. Київ: Агенство «Україна», 2005. 152 с.
2. Ващенко В. С. Епітети поетичної мови Т. Г. Шевченка : словник-показчик : учб. посіб. Дніпропетровськ : ДДУ, 1982. 84 с
3. Єрмоленко С. Філософія мови Тараса Шевченка. *Українська мова*. 2014. №2. С. 3-18
4. Жайворонок В. В. Знаки української етнокультури: Словник-довідник. Київ: Довіра, 2006. 703 с.
5. Русанівський В. Історія української літературної мови. Підручник. Київ: АртЕк, 2001. 392 с.
6. Шевченко Т. Г. Повне зібрання творів: У 12 т. / Редкол.: М.Г. Жулинський (голова) та ін. Київ: Наукова думка, 2001. Т. 1: Поезія 1837-1847 / Перед. слово І. М. Дзюби, М. Г. Жулинського. 784 с.
7. Шевченко Т. Г. Повне зібрання творів: У 12 т. / Редкол.: М.Г. Жулинський (голова) та ін. Київ: Наукова думка, 2001. Т. 2: Поезія 1847-1861. 784 с.

Betsenko Tetyana. SPACE AS THE UNIVERSE IN THE POETIC DISCOURSE OF TARAS SHEVCHENKO: LINGUISTIC MEANS OF REPRESENTATION

The article attempts to describe the linguistic means of representing space presented in the poetic discourse of Taras Shevchenko. It has been established that spatial semantics in T. Shevchenko's poetic works are created by lexemes containing this space, namely: names of spatial objects of the surrounding world; names of land plots cultivated by humans (agricultural land); hydraulic facilities; names of plantations; names of elevations, height; names of administrative-territorial units of division; names of exotic spatial realities characteristic of another, foreign, non-Ukrainian reality; geographical names. Both the microspace (locus of the house, yard, estate, streets, etc.) and the macrospace (Ukraine, native region) are equally significant and meaningful. Taras Shevchenko inherited the folklore tradition of depicting the surrounding world. The poet tends to cover several spatial dimensions in one work: horizontal and vertical, terrestrial and above-ground, etc. The poetic thinking of the artist is characterized by the reproduction of spatial narrowing, the drawing of space within space.

Key words: space, poetic space, artistic space, locus, poetic language, T. Shevchenko, semantics.

Марина ГОГУЛЯ,
кандидат філологічних наук,
науковий співробітник,
Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка
Національної академії наук України
(м. Богуслав, Київська обл.)

ВІДКРИТТЯ ПАМ'ЯТНИКА ТАРАСУ ШЕВЧЕНКУ В КАНЕВІ 1923 РОКУ. ЗА СПОГАДАМИ ІВАНА ДУБИНЦЯ

У статті розглянуто спогад Івана Дубинця «Як знищено хрест на могилі Т. Г. Шевченка» про відкриття погруддя Тараса Шевченку у Каневі 1923 року. Цей текст розповідає про настрої української інтелігенції на початку 1920-х та символічну роль Тараса Шевченка для неї. Тематично він належить до корпусу текстів про злочини Кремля, характерних для авторів об'єднання ДОБРУС.

Ключові слова: Іван Дубинець, ДОБРУС, спогад, Тарас Шевченко, хрест, пам'ятник.

1979 року в березневому номері часопису «Нові дні», який видавали українські емігранти в Торонто, з'явився спогад геолога, педагога, українського громадсько-політичного діяча, публіциста, літописця Медвинського повстання Івана Дубинця «Як знищено хрест на могилі Т. Г. Шевченка». Йдеться в ньому про відкриття погруддя Тараса Шевченку авторства Каленика Терещенка в Каневі 1923 року (щоправда, Іван Варфоломійович пише, що це було 1924 року).

Опублікований текст через 25 років після смерті автора: професор геології, оунівець-мельниківець Іван Дубина (повне ім'я – Іван Варфоломійович Дубина), який під час Другої світової війни емігрував з України, рятуючись і від нацистського, і від радянського режимів, загинув за загадкових обставин в США ще 1954 року. За здогадами друзів діяча, його вбив радянський агент у помешканні у Нью-Йорку, адже останні десять років свого життя Іван Варфоломійович присвятив викриттю злочинів Кремля, зокрема, Голодомору, упорядкувавши англomовний том «Білої книги про чорні справи Кремля», був одним із засновників Демократичного об'єднання булевих репресованих українців совета-

ми (ДОБРУСа), яке видавало і поширювало свідчення про репресії та вбивства українців московським режимом [2, с. 58–60]. 1952 року Іван Дубинець опублікував свій нарис «Горить Медвин», у якому розповів про Медвинське антибільшовицьке повстання 1920 року, в якому сам брав участь.

Спогад «Як знищено хрест на могилі Т. Г. Шевченка» є цінним документом епохи, адже розповідає про початок 1920-х, передаючи атмосферу перших років після втрати незалежності УНР, настрої людей, що були свідками Червоного терору й жили в часи НЕПУ й советської українізації. Ось як він описує ці настрої: «Українська визвольна боротьба була закінчена, але замість Української Народньої Республіки була Українська Соціалістична Радянська Республіка. І перші роки її існування для українського народу нічого особливо лихого не віщували. Бож на національному відтинку праці все те, що розпочиналося за часів Центральної Ради – Гетьманату – Директорії, продовжувало розвиватися далі. Це були часи буйного розвитку всіх видів і форм українського національно-культурного відродження, починаючи від Академії Наук та високих шкіл і кінчаючи внизу сільськими початковими школами та селянськими будинками («Просвіта» в районів центрі) і Хатами-читальнями («Просвіта» по селах). Тоді здавалося, що не так вже й зле, що ми маємо Соціалістичну Радянську Українську Республіку. Молода сільська інтелігенція, в тому числі й молоді вчителі, політично були мало розвинені, основних ідей національно-визвольної боротьби вони добре й не розуміли і захоплювалися культурно-освітніми формами праці. До радянської влади ставилися більш ніж льояльно. Старше покоління, учасники визвольних змагань, в тих умовах вбачало великі можливості, крім культурно-освітньої, також і національно-політичної роботи, тому робило деяку переоцінку своїх поглядів на радянську владу, щиро взялося до національно-культурної праці і теж льояльно ставилося до тієї влади. Серед місцевих керівників радянського адміністративного і партійного комуністичного апарату було багато українських патріотів, і вони пробували втягати більше української інтелігенції й до самої комуністичної партії, і це їм тоді вдавалося» [1, с. 13].

Улітку 1923 року, коли відбуваються основні події, описані у спогаді, його автор був учителем агротрудшколи у рідному селі Медвин на Київщині. Перебуваючи на вчительських курсах у Корсуні, разом з колегами, він вирішив відвідати могилу Тараса Шевченка в Києві, де саме

мали відкрити нове погруддя поета. Добиралися близько 60 кілометрів пішки – згідно з традицією, коли на Зелені свята до Тарасової гори як на паломництво, добиралися можливими способами: хто на пароплаві з Києва, хто возами, хто власними ногами, з ночівлею в дорозі.

Педагоги прибули на маніфестаційне свято з нагоди відкриття пам'ятника з запізненням, коли Чернеча гора була вже заповнена людьми. Далі тональність оповіді похмурніє, адже на місці урочистостей вчителі застають те, що руйнує їхні уявлення про пієтет радянської влади до постаті Тараса Шевченка: «Замість колишнього хреста, що в свій час українські патріоти поставили на могилі, тепер там стояв досить примітивний кам'яний п'єдестал, а на ньому трохи більший від нормальної величини людини, дуже вбогий бронзовий бюст Великого Кобзаря, що його на власні кошти і за проєктом місцевого аматора відлили на своїм Городищенському цукровім заводі робітники. Знятий з могили і розбитий на шматки колишній хрест валявся по схилах гори. Дрібніші шматки того хреста вчителі і селяни підбирали й ховали по кишенях як реліквію собі на згадку, а більші шматки хреста теж дробили інші і теж розбирали по руках. На нас, учителів, це справило страшне й неприємне враження: То для чого ж було так по-варварськи поступати з хрестом, коли його можна було б зберегти в якомусь музеї, бо це ж дорога згадка для українців? Хіба то пам'ятник, отой бюст, що скоріше нагадує якусь карикатуру на поета? Хіба не могли зробити вже кращого пам'ятника за державні кошти? Чи не краще в такому разі був отой тепер побитий і розкиданий по схилах гори хрест? Це ж знущання з самого Шевченка! Ми, вчителі, хоч не бували раніше на могилі Шевченка, але знали, що і на самому хресті і на тій скромній огорожі навколо могили Шевченка були тисячі автографів відвідувачів цієї великої української святині. Між ними і імена невідомої української молоді, і імена великих українських громадсько-політичних діячів, письменників, митців тощо. І всіх нас все те, що ми побачили тут, вразило так, як обух по голові. Наші голови від цього обуху більш протверезіли, і ми зрозуміли – яка велика різниця між говоренням і ділами радянської влади» [1, с. 14].

Знищений хрест ніс для українців колосальне символічне навантаження й асоціювався не лише з пам'яттю та шаною, а й з опором Російській імперії. Зведений він 1884 року після тривалих старань троюрідного брата поета Варфоломія Шевченка, який роками доглядав за могилою, ризикуючи бути переслідуваним поліцією. Коли 1883 року Варфоломій

Шевченко отримав дозвіл на впорядкування могили (при цьому влада застерігала від будь-яких українських маніфестацій на Чернечій горі), а огорожу і чавунний хрест було виготовлено, на хрест наклали арешт через викарбуваний на його табличці вірш Тараса Шевченка «Свою Україну любіть». Так встановлення хреста затягнулося майже на рік. 1914 року, на сторіччя Шевченка, царський уряд, побоюючись українських мітингів, заборонив святкування, а Тарасову гору охороняли силовики. Тому не дивно, що зневага до цього хреста викликала у присутніх там прочан внутрішній спротив та розчарування у советській владі. Тим паче в Івана Дубинця і його оточення – сільської інтелігенції, для котрої присутність Шевченка в просторі була ознакою домінування українського. Так, Мусій Миколайович Кисиленко – директор медвинської школи, в якій вчився і викладав Іван Дубинець, заповів свої кошти на пам'ятник Шевченку. Такий пам'ятник з'явився в Медвині старанням архітектора Петра Юрченка та скульптора Олексія Олійника 1967 року і стоїть до цього часу.

Значення події, про яку пише Іван Дубинець, відіграло важливу роль в самоусвідомленні його та колективу вчителів, з яким він відвідав святкову маніфестацію на честь відкриття пам'ятника у Каневі 1923 року: «По закінченні курсів педагогічної перепідготовки всі вчителі, хоч і прослухали вперше курс історичного і діалектичного матеріалізму, поверталися вже більше політичного грамотними, але не з тієї політграмоти, що хотіли керівники самих курсів» [1, с. 15]. Цей спогад про прикру подію в Каневі прикликав в автора ще два спогади, які проливали світло на ставлення до творчості Шевченка й української мови советських функціонерів.

Таким чином, спогад Івана Дубинця «Як знищено хрест на могилі Т. Г. Шевченка» цілком вкладається в парадигму текстів-викриттів про злочини Кремля – у цьому випадку про паплюження українського національного символу. На цьому прикладі автор демонструє продовження російської імперської політики щодо України – тепер вже в советському перелицюванні.

Список використаних джерел та літератури

1. Дубинець І. Як знищено хрест на могилі Т.Г. Шевченка. *Нові дні*. Березень 1979. Ч. 3 (349). С. 13–15.
2. Медвинське повстання у фактах, постатях, спогадах. Упор. Марина Гоголя, Петро Гоголя. Вишгород : ПП Сергійчук М.І., 2023. 268 с.

Maryna Hohulia. OPENING OF THE MONUMENT TO TARAS SHEVCHENKO IN KANIV IN 1923. ACCORDING TO THE MEMORIES BY IVAN DUBYNETS

The article examines the memory by Ivan Dubynets «How the cross on the grave of T.H. Shevchenko was destroyed» about the opening of the bust of Taras Shevchenko in Kaniv in 1923. This text tells about the mood of the Ukrainian intelligentsia in the early 1920s and the symbolic role of Taras Shevchenko for it. Thematically, it belongs to the corpus of texts about the crimes of the Kremlin, characteristic of the authors of the DOBRUS association.

Key words: Ivan Dubynets, DOBRUS, memory, Taras Shevchenko, cross, monument.

ДОДАТОК

Іван Дубинець

ЯК ЗНИЩЕНО ХРЕСТ НА МОГИЛІ Т. Г. ШЕВЧЕНКА

Це було 1924 року¹. В місті Корсуні, тоді адміністративному центрі Шевченківської округи, до якої належав і Канівський район, в червні-липні відбувались двомісячні вчительські курси педагогічної перепідготовки. На ці курси зі всіх районів округи прибули коло 50 вчителів – чоловіків і жінок, переважно молодшого віку. Серед тих молодих вчителів-курсантів був і я.

Це були ті часи, коли на господарчому фронті після світової і визвольної війн та великої руїни заліковувались рани і все господарство відбудовувалось доганяючи рівня передвоєнних часів. Особливо швидко відбудовувалось тоді сільське господарство, велику роль в чому відіграла українська кооперація – споживча, кредитова, сільсько-господарська, виробнича. Це були перші роки Нової Економічної Політики (НЕП) більшовиків. Українська визвольна боротьба була закінчена, але замість Української Народньої Республіки була Українська Соціалістична Радянська Республіка. І перші роки її існування для українського народу нічого особливо лихого не віщували. Бож на національному відтинку праці все те, що розпочиналося за часів Центральної Ради – Гетьманату – Директорії, продовжувало розвиватися далі. Це були часи буйного розвитку всіх видів і форм українського національно-культурного відродження, починаючи від Академії Наук та високих шкіл і кінчаючи внизу сільськими початковими школами та селянськими будинками («Просвіта» в районовім центрі) і Хатами-читальнями («Просвіта» по селах).

1. Рік вказано помилково, насправді пам'ятник відкрито 1923 р.

Тоді здавалося, що не так вже й зле, що ми маємо Соціалістичну Радянську Українську Республіку. Молода сільська інтелігенція, в тому числі й молоді вчителі, політично були мало розвинені, основних ідей національно-визвольної боротьби вони добре й не розуміли і захоплювалися культурно-освітніми формами праці. До радянської влади ставилися більш ніж льояльно. Старше покоління, учасники визвольних змагань, в тих умовах вбачало великі можливості, крім культурно-освітньої, також і національно-політичної роботи, тому робило деяку переоцінку своїх поглядів на радянську владу, щиро взялося до національно-культурної праці і теж льояльно ставилося до тієї влади.

Серед місцевих керівників радянського адміністративного і партійного комуністичного апарату було багато українських патріотів, і вони пробували втягати більше української інтелігенції й до самої комуністичної партії, і це їм тоді вдавалося.

Тож тоді і в Корсуні керівником округового відділу Народньої освіти був український комуніст Нагорний (пізніше знищений), інспектором соціального виховання був енергійний і здібний молодий вчитель, теж кандидат компартії, Шульга.

З головних дисциплін курсів нашої педагогічної перепідготовки в Корсуні були: історичний і діалектичний матеріалізм, основи соціального й комуністичного виховання молоді, методи антирелігійної пропаганди, методика комплексного навчання в трудовій школі (тоді всі початкові школи називалися трудовими).

Курси містилися в будинку Корсунського педагогічного технікуму, де в окремих залах курсанти мали свої гуртожитки (ліжка і своя постіль). Харчування було безкоштовне в студентській їдальні за рахунок Окрнаросвіти. Час свій курсанти проводили весело. Після денних лекцій на курсах більше часу проводили на річці Росі в парку (колишній палац і парк княгині Лопухіної).

Якось в кінці липня керівник наших курсів запропонував нам, вчителям-курсантам, прийняти участь у маніфестаційному святі на могилі Т. Г. Шевченка з приводу відкриття пам'ятника Шевченкові замість хреста, що стояв на могилі раніше.

Охочих до такої цікавої екскурсії зголосилося коли 30 осіб, більш молодших, бо то від Корсуня до Канева тих коло 40 кілометрів треба було йти туди й назад пішки. Якогось транспорту нам не дали. Наймати ж самим підводи ми не хотіли. Свято було призначено на недільний неробо-

чий день. Щоб потрапити до Канева на 10 годину ранку, ще до початку того маніфестаційного свята, ми мусіли вийти з Корсуня ще в суботу з вечора. Та й вночі мандрувати краще, бо вдень велика спека.

Провідниками цієї мандрівки зголосилися кілька вчителів з самого Канева та його околиць, бо майже всі інші вчителі ще ніколи не були в Каневі й на могилі Шевченка і, звичайно, не знали дороги. В дорогу заховали з собою лише самі необхідні речі і харч, бо в дорозі вночі незручно буде проситись десь до хатів.

Вийшовши за Корсунь, більшість з нас пороззувались, і ми помандрували польовими ґрунтовими шляхами і стежками поміж досягаючою пашнею, луками, лісками та селами. Йшли всі разом, розтягнувшись по дорозі в довгу, як колись бувало прочани, валку. Співали пісень, розповідали байок, різні пригоди, іноді спочивали, але не засиджувались і так майже цілу ніч прямували через Мартинівку, Степенці та ще якісь села до Канева. В дорозі кілька осіб підбили собі ноги і, не бажаючи їх самих залишати у дорозі, ми мусіли зменшити свої теми ходу та трохи припізнитись з прибуттям до Канева.

В дорозі всі стомились, зголодніли і відчували велику спрагу. Рішили зайти раніше до Канівської трудової школи, директором якої був Смаль-Стоцький. Там всі ми добре помились, нас трохи підгодували, ми напилися з великого казана, що нагріли на подвір'ї школи, чаю і ще більше припізнились. Коли прибули до Чернечої гори, то маніфестаційне свято вже розпочалось.

День вдався сонячним і душним. Вся Чернеча гора була заповнена людьми в легкому літньому вбранні переважно білих кольорів. Під берегом на Дніпрі стояло два пароплави, якими на цю маніфестацію спеціально приїхали кияни на чолі з всякими офіційними адміністративними, партійними, науковими й культурно-освітніми представниками міста Києва. Під самою горою стояли кілька запилених авт – то приїхали представники влади з самого Корсуня. Стояли під горою і кілька десятків кінних підвід – то з колишніх сіл поприїздили вчителі з учнями та селяни. Перед цією маніфестацією навколишніми селами було широко оголошено про день свята, і тому та багато прибуло сьогодні селян, яким був близьким і рідним Т. Г. Шевченко і ця Чернеча гора з останками поета.

Коли ми по траві навпростець піднялися на саму гору, то побачили там таку картину. Навколо вершини гори і могили поета стояв колом на-

товп людей, а відтіля, з середини кола, з трибуни неслися слова урочистих промов різних урядових представників. Замість колишнього хреста, що в свій час українські патріоти поставили на могилі, тепер там стояв досить примітивний кам'яний п'єдестал, а на ньому трохи більший від нормальної величини людини, дуже вбогий бронзовий бюст Великого Кобзаря, що його на власні кошти і за проектом місцевого аматора відлили на своїм Городищенському цукровім заводі робітники.

Знятий з могили і розбитий на шматки колишній хрест валявся по схилах гори. Дрібніші шматки того хреста вчителі і селяни підбирали й ховали по кишенях як реліквію собі на згадку, а більші шматки хреста теж дробили інші і теж розбирали по руках.

На нас, учителів, це справило страшне й неприємне враження: То для чого ж було так по-варварськи поступати з хрестом, коли його можна було б зберегти в якомусь музеї, бо це ж дорога згадка для українців? Хіба то пам'ятник, отой бюст, що скоріше нагадує якусь карикатуру на поета? Хіба не могли зробити вже кращого пам'ятника за державні кошти? Чи не краще в такому разі був отой тепер побитий і розкиданий по схилах гори хрест? Це ж знущання з самого Шевченка!

Ми, вчителі, хоч не бували раніше на могилі Шевченка, але знали, що і на самому хресті і на тій скромній огорожі навколо могили Шевченка були тисячі автографів відвідувачів цієї великої української святині. Між ними і імена невідомої української молоді, і імена великих українських громадсько-політичних діячів, письменників, митців тощо. І всіх нас все те, що ми побачили тут, вразило так, як обух по голові. Наші голови від цього обуху більш протверезіли, і ми зрозуміли – яка велика різниця між говоренням і ділами радянської влади.

Дехто з нас слухав далі продовження тих маніфестаційних промов, але більшість розсипалась по горі між людьми. Заховавши й собі, як реліквію, шматочок того зруйнованого хреста, ми з Чернечої гори дивилися на Дніпро, на далекі простори Полтавщини і переймалися настроями «Кобзаря» Шевченка, коли й він перебував ще живим тут та написав свої вогненні слова людської правди...

До Корсуня ми поверталися того ж дня, але вже невеличкими групами. Веселою настрою, що був раніш, коли йшли на цю маніфестацію, вже не було. Та й в Корсуні на наших курсах майже не було згадки про цю подію. Вона, ця подія, для нас була дуже гірка і її не хотілося згадувати.

Ще одна цікава подія з життя наших курсів дуже нас вразила.

Нагорний, керівник окружного відділу народної освіти, закликав на ці курси свого доброго приятеля – композитора Давидовського – радянською владою не признаного, бож у його репертуарі були все ліричні, українські патріотичні та релігійні композиції, а нічого не було нового – «революційного».

Давидовський з нас, вчителів-курсантів, організував чудесну хорову капелю. Капеля розучувала багато речей і між ними поему Шевченка (муз. Лисенка) – «Іван Гус». Малось на увазі після закінчення наших курсів об'їхати головніші районові центри Шевченківщини і там дати хорові концерти. Найсильнішою точкою програми капелі була, звичайно, поема «Іван Гус», бо в нас були чудесні чоловічі голоси, а поему співається виключно чоловічими голосами. Під кінець праці наших курсів ми дали пробний концерт, на якому публіка від задоволення шаліла. Але... Корсунський партійний комітет (Агітпроп) запропонував Давидовському викинути з репертуару «Івана Гуса», мабуть через слова «Кругом неправда і неволя, народ замучений мовчить...»! Після цього наші пляни поїздки по окрузі з концертами провалились. Заборона радянською владою співати «Івана Гуса» були для наших учителів-курсантів другим обухом по голові.

По закінченні курсів педагогічної перепідготовки всі вчителі, хоч і прослухали вперше курс історичного і діалектичного матеріалізму, поверталися вже більше політичного грамотними, але не з тієї політграмоти, що хотіли керівники самих курсів...

За декілька років сором і ганьба за такий пам'ятник Шевченкові таки дійшли до верхів. І от за авторством скульптора Манізера в Каневі на Чернечій горі замість того примітивного бюста було поставлено таки величавий пам'ятник Шевченкові. Того пам'ятника я не бачив. Але бачив його копію і був свідком урочистого відкриття тієї копії.

В Києві і університеті, й вулиці коло нього (колишньому Бібіковському бульварі), і паркові проти університету (колишній Миколаївський) присвоєно ім'я Т. Г. Шевченка. В тому парку на місці пам'ятника російського царя Миколи Першого, що заслав Т. Г. Шевченка, поставлено пам'ятник Т. Г. Шевченкові. Це вже було в ті роки, коли Київ знову став українською столицею.

На відкритті того пам'ятника промовляли представники українського радянського уряду і партії та представники наукових і мистецьких установ. Було гірко слухати, що в Києві, в самій українській столиці і на від-

критті пам'ятника тієї людини, що найбільше боролася за волю України і все своє життя за неї віддала і яку так «шанують» представники радянської влади, всі промови – Гречухи, Корнійця, Бурмистенка й інших, перекладались виключно російською мовою, хоч ті особи добре знають і українську мову. Навіть Корнійчук говорив російською мовою, і тільки один поет Бажан говорив українською мовою.

Я тоді слухав з своїми близькими друзями ті промови, згадував подію відкриття пам'ятника в Каневі 1924 року і думав, що це ж знущення з Шевченка тих, що є «сміття й грязь Москви».

Тетяна КЛИМЕНКО,
кандидат історичних наук, доцент,
директор Державного архіву Черкаської області
(м. Черкаси)

ПОСТАТЬ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА В ЖИТТІ МИКОЛИ КОСТОМАРОВА

У статті висвітлено основні віхи життя та діяльності двох непересічних постатей, гордості українського народу – Тараса Шевченка та Миколи Костомарова. Показано їх внесок у розвиток української державності.

Ключові слова: *суспільство, реформи, братство, свобода.*

«Як про людину можу сказати, що знаю його, як особистість бездоганно чесну, що глибоко любить свій народ та його мову, але без фанатичної неприязні до всього чужого», – такими словами закінчив свої «Спомини про Шевченка» [5, с.12] видатний український і російський історик, поет-романтик, мислитель, громадсько-політичний і культурний діяч, етнограф, фольклорист, член-кореспондент Петербурзької академії наук Микола Іванович Костомаров.

Хоча долі видатних постатей Тараса Шевченка та Миколи Костомарова були несхожими, проте певні етапи їх життя дивували схожими поворотами і моментами в розумінні відчуття духу часу, що насував неминуче скасування кріпацтва та інших реформ. Про це наголошував і сам М. Костомаров, що багато в чому його «доля була однаковою з Шевченковою».

Характерною ознакою другої половини XIX ст. було протистояння нового та прогресивного, що з'явилося у тодішньому суспільстві, відбувався подальший розвиток української культури. На вимогу часу відбувалось реформування системи освіти. Створювались двокласні школи, повітові училища, відкривались реальні (середні) навчальні заклади.

Українські університети – Харківський, Київський, Одеський стали центрами наукової думки. Створювались відомі наукові школи, лідерами яких були провідні вчені. Історична наука набула великого розвитку.

Погляди на історію викладали в своїй працях і творах Т. Шевченко, І. Франко, С. Подолинський, П. Грабовський, Л. Українка, Д. Багалій, О. Лазаревський, О. Єфименко. У своїх ґрунтовних працях про розвиток історичного процесу України і Росії: «Богдан Хмельницький», «Боротьба українських козаків з Польщею в першій половині XVII сторіччя » та ін. М. Костомаров особливу увагу приділив селянським повстанням, особливостям життя і побуту українського козацтва [1, с. 56; 60].

На підставі зібраного великого комплексу архівних матеріалів О. Лазаревський у своїй праці «Малоросійські посполиті селяни» розкрив процес закріпачення селянства. Д. Багалій в «Нарисах з історії колонізації і побуту степової окраїни Московської держави» охарактеризував історичний розвиток українського народу. П. Куліш широко розвивав тему козаччини в романі «Чорна рада». В цей період розвивається українське образотворче мистецтво, література, монументальна скульптура, музичне мистецтво, реалістичні традиції яких заклав Т. Шевченко.

Однак, важке становище склалося з православною церквою. Центр польської діаспори – Київ був поділений на дві полярні сторони – католиків і руських, де католиками виступали поляки, а росіянами – все інше населення.

В цей час М. Костомаров розпочав розробку ідеї християнської єдності. Він виступав за припинення конфліктів і мир між слов'янськими народами. Тоді ж само і з'являється ідея створення товариства, побудованого на принципах свободи віросповідання, християнської єдності та терпимості. У Києві виникла таємна організація, яка заклала міцні підвалини нового національного відродження. На той час це був найвищий рівень зростання свідомості і помітного протесту української інтелігенції проти національного пригноблення. Таке товариство було названо на честь Кирила та Мефодія – місіонерів, які принесли слов'янам Християнство і освіту. Організатором Кирило-Мефодіївського братства та його ідеологом став професор Київського університету Святого Володимира М. І Костомаров – автор основних його програмних документів: «Книга буття українського народу» та Статуту слов'янського товариства св. Кирила і Мефодія, які передбачали повну свободу віросповідання, прагнення перебудови суспільства на засадах християнського вчення про справедливість, рівність і волю людей шляхом його всебічного реформування. Його одностайними були М. І. Гулак, В. М. Білозерський, П. О. Куліш, М. І. Савич. Саме в цей час доля звела Тараса Шевченка – знаного вже тоді поета і художника, автора «Кобзаря» – збірки поезій, яка справила

велике враження на свідомість населення Російської імперії та історика, письменника, професора Миколу Костомарова. Познайомившись у травні 1846 р. з М. Костомаровим Т. Шевченко дізнався про заснування Кирило-Мефодіївського братства. Він одразу ж виявив готовність пристати до нього, але поставився до його ідей, за словами М. Костомарова «з великою запальністю і крайньою нетерпимістю», що стало приводом до багатьох їх суперечок [9, с.210]. Їх частим зустрічам ще сприяв і той факт, що жили вони поруч – на Хрещатику, який в той час утопав в зелені і сприяв творчим розмовам. Звичайно, М. Костомаров не був прихильником збройних повстань народних мас. В його «Книзі буття українського народу» була закладена ідея надання загальної освіти, проведення соціальних, економічних і політичних змін. Він виступав проти насильницьких заходів, проте добре розумів, що можуть настати такі часи, що народні маси виступлять зі зброєю в руках.

Саме під впливом авторитетного і вагомого слова Т. Шевченка М. Костомаров включив до «Уставу» братства пункт, який наголошував рішуче несприйняття кріпацтва. Основні положення, що проходили по всіх програмних документах – заперечення кріпацтва і насильства, мирне пропагування ідей в душі християнської моралі. Підкреслювалось, що братство в цілому і кожний її член повинні свої дії поєднувати з християнськими правилами любові і терпіння. Членів товариства об'єднували спільні інтереси щодо покращення соціально-економічних, культурних і політичних змін в Україні, однак, розходились в першочерговості їх втілення. Для М. Костомарова – буржуазного ліберала [2, с.31] це було об'єднання слов'ян, а Т. Шевченко – революційний демократ [10, с.84; 86] виступав з вимогами соціального і національного звільнення українського народу. Т. Шевченко та М. Гулак вважали, що тільки революційним шляхом можна досягти своєї мети [3, с.5; 23]. За словами М. Костомарова Т. Шевченко «палко любив малоруську народність, але понад усе співчував долі простого народу, і його улюбленою мрією було звільнення цього народу від поміщицького гніту».

Для пропаганди ідей братства М. Костомаров написав відозви: «До братів – українців», «До братів – поляків» і «До братів – росіян», у яких наголошувалось про об'єднання слов'ян у федерацію з державним, правовим і адміністративним її устроєм.

М. Костомаров вважав за честь бути в дружніх стосунках із Т. Шевченком, що навіть запросив бути у нього на весіллі боярином, але цьому

не судилося статися. По дорозі на весілля, на дніпровській переправі, Т. Шевченка було заарештовано.

Розгром братства і вчинену над ним розправу М. Костомаров сприйняв дуже болісно. Незважаючи на те, що братство налічувало понад 100 осіб, покарання понесли лише одиниці. М. Костомаров був ув'язнений на один рік у тюрму, а потім під домашній арешт до Саратова; М. Гулак – у Шліссельбурзьку фортецю на три з половиною роки, а потім висланий у віддалену губернію під нагляд поліції; В. Білозерського – переведено на службу в Олонецьку губернію.

Про все, що М. Костомарову довелося пережити, він описав у драмі «Кремуций Корд», яку написав у Петропавловській фортеці у 1847 р., а слова: «Загинути в розквіті років, не встигнувши отримати насолоду життя...» яскраво характеризують весь відчай, який охоплював його душу. Найсильніше його вразила звістка про страшне покарання, яке спіткало Т. Шевченка, відправленого у солдатчину без права писати і малювати. До того ж М. Костомаров усвідомлював, що Т. Шевченко не брав постійної і активної участі в діяльності братства, а лише подеколи був присутній на його зібраннях, проте, висловлювався «багато і різко». Тому, не випадково, відчуваючи пригнічений стан М. Костомарова під час їх зустрічі 1847 р. у третьому слідчому відділенні в Петербурзі, незадовго до відправки Т. Шевченка на заслання, він почув його «прощальне слово, сповнене разом з тим надій на кращу долю: «Не журись Миколо, ще колись житимемо укупі!». А вже через 10 років, повертаючись по Волзі на волю, Т. Шевченко заїздив до М. Костомарова в Саратов, але, по волі випадку, вони не зустрілись. І вже тільки у 1858 р., перебуваючи в Петербурзі М. Костомаров розшукав Т. Шевченка «після тривалої розлуки», проте Шевченко не одразу пізнав М. Костомарова. І лише після того, як він назвав своє ім'я, Т. Шевченко палко обійняв його і «довго плакав». Як і колись, після тривалої розлуки, Т. Шевченко став близькою для нього людиною [6, с.27]. Віддаючи данину генія Т.Шевченка М. Костомаров написав схвальну рецензію у 1860 р. на збірку поезій – «Кобзар» Т. Шевченка. Він висловлює думку про те, що «Шевченко належить к первоклассным поэтам славянского мира». У споминах «Спогад про двох малярів» (1861), книзі «Поезія слов'ян» (1871), «Споминка про Шевченка» (1875) він оцінював творчість Т. Г. Шевченка, як «всенародний скарб». І дійсно, вплив Т. Шевченка на членів Кирило – Мефодіївського братства був значний, основним з яких було внесення ідеї споконвічного народного прагнення

до свободи. Особливо ідеї Т. Шевченка втілювалися в життя у творах М. Костомарова, в яких проходили основною лінією ідеали свободи, рівності і братства слов'янських народів, несприйняття системи самодержавного ладу, гноблення людей.

Добре усвідомлюючи важливість поезії Т. Шевченка, М. Костомаров підкреслював, що «Поезія Шевченка – законна, люба донька давньої південно руської поезії...», крім того він наголошував на тому, що «важливо було знайти інший приклад людини, поезія та особистість якої повною мірою втілила національний дух, як це для українців зробив Шевченко» [7, с.421; 428].

Поезія Т. Шевченка виявляла в його сучасників нові бунтарські думки. Під цим враженням М. Костомаров писав: «Шевченкова муза зірвала покрови, що закривали від нас життя народу й споглядати його було страшно, солодко, боляче й п'яно». Шевченко змусив своїх однодумців бачити в народі не лише їх звичаї, а й його повсякденне життя і страждання. Бунтівлива поезія Т. Шевченка викликала в нього дух непокори, дух полум'яного патріотизму, який одвічно жив у душі українця.

М. Костомаров глибоко поважав великого Кобзаря, у свою чергу і Т. Шевченко був щиро прихильний до нього. Їх дружні стосунки до і після заслання – підтвердження цьому [4, с.87].

М. І. Костомаров – видатний історик, письменник, пристрасний полеміст і публіцист, політичний та громадський діяч вірив у те, що настане час, коли Україна отримає свободу, що «на дні її майже кожного мислячого, недурного південноруса сплять Виговський, Дорошенко, Мазепа і проснуться, коли настане слушний час» [8].

Дві великі постаті: Т. Г. Шевченко і М. І. Костомаров різні за поглядами у досягненні однієї мети – визволення українського народу від кріпацтва, утворення вільної і незалежної держави заклали підвалини відродження нації.

Список використаних джерел і літератури

1. Бондар М. Образ України в поезії Т.Г. Шевченка. *Вісник АН України*. № 6. 1993.
2. Євдокименко В.Ю. Критика ідейних основ українського буржуазного націоналізму. Київ: 1968.
3. Кирилюк Є. Войовничий характер Шевченківського реалізму. *Збірник праць XV наукової Шевченківської конференції*. Одеса, 1968.
4. Кислий Ф.С. Т.Г. Шевченко і М.І. Костомаров. *Рідна школа*. 1992. № 7-8.

5. Костомаров М.І. Спомини про Шевченка. Т. Шевченко. *Кобзар. З додатком споминок про Шевченка Костомарова і Микешина*. Прага: «Пчела». № 16. 1876.
6. Костомаров М. І. Автобіографія. СПб., 1890.
7. Костомаров М. І. Твори. Т. 2. Київ, 1967.
8. Русский архив. 1909. Т. 3. Кн. 12.
9. Русская мысль. 1885. Кн. 5.
10. Сергієнко Т. Я. Т. Г. Шевченко і Кирило-Мефодіївське товариство. Київ: 1983.

Klymenko Tetyana. FIGURE OF TARAS SHEVCHENKO IN THE LIFE OF MYKOLA KOSTOMAROV.

The article highlights the major milestones of life and work of two outstanding figures, pride Ukrainian people - Taras Shevchenko and Mykola Kostomarov. Showing their contribution to the development of Ukrainian statehood.

Key words: *society, reform, brotherhood, freedom.*

Людмила КЛОЧКО,
старший науковий співробітник
відділу науково-дослідної роботи,
Національний історико-культурний
заповідник «Качанівка»
(с. Качанівка, Чернігівська обл.)

ВШАНУВАННЯ ПАМ'ЯТІ КОБЗАРЯ ВАСИЛЕМ ТАРНОВСЬКИМ-МОЛОДШИМ

Культура відіграє велику роль у формуванні суспільства, впливає на сфери суспільної та індивідуальної життєдіяльності. Але ні соціальний прогрес, ні самовдосконалення особистості неможливі без засвоєння духовних скарбниць культури всесвітньої, передусім, вітчизняної.

Одним із найбільших осередків української культури та мистецтва ХІХ ст. була садиба Тарновських у Качанівці. Гостинність і щедрість господарів, їх меценатська, колекціонерська, культурно-просвітницька діяльність сприяли широкій славі садиби й притягували до себе кращих представників культури та мистецтва. Пам'ятні місця качанівської садиби й сьогодні нагадують про перебування в ній Тараса Шевченка, Миколи Гоголя, Михайла Глінки, Іллі Рєпіна та ін.

Ключові слова: Тарас Шевченко, господар, садиба, Качанівка, вшанування, гості, меценат.

Як тільки не характеризують сьогодні Качанівку: «культурно-мистецький осередок», «культурний центр», «палацово-парковий ансамбль», тобто таким, що був центром української культури та мистецтв, живопису, літератури, меценатства, музики. Це справді був край, куди зліталось все вчене та знамените «птаство». Саме так про Качанівку згадував Микола Костомаров.

Вигідне розміщення, гостинність господарів приваблювала до себе цінителів прекрасного. Саме тут зароджувалися творчі задуми, шедеври класики, геніальні твори живопису. Три покоління Тарновських, починаючи із 1824 року, перетворили Качанівку в унікальний культурно-мистецький осередок, де збиралася вся творча інтелігенція. Господарі пишалися своїми гостями, підтримували творчу еліту, розуміючи її значимість

для української державності. Серед цього розмаїття знаменитостей слід пригадати постаті П. Куліша, Д. Яворницького, М. Гоголя, В. Штернберга і, звичайно, Тараса Григоровича Шевченка.

Поет був бажаним і дорогим гостем в оселі Тарновських. Любов'ю і великою шаную оповита пам'ять про його перебування в садибі. Знайомство сім'ї Тарновських з Кобзарем відбулося в 1839 році у Санкт-Петербурзі завдяки Василю Штернбергу, з яким Тарас Григорович навчався в одному класі живопису і, тим паче, проживав в одній кімнаті.

Григорій Степанович був шанувальником творчості, підтримував молоді таланти, тож постать талановитого юнака теж не залишилася поза його увагою. Так як все літо поміщик проводив у своїй Качанівці, то саме сюди був запрошений і Т. Шевченко. Та поїздка все не виходила. Лише у травні 1843 року поет завітав на гостини.

Його досить гарно зустріли, але, оточений увагою і турботою, виходець з бідної сім'ї, колишній кріпак побачив і негативні риси господаря. Він не міг спокійно дивитися на поміщика-кріпосника, знедолений люд. Своє обурення, невдоволеність він відобразив у повісті «Музикант». За постаттю самодура Арновського проглядався образ господаря Качанівки. Можливо і так, та не будемо поспішати складати думку щодо особи Григорія Степановича. Шевченко мав незалежний, різкий характер, тож не зміг би товаришувати з людиною, яку б глибоко зневажав. А судячи з усього стосунки між ними були доброзичливі.

Ще до свого приїзду в садибу Шевченко надіслав Григорію Степановичу три екземпляри щойно виданої поеми «Гайдамаки» та свою найкращу картину «Катерина». Про це свідчать і рядки з листа поета до Григорія Степановича, написаного ним 25 січня 1843 року: «Спасибі Вам, Григорію Степановичу, що Ви мене таки не забуваєте, ще раз – спасибі, а я вже думав, що мене всі одцуралися, аж бачу: ні, є ще на світі хоч один щирий чоловік» [4; с. 120]. Ще в одному з листів від 1842 року Т. Шевченко пише, що в нього немає в Україні іншого пристановища, окрім Качанівки [6; с. 121]. То ж виходить, що в садибі Тарас Григорович почував себе комфортно. І якою б грубою і розбещеною натурою Тарновський не був виставлений, та у його душі пробивалося джерело, яке живило естетичний та творчий імпульс. Саме ним були закладені підвалини майбутньої слави Качанівки як видатного осередка культури в Україні.

Велику прихильність до Тараса Шевченка виявив і Василь Васильович Тарновський-старший, з яким поет познайомився ще 1843 або 1845 року,

коли той був управителем дядькового маєтку у селі Потоки Київської губернії. Будучи небідною людиною, скромний, справедливий, він всім своїм єством прагнув звільнення селян від кріпацької залежності та захищав їх інтереси. То ж добре розумів поезію Т. Шевченка, його влучне слово, його біль за поневолений народ. Ось як пишуть про Василя Васильовича Тарновського в «Історії Гімназії вищих наук Безбородька в Ніжині»: «Усе життя його було бездоганне. Його чесності й безкорисливості не могли похитнути жодні особисті інтереси... Він був скромний, аж до потаємності в добрих справах, як і в усьому, що могло свідчити на його користь» [7; с. 133]. А ось так згадує про свого товариша М. В. Гоголь: «... Він добрий і свіжий почуттями, як дитина, трохи мрійливий і завжди самовідданий. Для нього не існує ані чинів, ані підвищення, ані марнослава...» [7; с. 133]. А це багато про що говорить.

На запрошення Г. С. Тарновського Тарас Шевченко провів у Потоках два тижні, а взимку разом із Костомаровим, Білозерським, Галаганом часто бував на званих літературних вечорах, які Тарновські влаштовували в Києві. Під час переслідування поета Тарновські не залишили Кобзаря в біді. Родина цікавилась його долею, переховувала вірші, приймала участь у клопотанні щодо звільнення з неволі, підтримувала морально. По звільненні із заслання, аби підтримати і матеріально, Василь Васильович разом з Галаганами купив сімнадцять малюнків Шевченка, тим самим поклавши початок колекціонування його творчої спадщини.

У петербурзькій оселі Тарновських поет був бажаним і дорогим гостем. Тут він зустрівся з усіма тими, з ким заприятелював під час свого перебування в Потоках 1845 року. Але для друзів Кобзаря роки розлуки не змінили їхнього ставлення до нього. Навпаки, він став їм ще ближчий, ще дорожчий. В родині Василя Васильовича Тарновського Тараса Шевченка зустріли з великою радістю та щирими обіймами. Він приходив до них на сніданок і обід, не чекаючи запрошення. Та воно й було ні до чого, адже він був свій, дорогий. Ось в такій атмосфері любові, поваги, підтримки, розуміння до творчості поета, його особистості, геніальності ріс син Василя Васильовича Тарновського-старшого Василь Васильович Тарновський-молодший.

Вперше поета малий Василько побачив ще у Потоках, на той час йому було вісім років. Та вже тоді він бачив як прості люди зустріли приїзд Тараса Григоровича в маєток. На той час поет уже був дуже відомий, і

відвідини родини – то була подія. Про свої власні відчуття Тарновський-молодший згадує: «Мене пройняв якийсь трепет, мене лихоманило, мов у гарячці: переді мною стояв той, чиї вірші й пісні я вже давно знав від моєї няні Борисівни. Він любив, коли сідало сонце, кататися на човні і співати! Як напрочуд гарно він співав! Сонце сідало, а він повернеться обличчям до світила, що згасає, і співає улюблену пісню: „Ой зйди, зйди, зіронько, та й вечірняя...“ – лунає його спів у моїх вухах!» [5; с.143].

Обожнення восьмирічного хлопчика з віком переросло в глибоку шану і благоговіння перед генієм та потребу оберігати добру пам'ять про нього. Наступна зустріч відбулася у 1859 році вже у Качанівці. В.Тарновський був студентом Київського університету, а Шевченко після заслання прагнув до тих місць, де побував. Спочатку вони одне одного не впізнали, а коли зрозуміли, кого кожен з них бачить перед собою, то кинулись в обійми. Ця зустріч була радісною для обох.

Ставши сам собі паном і маючи власні кошти, Тарновський поринає в меценатську діяльність та колекціонування. Створює прекрасну колекцію, яка налічувала понад сім тисяч експонатів, і яка на сьогодні є неоцінним вкладом в розвиток історії, культури та духовності нашої України. А в Качанівці Василь Васильович-молодший створює своєрідний культ Кобзаря. Свідченням цього є унікальна Шевченкіана (близько 760 екземплярів згідно каталогу Бориса Грінченка 1899 р.), яку збирати почав ще за життя Кобзаря.

Дбайливо збирав усе, що належало поетові, або було з ним пов'язане. За свідченням Гліба Лазаревського, у зібранні В. Тарновського були: паспорт, портфель, каламар, перо, мольберт, палітра, Шевченкова сорочка, китайка, якою вкрили його труну, багато малюнків, самих Шевченкових акварелей із триста, рукописи, листи, світлини, вісім поетових погрудь, славнозвісна «Катерина», офорти, вирізки з газет та журналів, які дбайливо вклеювалися до шевченківського альбому. Дещо потрапило до нього, як кажуть, з перших рук, безпосередньо від самого Тараса Григоровича. Зокрема, його «Кобзарі», фотопортрет роботи М. Досса з дарчим написом: «Василію Васильовичу Тарновському меншому на пам'ять Т. Шевченко. 1860. 8 січня». На жаль, немає ні видів, ні портретів господарів Качанівки, виконаних під час його перебування в садибі. Не прижився і дубок, який був особисто посаджений Шевченком під час його останнього приїзду у 1859 році. Та вплив цієї родини на долю поета-художника, безсумнівно, був.

Найбільшу колекцію мистецьких творів Шевченка Василю Тарновському пощастило придбати лише за рік до смерті, у 1898 році. Про це придбання він тоді ж повідомив у листі до Сергія Васильовича Лазаревського, сина і приятеля Шевченка – Василя Матвійовича Лазаревського (1817–1890). Сергій Лазаревський на той час був власником кількох Шевченкових реліквій. З ним колекціонер вів тривалі переговори, листовно і особисто про їх придбання, але не сходився в ціні. Та все ж Тарновському вдалося купити окремі малюнки, виконані в Аральській експедиції, в Новопетрівському укріпленні та в Нижньому Новгороді. Саме пам'яті В. В. Тарновського ми повинні доземно вклонитися за зібрані та збережені поетичні й мистецькі твори Т. Шевченка, його особисті речі. Основна частина колекції знаходиться в Національному музеї Т. Г. Шевченка в Києві.

Не залишився осторонь він і після смерті поета. Василь Васильович навіть пропонував похоронити його у Качанівці, у тому місці, де Кобзар був вражений краєвидом. Та цього не сталося. Тіло Т. Шевченка, згідно його заповіту, було перенесено до Канева на Чернечу гору. Господар Качанівки взяв активну участь у його перепохованні, і на знак скорботи за великим Кобзарем у своїй милій Качанівці звелів висадити «траурні віночки» з ялин вздовж дороги, яка веде до галявини, посеред якої ріс дуб-велетень, під яким свого часу знаходив умиротворення великий Кобзар. А неподалік звелів насипати курган, який би нагадував його могилу в Каневі. Саме на ньому пізніше буде похований близький товариш Шевченка Григорій Честахівський.

Заслугою Василя Васильовича Тарновського є постійна робота по впорядкуванню могили Тараса Шевченка на Чернечій горі. Хоча, коли поета поховали, місцеві поміщики зчинили галас, протестуючи, вказуючи на небезпеку від такого сусідства. Тоді В. Тарновський звернувся до Полтавського губернського земства, і воно зобов'язалося опікуватися могилою Шевченка. Всі матеріальні витрати взяв на себе Тарновський. На упорядкованій могилі встановив великого чавунного хреста з барельєфом Тараса Григоровича, який було відлито за ескізом-малюнком самого Василя Васильовича, котрий мав мистецькі здібності. На Хресті була табличка зі словами самого поета:

*Свою Україну любіть,
Любіть її... Во время люте,
В остатню тяжкую минуту
За неї Господа моліть.*

За цю епітафію жандармерія заарештувала хрест ще на заводі. Лише, коли табличку зняли, у липні 1884 року В. Тарновському вдалося встановити хрест на могилі. А ще мріяв: «Ну тепер скоро й пам'ятник можна буде поставити Тарасові. Я й місце йому знайшов: навпроти Першої гімназії на бульварі чудове місце! Поет стоятиме обличчям до Великої Володимирської і дивитиметься в далечінь... Звичайно, й бульвар треба буде назвати бульваром Т. Г. Шевченка...». І його мрія збулася. Пам'ятник Кобзареві встановлений саме там, де й хотілося Тарновському, і дивиться він на університет, який носить його ім'я.

Душа Василя Васильовича боліла за тим, що поета не можна було всенародно вшанувати, замовити панахиду. Завдяки клопотанням Тарновського було знято заборону зі святкування шевченкових роковин в Україні, і Василь Васильович не пропустив жодного вечора пам'яті поета в приміщенні Київського літературно-артистичного товариства. Влаштував великі поминальні обіди, на які збирались ті, кому була дорога пам'ять про поета. Про те, що Кобзар був дорогий Тарновському, свідчить і той факт, що вже будучи хворим, з паралізованими ногами, він винаймав пароплав і разом з родиною, родичами, друзями та шанувальниками влаштував паломництво до дорогої його серцю могили Т. Шевченка. Біля її підніжжя, в інвалідному візку, знявши капелюха та сумно схиливши голову, сидів Василь Васильович по декілька годин у глибокій задумі. Останню подорож до могили Шевченка він здійснив за місяць до своєї смерті, у травні 1899 року.

Зібрання В. В. Тарновського-молодшого стало нашою гордістю, скарбом для нащадків, святиною нашої національної культури. Дуже б хотілося, щоб Шевченко бачив Україну такою, про яку він мріяв, такою, яку він бачив у своїх думках та віршах: вільною, сильною та незалежною.

Самі ж власники Качанівки також заслуговують на почесне місце в історії, адже вони були безпосередніми її творцями. Василь Васильович, як і Тарас Шевченко, вірив в Україну та її народ. І, не зважаючи на складне сьогодення, коли незалежна Україна переживає дуже тривожні та складні часи, хочеться вірити в те, що Качанівка вистіть, переживе всі негаразди (а їх на її долю випало немало) й залишиться все ж тією гостинною садибою, де зароджувалась національна ідея, перетвориться в місце паломництва творчої інтелігенції та стане невичерпним джерелом творчого натхнення.

Список використаних джерел та літератури

1. Грінченко Б. Д. Каталог Музею українських старожитностей В. В. Тарновського. Чернігів, 1900. Т. 2. 367 с.
2. Міщенко Р. В. В. В. Тарновський. *Скарбниця української культури*. Збірник наукових праць. Випуск 3. С. 66 – 70.
3. Тарновський М. В. Василь Васильович Тарновський – збирач музею українських старожитностей і Шевченківської колекції. 1897. *Хроніка – 2000*. 1997. Випуск 19–20. С. 174 – 180.
4. Тарновський М. В. Качанівка – Тарас Шевченко і Григорій Тарновський (старший). – Василь Тарновський (молодший). *Хроніка – 2000*. 1997. Випуск 19 – 20. С. 104 – 124.
5. Сарбей В. Г. До 130 – річчя з дня народження В. В. Тарновського. *Український історичний журнал*. № 4, 1967. С. 118 – 121.
6. Хорунжий Ю. Українські меценати: доброчинство – наша риса. Київ: Видавничий дім «КМ Академія», 2001. 137 с.
7. Яворницький Д. І. В. В. Тарновський. *Хроніка 2000*. 1996. Випуск 16.

Lyudmila Klochko. TRIBUTE TO THE MEMORY OF KOBZAR BY VASILY TARNOVSKY, JR.

Culture plays a major role in the formation of society, affects the spheres of social and individual life. But neither social progress nor self-improvement of the individual is possible without assimilation of the spiritual treasures of world culture, first of all, national culture.

One of the largest centers of Ukrainian culture and art of the 19th century. was the Tarnovsky manor in Kachanivka. The hospitality and generosity of the owners, their philanthropic, collecting, cultural and educational activities contributed to the wide fame of the manor and attracted the best representatives of culture and art. The memorials of the Kachaniv manor still remind us of the stay of Taras Shevchenko, Mykola Gogol, Mykhailo Glinka, Ilya Repin and others...

Key words: Taras Shevchenko, host, estate, Kachanivka, commemoration, guests, patron.

Наталія КОЛОМАЦЬКА,
молодший науковий співробітник,
Національний заповідник
«Батьківщина Тараса Шевченка»
(с. Моринці, Черкаська обл.)

ПРОПАГАНДА В ІСТОРІЇ ТА КУЛЬТУРІ ЯК ІНСТРУМЕНТ МАНІПУЛЮВАННЯ МАСОВОЮ СВІДОМІСТЮ. НА ПРИКЛАДІ ПОСТАТІ Т. Г. ШЕВЧЕНКА

Пропаганда у всі часи була найпотужнішою зброєю. Завдяки їй змінювали світогляд цілих поколінь і насаджувались потрібні наративи. У статті, на прикладі постаті Т. Г. Шевченка, показано, як легко, вдавшись до маніпуляцій з біографічними даними та текстами творів, Шевченка приписували собі різні ідеології. Також піднято питання українізованої пропаганди у сьогоденні під час російсько-української війни.

Ключові слова: пропаганда, маніпуляція, Шевченко, історія

*«Я єсть народ, якого правди сила
ніким звоювана ще не була»*

Павло Тичина

Слова належать автору, який народився за 30 років по смерті Тараса Шевченка. Але саме ці слова якнайповніше відтворюють словесний портрет нашого великого Кобзаря. Бо історія Тараса – це багатостраждальна історія нашого народу.

Саме творчість Тараса Шевченка після його смерті стала одним із потужних засобів маніпуляції в українському суспільстві. Шевченко не перестає бути ідеологічною постаттю, навколо його імені розігруються справжні війни. Політичні рухи часто обирають Шевченка своїм символом і, зрештою, поява Шевченка на Євромайдані стала одним із головних меседжів революції, яка поєднала цінності свободи та святкування 200-ліття національного поета у 2014 році.

Пропаганда як інструмент впливу використовується дуже давно. Без неї неможливо уявити політику. Під час воєнних дій, як зараз в Україні, пропаганда відіграє важливу роль – вона великою мірою формує у суспільстві сприйняття подій.

Пропаганда – це цілеспрямоване поширення ідей і моделей поведінки з метою впливу на суспільну думку. Від звичайного переконування її відрізняють односторонність, масовість, системність і маніпулятивність.

Негативне ставлення до пропаганди великою мірою ґрунтується на тому, що багато людей сприймають її виключно як тоталітарний метод поширення інформації. Черговим «доказом» на підтвердження цієї тези служить приклад радянського союзу та його послідовниці росії, як тоталітарної держави що активно використовує пропаганду.

Тут треба розуміти, що у тоталітарній державі вся пропаганда підпорядкована єдиній меті, вона має ідеологічне завдання, а ідеологія в тоталітарному режимі одна, і всі її засоби та інструменти скеровуються саме на це. Пропаганда в такому суспільстві займається створенням певної моделі світу, вигідної владі. При цьому використовуються не лише засоби журналістики, а й підключається мистецтво, найбільше література, музика і кіно як наймасовіші по охопленню аудиторії.

Одним із яскравих прикладів пропаганди є пам'ятники. Згадаймо суцільний «ленінопад», що розпочався за часів Революції Гідності. Суспільство розкололось: навіть серед прихильників революції були ті, хто говорив, що не потрібно знищувати пам'ятники лєніну, хоча б тому, що це твори мистецтва. Чи дійсно це так? Чи може конвеєрний чоловічок бути витвором мистецтва? Чи може це маніпулятивний момент, коли шмат заліза чи каміння все ще залишає місце для можливого реваншу для притихлих адептів радянського раю?

Маніпулятивні функції пропаганди яскраво можна розглянути на прикладі постаті Тараса Шевченка. Саме його любив і шанував український народ, а для більшовиків Тарас Шевченко був ворогом, бо обстоював інтереси власного народу наголошуючи і закликаючи виборювати волю і незалежність від російського, імперського гніту. Саме тому, розуміючи небезпеку постаті Шевченка більшовики надали йому комуністичного забарвлення та зробили пропагандистською зброєю радянської доби.

Згадаймо образ «радянського» Шевченка – кріпак, революціонер, демократ, борець – так малювала його радянська пропаганда і саме таким його знали всі зі шкільних підручників. Чи знали ми тоді про «живого» Шевченка? Здатного у своїй поезії до лірики, до вишуканого товариства, до елегантного вбрання? А Шевченко модний художник серед панства та аристократії? А дзуськи! Ну не може виходець із села, нужденний кріпак, що боровся за «права трудящих» бути таким легковажним і розбещеним.

Ніяк! З таким благородним «нальотом» могли бути лише московитські пушкіни, лермонтови, есеніни, блоки...

Дуже влучно це описала Тамара Гундорова у статті надрукованій у виданні «Локальна історія. Спецвипуск Шевченко» «...У радянські часи шанування Шевченка виразно підпорядковували ідеологічним цілям – наголошували на його близькості до народу, кріпацтві, боротьбі проти панів і панщини. Він поставав жертвою царизму, тим, хто підняв голос проти самого царя, і цар же – особисто! – його покарав. Про інтелектуальні смаки чи складні питання його біографії, індивідуальний поетичний голос і непрості історіософські питання, які він ставив, не говорили взагалі. У радянській, імперській за своєю суттю свідомості Шевченко мав існувати як героїчний і простодушний, легко прочитуваний символ та монумент українського простонародного поета» [3, с.36].

Взагалі за радянської доби постать Шевченка була дуже зручною для комуністичної ідеології, бо всією своєю творчістю він підходив під опис більшовиків: виходець з народу, що прагне волі і повалення царизму. І багато років Шевченка саме під цим кутом і сприймали. Саме через це Шевченка до сьогодні читали мало або читали поверхово, знаючи лише шкільний мінімум. Бо для мислячих людей некомфортно думати про поета лише в тих категоріях, які були запрограмовані впродовж десятиліть совєтчини.

Пропаганда дуже добре працює там, де немає знання власної історії. Тому Шевченкові вірші, слова дуже часто використовували різні політичні режими для власних маніпуляцій і трактувань. Комуністи вдало використали слова із Шевченкового «Заповіту» :

*«...та вставайте,
Кайдани порвіте
І вражою злою кров'ю
Волю окропіте » [4, с. 326].*

Ненависть до панів, безпосередні заклики в поезіях до насильницького повалення панівного ладу саме такі ідеї проповідували комуністи і саме тому взяли Шевченка за провісника комуністичної ідеї. Ба більше, навіть слова: «І мене в сім'ї великій, / В сім'ї вольній, новій...» [4, с. 326] трактувалися, як заклик до утворення радянського союзу з «братніми республіками».

В свою чергу українські націоналісти ці ж самі слова трактували, як передбачення утворення нової української незалежної держави.

Вдало маніпулюючи словами у віршах Шевченка, як постаті популярної в українському суспільстві його приписували собі різні ідеології, крім вище згаданих комуністів і націоналістів, ще дисиденти, атеїсти та анархісти.

Сергій Єфремов в анотації до книги «Листування Тараса Шевченка» написав: «Саме тепер оце я працюю над листуванням Шевченка і не раз доводиться чути жаль до попередніх видавців за те, що вони дозволяли собі скорочувати, вибирати «цікавіше», проминати «нецікаве» і т.п., – жаль тим більший, що й самі оригінали здебільшого позникали.

Кожен вибір – річ суб'єктивна, і в усякім разі після його образ письменника буде несправдешній, а ретушований відповідно до певного смаку» [2].

Ці слова підтверджує «Кобзар», що вийшов з друку у 2023 році і є повним нецензурованим виданням творів Тараса Шевченка і той самий «Заповіт» але в оригінальному прочитанні показує, як вміло замінивши лише кілька слів можна маніпулювати суспільної думкою. І з Шевченка християнина в радянську добу він перетворюється на Шевченка-атеїста. Адже в оригіналі слова звучали:

*«Як потече з України
У синєє море
Кров ворожа – отоді я
І лани, і гори –
Все покину і полину
До самого Бога
Молитися... **а поки що**
Я не знаю...» [5, с. 149]*

Натомість у радянських видання «Кобзаря» ми читаємо:

*«До самого Бога
Молитися ... А до того –
я не знаю Бога.» [4, с. 326]*

Та чи можна назвати атеїстом людину, що закликала:

*«Борітеся – поборете!
Вам Бог помагає!» [4, с. 301]*

Вдало незнанням творів Шевченка користуються і зараз приписуючи його авторству рядки, які йому не належать. Саме такими цитатами рясніє сьогодні інтернет: «Отак подивився на москаля...», «Кацапи», «А що брати, проспали волю».

З приводу «шевченківських фейків» висловила й Оксана Забужко на своїй фейсбук-сторінці. Письменниця вважає, що ці вірші «склепані в стилістиці малописьменного графомана й кинути в мережу як буцімто належні перу ТГШ» це чергова спроба російської пропаганди поширити свої наративи серед українців.

«Відчуття стилю в умовах інформаційної війни рятує від дуже багатьох пасток. Стиль, холера, стиль: як би не маскувалась чекістська гопота, як би не кувала собі голосочок, як у казці про вовка й козенят, — стиль обов'язково їх видасть», — зазначає письменниця і рекомендує читати «Кобзаря» Шевченка [1].

А тепер візьмемо біографію Шевченка, але позбавимо її совкового нальоту «бідного кріпака, що закликав до повалення панівного ладу та борця проти панів», і подивимся на нього як на людину, що незважаючи на обставини змогла збудувати успішну кар'єру і, цим самим, залишити по собі величезний слід в історії не лише свого народу, а й у світовій історії.

Шевченкова біографія – це не тяжка кріпацька доля, а, насправді, історія успіху. Дуже нетипова історія – драматична, висхідна від невідомого кріпака до випускника Академії мистецтв.

Тому, разом зі зміною епох повинні змінюватись і способи подання історичних пам'яток, подій, постатей на вимогу сучасного покоління. Ми не повинні змінювати факти, але змінити подачу. І Шевченко для сучасного читача має стати сучасним. Таким він і став.

Відійшовши від класичної подачі образу творці щорічного фестивалю «Ше.Фест» настільки осучаснили Шевченка, що без нього не обходиться сьогодні майже жоден день. Шевченко із палаючими шинами, військовий льотчик у камуфляжі, популярний співак, музикант, – все що сприймає нинішня молодь – у всіх цих образах постає і Шевченко. Вірші Шевченка, які за радянської доби сприймалися як постійний плач про тяжку кріпацьку долю, зараз стали модними хітами, які слухає сучасна молодь, цитатами Шевченка рясніє наш щоденний побут.

Пропаганда сьогодні є потужною зброєю, адже її маніпулятивні функції здатні змінити як хід історії так і хід війни. Завдяки їй біле стає чорним і навпаки.

Але пропаганда це не зло, якщо використовується вона у мирних цілях згуртування, а не приниження та поневолення. І пропаганда української культури, мистецтва, музики – це те, на що заслуговує наш народ за довгі роки знецінення всього українського. І, найкращим прикладом

українізованої пропаганди в нашому сьогоденні для мене є донька моєї знайомої: під час повітряної тривоги мама запитала в неї, яку б річ вона зараз взяла з собою, якщо б довелось все покинути і втікати? Дитина відповіла без роздумів – КОБЗАР!

Якщо дитина у віці 9 років так відповідає, то у нашої нації неймовірно майбутнє!

Список використаних джерел та літератури

1. Головань Дарина. Мережею ширяться фейкові вірші... URL: <https://chytomo.com/u-merezhi-masovo-poshyriuiut-fejkovi-virshi-shevchenka-pro-zradu-v-ukraini/>
2. Єфремов Сергій. Листування Тараса Шевченка. Репринтне видання. Черкаси, Брама-Україна 2013. 1055 с.
3. Локальна історія. Шевченко. Журнал про минуле і сучасне. ГО «Українська Галицька Асамблея». (Спецвипуск 2023). 96 с.
4. Шевченко Т. Г. Повне зібрання творів : у 6 т., Т. 1 : *Поезії (1837–1847)* / ред. тома член-коресп. АН УРСР Є. П. Кирилюк. Київ : Вид-во АНУ, 1963. 483 с.
5. Шевченко Т. Г. Відроджений Кобзар. Оригінальні авторські варіанти творів. Харків, ВД «Школа» 2023. 352 с.

Nataliya Kolomatska. PROPAGANDA IN HISTORY AND CULTURE AS A TOOL FOR MANIPULATING MASS CONSCIOUSNESS. ON THE EXEMPLE OF FIGURE OF T. SHEVCHENKO

Propaganda has always been the most powerful weapon. Thanks to it, the outlook of entire generations was changed and the necessary narratives were planted. In the article, using the example of the figure of T.G. Shevchenko, it is shown how easily it was attributed different ideologies by resorting to manipulations of biographical data and texts of works. The issue of Ukrainized propaganda is also raised today during the Russian-Ukrainian war.

Key words: *propaganda, manipulation, Shevchenko, history.*

Оксана КРУПАЧ,
екскурсовод,
Національний заповідник
«Батьківщина Тараса Шевченка»
(с. Шевченкове, Черкаська обл.)

АКТУАЛЬНІСТЬ ТВОРЧОСТІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА В ПЕРІОД РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ

В статті йдеться про творчість Тараса Шевченка в контексті російсько-українських відносин в минулому і в сьогоденні. Україна самостверджується, як вільна, рівноправна держава у світовому співтоваристві. Шевченко, як національний поет приходить до свого народу в складний час. Його пророче слово відображає нашу історію й звучить на всіх майданах України.

Ключові слова: Україна, Тарас Шевченко, народ, воля, історія, козацтво.

«Для багатьох поколінь українців Тарас Шевченко означає так багато, що сама собою створюється ілюзія його присутності, зрозумілості, знання про нього. Кажу: ілюзія, бо до його розуміння та всезнання було і буде ще далеко. Він приходить у наш час, але і ми повинні йти до нього. Волею історії він отожднений з Україною, і разом з її буттям вбирає в себе нові дні і новий досвід народу, озиваючись до наших болів і дум, стаючи до нових скрижалей долі» – як сказав український письменник-академік Іван Дзюба [1, с. 3].

І справді, наскільки ми знаємо Шевченка – настільки й розуміємо себе. Творчість поета і художника є національною величчю та унікальним явищем в історії України. Коли читаємо «Кобзаря», щоразу знаходимо все нові думки, перестороги і смисли. Про що б не писав наш поет у далекому ХІХ ст. – його слово повертається до нас сьогодні. Геніальність Шевченка виявилась у контексті нового життя і у боротьбі зі старим. Він полонив Україну і світ наскрізним баченням проблем людства і критикою тогочасного політичного режиму; просвітницьким духом, служінням на славу України. Важлива місія його полягає у відновленні історичної пам'яті «славних прадідів великих» і пробудженні національної свідомості українців у тяжких умовах життя в російській колоніальній імперії.

Сьогодні, у ХХІ столітті, український народ знову веде боротьбу за свою державну незалежність та суверенітет; адже, як і кожен народ, має право жити в своїй хаті, де «своя правда, і сила, і воля» за словами Т. Шевченка.

Не вмирає душа наша,

Не вмирає воля.

І неситий не виоре

На дні моря поле.

Не скує душі живої

І слова живого...

Встане правда! Встане воля!..[3, с. 279]

(«Кавказ», 1845)

Тарасове пророче слово перекликається із нашим життям сьогодні. А коріння роду Шевченкового знаходиться у славному минулому народу, який на початку ХІХ ст. був на межі знищення. І родинне дерево живило своє гілля із глибин нашої історії. «...Якби моя батьківщина була найбіднішою на землі – і тоді вона була б мені милішою від Швейцарії і всієї Італії. Ми повинні гордитися нашою прекрасною матір'ю. Я як син її великого сімейства, служу їй якщо не на дійсну користь, то, принаймні, на славу ім'єні України...» [4, с.226-227] –так писав він до чернігівського губернатора П. Гессе, готуючи видання серії картин «Мальовниці України» в 1844р.

Саме українська земля, на теренах якої формувалась трипільська культура кілька тисячоліть тому, несе в собі таємниці минулого життя; природні умови сприяли розвитку землеробства із вшануванням Матері-Землі і Сонця як основи життя. Культура українців багата народними ремеслами та мистецтвом. У доброму ставленні до своєї землі та до природи і далі розвивались народні звичаї та світогляд народу. І люди працювали на цій землі. Тарас Шевченко народився в серці України. Він жив з народом, добре розумів його національний характер. Знав безліч українських пісень, до яких здавна вкладав народ усе, чим жив –радості і жалі, перемоги й поразки, все, що відображало долю України.

...Наша дума, наша пісня не вмре, не загине.

От де, люди, наша слава, слава України!..[3, с. 56]

(«До Основ'яненка», 1839)

Національна ідея у Шевченка прямо пов'язана із свободою людини. Він писав, що «де нема святої волі – не буде там добра ніколи»[3, с. 400]. Українська духовна культура розвивалася протягом віків. Тут милозвучна наша мова, безліч народних дум та пісень та традицій народного життя. Їх до нас до-

несли кобзарі та письменники, автори козацьких літописів. Їх також читав Тарас Шевченко. У ранніх творах «Кобзаря» звучить козацька тематика:

*Було колись – в Україні
Ревіли гармати;
Було колись – запорожці
Вміли панувати.
Панували, здобували
І славу, і волю;
Минулося – осталися
Могили на полі [3, с. 57].*
(«Іван Підкова», 1839)

Тарас Шевченко з дитячих літ був дуже здібним до науки. Почавши своє знайомство з книгами у рідному селі, навчаючись у церковно-приходській школі, він і далі багато читає як і Біблію та Псалтир, так і рукописи й твори тогочасних українських та зарубіжних письменників (у роки навчання в Академії мистецтв). На початку XIX ст. нову українську літературу презентували твори Г. Квітки-Основ'яненка, І. Котляревського, Є. Гребінки, М. Максимовича. А ще давніше в рукописах відома була «Історія Русів» Г. Кониського. Ці твори, і козацькі літописи, читав і Тарас Шевченко. А з появою «Кобзаря» 1840 р. починається національне відродження України. В історії людства відомо, що найскладніші часи народжують геніїв. І Тарас Шевченко нам даний не випадково. Дерево його поезій починається з національного ґрунту. Природа наша та історія України, повсякденне життя народу розвивали поетичний та художній дар, з яким потім Шевченко своє життя присвятив служінню Україні. Обираючи шлях у непроглядній темряві між добром і злом, поет покладається на Бога та на Слово як велику духовну силу, здатну пробудити народ, підняти з кайданів самодержавства російської імперії. Він, як пророк, звертається до українців, багатостраждального народу, що після знищення Гетьманщини опинився в неволі – «на нашій – не своїй землі». Та в народних піснях і переказах була жива пам'ять про козацтво. І сам Тарас – нащадок козацького роду. Людяність, відчуття добра, правдолюбність перейняв від своїх батьків та мудрого діда Івана, свідка Коліївщини 1768 р.

*Спасибі, дідусю, що ти заховав
В голові столітній ту славу козачу:
Я її онукам тепер розказав... [3, с. 127]*
(«Гайдамаки», 1841)

Різкий контраст між життям кріпацького люду та панства, глибоке відчуття несправедливості, насильства над людьми, крайня межа соціальних та національних утисків породили у Шевченка україноцентричний світогляд; і, переконавшись у могутній силі рідного слова, Тарас Шевченко вірить у пробудження приспаного духу народного, що може воскресити пам'ять про минулу славу. Так з'являлося відчуття свого покликання, що Україна сприйняла як місію апостола правди і свободи. Дуже зримо у творах поета простежується філософське осмислення світу як сфери буття, в центрі якого завжди – людина. Для нього домом буття людини є Україна. І українці в минулому і тепер за несприятливих обставин здатні до найвищих польотів людських устремлінь.

В Україні кріпацькій Тарас Шевченко з'являється як пророк на руїнах святині. Його завдання – будити народ, вести його за собою крізь терни випробувань для здобуття свободи й рівноправності з іншими країнами світу. Богом дано було Шевченкові стати нам духовним батьком. Творчість «Трьох літ» його визначається великим почуттям патріотизму, співчуттям до бідувань народу і викриттям головних причин, що привели до Руїни після Богдана Хмельницького. Історія повторюється. Поет застерігає нас від внутрішньої ворожнечі; від роздвоєності та байдужості. Адже кров породжує кров; заздрість викликає насильство, а історичне забуття дає повторення гірких поразок та національних зрад (це бачимо й сьогодні в частині нашого суспільства, що прагне власного збагачення). Ми повинні бути національно єдиними, якщо хочемо вберегти Україну. В цьому наша сила. Всі добрі риси характеру і вади народу достеменно показав поет у посланії «І мертвим, і живим, і ненародженим землякам моїм...» 1845 р.

*Якби ви вчилися так, як треба,
То й мудрость би була своя.
А то залізете на небо:
«І ми не ми, і я не я.
І все те бачив, і все знаю.
Нема ні пекла, ані раю,
Немає й Бога, тільки я!»
...Схаменіться! Будьте люди.
Бо лихо вам буде.
Розкуються незабаром
Заковані люди,*

*Настане суд, заговорять
І Дніпро, і гори!
І потече сторіками
Кров у синє море дітей ваших...
І не буде кому помагати...
Дознаються небожата,
Чия на вас шкура,
Та й засядуть, і премудрих
Немудрі одурять.
Полюбіте щирим серцем
Велику руїну...
Не шукайте, не питайте
Того, що немає і на небі,
А не тільки на чужому полі.
В своїй хаті – своя й правда,
І сила, і воля.
...Прочитайте знову тую славу...
Все розберіть, та й спитайте
Тоді себе: що ми? Чиї сини?
Ким, за що закуті? [3, с. 284-285].*

Глибоко філософськими і політичними є твори, написані поетом і художником у 1843–1845рр. коли вільно висловлював те, що наболіло в душі. Український письменник та громадський діяч Євген Сверстюк говорив:

«Я не знаю тодішніх віщувань астрологів. Але то була уроча пора відкриття національних глибин, час пророцтв, що визначали характер української ідеї на дальші століття» [2 с. 113]. «Кобзар» – національна книга, що адресована кожному поколінню. Світло душі поета сильне. Раз добром зігріте серце – вік не прохолоне. Він із своїми друзями-письменниками вивчав сторінки нашої історії, живучи в Україні та працюючи художником в Археографічній комісії при Київському університеті. Українська література постала в той час, як і народні пісні, головним художнім явищем вираження дум багатомільйонного народу. Шевченко любив рідну мову та культуру. А відмову від свого роду, його забуття вважав зрадою матері-України. Про це писав у творах «Сон», «Великий Лях» тощо. Після свого повернення із заслання писав:

*Недавно я поза Уралом
Блукав і Господа благав,
Щоб наша правда не пропала,
Щоб наше слово не вмирало.. [З, с. 546]
(«Марку Вовчку», 1859)*

Поет звертається до інтелігенції із проханням-закликом повернутися до народу обличчям, як і він сам, перейнятися його долею, щоб «Одностайно стати на боротьбу проти ворога лукавого» («Холодний Яр»), бо «Нема на світі другої України і другого Дніпра» («І мертвим, і живим...») [З, с. 284] Коли народ згуртований порве кайдани колоніального рабства, тоді «Оживе добра слава України...». А для цього потрібно всім усвідомити свої національні інтереси. Бо «визволителі російські» та інші, як часто свідчить історія, приходять до панувати. А Тарас Григорович закликав до національно-визвольної боротьби всі народи, поневолені російською імперією. Про це говорять поеми «Кавказ», «Єретик», «Великий Льох», а також – «Заповіт». Дуже актуальне для нас:

*...Борітеся – поборете!
Вам Бог допомагає!
За вас правда, за вас слава
І воля святая... [З, с. 280]
(«Кавказ», 1845)*

Як бачимо, через століття передбачення Шевченка здійснюються. Слово-правда стало в обороні українців за свою державу. Наша Україна проходить досвід боротьби за волю, національну гідність через військові випробування з північним сусідом. Актуальність ідейної боротьби творчої енергії Кобзаря проти абсолютної імперії зла продовжується. Російські «збирачі руських земель» постійно шукають привід для своєї політики експансії. На сьогодні державна пропаганда діє на їхній народ з особливою силою. Політичний режим і далі зверхньо відноситься до України як до сателіта, що завжди в чомусь винний перед «старшим братом». Все почалося з Переяславської угоди з московським царем 1654 р. А потім, за правління Катерини, повністю ліквідовано Гетьманщину та Запорізьку Січ.

Безпрецедентна сила Шевченкового духу була у висвітленні тоталітаризму імперії, яку створив цар Петро І. Політику його продовжила Катерина.

*...Це той Перший, що розпинав
Нашу Україну.
А Вторая доконала
Вдову-сиротину...[З, с. 214]
(«Сон», 1844)*

Слід зазначити, що Тарас Шевченко, першим із письменників, відкрив сутність російського правління з його ідеологією «самодержавство, православ'я, народність», – це і продовжується у путінській імперії. Іван Франко назвав поему «Сон» сміливим маніфестом слова проти темного царства. Причини нещастя народу бачив Шевченко у сутності московського політичного режиму, що всіма можливими методами контролював Україну. Постійний антагонізм, насильство та свавілля панства у ставленні до простого люду. Тож у ключових творах періоду проживання на батьківщині поет викриває цей антагонізм на широкому соціальному тлі. Всі його думи і почуття – у житті України, її цілісності та історичній ретроспективі. Думки його линуць до Сибіру – місця репресивної діяльності імперії в усі часи. Сибір залишається простором, куди засиляли всіх інакомислячих на каторгу. В узагальненому образі «царя волі» на заслання Тарас бачив і себе. Пізніше із людьми, які відбули заслання там, спілкувався у Петербурзі, про що є згадки у «Щоденнику».

Росія знову веде неоголошену війну з Україною; знову порушує міжнародний правовий порядок після другої світової війни. Розуміння суті імперії у Шевченка спрямовані не лише проти сучасного йому царя Миколи, а й проти всіх, причетних до гноблення України імператорів до нинішнього диктатора. Вони застосовували європейську риторику, а в дійсності глибоко вклали ординський синдром у свідомість своїх громадян. Теперішня хижацька поведінка російського диктатора супроти недоторканості кордонів України – яскравий тому приклад.

*...Цар неситий,
Сам собі говорить: «Я... Ми повелим!
Я цар над Божим народом!
І сам я бог в своїй землі!»[З, с. 396]
(«Царі», 1858)*

Справжній ворог імперії – це її реакційний режим. Бо ж поет нагадав нам про вічну приреченість Росії бути тюрмою народів, де «Од молдаванина до фіна на всіх языках все мовчить, бо благоденствує». І про наш час пише Шевченко у комедії «Сон»: 1844 р.

*У всякого своя доля
І свій шлях широкий,
Той мурує, той руйнує,
Той неситим оком –
За край світа зазирає,
Чи нема країни,
Щоб загарбать і з собою
Взять у домовину.
...А той, щедрий та розкішний,
Все храми мурує;
Та отечество так любить...
Так із його, сердешного,
Кров, як воду, точить!..
А братія мовчить собі,
Витріщивши очі, як ягнята...[3, с. 205-206]*

Як же пробудити в нас віру у свої сили? Те, що Тарас Шевченко звеличував козацьку славу, було не випадково, а нагадуванням: хто ми, чийх батьків діти?

*Обніміте ж, брати мої,
Найменшого брата,
Нехай мати усміхнеться
Заплакана мати...[3, с. 289]*

Шевченко, рідний син і брат свого народу, як ніхто інший, заперечував тиранію в державному правлінні, розумів і відчував потреби українського народу. До такого усвідомлення суверенності, незамінності народів у світовому порядку речей людство доходить тепер, і то досить делікатно. Ось тому поет пристрасно проповідує непокору та рішучий опір злу. Як християнин, передусім наполягає на духовному самоочищенні людей. Це призведе до перетворення життя на рай земний, на «сім'ю вольну, нову». Шевченко пропагував демократизм, загальнолюдські цінності, соборність, мир:

*Чи є що краще, лучче в світі,
Як укупі жити,
З братом добрим добро певне
Пожить, не ділити? [3, с. 296]
(«Псалми Давидові», 1845)*

Віра в людину переростає у надію відродження України:

*Встане Україна,
І розвіє тьму неволі.
Світ правди засвітить.
І помоляться на волі
Невольничі діти. [З, с. 264]
(«Великий Лях», 1845)*

Для нас важливий Шевченків заповіт:

*Свою Україну любіть!
Любіть її... Во врем'я люте,
В остатню тяжкую минуту
За неї Господа моліть! [З, с. 334]
(«Чи ми ще зійдемося знову?», 1847)*

Етнонаціональна програма, яку сформував Тарас Шевченко, є стратегічною духовною основою для української нації на прийдешні століття. Шевченкове слово стало поведирем для поступу окрадених невольників до великого оновлення, що ми переживаємо сьогодні. Україна несе світові зерно пшениці, твердого козацького духу свободи.

Список використаних джерел та літератури

- 1.Дзюба І. На вічнім шляху до Шевченка /Петренко Н. Б., Руденко О. І. *Вічний як народ*. Київ: Либідь, 1998. 261 с.
- 2.Пахаренко, Василь. Шкільне шевченкознавство. Черкаси: «Брама-Україна», 2007. 255 с.
3. Шевченко, Тарас. Кобзар. Київ: Дніпро, 1994. 287 с.
4. Шевченко Т. Г. Твори: в 5-ти т. Т. 5. *Автобіографія. Щоденник. Вибрані листи*. Київ: Дніпро, 1985. 525 с.

Oksana Krupach. RELEVANCE OF TARAS SHEVCHENKA'S CREATIVITY IN THE PERIOD OF THE RUSSIAN-UKRAINIAN WAR.

The article deals with the work of Taras Shevchenko in the context of Russian-Ukrainian relations in the past and in the present. Ukraine asserts itself as a free and equal state in the world community. Shevchenko as a national poet comes to his people in a difficult time. His prophetic word reflects our history and sounds on all the squares of Ukraine.

Key words: *Ukraine, Taras Shevchenko, people, freedom, history, Cossacks.*

Людмила МЕТИК,
заступник генерального директора
з наукової роботи,
Національний заповідник
«Батьківщина Тараса Шевченка»
(с. Шевченкове, Черкаська обл.)

ВШАНУВАННЯ ПАМ'ЯТІ Т. Г. ШЕВЧЕНКА НА ЧЕРКАЩИНІ

У статті висвітлюється зародження та розвиток традицій вшанування пам'яті Т. Г. Шевченка на його батьківщині — Черкащині. Вагомий внесок у сучасну шевченкіану роблять і краєзнавці Черкащини, досліджуючи і популяризуючи духовну спадщину свого земляка.

Ключові слова: Т. Г. Шевченко, Черкащина, пам'ять, творчість, шевченкіана, краєзнавство.

*Опав росою на духовний голод
І рідних піль, і планетарних крес.
Його устами небеса глаголять,
Рокоче він глаголами небес.*

*Нетлінний весь, бо плоть його – у слові,
Що яр-зерном скресає по сівбі.
Він кожну мить являється в онові,
Щоб нас добром розбуджувать в собі.*

*Зоря його немов провісна птаха,
Летить, летить за межі світові!
І сходить вище шапки Мономаха
Козацька шапка на крутій главі.*

*Кожух його теплом отави диха.
Верба, злеліяна в добу глуху,
Вросла в зеніт, немов зелена віха,
На нашій тричі праведнім шляху.*

*Чумацький вус заврунися, як волоть.
В криниці ока височінь дріма...
Його устами немовля глаголить –
Сиріч глаголить істина сама.*

*Ім'я його калиновим уставом
В папірус літ вписали журавлі...
Глаголить він народними устами
Його устами, вдосвіта уставши,
Народ себе глаголить на землі!
Борис Олійник. Тарасові Шевченку.
[6, с. 269]*

Кожен великий народ має свої знакові постаті. Такою постаттю для нас, українців, є Тарас Шевченко. Він був і залишається національним і світовим генієм, справжнім митцем, людиною незвичайної долі і неймовірного таланту.

«Генії належать людству. Та все ж кожен із них насамперед є син свого народу, син землі, яка його народила, дала крила й снагу для високого польоту.

Шевченків край... Земля безсмертного Тараса... Це його рідна Черкащина» [1; 7]. Але села, що поєднали територіальний і духовний центр України, – Моринці, Шевченкове, Будище, Вільшана – були для нашого Кобзаря селами його дитинного періоду. Вони і стали складовою Національного заповідника «Батьківщина Тараса Шевченка». Саме тут пройшли дитячі роки Кобзаря.

*Садки і пагорби в замріяній красі,
Поза селом шепоче з вітром колос.
Прадавні Моринці – вітчизна нам усім:
Бо тут Кобзар подав до Світу голос.
[7; с. 6]*

У Моринцях, про що свідчить запис у метричній кризі 1814 року, народився Тарас Шевченко у вбогій хатині Копія. 1964 року було встановлено меморіальний камінь з написом.

До 175-річчя від дня народження поета відтворили хату його діда по матері Яким Бойка та хату Копія. Біля хатин – кузня 2006 року, каплиця, надвірна комора, 1896 року забудови, перевезена з с. Шевченкового. 2006 року комплекс доповнився пам'ятником Материнству (скульптор В. Діміон).

Коли Тарасові виповнилось півтора року, родина повертається до рідної Керелівки, тепер – Шевченкове, звідки й починається історія створення заповідника. Саме садиба, в якій пройшло дитинство поета, привертала увагу шанувальників Кобзаря. Бо «стояла тут колись ... біла хата з потемнілою покрівлею і чорним димарем, а на причілку яблуня з червонобокими яблуками, а довкола клуні – квітник...» [5; с.3].

У тому селі, з давніх давен, проживали родичі Кобзаря. Софія Тимофіївна Шолох, родичка Тараса Григоровича по братові Микиті, ділилась спогадами про вшанування поета та про його керелівську садибу: «В ріднім селі Шевченка, Кирилівці, розкішний сад в садибі онуків поета – дітей Прокопа Микитовича, брата Тарасового.

На тім місці стояла хата батьків Тарасових, яку він описав у своїх оповіданнях та змалював у своїм альбомі. Вона згоріла літ 35 тому назад.

Від пожежі вціліли дві посмалені ікони, стіл і дубовий ослін, на якому малим спав Тарас. І навіть останній раз, коли приїжджав у Кирилівку, просив постелити на полу, щоб пригадать дитячі літа. Ці речі і досі знаходяться в цій садибі у мого брата Харитона Прокоповича.

Прокіп Микитович, котрому належала ця садиба, все своє життя мріяв збудувати „капличку“, де була б адресна книжка для записів відвідувачів, яких було дуже багато.

Але лиш перед самою смертю у 1908 році він поставив там „пам'ятник“ – вкопав млинове коло, а один із відвідувачів, петербурзький художник, написав на нім пам'ятку олійною фарбою „Тут була хата Т.Г. Шевченка“.

У сторіччя народин Тараса (1914 р.) гурток київських громадян зробив складку і вислав суму грошей на руки кирилівського фельдшера, щоб упорядкував той шматочок землі.

Спочатку виарендувано було його на три роки.

В 1917 році перенесено було сюди з церковної площі п'єдестал з-під бюста „царя-освободителя“ і вкопано поруч із каменем. Хтось подарував тоді маленьке гіпсове погруддя Т. Шевченка і його було поставлено на постамент» [2; с.7]. Як пізніше виявилось, те погруддя подарувало подружжя з сусіднього села Вільшана.

Територія садиби постійно доглядалась родичами Кобзаря.

Потік відвідувачів збільшувався. У архіві заповідника збережені книги вражень ще з 1929 року. Так, в одній з книг було знайдено такий запис: «Було б не погано побудувати тут музейчик, або хоч кімнату пам'яті Тараса Шевченка, або взагалі відкрити заповідник» [3, с.135].

У 1935 році починається будівництво, яке завершилося 1939 року відкриттям літературно-меморіального музею Т.Г. Шевченка. У 1992 році музей отримує статус Державного історико-культурного заповідника «Батьківщина Тараса Шевченка», об'єднавши села Тарасового дитинства: Моринці, Шевченкове, Будище, Вільшану. З 2006 року заповідник має статус національного.

Від Керелівки повела доля Тараса до Вільшани, де дівочою стрічкою в'ється через село прадавня річка Вільшанка, несе свої води до Дніпра. Часто згадував Т. Шевченко Вільшану в своїх листах та творах, адже це була частина його життя: лихе козачкування і добрі люди. Тож і стало село складовою заповідника, зв'язуючи дитячі роки поета з Керелівкою та Будищами. Будище – затишне, ошатне село з колишнім маєтком пана Енгельгардта, каскадом ставків, частиною розкішного панського парку. А ще тисячолітні дуби. Це біля них Шевченко вперше відчув напругу тисячоліть, під могутніми плечами віковичних велетів знаходив прихисток.

До 175-річчя Кобзаря в центрі Будищ встановлено пам'ятник поетові як данину його пам'яті і вшануванню. Звідси, від паркової алеї Енгельгардтових Будищ, Тарасова доля повела його в далекі світи. Але, крізь неспинний плін часу і років, повертається наш Тарас до рідної землі Черкаської у великій пошані і визнанні.

Земляки Тараса Шевченка теж зробили вагомий внесок у науку про національного генія.

«Шевченкова доля – сила його слова і духу органічно вплітаються в життя кожного українця, для кого близькою є земля, що дала світові нашого Кобзаря. Любов Мулякко присвятила своє життя Тарасові Шевченку. Її доля – це шлях від екскурсовода музею в с. Кирилівка до фундаментальної праці про край, який зродив Генія» [4; с.5]. «З розповідей літніх керелівців (зібраних працівниками Національного заповідника „Батьківщина Тараса Шевченка“) можна довідатись, що жінка працювала екскурсоводом у музеї з липня 1939 р. У заповіднику збережений рукопис її шевченкознавчої праці, а побачив він світ року 2006 у книзі „Паросток батьківського саду. Зацвіт Шевченкової долі“» [4; с.7].

Якщо говорити про сучасних письменників і поетів Черкащини, які складають шану Кобзареві, то, безсумнівно, слід назвати Людмилу Тараненко, Анатолія Савченка, Людмилу Солончук, Сергія Ткаченка, який, як ніхто інший, в поезії озвучив сутність с. Будище. Сьогодні в селах

дитинства Кобзаря з'являються нові й нові поети. Серед них – Альбіна Кулик та Наталія Коломацька з с. Моринці, Валентина Войцехівська, Наталія Ковтун, Володимир Бойко з села Шевченкове, Ольга Щекочіхіна та Оксана Христенко з Вільшани. У кожного з названих поетів є поезія, присвячена вшануванню нашого славного земляка.

Скрізь вшановують пам'ять Кобзаря у слові, пісні, назвах вулиць, скульптурних композиціях.

Народна любов та повага до геніального поета і художника знаходить своє вираження не тільки у літературних, пісенних, монументальних та художніх творах, а й у масових шевченківських заходах, що традиційно проводяться на Черкащині. Саме письменники Черкащини започаткували 1976 року щорічне літературно-мистецьке свято «Поетичний жовтень». З ініціативи черкащан утвердилось щорічне Міжнародне Шевченківське свято «В сім'ї вольній, новій».

У доковідний та мирний час щороку, у третю суботу травня, проходили свята «Вінок Кобзареві» у м. Звенигородка та «Садок вишневий коло хати» у м. Городище.

У 2011 році науковці Національного заповідника започаткували захід, присвячений вшануванню Кобзаря. Його назва говорить сама за себе: «У родинному колі». Відтоді, кожного 10 березня, після панакхиди, численні родичі Тараса Шевченка збираються на його садибі, як і колись, дуже давно, коли ще й музею не було. Науковці щоразу готують цікаву змістовну програму для запрошених. Родичі Кобзаря ділилися сімейними традиціями, а ще дарували дуже цінні для нас подарунки – родинні вишиванки чи хустки, речі побуту.

Для вшанування пам'яті Кобзаря в Україні та за її межами існує багато пам'ятників та музеїв Шевченка. У 200-річчя з дня народження Тараса Шевченка було відкрито багато пам'ятників нашому земляку. З гордістю можемо сказати, що один з найкращих пам'ятників Шевченку-художнику встановлено у Вільшані, яку поет лише у своїх «Гайдамаках» згадав 16 разів. Сергій Фурсенко – архітектор, лауреат Національної премії України імені Тараса Шевченка, Василь Білей, Іван Мельничук – скульптори. Сьогодні, на площі біля пам'ятника, відбуваються щорічні голосні Шевченківські читання, членджі, мітинги тощо.

Як бачимо, давні традиції вшанування пам'яті Т. Г. Шевченка, пройшовши нелегкі випробування часом, набули в роки незалежності України нового розвитку.

Все йде, все минає... Минуло 210 років від дня народження Шевченка – славного сина українського народу, але й сьогодні його слово живе серед нас. І дорослі, і діти вшановують геніального українського поета, художника, борця за волю народу і завжди будуть пам'ятати його заповіти.

Тарас Григорович Шевченко – велика і невмируща слава українського народу. У його особі український народ ніби об'єднав найкращі сили й обрав співцем своєї історичної слави та гіркої долі, виразником власних сподівань і прагнень. Як весна оновлює природу, так само поезія Великого Тараса оновлює наші душі, закликає бути чесними і милосердними, щиро любити свій народ, свою Україну як любив її Тарас

Тарас Шевченко – не просто поет минулого. Він – наш сучасник, який бореться за Україну разом з нами. Своїми пророчими словами він закликає нас усіх боротися за свою свободу.

Тож єднаємося, борімося та поборемо!

Список використаних джерел та літератури

1. Бас Віталій. Шевченків край: фотопутівник. Київ: Мистецтво, 1989. 264 с.
2. Грушевський М. В. В шістдесят четв́рті Шевченкові роковини. *Україна: науковий часопис українознавства*. 1925, №1-2 (11). С. 3-5.
3. Книга вражень літературно-меморіального музею Тараса Шевченка в селі Шевченкове 30.08.1929 – 13.05.1937 28.03.1935 р. Автор невідомий.
4. Мулявко Любов Паросток батьківського саду: Зацвіт Шевченкової долі. /Передмова В. Пахаренка. Черкаси: Брама-Україна, 2006. 160 с.
5. Національний заповідник «Батьківщина Тараса Шевченка»: путівник. Черкаси: «Прес-Інформ», 2007. 12 с.
6. Олійник Б. Основи. Поезії. Поєми. Київ: Дніпро, 2005. 454 с.
7. Савченко А. Є куточок землі. Київ: «Фенікс». 2005.

Metyk Liudmyla. COMMEMORATION OF T. SHEVCHENKO IN CHERKASCYNA

The honouring of T. Shevchenko's memori in Cherkascyna: the origin and development of traditions The article deals with the origin and development of traditions of commemorating Shevchenko T. in his native land — Cherkasy region. The regional ethnographies of Cherkasy made a great contribution into the, shevchenkiana, researching and popularizing the spiritual heritage of our great fellowman.

Key words: T. Syevchnko's, Cherkascyna, memori, origination, shevchenkiana, regional geography

Тетяна МІТИНА,
старший науковий співробітник
відділу наукових досліджень,
Шевченківський національний заповідник
(м.Канів, Черкаська обл.)

ЕМОТИВНА ЛЕКСИКА В АНГЛОМОВНОМУ ПЕРЕКЛАДІ БАЛАДИ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА «ТОПОЛЯ»

У статті висвітлено проблеми правильності перекладу англійською мовою емотивно-забарвленої лексики у баладі Тараса Шевченка «Тополя». Подано оцінку інтерпретації палітри емоцій з української мови на англійську у перекладі Віри Річ. Подано аналіз твору англійською мовою методом компаративного аналізу, лінгвістичного та лінгво-соціального аналізу. У процесі дослідження методом компаративного аналізу виявлено, чи співпадає зміст перекладеного твору зі змістом тексту оригіналу. У статті досліджено, як мовними засобами автору вдалося передати емоційно-смыслову насагу, лексичне наповнення та зміст перекладеного твору засобами англійської мови.

Ключові слова: Віра Річ, балада «Тополя», Тарас Шевченко, перекладацький аналіз, емотивність, літературний переклад, лінгво-соціальний аналіз, перекладач, текст оригіналу, художній образ, емоційна сфера.

Твори Тараса Шевченка завжди були і є актуальними для дослідження. У наш час стає все дедалі цікавіше досліджувати твори Шевченка не тільки з лінгвістичної, а й з психолінгвістичної точки зору, а саме: з точки зору передачі психолінгвістичного портрету персонажа, його емоцій та почуттів іноземною мовою. Емоційна сфера людини є об'єктом вивчення багатьох наук. Зростаючий інтерес сучасної лінгвістичної науки до вивчення концептуальних мовних явищ, виявлення та систематизації засобів мовної репрезентації емоційних концептів зумовлює актуальність теми.

У тексті емоційність трансформується в лінгвістичну категорію емотивності. Емотивність — це емоційність у мовному значенні, тобто чуттєва оцінка об'єкту, вираження мовними або мовленнєвими засобами відчуттів або переживань людини [6, с. 294]. В емоційній комунікації на перший

план виходить вираження емоційних станів співрозмовників, а в емотивній комунікації, навпаки, саме за рахунок мовних засобів викликається певний емоційний стан у слухачів.

Проблема адекватного відтворення емотивного змісту тексту в перекладі знаходить своє відображення у працях таких вчених як І. В. Корунець, Я. Й. Рецкер, В. І. Шаховський та В. О. Шидловська.

Метою статті є дослідити проблеми відповідності перекладу англійською мовою емотивно-забарвленої лексики у баладі Тараса Шевченка «Тополя» та проаналізувати, наскільки правильно перекладач зуміла інтерпретувати психологічний стан героїні засобами англійської мови.

Серед творів Тараса Шевченка, перекладених англійською мовою, які зберігаються у фондах Шевченківського національного заповідника, важливе місце посідає балада «Тополя» у перекладі Віри Річ. Саме її і було обрано для дослідження, так як це – розповідь про невмирущість справжнього кохання, возвеличення краси, вірності та незнищенності світлих і благородних людських почуттів, яка є багатою на емотивно-забарвлену лексику, яку ми і збираємося дослідити.

Оригінал

Кари оченята,

Біле личко червоніє –

Не довго, дівчата!

До полудня, та й зав'яне,

Брови полиняють.

Кохайтесь ж, любіться,

Як серденько знає.

[5, с. 118]

Англійський переклад

Shine those eyes of hazel,

And the fair complexion

Not long, my dear maidens.

Before noon it all will wither,

Dark brows lose their lustre,

So then, fall in love and love,

As the heart instructs you.

[5, с. 119]

У дослідженому перекладі тексту оригінальної балади зустрічаємо більше стриманості та самовладання в лексиці, що характерно для жителів Англії, тоді як представники українського етносу схильні до більш емоційного висловлення своїх думок. Так, наприклад, в оригіналі тексту балади Тарас Шевченко використовує спочатку слово «серденько», що надає слову більшої емоційної інтенсивності, а в англійській версії це слово перекладено просто як «heart», що є більш стриманим за своїм значенням, ніж в українській версії. У словосполученні «карі оченята» більше емоційності, автор називає очі дівчини, не просто очі, а «оченята», надаючи їм більш зменшено-пестливого відтінку, а в англійській версії

перекладу ми зустрічаємо просто слово «eyes», що дослівно перекладається як «очі». Те ж саме відбувається і при перекладі виразу «біле личко». Але це не значить, що наведений уривок тексту неправильно інтерпретований. Це лише пояснюється різними моделями поведінки українців та англійців і національно-культурними особливостями. До того ж, проблема національно-культурної специфіки вираження емотивності є мало дослідженою в сучасному українському перекладознавстві.

Оригінал

Дивися, тополенько!
Як нема – заплачеш,
До схід сонця, ранісенько,
Щоб ніхто не бачив...
Рости ж, серце-тополенько,
Все вгору та вгору;
Плавай, плавай лебедонько!
По синьому морю
[5, с. 128].

Англійський переклад

Look for him, poplar! If he is not
Living, then weep deeply,
Before sunrise, very early,
When no one will see it.
Grow, dear heart, dear poplar grow,
Ever higher, higher,
Swim, dear swan, O swim across
The dark blue sea swift gliding
[5, с. 129]

Переклади цього уривку відрізняються рівнем експресивності, оскільки перекладачка інтерпретує слова: «тополенько», «серце-тополенько» та «лебедонько» відповідниками з меншим емотивним навантаженням: «poplar» та «dear poplar», «dear swan» передаючи зміст нейтрально і конкретизуючи зміст поняття.

Категорія емотивності є невід'ємною частиною будь-якого поетичного тексту та актуалізується в ньому завдяки емотивно-навантаженим словам, фразам та реченням. Наприклад, розглянемо уривок з твору:

Оригінал

Полюбила чорнобрива
Козака дівчина.
Полюбила – не спинила:
Пішов – та й загинув...
Якби знала, що покине –
Було б не любила;
Якби знала, що загине –
Було б не пустила...
[5, с. 116]

Англійський переклад

Once a dark-browed maiden loved
A Cossack, dearly cherished.
Fell in love, – but could not keep him;
He went away and perished...
Had she known he'd go away,
She'd have refrained from loving,
Had she known that he would perish,
She'd have stopped him leaving...
[5, с. 117]

У цьому уривку автор подає багато емоційно-забарвленої лексики, яка передає почуття. Такі слова як: «полюбила», «було б не любила» пере-

кладач Віра Річ вдало передає словами «loved», а також фразою «dearly cherished», яка має специфічний відтінок: дослівно з англійської мови можна перекласти як «плекала любов». У наступному рядку вираз «have refrained from loving» перекладається як «утрималася б від кохання».

Оригінал

Защечебче соловейко

В лузі на калині,

Заспіває козаченько,

Ходя по долині.

[5, с. 118]

Англійський переклад

In the meadow, nightingale

Trills on the guilder-rose-tree,

The Cossack lad bursts into song

As through the vale goes he...

[5, с. 119]

У даному уривку англійською мовою Вірі Річ не вдалося чітко передати ритм та мелодику українського вірша. Українська мова флексивна синтетична, а англійська флексивна аналітична, тому римування та милозвучність зберегти при перекладі поезії на іноземну зберегти дуже важко, але тут вдалося передати весь зміст твору, що є головною метою будь-якого перекладу. В українській версії поет досягає милозвучності шляхом повторів закінчень слів «соловейко» – «козаченько», «на калині» – «по долині», а в англійській мові закінчення слів не змінюються і щоб передати це ж саме значення якнайкраще Вірі Річ довелося підібрати більше прийменників та службових слів: «nightingale» – «the Cossack», «on the guilder-rose-tree» – «through the vale goes he».

Дослідивши баладу Тараса Шевченка «Тополя» з лінгвістичного погляду, можна дійти висновку, що перекладачка намагається якнайточніше передати милозвучність твору, використовуючи словесні повтори слів, епітети та синоніми. Вона простими словами зуміла інтерпретувати глибокі переживання дівчини. Аналіз перекладу свідчить про наявність в ньому відхилень від тексту оригіналу, але вони зумовлюються вимогами прагматичної адаптації при її здатності зберегти авторську оригінальну інтенцію. Авторці англійського перекладу все ж вдалося чітко передати зміст твору, зберігши його жанрову специфіку та емотивну насиченість поеми.

Таким чином, можна зробити висновок, що «Тополя» вдало інтерпретована перекладачем, так як в оригіналі та у перекладеному творі кількість лексичних одиниць співпадають. У творі Тараса Шевченка «Тополя», перекладеного англійською мовою, прослідковується і збереження емоційно-смысловой домінанти.

Список використаних джерел та літератури

1. Карабан В.І. Мейс Дж. Переклад з української мови на англійську мову. Навчальний посібник-довідник для студентів вищих навчальних закладів освіти. Вінниця: «Нова книга», 2003. 608 с.
2. Корунець І. В. Теорія і практика перекладу (аспектний переклад): Підручник. Вінниця: «Нова книга», 2003. 448 с.
3. Чайковська Є.Ю. Поняття «емотивність» та «експресивність» у мові науки. *Лінгвістика ХХІ століття: нові дослідження і перспективи*. Київ, 2010. С. 279–287.
4. Чередниченко О.І. Про мову і переклад. Київ: Либідь, 2007. 248 с.
5. Шевченко Тарас. Вибрана поезія. Живопис. Графіка. /упоряд., авт. прим. С. Гальченко; вступ, ст. І. Дзюби. К.: Мистецтво, 2007. 607 с.
6. Шидловська В.О. Поняття емоції, емоційності та емотивності у сучасній лінгвістиці. URL: <http://eprints.zu.edu.ua/id/eprint/16477>.
7. Шпак В.К. Основи перекладу. Граматичні та лексичні аспекти. Навчальний посібник. Київ. «Знання», 2007. 310 с.

Tetyana Mitina. EMOTIVE VOCABULARY IN ENGLISH TRANSLATION OF TARAS SHEVCHENKO'S POETRY BALLAD «POPLAR»

In the article are highlighted the problems of the correctness of translation in English of emotive vocabulary in the ballad—poem of Taras Shevchenko “The poplar”. The evaluation of interpretation of all spectrum of emotions from the Ukrainian language into English in the translation of Vira Rich is given. The analysis of the work is given in the English language by the method of comparative analysis, linguistic and lingvo—social analysis. In the process of investigation by method of comparative analysis has been discovered whether the contents of the translated poem matches with the contents of the original text. In the article is explored how with the help of linguistic means the author managed to convey emotional and notional inspiration, lexical filling and contents of the translated work by the means of the English language.

Key words: Vira Rich, ballad “The poplar”, Taras Shevchenko, translational analysis, emotivity, literary translation, lingvo—social analysis, translator, original text, artistic image, emotional sphere.

Іван НЕМЧЕНКО,
кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри української
й слов'янської філології та журналістики,
Херсонський державний університет
(м. Херсон)

ШЕВЧЕНКІВСЬКІ МОТИВИ У ТВОРЧОСТІ МИКОЛИ ЛАЗОРСЬКОГО

Метою статті є дослідження текстів українського письменника з Австралії Миколи Лазорського (Коркішка), пов'язаних із постаттю та творчою й громадською діяльністю Кобзаря. У своєму доробку митець у белетристичній формі подає сторінки з життя Т. Г. Шевченка, послуговується епіграфами з його літературної спадщини, характерною символікою. Автор підкреслює доленосність для України та цивілізованого світу заповітів поета-пророка.

Ключові слова: діаспорна Шевченкіана, мотив, образ, символ.

Діаспорна літературна Шевченкіана репрезентована великою кількістю творів та авторів. Назвемо хоча б таких, як І. Багрянний, П. Вакуленко, В. Гайний, Р. Завадович, Н. Замулко–Дюбуше, Іван Златокудр (Врецьона), Іван Ірлявський (І. Рошко), Олекса Кобець (О. Варавва), Г. Коцур, М. Лазорський (Коркішко), О. Лапський, Андрій Легіт (А. Ворушило), Н. Лівицька-Холодна, Є. Маланюк, І. Мацинський, Олег Ольжич (О. Кандиба), Т. Осьмачка, Яр Славутич (Г. Жученко), О. Стефанович, М. Тарновський, С. Ткачук, С. Черкасенко, Дмитро Чуб (Д. Нитченко), Аріядна Шум (А. Шумовська–Стебельська) та ін.

Миколою Лазорським (Миколою Панасовичем Коркішком 1890–1970), українським автором із Австралії, написано чимало зразків малої та великої прози. В різні часи ці тексти привертали увагу таких дослідників, як М. Богданова, О. Гаврильченко, О. Ізарський, О. Кирилова, А. Коваленко, Г. Костюк, І. Лисенко, С. Луцій, О. Мишанич, І. Набитович, Д. Нитченко, Т. Олещенко, В. Полтавчук, В. Просалова, П. Ротач, М. Савка, Л. Скорина, В. Шевчук, Л. Яшина тощо. Окремі аспекти творчості митця висвітлюва-

лись і в наших попередніх публікаціях [2–4]. Метою цієї статті є розгляд Шевченківських мотивів у доробку письменника.

Часто героями прози М. Лазорського виступають відомі історичні діячі України та зарубіжжя, зокрема осмислюється й Шевченкова постать, мотиви Кобзарєвої творчості проходять через цілий ряд публікацій митця.

У нарисі «Декабристи в Україні», ведучи мову про національно-визвольні процеси в рідному краї протягом XIX століття, митець послуговується Шевченковою характеристикою революційного діяча, даною ним у комедії «Сон», правда передає її не зовсім точно: «Жадоба волі, жадоба відродити стару Гетьманщину в її старожитніх правах не давала скніти, як правдиво казав Великий Кобзар: «Раз налите добром серце ввік не прохолоне» [1, с.15]. В оригіналі ці слова звучать дещо інакше: «Раз добром нагріте серце / Вік не прохолоне!» [5, с. 235]. Т. Шевченко був у захопленні від діяльності декабристів, особливо українських. На цьому ж і наголошує М. Лазорський, проводячи лінію спадкоємності між поколіннями представників національно-визвольного руху в рідному краї. Тож у нарисі серед одержимих продовжувачів різних форм боротьби за волю України згадується й Кирило–Мефодіївське товариство, з яким була пов'язана доля Т. Шевченка, а також Братство Тарасівців, що підхопило й поширювало його ідеї на порубіжжі XIX і XX століть.

Мотив діяльності кирило-мефодіївців відлунює і в історико-біографічному оповіданні М. Лазорського «Т. Г. Шевченко в Полтаві (1845)». Як відомо, у Полтаві Т. Шевченко перебував улітку 1845 року, результатом цього візиту стали малюнки Хрестовоздвиженського монастиря та оселі І. Котляревського, що розташована біля місцевого Успенського собору. Тож в оповіданні М. Лазорського йдеться й про малярську працю Кобзаря на тлі розкішної полтавської природи та визначних місць. «...В Полтаві квітнула вже єпископська катедра Успенського собору. Було й чарівне коло – парк в центрі міста й що найголовніше був м'яко-жвавий липневий день з купами темних садів та зелених гаїв, всміш з заворсклянською панорамою далеких хуторів на тлі блакитного неба й сріблястої Ворскли. Цю панораму казкової краси й уздрів наш геніальний поет Т. Г. Шевченко. Уздрів з високої полонини біля Успенського собору...» [1, с. 194]. Письменник і художник в одній особі не може не піддатись чарам цієї величної картини, сповненої різних барв і звуків, відгомонів природи та людської присутності: «Довго оглядав довкілля, довго слухав щебетання жайворонків, дослухався до дзенькоту кіс на

покосах і дівочих там співів. Зідхнувши важко, взяв мляво пензля й почав викреслювати контури білої церкви. Працював хоч і старанно, а все ж не спускав з ока широкої долини, де на сонці миготіли коси» [1, с. 194].

Але центральною подією твору є не живописна діяльність Кобзаря, а його зустріч із друзями – Василем Білозерським (автор називає його Володимиром), Пантелеймоном Кулішем, Миколою Костомаровим, яку влаштував Іван Головатинський, посесор будинку Івана Котляревського, чий дух відчувався присутнім у стінах цього меморіального помешкання. Не без пафосу М. Лазорський передає зворушення, яке охоплює Головатинського: «Тінь славного автора «Наталки Полтавки» вітає Великого Кобзаря у власних пенатах... І я тому всьому є свідком... Для мене це вікопомний день!» [1, с. 196].

Енергетичною серцевиною оповідання стають Кобзареві рядки: «Борітеся – поборете!» [1, с. 197]. Дух незламності та звитяги пронизує репліку Шевченкового друга Миколи Костомарова: «Основа основ – відродження України, коли можна, то й з гетьманом на чолі. Час зараз такий... На заході вирує молодь, в Парижі бушує Міцкевич, польська молодь знову нуртує, французька – не відстає, всі Балкани вимагають рішучих дій. Мусимо й ми користати з такої хвили зриву» [1, с. 197].

Ефектним пуантом в оповіданні є Шевченкова епістола, адресована Головатинському вже з дороги: «Зустрічі ж у будинку Івана Петровича Котляревського не забуду, поки й мого віку. Не забуду й дівочих пісень з полтавських ланів, просякнутих тугою по щасливій долі. Козацький нарід багато пережив, отже, має право, зрештою, дістати святу волю в своїй, не чужій Україні. Коли ж доля схибить – нащадки сповнять мого заповіта – добувати волю гострою дідівською шаблею» [1, с. 197].

Нарис М. Лазорського «Збирачі чужого» як сатира на московську імперію-загарбницю суголосно з Шевченковим «Кавказом» оповідає про боротьбу народів Абхазії, Адигеї, Дагестану, Осетії, Чечні проти поневолення росіянами. У фіналі твору митець наголошує: «Було то в часи нашого Великого Кобзаря, який у свій час (1845), блукаючи по Україні, полум'яно вітав кавказьких революціонерів вогненними словами пророка. В своєму посланні «Кавказ», писаному у Переяславі року 1845-го, Тарас Шевченко писав: «Борітеся – поборете, вам Бог помагає! За вас правда, за вас слава і воля святая!» [1, с. 22].

Нарис «Вогнем і багнетом» відкривається епіграфом із Кобзарєвого послання «І мертвим, і живим, і ненарожденним...»: «Польща впала та й вас

роздавила» [1, с. 23]. Автор простежує історію національно-визвольних повстань у Польщі суголосно з долею України в тому ж московському ярмі. Зокрема йдеться й про Кирило-Мефодіївське товариство, що зазнало розгрому з боку царату, а «Т. Шевченка, М. Костомарова, П. Куліша та ін. заслано врозтіч, куди кого» [1, с. 29]. Також М. Лазорський наголошує на систематичному й цілеспрямованому нищенні царським самодержавством виявів української ідентичності через заборони й цькування мови, культури, науки. Зокрема, «20 червня, 1863 року, міністер внутрішніх справ П. К. Валуєв видав наказ спеціально для України. Тим наказом безапеляційно було заборонено українське слово тільки тому, що так бажав зробити петербурзький уряд, хоч тоді вже був геніяльний наш поет Т. Шевченко й ціла плеяда могутніх його послідовників» [1, с. 29].

В оповіданні «Пальма і тополя» М. Лазорський співставляє два бачення української проблеми в пореформеній Росії. З одного боку, звучить думка чужинки – американської скульпторки німецького походження Елізабет Ней, котра повірила брехливій московській пропаганді про отримання волі для іногородців в імперії внаслідок реформи 1861 року. А з іншого – лунає убивче й правдиве слово української письменниці. Марко Вовчок веде мову про дійсний стан речей в Україні, про цькування рідної мови та культури, справжнє «ярмо духовного занепаду». В ході цього обміну думками цілком доречною стає згадка про нищеного імперією Кобзаря, який і по смерті залишився для неї небезпечним та страшним: «Тепер забороняють читати твори Тараса Шевченка, бо він кличе й мертвий «рвати кайдани, кропити волю ворожою кровію» [1, с.190]. У вуста Марка Вовчка як ідейної послідовниці великого поета М. Лазорський вкладає Шевченкові заклики з його невмирущого «Заповіту».

Нарис «Пограбовані скарби» М. Лазорський відкриває епіграфом із Т. Шевченка: «На нашій – не своїй Землі» [1, с. 262]. Цей проясень, узятий із Кобзарєвої поезії «Мені однаково...», що належить до циклу «В казема-ті», загострює сприйняття болючої істини: бездержавний народ у рамках чужої імперії всіляко нівелюється, денаціоналізується через привласнення метрополією здобутків колонізованого етносу. В епіграфі, взятому з твору Т. Шевченка, М. Лазорський подає слово «земля» з великої літери, адже Кобзар мав на увазі образ України, окраденої москалями.

Нарис «Останній кошовий» відкривається епіграфом із історичної поеми «Гайдамаки» «Гомоніла Україна, довго гомоніла...» [1, с. 102], відтак постать козацького очільника Петра Калнишевського, відправленого з

волі російського царату на Соловки, автор ставить у широкий контекст національно-визвольної боротьби нашого народу.

У нарисі «Рафіноване свавілля», здійснюючи огляд антиукраїнських кампаній з боку російського уряду, М. Лазорський констатує такі деталі: «Були випадки, і досить часто, коли за найденого в клясі «Кобзаря» Т. Шевченка винного виключали з гімназії. Скрізь панувала лише московська мова – і тільки московська» [1, с. 274]. Але й у такій задушливій атмосфері імперії знаходилися носії української ідеї, пропагандисти рідної мови та культури: «...Пригадаймо хоч би таких мучеників-борців за вільне слово, як наш поет, ушавлений Т. Г. Шевченко, Борис Грінченко, Мальований, або Грабовський...» [1, с. 274]. До діячів із України у московській влади традиційно була особлива патологічна зненависть: «Українців царат не милоував, бо боявся будителів національного духу» [1, с. 274]. Оповідуючи про громадські урочистості в Полтаві 1903 року з нагоди відкриття пам'ятника І. Котляревському та антиукраїнську істерію довкола цієї події з боку адміністрації, віропідданого чиновництва, М. Лазорський підкреслює високу національну свідомість представників патріотичних сил, що виявили свою гідність, нескореність системі московського диктату. Зокрема на заборону губернатором А. Бельгардтом виголошувати під час святкового заходу, що відбувався в театрі, промови й вітальні адреси українською мовою, «підвівся голова всіх організацій, адвокат Микола Міхновський, той Міхновський, що ще року 1891 створив у Полтаві таємне Братство Тарасівців. Твердо і владно він заявив, що нині відбувається свято українського народу, а не московського, адреси писано мовою українською, тою мовою, якою писав свої твори І. П. Котляревський. Отже, всі депутати читатимуть адреси мовою тільки українською» [1, с. 275]. Коли ж влада таки наполягла на забороні такого дійства, всі учасники-українці демонстративно залишили приміщення. Той же Микола Міхновський аргументував такий чин: «Заборону читати адреси українською мовою вважаємо ганьбою для всього нашого народу, який поставив пам'ятник своєму письменникові в серці коханого нашого краю – Полтаві. Читати адреси московською мовою не будемо, бо ми її і не знаємо» [1, с. 276].

У нарисі «А вже літ як триста» письменник узяв за епіграф рядки з Шевченкової комедії «Сон»: «Це той перший, що розпинав нашу Україну» [1, с. 309]. Твір деталізує українофобську політику Петра І та його наступників на московському престолі, послідовне й належно організоване руйнування українського світу. Як окреме звинувачення звучить факт:

«За царя Миколи I передчасно загинув гігант пророчого вільного слова, гордість нашої нації, Т. Шевченко. Він помер уже за царя Олександра II, коли в Україні впали кайдани з натруджених рук селянства, але натомість прийшов новий гнобитель в особі графа Валуєва» [1, с. 314].

У нарисі–портреті «О. М. Бодяньський (1806–1877)» М. Лазорський підкреслює вплив Кобзаря на визначного українського науковця, перекладача й письменника. Зокрема зазначається: «Працював він саме в часи розквіту Шевченкового генія, перед яким цей колос-вчений просто «благговів», як в своєму одному листі писав сам великий поет.

Мабуть, що саме Тарас-Кобзар і наснажив О. М. Бодяньського на важку працю вернигори, людини, що розгорнула навдивовиж велику роботу, що згодом стала невичерпним джерелом для подальшого розвитку нашої національної науки і культури» [1, с. 347].

Як «адоратор генія Т. Шевченка», його знайомець по листуванню постає етнограф та фольклорист М. Симонов, якому М. Лазорський присвятив нарис–портрет «Номис (1823–1901)».

У нарисі «Гетьманський дзвін» письменник послуговується епіграфом із Шевченкової поеми «Гайдамаки»: «Все йде, все минає...» [1, с. 353], перегортаючи сторінки української історії, свідком яких був цей церковний витвір ще з часів І. Мазепи. Лейтмотивні в тексті Кобзареві рядки ніби відтінюють здобутки й втрати українців протягом століть – від доби Гетьманщини до епохи радянських репресій та голодоморів. «Пережито було не одне лихо. Український нарід, що так пишався своїми піснями, своїми прекрасними кобзарями, почув ще гіршу новину, гіршу з найгірших: його найкращого Кобзаря Тараса Шевченка було ув'язнено довічно, заборонено співати чудових пісень. Український нарід був пограбований москалем і вже не чув більше того, хто так наснажував його до життя, кріпив і кликав до визвольних змагів, до пробою.

«Все йде, все минає» ...

Давно не стало тих, що наказували проклинати Великого Гетьмана, замовкли навіки різні Валуєви, московські намісники – люті вороги української нації, пішли в небуття й ті, що мучили в засланні нашого Великого Кобзаря. А гетьманський дзвін все висів...» [1, с. 354–355].

І під ним не раз пробуркувалась свідомість українців: «Часами люди на дозвіллі нишком читали дорогоцінного «Кобзаря», в ювілейні річниці правили панахиди по мученикові, рабові Божому Тарасові» [1, с. 355]. Та комуністичного терору не пережив і гетьманський дзвін. Автор детально

описує розправу представників радянської влади над цим Мазепиним раритетом, фактично страту його як невідомого символу українськості. Відтак у нарисі й гетьманський дзвін, і постать Т. Шевченка сприймаються як втілення великої загрози для московської імперії, як свідчення нескороеності української нації.

Шевченківські мотиви характерні й для нарисів М. Лазорського «Зірка України (1841–1920)», «Театр у Полтаві», «В титанічній боротьбі» тощо. Автор фіксує постійну життєдайну присутність незабутнього Кобзаря в думках і сподіваннях українців, засвідчує планетарний резонанс його заповітів як національного й загальнолюдського світоча.

Список використаних джерел і літератури

1. Лазорський М. П. Світлотіні: збірник історичних нарисів, оповідань, статей, спогадів: 1949–1969. Мельбурн: Об'єднання Українських Письменників «Слово», Австралійська Філія, 1973. 400 с.
2. Немченко І. В. Антиколоніальний пафос прози Миколи Лазорського. *Літературний процес: методологія, імена, тенденції: збірник наукових праць*. Київ: 2023. № 22. С. 50–59.
URL: <https://litp.kubg.edu.ua/index.php/journal/issue/current>
3. Немченко І. В. Героїка давнини в новелістиці Миколи Лазорського. *Way Science: International Electronic Scientific and Practical Journal*. 2023. October: *Modern Movement of Science: Proceedings of the 15th International Scientific and Practical Internet Conference*, October 19–20, 2023. FOP Marenichenko V.V., Dnipro, Ukraine, С.393–395. URL: <http://www.wayscience.com/wp-content/uploads/2023/10/Conference-Proceedings-October-19-20-2023.pdf>
4. Немченко І. В. Світ античності в художній інтерпретації Миколи Лазорського. *Грааль науки: міжнародний науковий журнал*. 2024. № 35 (січень): за матеріалами II Міжнародної науково-практичної конференції «Science in motion: classic and modern tools and methods in scientific investigations», 19 січня 2024 р. С.280–288. URL: <https://archive.journal-grail.science/index.php/2710-3056/issue/view/19.01.2024>
5. Шевченко Т. Г. Сон (комедія). *Шевченко Т. Г. Твори: у 5 т. Т.1: Поетичні твори (1837–1847)*. Київ: Дніпро, 1978. С. 229–243.

Ivan Nemchenko. T. SHEVCHENKO'S MOTIFS IN MYKOLA LAZORSKYI'S WORKS

The purpose of the article is to analyze the texts of the original Ukrainian writer from Australia Mykola Lazorskyi (Korkishko) about the Kobzar's person and his artistic and public activity. The writer describes the chapters of T. G. Shevchenko's life in own creative works and used epigraphs and typical symbols from his literary heritage. The author accents on the importance of the precepts of the poet and the prophet for Ukraine and the civilized world.

Key words: *Shevchenkiana of diaspora, motive, image, symbol.*

Валентина НЕСТЕРЕНКО,
член Національної спілки
краєзнавців України
(м. Черкаси)

ЛИСТУВАННЯ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА І МИХАЙЛА МАКСИМОВИЧА

Розглянуто листування Михайла Олександровича Максимовича і Тараса Григоровича Шевченка у 1857–1860 рр. як об'єкт творчих та особистісних стосунків, що сприятиме більш широкому уявленню про їхні погляди, творчість та взаємовідносини.

Ключові слова: Тарас Шевченко, Михайло Максимович, Марія Максимович, епістолярна спадщина, листування, Михайлова Гора, Мошни.

Епістолярна спадщина Михайла Максимовича і Тараса Шевченка є основою для об'єктивного аналізу їх особистісних взаємовідносин та важливою складовою у визначенні духовно–творчої діяльності, що потребує незаангажованого дослідження.

Листи М. Максимовича до Т. Шевченка і останнього до нього мають специфічні риси: тут одночасно співіснують як документальність, так і суб'єктивність, а безпосередній зміст, їхні образні форми оповіді визначають думки, творчі і особистісні погляди адресантів. Це унікальний матеріал для характеристики авторів, фактично це їхні голоси розуму і серця, ознайомлення з якими дає можливість проникнути в духовний світ, відтворити окремі моменти біографії, смаки, громадсько–політичні та естетичні погляди, уподобання. В епістолярії простежуються питання, яких торкались митці саме в час їх написання та зміни, що відбувалися у подальших взаємовідносинах. Джерельною базою для дослідження стали видання листів М. О. Максимовича [11], Т. Г. Шевченка [20] та листів до нього [16], записи у Щоденнику [19], та окремі листи вченого і поета до інших осіб, в яких вони згадували один одного.

До епістолярної спадщини Т. Г. Шевченка звертались його перші біографи М. Чалий [15], О. Кониський [6] та майже всі дослідники його життя серед яких М. Коцюбинська [9], Ж. Ляхова [10], В. Мельниченко [12], П. Жур [4] та інші.

Вперше книга епістолярію М. Максимовича була видана до 200-річчя від дня народження вченого [11], а його життєвий шлях висвітлений авторами Н. Бойко [2, 3], І. Білоконь [1], В. Короткий [7], В. Хоменко [14], Л. Корновенко [8].

Епістолярій митців представляє науковий інтерес не тільки як матеріал для вивчення біографії, але і як оригінальний чинник, у якому відображена вся багатогранність духовного життя, індивідуальні особливості мислення, дружнє і творче спілкування та взаємовідносини. Саме у написанні листів і у відношенні до самого листування кожен митець виявляв своє індивідуальне ставлення.

Так в житті, творчій діяльності М. О. Максимовича, його відносинах із рідними, близькими і друзями важливе значення мали листи, які він часто називав «заочними бесідами» і які любив отримувати і писати. Вчений дуже цінував таке спілкування із широким колом своїх дописувачів, серед яких були відомі діячі науки і культури. В листах вчений висловлював свої думки, писав наукові дослідження, відгуки на прочитані твори, полемізував з багатьох питань. Це зумовлювалось і тим, що значну частину вчений проживав в своєму маєтку на Михайловій Горі, відірваний від наукового і дружнього спілкування. Вчений дуже сумлінно ставився до написання листів, іноді переписував по декілька разів, піддавав ретельній стилістичній обробці, зберігав чернетки і робив копії своїх відповідей і навіть листів, що отримував. Особливо в тих випадках, коли відповідь потребувала пояснення своїх поглядів, пропозицій чи дій. Взагалі відзначав, що листи – це «...саме життя, яке схоплюєш по гарячим слідам його...» [11, с. 11]. У нього навіть були окремі папки для листів, які складались в окрему скриню, що були в його кабінеті.

Т. Г. Шевченко також значну увагу приділяв написанню листів, а в період заслання це було однією з найбільших та фактично найцінніших потреб, засобом самовираження й головне – зв'язком із зовнішнім світом. Він був досить пунктуальним у відповідях на отримані листи. Серед його адресатів були родичі, друзі, товариші по заслання; українські, московські та польські письменники, учені, художники, актори та просто знайомі. Всього збереглося 239 приватних листів поета за майже 22-річний період, більшість з яких написані живою мовою, він наче розмовляє зі своїми адресатами. І лише, коли висловлює свою точку зору стає відвертим і безкомпромісним.

Епістолярії М. Максимовича й Т. Шевченка містять як професійно-орієнтований характер, так і елементи дружньо-товаристського листа але їх структурна побудова має значні відмінності. У вченого завжди є комплекс питань, що потребують вирішення й обговорення, низка прохань, а потім, як наслідок, висловлення вдячності, подяка. Тут майже завжди присутні рядки з народних пісень, приказки, прислів'я. У Шевченка листи мають більшу конкретику, в значній мірі лаконічні, невеликі за обсягом, крім листа-відповіді від 22 листопада 1858 р.

Всього відомо дев'ять листів М. О. Максимовича до Т. Г. Шевченка, які можна умовно розділити на три групи: п'ять листів кінця 1857–1858 рр. написані в Москві; один – відповідь на лист поета у липні 1859 р., коли той був заарештований і примусово затриманий у Мошнах, і три 1859–1860 рр., надіслані з Михайлової Гори в Петербург а також один лист Марії Василівни Максимович до поета від 21 грудня 1858 року.

З епістолярної спадщини Т. Г. Шевченка до Максимовичів є також дев'ять листів. Найбільш активним листування між респондентами було у кінці 1857–1858 рр. В цей час Максимович написав п'ять листів, Шевченко до нього – три. У подальшому він пише три листи до Марії Василівни і наступного 1859 р. ще три адресує подружжю Максимовичів. Тобто особистісне листування, точніше адресування їх особисто вченому, припинилось листом поета від 22 листопада 1858 р. І кожен з цих трьох листів має свої особливості як за змістом, так і за тими питаннями, які викликали їх написання.

Листи Максимовича і Шевченка відрізняються за своїм змістом і обсягом. Поет здебільшого відповідає на отриманий лист, коротко повідомляє про своє життя або звертається з проханням. Лише в листі від 22 листопада 1858 року поет досить широко пояснює відмову дати до друку свої вірші в газету «Парус».

Останній відомий лист Т. Шевченка до подружжя Максимовичів датований 9 жовтня 1859 р. і написаний після повернення з України.

24 січня 1860 р. поет відправив А. О. Козачковському у Переяслав декілька екземплярів нового видання «Кобзаря» і у листі до нього просив переслати три з дарчими підписами у Прохорівку М. О. та М. В. Максимовичам і Л. П. Деркачу, але не написав хоча б коротенького вітання до них.

М. Максимович пише ще два листи поету у 1860 р., але відповіді на них не отримує. Хоча, пізніше у листах до інших адресатів і Шевченко, і Максимович з різних приводів згадують один одного, передають вітання.

В той же час кожен лист як вченого, так і поета має велике значення і потребує детального вивчення не тільки його змісту а й тих обставин, коли і з якого приводу він був написаний. Саме тому цікаво простежити за цими відносинами протягом тривалого часу.

У житті вченого і поета були періоди їхнього особистого спілкування: під час перебування Т. Шевченка в Україні у 1843–1844, 1847 рр., у березні 1858 р. у Москві та влітку 1859 р., коли останній був гостем на Михайловій Горі у вченого.

Михайло Максимович читав і захоплювався поетичними творами Тараса Шевченка, який заочно знав його, як упорядника двох збірників українських народних пісень, виданих у 1827 і 1834 рр. Особисто вони познайомились в Києві влітку 1843, а у січні 1844 р. відбулася пройнята повагою і теплом бесіда, на якій був присутній і П. Куліш. Обговорювалися питання видання «Живописної України» та проблеми досліджень, оскільки вченого і поета зближували споріднені погляди на історію України, зокрема на події часів козацької доби та Коліївщини [3, с. 69].

М. Максимович, який з 1843 р. був одним із організаторів і дійсним членом Тимчасової комісії для розгляду давніх актів, сприяв залученню Т. Шевченка до участі в її роботі як художника, збирача фольклорних та етнографічних матеріалів [7, с. 4]. Під час другого приїзду в квітні 1845 р. Шевченко подарував Максимовичу примірник поем «Тризна» з дарчим написом: «Михайлові Максимовичові от Т. Шевченка» [20, с. 240],

Арешт та тяжкі роки заслання Т. Шевченка на тривалий час перервали їхнє спілкування. М. Максимович знав долю поета, про що написав в листі від 13 липня 1847 р до професора київського університету С. Й. Богородського: «В богоспасаемом граде обстоит все благополучно. Тарас пошел под каску...» [16, с. 16].

Для Максимовича ці роки теж були досить складними: припинення викладання в університеті, грошові і побутові проблеми, пошук нових видів діяльності і заробітку. Була і значна подія – одруження у 1853 р. з Марією Василівною Товбич із незаможної родини українських поміщиків. У другій половині 1857 р. Максимовича запросили взяти участь в редагуванні журналу «Русская беседа», і він з дружиною живе і працює у Москві, підтримує тісні стосунки з відомим актором М. Щепкіним, який листується з Т. Шевченком, що вимушено перебував у Нижньому Новгороді, повертаючись з заслання. Саме листи і вірші, прислані поетом до актора, справили на вченого велике враження.

Шевченко в цей час прочитав другий і третій номер «Руської бесіди» і, вже знаючи про перебування М. Максимовича в Москві, в листі до М. Щепкіна від 5 грудня 1857 р. пише: «Поцілуй старого Максимовича за мене, та чому він не шле мені своє "Слово о полку Игореве"? » [20, с. 147]. Поет давно цікавився цим твором, планував зробити свій переклад і ще в листі від 14 квітня 1854 р. просив А. Козачковського надіслати йому видання Максимовича «Песнь о полку Игореве, сложенная в конце XII в. На древнем русском языке» (К., 1837). У 1857 р. вийшов його новий віршований переклад цього твору українською мовою і саме його хотів мати поет.

На це вітання Максимович одразу відгукується листом від 20 грудня: «Привіт і поклін тобі, наш любий, наш славний Тарасе, од щирого серця і повності душевної! Радів і тужив я, чуючи про тебе, читаючи твої вірші красномовнії і кріпкодунії, і на останку – і твої листи до Щепкіна... Полетів би і оце із ним до Нижнього – да ба! Нужда не пуска з Москви... Так хоч словцем сказаться, коли не в волі повідаться!» [11, с.301]. Цей лист і книги, серед яких було і «Слово о полку Игореве» (1857 р.) привіз Т. Шевченку М. Щепкін.

В листі Максимович просить поета не тільки прочитати як він «з письменного книжного Ігоря зробив співаку–українця», а й написати, що йому не сподобалось і питає чи не може він дати свої твори для журналів «Молва» і «Руська бесіда», підкреслюючи, що земляки будуть раді побачивши їх друкованими. Висловлює побажання здоров'я поету і щоб «побачила тебе Україна на своїм розкошном лоні... бо вже вона все жде не дожде тебе із дальної чужини...» та передає привіт від дружини [11, с. 301].

У своєму листі Максимович використовує два прислів'я та фрагмент народної пісні. Взагалі сам тон листа пронизаний щирими почуттями і ліризмом.

Т. Г. Шевченко 4 січня 1858 р. пише чотири листи і серед них М. О. Максимовичу. Відповідь поета зворушлива, в якійсь мірі урочиста і в той же час проникливо–ніжна, бо пише він цей лист «любенько», звертається до Максимовича «Мій голубе сизий», «моє серце», вітає з новим роком, щиро дякує за його лист і «дорогії подарунки», вибачається, що пише на швидкоруч, обіцяє написати «тихесенько, гарнесенько, та, може ще, як Бог допоможе, і віршами», просить поцілувати за нього «свою хорошую, добрую пані, а мою щирую землячку» та не забувати «кобзаря, убогого і

широ вас любящего». Тут можна виділити кілька моментів: щира радість поета за книги, він і дякує і цілує, і висловлює бажання написати більше. І, головне, поет, цінуючи творчість вченого, молить Господа милосердного послати йому довголіття і здоров'я «на славу нашої преславної України». Використовує поетичні звернення та прислів'я: «Так учистив, що аж пальці знать» [20, с. 153].

Вже цей перший лист свідчить, що Шевченко пише як до доброго давнього товариша, до якого і звертається дуже просто, так наче продовжує перервану розмову. В той же час це лист-відповідь, лист-вітання: в ньому подяка, поздоровлення і побажання, а також обіцянка написати ще. В тім Шевченко не пише більше особисто Максимовичу, але в листах до Щепкіна від 3 та 23 лютого 1858 р. просить поцілувати за нього «молодика» Максимовича. Цікавим є те, що, навіть пишучи того ж 4 січня лист Щепкіну, поет просить поцілувати Максимовича.

10 березня 1858 р. пізно вночі Т. Шевченко після десяти років заслання і тривалого перебування в Нижньому Новгороді приїхав у Москву і вранці 11 березня вже хворий поселився на квартирі у свого друга М. Щепкіна. На другий день, 12 березня, його відвідав М. Максимович. Про цю зустріч поет зробив запис у Щоденнику: «...посетил меня почтеннейший Михайло Александрович Максимович. Молодеет старичина, отпустил усы, да и в ус себе не дуёт» [19, с. 161]. 13 березня вчений знову відвідує поета і дарує йому відбиток своєї статті «Исследование о Петре Конашевиче Сагайдачном» із збірника «Киевлянин», за що той вдячний: «Сердечно благодарен за визит и за брошуру» – записав він у Щоденнику [19, с. 161]. Це дослідження Максимовича давало Шевченкові нові додаткові відомості про діяльність українського полководця, зокрема, про останні роки його життя.

Через день, не маючи можливості приїхати самому, Максимович посилає поему уродженця Золотоноші українського поета і письменника К. Д. Думитрашки «Жабомишодраковку», про яку раніше вів з ним розмову та свій переклад Псалмів. В супровідному листі просить: «...будь ласкав, подивись на сі псалми пильненько і що в їх не доладу, одміть мені все до посліднього словця; з твоєї поради, може, і зможеться мені їх справити, щоб і в люди з ними не сором було показаться коли-небудь» [11, с. 302]. Але ні про це прохання, ні про своє враження від творів вченого поет ніде не пише і навіть в подальшому листуванні не згадує. Хоча можна припустити, що вони могли обговорити ці питання при особистому

спілкуванні. Зате в Щоденнику є досить цікава реакція Шевченка на відвідини його друзями 16 березня: «Нарисовал портрет, не совсем удачно Михаил Семеновича. Причиной неудачи были сначала Максимович, а потом Маркович. Пренаивные посетители. Им и в голову не пришла поговорка, что не вовремя гость – хуже татарина. А кажется люди умные, а простой вещи не понимают» [19, с. 162]. 18 березня Шевченко, закінчивши вранці переписувати свої поезії, зазначає, що Максимович не підійде в їх рецензори оскільки «...просто благоговееет перед моим стихом». В цей же день поет разом із Щепкіним побували у Максимовича, де Шевченко вперше побачив Марію Василівну, яка справила на нього велике враження: «Какое милое, прекрасное создание!» [19, с. 162–163].

21 березня Тарас Григорович провів вечір у Максимовичів і Марія Василівна співала українські пісні. 25 березня 1858 р. М. О. Максимович у своїй московській квартирі дав званий обід на честь Т. Г. Шевченка, на якому прочитав вітальний вірш «Бувай здоров нам на радість, а собі на славу. Перебув ти тяжке лихо і лиху недолю. Заспівай же нових пісень, щоб мати–Вкраїна веселилась, що на славу тебе породила.» [3, с. 77]. Ця подія була занотована Шевченком у Щоденнику: «В конце обеда амфитрион прочел в честь мою стихи собственного сочинения. А после обеда милейшая хозяйка пропела несколько малороссийских песен» [19, с. 166].

26 березня Максимович вранці приїздив до Щепкіна, але ні господаря, ні поета не застав і тому на другий день 27 березня він пише лист Шевченку. Тут проявляється увага Максимовича до своїх обіцянок. Він посилає знайдену частину шевченкової поеми «Єретик», свій вірш, який читав на обіді і квитанцію на отримання випусків журналу «Руська бесіда» за попередні роки і за 1858 р. Лист і обіцяні матеріали були передані Г. Галаганом поетові.

5 квітня Шевченко пише відповідь на лист Максимовича, звертаючись до нього «друже і голубе мій сизий». В перших рядках він дякує Максимовичу: «Спасибі тобі. „Єретик“ мій не ввесь, тут його й половини нема. Подякуй за мене Бартенева і попроси його, чи не достане він де–небудь другу половину, а то я без неї нічого не вдію. Читаю тепер „Гуса“ Аннікова, добра штука. Пишу тобі мало тим, що ще не роздивився коло себе». Передає низький поклон Кошелевим, а ще нижчий Марусі Василівні. А також посилає свою обіцянку – рукопис вірша «Полякам» (Ще як були ми козаками...). Вірш написаний 1847 р. в Орській форте-

ці і доповнений 1858 р. в Нижньому Новгороді. Шевченко переписав його до «Більшої книжки» у Москві й очевидно тоді ж познайомив з ним Максимовича та пообіцяв переписати для нього. Автограф варіанту з листа хронологічно останній з чотирьох відомих. І саме тут поет вперше озаглавлює його і підписує «Кобзар Тарас Дармограй». На завершення листа просить не забувати «щирого земляка свого Т. Шевченка» [20, с. 169–170].

Після цього їхнє листування на деякий час припиняється. Але відбуваються в житті поета події, які опосередковано торкаються і Максимовича як редактора журналу.

Ще під час перебування в Нижньому Новгороді М. Щепкіна Т. Шевченко через нього передав письменнику С. Аксакову першу частину своєї російськомовної повісті «Прогулка с удовольствием и не без морали» з проханням дати свої поради і по можливості сприяти її надрукуванню. Тут у поета були сподівання, що видання його повістей в якійсь мірі сприятиме покращенню матеріального становища. В листі від 14 квітня 1858 р. С. Аксаков пише, що перша частина повісті вже давно була віддана Максимовичу, який і мав сповістити поета чи буде вона надрукована, а він продовжує читати другу її частину. В листі від 19 червня Аксаков, повідомляє, що лише хвороба затримала його відповідь про долю повісті, яку вже давно йому повернула редакція і добавляє, що краще було б аби про це написав Максимович, але він, поспішаючи на Михайлову Гору, доручив йому повідомити, що в такому вигляді повість не може бути надрукована в журналі «Русска бесіда» [16, с. 118–119; 18, с. 559–560].

Провівши все літо на Михайловій Горі, Максимович один, без дружини, повертається в Москву до редагування. Дізнавшись про це, Шевченко в листі від 13 листопада до Щепкіна передає йому свої вітання [20, с. 175].

15 листопада 1858 р. Максимович пише знаковий лист, який викликав значну полеміку відносно нового слов'янофільського видання, до якої приєднався і П. Куліш. У цьому листі Максимович звертається до Шевченка: «Здоров був, коханий земляче!», повідомляє, що ще в травні склавши тяжке брем'я журнальної редакції, добре погуляв в Україні, побував в Києві і передає вітання від усіх, з ким бачився, а також від дружини. Але тут головним було передане Максимовичем прохання І. С. Аксакова дозволити надрукувати в газеті «Парус», яку він мав видавати, ті вірші, що поет передав для друку в журналі «Руська бесіда» та може й ще б наділив і іншими для першого номера. Далі вчений запитує «про

сеє і про те, як ся себе маєш, і що нового витворяєш – пером твоїм лебединим і помазком соболиним... Чи виспівується і вигукується тобі на тім Севере Невському?» [11, с. 302–303]. На останок повідомляє про хворого С. Аксакова і обіймає любого Тараса.

Відношення до цього нового слов'янофільського видання у прогресивної частини українців було досить негативним, про що й написав П. Куліш до поета, пропонуючи дати саме таку відповідь. Т. Шевченко у своєму листі від 22 листопада використав лише першу частину кулишевого проекту: «Спасибі вам, мій щирый, мій єдиний земляче, за ваш шанобний лист, которий я читаю, дивуюсь і не надивуюсь: чого б то мені, скажіть, будьте ласкаві, з своїми віршами плисти по суші, яко по морю під тим парусом! Хіба я Олег, нехай Бог криє, або що? „Парус“ у своєму універсалі перелічив всю слав'янську братію, а про нас і не згадав, спасибі йому. Ми вже, бач, дуже близькі родичі. Як наш батько горів, то їх батько руки грів. Не доводиться мені давати під парус свої вірші і того ради, що парус сей надуває заступник того вельможного князя, любителя березової каші. Може, воно так і треба московській натурі. Та намто се дуже не вподобалося» [20, с. 176]. Тут Шевченко був згодним з Кулішем, адже в своєму програмному оголошенні «Парус» не згадав українців, хоча в ньому йшлося про самотність слов'янських народів. І друга причина відмови була в тому, що редактор-видавець газети І. Аксаков підтримав пропозицію князя Черкаського зберегти тілесні покарання селян навіть після скасування кріпацтва.

Розуміючи, що Максимович лише є посередником у цьому питанні, Шевченко продовжує лист розповіддю про проблему з друкуванням своїх творів, які хотів здійснити видавець Кожанчиков, і яка не відбулась через жандармську заборону. «Добре, що я ще грошей од книжника не взяв. Попокліпав би очима, проциндривши чужі гроші». Завершує подякою Мар'ї Василівні за її привітання, просить переслати «оцей мій листочок з невеличкими віршами» і бажає: « ставайтеся здорові, нехай вам Бог помагає на все добре... Згадуйте інколи щирого вашого Тараса Шевченка» [20, с. 176].

Якщо в перших двох листах Шевченко звертається до Максимовича «мій голубе сизий», то тут інакше: «мій щирый, мій єдиний земляче». І в трьох останніх листах, вже адресованих подружжю Максимовичів, поет звертається досить просто «друзі мої єдиніє», як і до багатьох інших адресатів.

Максимович 1 грудня 1858 р. пише відповідь. Його лист має декілька окремих за змістом частин. Відчувається, що автор ретельно продумував кожне речення і саму побудову, адже тут була потреба прояснити свою позицію і своє відношення. Розпочинає звернення вчений практично такими ж словами, як і поет: «Спасибі тобі, мій любий і дорогий земляченьку...» за гарні листи до нього і його дружини, за якою сумує, і без якої не варто було б залишатись та висловлює бажання бачити і поета одруженим: «А що, якби й справді Бог поміг нам одружити тебе, бурлаку, на Михайловій Горі!..» Фактично це відповідь на прохання поета, висловлене у листі до Марії Василівни, яке підтримує і вчений «...То-то б удрали весілля – таке, що аж сині гори Дніпровії здвигнулись би на радощах...». І тільки після цього переходить до пояснення: «...здається, і дивуватися нічого, що я передав тобі просьбу Аксакова Івана об твоїх віршах задля його „Паруса“: дурний би лоцман був, коли б не забажав і не запрохав такого пловця, як ти, споряжаючи собі нового дуба чи паруса! А що він недогадлив був, задумавши упоруч себе посадити і нас всіх, тоді як треба було спорядити особиту лаву, то не зовсім гарно, да ще ж і не так погано, щоб уже і зовсім цуратися доброго чоловіка». Так само пояснює недоладною позицію Аксакова по відношенню до «того вельможного, що збрехнув погане слівце про березову кашу», це і йому, і особливо Щепкіну, прийшлося не до душі. В той же час пропонує поглянути «...незлим своїм оком на тую добру людину і посмійся тій кумедії, як баранча між вовками і само було здумало завити по-вовчому, а далі схаменулось, що неподоба. Така поворотка на добру стать стоїть того, щоб пересердіє змінити на милосердіє» [11, с. 303-304].

Тут проявляється поміркований характер вченого, його толерантність. І в той же час виникає питання чому так довго редакція «Руської бесіди», і в тому числі Максимович, зволікали з друкуванням цих віршів поета у своєму журналі, які були надруковані тут лише у 1859 р. у третьому номері.

Цікавили Максимовича і чутки про видання творів Т. Шевченка за кордоном. Міркуючи про можливі цензурні утиски і перепони, адресант допускав, що в доробку Т. Шевченка знайдуться твори, які цензура пропустить. З таких «невинних баранчат» могла, на думку Максимовича, скластися збірка творів поета. Цю «ватагу» рада була б бачити Україна, писав він, цитуючи вівчарську пісню: «Тереш, тереш, овечечки, Тереш, баранчата!» В постскрипті запитує, чи дозволить поет друкувати, пе-

редані ним вірші в їхньому журналі. І закінчує особистим питанням про П. Куліша: «...Чи вже він і досі на мене сердиться, і не процахнув?» Сам він готовий «..подать руку йому, руку мирову, по прежньому, од щирого серця...» [11, с. 304].

Свою тугу за дружиною Максимович виливав з допомогою цитування ліричної пісні: «Лучче було б не різнитися, Коли дав Бог подружиться...» Видно, що Максимович уважно прочитав лист поета до дружини і, пересилаючи їй цей лист, у своєму супровідному дає поради, що вона має написати у відповідь, і щоб запросила поета в гості на Михайлову Гору [16, с. 27].

Т. Г. Шевченко вже багато років мріяв не тільки побувати на рідній українській землі, а й віку свого доживати тут у своєму будинку з дружиною і дітьми. Тому і докладав багато зусиль, щоб омріяна подорож здійснилась. В своїх листах до Марії Василівни Максимович він висловлював свої сподівання з її допомогою знайти собі молоду. 25 березня і 10 травня 1859 р. Тарас Шевченко пише два листи до Марії Максимович, в яких дякує їй за те, що не забуває прохання поета знайти йому наречену, та висловлює надію зустрітись влітку на Михайловій горі: «Мій любий, мій єдиний друже!.. Я не знаю, що мені робить і що почать. Утікти хіба нищечком до вас та, одружившись у вас, і заховаться...» [20, с. 180–181]. Листи до Марії Василівни свідчать про ніжні, щирі почуття поета, такою як вона, мріяв він бачити й свою обраницю.

Отримавши дозвіл на поїздку в Україну, Т. Шевченко 26 травня 1859 р. вирушив у дорогу, 10 червня був уже в Пирятині, 12-го вранці – в Переяславі, де разом з А. Козачковським побував на ярмарці, а ввечері вони вирушили до села Козинці. Тут поет переночував і раненько, на найнятому човні–дубівці, приплив у Прохорівку до Максимовичів. Він багато мандрує навколишніми місцями, розмовляє з селянами, рибалками, буває у сусідніх селах Сушках, Келеберді, знайомиться з рідними та друзями Максимовичів. Від часу перебування на Михайловій горі лишилося три роботи Шевченка–художника: начерк пейзажу олівцем «Коло Канева» та портрети М. О. Максимовича і М. В. Максимович, намальовані італійським олівцем на тонованому папері. Поетові сподобались вишивані сорочки, які тут побачив, і він замовив таку й собі [4, с. 61–71].

26 червня, залишивши частину речей і позичивши у господарів саквояж, поет вирушив до своїх рідних та побував у Кирилівці, Корсуні, Межиричі, Млієві. Коло села Пекарі підшукував ділянку землі, щоб, при-

дбавши її, збудувати своє обістя. 13 липня, коли Т. Шевченко вже був неподалік від Михайлової гори, його наздогнав і заарештувавав становий пристав з декількома десяцькими і тисяцьким і, не пояснивши причини, поліцейським дубом привіз у містечко Мошни. Поки рапорт справника розглядали по інстанціях, Табачников 18 липня відвіз Шевченка до Черкас, а тоді 22 липня знов повернув у Мошни. Фактично, без звинувачення, поета протримали майже два тижні [4, с. 150–159].

Про арешт і перебування поета в Мошнях Максимовичі знали, але про подальшу його долю отримували дуже непевні відомості. І лише ввечері 22 липня, отримавши з нарочним свій саквояж і коротеньку записку Шевченка, в якій він просить передати його речі і гроші, дізнались, що він знаходився у Мошнях. М. Максимович від себе і від імені дружини наступного дня пише лист, в якому зазначає: «...дуже тужимо знову об Вашому приключая; бо нам перед Ільєю сказали нарочнії з Пекарів, що Вас уже випустили з Мошен і що Ви з Пекарів поїхали в Межирич до пана Парчевського, а вчора сказали ще, що Ви вже аж у Переяславі, аж бачу, все брехня, і Ви в Мошнах... З посланим, по письму Вашому посилаю Вам чемодан і погребець Ваш, і в сім пакеті 50 рублів Ваших, а прочіі привезу сам в Мошни, куди і без того хотів я їхати із Вами вмісті. До збачення! Зостаємось Ваші цирії приятелі Михайло Максимович, Марья Максимович» [11, с. 304–305].

26 липня Т. Шевченко повідомляє Максимовичів, що наступного дня поїде з Мошен і запрошує їх у Київ: «Други мои единые!... Добре б ви зробили, якби й ви рушили в Київ. Помолилися б богу і за одним заходом зомною побачилися, бо на Михайловій Горі, не знаю, чи швидко нам доведеться бачитися». Лист цей був адресований «Ее превосходительству Марии Васильевне Максимович. В Прохоровке» [20, с. 184].

9 жовтня 1859 р. Т. Шевченко з Петербурга пише, що він чекав на них до 16 серпня у Києві, «а потім як чкурнув, то через тиждень і дома опинився». Додає, що він живий і здоровий, що вже другий місяць гниє в петербурзькому болоті, працює і згадує «собачого сина черкаського ісправника Табашникова», обіцяє розповісти, що робили з ним у Києві та висловлює надію зустрітись наступного року [20, с. 187]. Це був останній лист поета до подружжя.

Максимович ще не отримав цей лист і, не маючи вістей від Шевченка, 6 жовтня 1859 р. пише свою епістолу: «Коханий земляче, Тарас Григорьевич! Через Ивана Ив[ановича] Соколова шлем к Вам наши

приветы с Михайловой Горы; а с тем вместе посылаю Вам вышитую для Вас украинскую сорочку, позабытую Вами сорочку и платок и обещанный Вам 3-й том летописи Величковой... От всей души желаем Вам здоровья, светлого духа и художественного, творческого вдохновения на берегах Невских. Не забывайте нас и хоть изредка отзывайтесь к нам сюда, на берега Днепровские, где в окрестностях Михайловой Горы оставили Вы о себе живейшие и самые сердечные воспоминания. А на правой стороне Днепра Вы стали лицом мифическим, о котором идут уже баснословия и легенды, наравне с преданиями старых времен. Жалею сердечно, что не увидели[сь] мы еще раз; но Ваше письмо, зовущее нас в Киев, шло к нам из Мошен десять дней и застало меня нездорового. Так мы и остаемся даже до сего дня безвыездно, отлагая посещение Киева все впредь... Зимовать остаюсь ... на Михайловой Горе. Еще раз желаю Вам здоровья и поэтического воодушевления и, обнимая Вас мысленно, остаюсь навсегда душевно преданный Вам М. Максимович» [11, с. 306]. Крім речей поета і книги. Максимович передав лист до Шевченка, який він отримав, а також попросив прислати йому всі гравюри, щоб була у нього їх повна колекція. Наостанок питав про долю віршів поета в цензурі і чи скоро вони будуть надруковані. Привертає увагу, що Максимович вперше пише лист поетові російською мовою.

Лист і передані Максимовичем речі у листопаді привіз художник Іван Соколов, який гостював на Михайловій горі і тоді ж написав портрет господині. Цікава сама доля цього листа вченого: на його звороті поет записав 17–19 рядки вірша «Марку Вовчку» [17, с. 707]. Можливо лист лежав десь недалеко під рукою, щоб написати відповідь Максимовичам, але робота над віршем відволікла поета і він міг забути про нього, маючи багато інших планів і справ.

У січні 1860 р. Максимович через художника К. О. Трутовського передав Шевченку сало, про що останній повідомив у листі від 16 січня 1860 р.: «Сало ми отримали, Іван Іванович передасть його Тарасу Григоровичу» [16, с. 29]. 15 лютого 1860 р. Олександра Михайлівна Куліш в листі до Марії Василівни Максимович переказувала їй вітання від Тараса Шевченка. Тобто зв'язок в якійсь мірі між Максимовичами і Шевченком не припинявся.

22 березня 1860 р., на прохання поета, з Переяслава А. Козачковський, з присланих йому примірників «Кобзаря» (виданого 1860 р. коштом П. Симиренка), передав три з дарчими написами Максимовичу. До речі,

дарчий напис на Кобзарі М. Максимовичу є ще одним свідченням, що вони зустрілись у Мошнах: «Михайлу Александровичу Максимовичу на восмин о Мошнах і станових панночках Т. Шевченко». [20, с. 241]. Натяк на панночок був і в останньому листі Шевченка: «...роботаю та згадую собачого сина черкаського ісправника Табашникова. Та іноді мошнянських панночок». І в цьому листі він не каже, що з ним робив справник, а обіцяє розказати, «...все, що робили з мене в Києві» [20, с. 187]. З цього видно, що про події арешту і перебування в Мошнах поет розповів при зустрічі. У листі від 23 липня 1859 р. Максимович обіцяв привезти поету в Мошни гроші: «Посилаю Вам ... в сім пакеті 50 рублів Ваших, а прочіі привезу сам в Мошни...» [11, с. 304]. У листі ж від 6 жовтня Максимович повідомляє: «...посылаю Вам вышитую для Вас украинскую сорочку, позабытую Вами сорочку и платок...» [5, с. 305]. Тут вже немає згадки про гроші, про них не згадує і Шевченко в своєму листі від 9 жовтня. Тому можна припустити, що гроші і бриль, який поет забув на Михайловій горі, Максимович привіз у Мошни, як і обіцяв. Про цю зустріч вчений згадує у листі від 14 грудня 1860 р.: «З того дня, как мы расстались в Мошнах...» [11, с. 307].

25 березня 1860 р. М. О. Максимович пише лист з подякою за «Кобзар» і розповіддю про події в своєму житті, який розпочинає привітанням: «Тарасу Григоровичу Шевченку, именитому соотичи моему и приятелю моему вельми любому, ознаймую сим моім листом, иж Всеблагий Отець всіх благоволил сього року февраля 22 дня звеселити старість мою, даровавши мені первородного сина Алексія, который сього 6-го марта уже сподобился святого крещения и причащения и которому да поможет Господь виростати в добрім здоров'ї, світлім розумі і во многій любви ко всьому, що подобає любити доброму і честному чоловіку і щирому українцю, і прожити щасливий вік на радість і утіху родителям і родичам своїм, на пользу і славу своїй отчизні». Повідомляє, що в день хрещення сина 6 березня вони отримали з Переяслава, по книзі «Кобзаря» з дарчими написами і були дуже раді «... і Вам за те сердечне дякуєм, сподіваючись, що і Вас самих побачимо знову на побережжю нашому і в сьогорочнее літо. Затем, прохаючи от Бога Вам здоровья, песнотворческого духу и всякого благополучия, застаюсь навсегда Вашим щирым приятелем и покорным слугою. Михаил Максимович». У постскрипті Максимович розповідає про полеміку з приводу написання українських імен з Костомаровим, який підключив проти вченого громаду і навіть самого Шевченка: «...запрохав-

ши до неї і Вашу мосць...» А також передає привітання Марку Вовчок, І. Соколову, К. Трутовському [11, с. 305-306].

Не отримавши відповіді від Т. Шевченка, М. Максимович через вісім місяців пише 14 грудня 1860 р. свій останній лист до поета з Михайлової гори: «Ви зовсім забули за нас, коханий земляче Тарас Григор'євич! Ви не откликнулись даже и на мой мартовский листик, которым извещал я Вас о рождении у меня сына Олексы. Что за немилость такая? А мы с Марусею моею немало тужим об тим всякий раз, как вспоминаем Вас, а это случается нередко... Озовитесь, пожалуйста, к нам и дайте о себе нам знать: как Вы поживаете и сподиваться ли нам [Вас] на Украину в следующее лето?.. Наше житье–бытье такое же, как видели, кроме радостной прибавки в хлопятке нашем, которым Господь взвеселил Михайлову Гору. Вы полюбовались бы этим прекрасным младенцем. В нем весь мир мой теперь. С того дня, как мы расстались в Мошнах, я совершенный отшельник и домосед, так что и Золотоноши даже не вижу, цур ей!» [11, с. 307].

Останні два листи Максимовича це спроба продовжити спілкування з поетом, яка не знаходить відповіді. До речі, у 1860 р. коло адресатів поета в значній мірі змінилось і він не пише не тільки Максимовичу, а й багатьом іншим.

М. О. Максимович брав участь у похованні поета в Каневі. Символічно, що він став автором першої пісні-думи «На похорон Т. Г. Шевченка під Каневом» [13, с. 85]. Про Т. Шевченка М. Максимович згадає ще двічі в листах до О. Бодянського: 20 січня 1862 р. він пише, що написав два вірші в пам'ять Тараса, а 14 травня 1862 р. розповідає, що разом з «панками с нашей стороны Днепра» побував на Тарасовій могилі з приводу річниці смерті поета і склав пісеньку з цього приводу автограф якої і наводить [11, с. 57, 60–61].

Листи Михайла Олександровича та Марії Васиївни Максимовичів і Тараса Григоровича Шевченка до них – цінне джерело як в дослідженні їх особистих стосунків, громадських, поетичних та наукових поглядів, так і в пізнанні суто побутових деталей, які цікавили адресатів.

Скромна й призабута Михайлова гора – одна з національних духовних святинь України, де понад тридцять років жив професор М. О. Максимович. На високій вершині її росте шістсотрічний дуб-патріарх, скріплений залізними обручами, щоб бурі не зламали, не знівечили дерево, що носить ім'я Тараса Шевченка. Неподалік височіла кількасотлітня сосна Миколи Гоголя, яка кілька років тому засохла. І лише дуб береже пам'ять

тих вікопомних подій. Внизу зеленіє ліс, за яким видніються широкі заплавні луки й виблискує Дніпро з його кручами, прибережними гаями й затоками – краєвид сповнений дивовижної, чаклунської мальовничості, яким милувалися і Максимовичі, і Шевченко...

Але це вже в минулому. Зараз тут повне запустіння: немає будинку Максимовича, навіть ланцюгом і замками зачинені ворота. Людей практично не буває. Єдиною залишилася могила вченого та кожної весни зеленіє дуб, які й оберігають спомини і історію цієї землі. Це сум і біль нашого часу.

Саме в таку тяжку годину випробувань нашого сьогодення віримо в перемогу. І в майбутній, звільненій від москалів-ворогів всієї нашої української землі, маємо відновити ці святі місця, які пов'язані з життям видатних діячів – Михайла Максимовича та Тараса Шевченка.

Список використаних джерел і літератури

1. Білоконь І. П. Михайло Олександрович Максимович: до 150-річчя з дня народження. Київ: 1954. 47 с.
2. Бойко Н. І. М. О. Максимович: «Не покину, – поки згину, мою Україну...»: Історіографічний нарис життя та творчості М. О. Максимовича. Сміла ДВПП Тясмин, 2002. 176 с.
3. Бойко Н. І. Михайло Максимович – навіки з рідним краєм. Черкаси: Брама, 2004. 247 с.
4. Жур П. В. Третя зустріч. Київ: Дніпро, 1970. 307 с.
5. Зарицька Л. А. Деякі теоретичні питання епістолярного жанру. *Українське літературознавство: міжвідомчий науковий збірник*. 2010. № 69. С. 76–84.
6. Кониський О. Я. Тарас Шевченко–Грушівський. Хроніка його життя. Київ: Дніпро, 1991. 701 с.
7. Короткий В. А. Життєпис мовою листів. Вступна стаття. *Михайло Максимович. Листи*. Київ: Либідь, 2004. С. 6–18.
8. Корновенко Л. В. Комунікативний статус російської мови в епістолярії М. Максимовича. *Вісник Черкаського університету*. Вип. 169. Серія Філологічні науки. – Черкаси, 2009. С. 39–45.
9. Коцюбинська М. Х. Шевченкові листи. *Слово і час*. 2008. №7. С. 15–23.
10. Ляхова Ж. Т. За рядками листів Тараса Шевченка. Київ: Дніпро, 1984. 285 с.
11. Максимович М. О. Листи. Київ: Либідь, 2004. 312 с.
12. Мельниченко В. Ю. Тарас Шевченко в Москві. Київ: Либідь, 2009. 740 с.
13. Т. Г. Шеченко в епістолярії відділу рукописів. К.: Наукова думка, 1966. 492 с.
14. Тарахан–Береза З. П. Святиня. Київ: Родовід, 1998. 543 с.
15. Хоменко В. Шевченків побратим. До 210-річчя М. Максимовича. *Шевченків край*, № 69–70, 5 вересня 2014.
16. Чалый М. В. Жизнь и произведения Тараса Шевченка. Київ: Полиграфист, 2014. 288 с.

17. Шевченко Т. Г. Повне зібрання творів в 12 тт. Т. 2. *Поезія 1847–1861*. Київ: Наукова думка, 2001. 784 с.
18. Шевченко Т. Г. Повне зібрання творів в 12 тт. Т. 4. *Повісті*. Київ: Наукова думка, 2003. 600 с.
19. Шевченко Т. Г. Повне зібрання творів в 12 тт. Т. 5. *Щоденник*. Київ: Наукова думка, 2003, с. 496.
20. Шевченко Т. Г. Повне зібрання творів в 12 тт. Т. 6. *Листи. Дарчі та власницькі написи*. Київ: Наукова думка, 2003. 632 с.

Valentyna Nesterenko. CORRESPONDENCE OF TARAS SHEVCHENKO AND MYKHAILO MAKSYMOVYCH

Correspondence of Mykhailo Maksymovych and Taras Shevchenko in 1857–1860 as an object of creative and personal relationships that will promote to wider imagination about their views, creativity and mutual relations is regarded.

Key words: *Taras Shevchenko, Mykhailo Maksymovych, Maria Maksymovych, epistolary heritage, correspondence, Mykhailova Hora, Moshny.*

Наталія ПАВЛИК,
старший науковий співробітник
науково-дослідного відділу
Музей «Заповіту» Т. Г. Шевченка,
Національний історико-етнографічний
заповідник «Переяслав»
(м. Переяслав, Київська обл.)

ЛІТЕРАТУРНА ШЕВЧЕНКІАНА ІВАНА КОВАЛЕНКА

У статті розкрито біографічні дані про українського поета, учителя, дисидента І. Ю. Коваленка. Розглянуто його мистецькі та історико-біографічні зв'язки з Т. Г. Шевченком: показано ідейно-тематичний вплив поезії Кобзаря на творчість митця, зазначено про наявність деяких спільних аспектів психології їхньої творчості.

Ключові слова: І. Ю. Коваленко, Т. Г. Шевченко, дисидент, поет, вірш, Україна.

В історії національно-визвольних змагань найактивніша фаза дисидентського руху припала на 60-ті – 80-ті рр. ХХ ст. Яскравим представником правозахисного руху в Україні був Іван Юхимович Коваленко – дисидент, політв'язень радянських таборів, педагог, поет-шістдесятник. Умовним є його належність до останніх, адже він був старшим від побратимів десь років на 20, мав творчі надбання та сформований світогляд. Відрізняло його й те, що не був конформістом, ігнорував будь-яку можливість друкувати свої твори за тоталітарного режиму, не йшов на компроміс із владою, мав своє бачення напрямків розвитку творчої особистості [3].

У документах вказана дата народження І. Коваленка – 30 грудня 1918 р., а насправді він народився 13 січня 1919 р. у селі Лецьки, що на Переяславщині.

Батько – Ю. Коваленко був підданий репресіям. Мати – М. Божко пішла у світі шукати кращої долі. Іван вступив у комуну «Маяк батраків», де працювати треба було із 7 до 16 років. Важко пережив голодомор 1932–1933 років. Безпритульний хлопець прибився до школи № 1, що в Переяславі, де його прийняв учитель української мови та літератури Н. Рубан. При

школі була астрономічна обсерваторія. Юнак захоплювався астрономією, театром, багато читав, почав писати вірші. Останні два роки навчання жив і харчувався при школі, але не став ні піонером, ні комсомольцем. Обдарованого хлопця виключали тричі зі школи за правдолюбство, але Іван був кращим з учнів: 1936 р. здобув середню освіту, закінчивши 10 класів Переяславської школи № 1 [4].

До університету не вступив із першої спроби через захворювання. Подолав туберкульоз, працюючи в Києві на будівництві, де постійно перебував на свіжому повітрі. Щоб наростити знання й отримати кращий атестат, паралельно вчився в 10-му класі вечірньої школи.

1938 р. пішов навчатись до Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка на романо-германський факультет. Виділявся студент своїми творчими нахилами – віршував, грав на всіх струнних інструментах, вправно малював.

1939 р. І. Коваленко взяв собі за дружину однокурсницею І. Пустомехову, яка родом була з Чернігова, з української інтелігенції. Подружжя Коваленків до початку війни закінчило 3 курси університету. Копали окопи під Києвом, при спробі евакуюватися, попали в Чернігів, де й пережили окупацію. По визволенні І. Коваленко працював директором школи № 4, потім подружжя працювало простими вчителями протягом чотирьох років [4].

1947 р. родина з малим сином Олесем переїхали до Боярки, працювали в школі № 1, 1950 р. екстерном закінчили університет. За перебування на окупованій території та непримиренність до недоліків у шкільній роботі піддавались остракізму з боку парторганізації. У 1950 р. І. Коваленка звільнили з роботи. Тільки 1960 р. надали можливість працювати у вечірній школі. 1961 р. на літературному вечорі, присвяченому 100-річчю з дня смерті Т. Шевченка, за прочитання вірша «У поета тільки слово» за І. Коваленком КДБ встановило неофіційний нагляд.

1965 р. історик-культуролог М. Кутинський заохотив І. Коваленка до розповсюдження самвидавівської літератури антирадянського спрямування, згодом особисто уклав і видав збірку віршів боярського вчителя «Червона калина», надіслав однойменний вірш до газети «Нове життя» (м. Пряшів, Словаччина), де той був надрукований. Невелику збірку, віддруковану на принтері, було видано й у Канаді. У 1966 р. І. Коваленко організував літературний вечір за участю шістдесятників Є. Сверстюка, В. Стуса та Н. Світличної [4].

За давніми доносами колег–учителів, що І. Коваленко окупацію Чехословаччини 1968 р. назвав «фашистською акцією», 13 січня 1972 р. його заарештували. Другим після В. Стуса. Із 140 учнів ніхто не дав свідчень проти свого вчителя. Інкримінували антирадянську та націоналістичну діяльність. На закритому суді адвокат І. Єжов зміг збити термін із 6 років ув'язнення та 3 років заслання до 5 років таборів суворого режиму. Вирок зачитали 13 липня 1973 р., але підсудний не став свідчити проти своїх побратимів, своєї вини не визнав і покайного листа не написав. Покарання відбував у таборі суворого режиму ВС-389/35 (ст. Всесвятська, пос. Центральний Пермської обл.), де спілкувався з однокумцями – М. Симичем, В. Підгородецьким, І. Світличним, М. Коцом, І. Калинцем, Т. Мельничуком, Є. Пронюком, С. Глузманом, В. Марченком та ін. Навчав товаришів іноземних мов, писав вірші, які вилучала табірна адміністрація. Звільнили І. Коваленка 13.01.1977 р. інвалідом II групи. Помер він 18 липня 2001 р., похований у Боярці. Реабілітували 6 грудня 1991 р. (довідка за № 13 – р видано на підставі «Закона Украинской ССР «О реабилитации жертв политических репрессий на Украине» от 17 апреля 1991 года») [9, с. 438].

Творча спадщина поета обліковується 5 збірками: «Недокошений луг» (1995 р.), «Джерело» (1999 р.), «Перлини» (2006 р.), «Учитель» (2009 р.), «Порив до небес» (2012 р., друге видання скорочене вийшло 2020 р.) [4].

Життєва й творча доля митця, родом із Переяславщини, була трагічною, але сповнена духом боротьби: І. Коваленко увійшов у десятку найстійкіших дисидентів України 60–70-их років ХХ століття. Більшість його творів знищили кадебісти, багато пропало в часи воєнного лихоліття та в табірних застінках. Із творчої спадщини збереглись твори, які пропустила цензура в листах до дружини, щось збереглося в колишніх учнів та пам'яті самого поета. 1995 р. коштом колишньої учениці О. Рожманової вийшла перша збірка поезій І. Коваленка «Недокошений луг». Служба безпеки України до 25-ї річниці репресій інтелігенції в Україні повернула деякі з конфіскованих віршів.

І. Коваленко був неординарною, інтелектуально сильною особистістю: освоїв бандуру, знав п'ять іноземних мов, гарно малював, грав на всіх струнних інструментах, організував театр, любив туристичні походи й заохочував до них своїх учнів. Мав стійкі переконання, не зрадив своїх однокумців, любив Україну.

М. Симчич у листі до І. Коваленка писав: «Шановний наш Іване Юхимовичу! Пишу наш, а не мій, тому що Ви входите до когорти тих, які належать не одиницям, а всьому українському народові» [1].

І. Гончар у листі високо оцінив мужність поета: «Ви – Людина, яка пережила Брежнєвсько-Сусловські каземати та душевні тортури і лишилася самим собою, – є справжнім Національним Героєм» [1].

І. Коваленка гідно пошановано вже посмертно: у Переяславі та в Лецьках його іменем названо вулиці, побратим по боротьбі В. Овсієнко 13 січня 2014 р. на фасаді школи № 1 у м. Переяславі-Хмельницькому відкрив меморіальну дошку на вшанування пам'яті українського дисидента.

2012 р. у Боярці започатковано Всеукраїнський молодіжний мистецький фестиваль імені І. Коваленка, встановлена меморіальна дошка, створено фільми, упорядковано творчу спадщину, наявні публікації та дослідження про життя й боротьбу поета. Про подружжя Коваленків 2018 р. вийшов документальний фільм «Дума про вчителів» (режисура та сценарій Б. Гнатюка).

Феномен творчої особистості І. Коваленка полягає в тому, що він, поклавши на вітвар боротьби наснаженим словом своє життя, не забавив уже за незалежної України вступати до Національної спілки письменників України. Його твори не видавались державним коштом.

В інтерв'ю Р. Кокодзей М. Кириленко, донька поета, сказала, що багато читачів висловлювали думку, наче б то душа Т. Шевченка вселилася в І. Коваленка, але вона особисто не схильна до містики, тому «доречно говорити про особливу, глибинну спорідненість душ, деякі біографічні збіги, спільні ідеали, які єднають постаті цих поетів... Дуже зворушливо і показово, що прості люди інтуїтивно сприймають Івана Коваленка як постать, що за масштабом рівна Шевченку... Особливий сакральний зв'язок із Тарасом Шевченком відчував і сам поет... По «Кобзарю» Тараса Шевченка малий Іван вчився читати, це була книга, до якої він найчастіше звертався у своєму житті» [10]. Чимало своїх творів І. Коваленко присвятив Т. Шевченку, почав віршувати в його стилі, написав поему обсягом 60 сторінок, яку знищили спецслужби. Збереглися тільки кілька уривків. Про ці та інші сторінки біографії І. Коваленка розповідає М. Кириленко в статті «Роль Тараса Шевченка у творчій та життєвій долі поета-дисидента Івана Коваленка» [2].

Дослідник Р. Кокодзей зазначає, що І. Коваленка не варто називати українським Пастернаком, порівнювати з Лесею Українкою, Тарасом

Шевченком, адже він самобутній український поет [8]. Таке твердження не виключає експлікації впливу українського генія не тільки на творчість І. Коваленка, а й на його життєву долю.

Звернемося безпосередньо до творчості І. Коваленка, його біографії, щоб показати духовну спорідненість із Т. Шевченком, його вплив на формування світогляду й вчинків одного з найстійкіших дисидентів 60-их рр. XX ст.

Особливою й наскрізною у творчості І. Коваленка є шевченківська тематика: духовний зв'язок із Т. Шевченком здебільшого відкрито струменить із рядків, подекуди імпліцитно закладений у символіку метафор, у кількох творах проглядається як алюзія.

1967 р. у Чехословаччині в українській газеті «Нове життя» надруковано вірш І. Коваленка «Бандура», де поет рефлексує («Щось далеке і рідне збудила бандура» [5, с. 10]) і ставить риторичне запитання «Чи без неї діждалися б ми Кобзаря?» [5, с. 11]). Це не перше звернення у творчості до особистості геніального українця. У відновленому по пам'яті вірші «Калиновий сум», написаному 1963 р., поет просить духовної підтримки в Т. Шевченка: «Встань Тарасе, на мить // І це слово моє освяти» [5, с. 15]. У цьому ж творі підхоплюються та розвиваються імпліцитно шевченківські теми «...буду вірити червоній калині» [5, с. 15], «...десь міста на козацьких кістах» [5, с. 14], далі автор по-шевченківськи затято стверджує «Я крізь муки пройду... // Щоб все зло подолати // І калинову радість знайти» [5, с. 15].

І. Коваленко у творі «На біржі поезії» переймається проблемою сучасної йому поезії, де «фальшивопоетчик // Кинувсь в абстрактомодерн» і відбувається «... девальвація віршів – // Пада поезії курс» [5, с. 23]. І підсумовуючи, надає беззастережної авторитетності творчості Кобзаря: «Тисяча фунтів теперішніх віршів // Йдуть за Шевченків рядок» [5, с. 23].

У посвяті І. Гончару поет його ідентифікує – «...син народу і Тараса» [5, с. 24], щоб підкреслити національні чесноти відомого скульптора, збирача й хранителя української старовини. При цьому узагальнює, обігруючи прізвища в тривимірній площині професійних занять: «Ми – гончарі і ковалі, // Гончаруки і коваленки, // Ми – трударі, ми – сіль землі, // Ми і шевці, ми і шевченки» [5, с. 24]. У вірші «Не вмирає вогонь...» звернення до того ж адресата: «І дух великого Тараса // В хатині Вашій оживе!» [6, с. 231] говорить про те, що два відомі українці «Чуттям об'єднані святим» [6, с. 231], тобто любов'ю до України та її народу.

Поезія «У казематі» мінорним настроєм перегукується з Шевченковим циклом «В казематі»: відображено психологічний стан невольників, із рядків еманують смуток і ностальгійні спогади. Про себе І. Коваленко алюзивно пише: «Ти став поетам справжнім вже рідня» [5, с. 49], де образ Т. Шевченка вгадується беззаперечно. Є у поетів вірші під однаковою назвою – «Муза», що вказує на паралельне їх зацікавлення роллю й значенням натхнення для творчого процесу.

У присвяті В. Савенку автор утверджує думку про високу місію поета: «Наша дума жива, // І у Канів ведуть всі дороги» [5, с. 110], що орієнтує на шевченківську завзятість, на його символічний образ незламності й віри.

У триптисі «Віра. Надія. Любов» вірш «Надія» започаткований епіграфом «А я, брате, // Таки буду сподіватись...» із твору Т. Шевченка «Чернець» [7, с. 73], а вірш «Любов» – епіграфом «Я так її, я так люблю // Мою Україну убогу...» із поезії «Сон» [7, с. 74]. Ключові думки Шевченкових рядків виступають лейтмотивом, психологічно пронизані чуттєвістю. Автор зорієнтований на програмування себе: «Сподівайся звиятно й незламно, // Як Тарас сподівався колись!» [7, с. 73].

«В петербурзьким холоднім тумані // Нашу віру кував нам Тарас, // Він носив її в серці, як рану, // І лишив її в спадок для нас» [7, с. 72]. У цих рядках прочитується трансгенераційна травма: підрадянське, зденаціоналізоване покоління І. Коваленка 60-их – 80-их рр. ХХ ст. переймає історичну травму покоління Т. Шевченка – гніт російською імперією українства у ХІХ ст., що тягнеться ще з минулих століть. Дух поезії І. Коваленка, спрямований Шевченковим словом, направлений на відновлення справедливості – української державності, вільний розвиток суспільства, його громадянських прав, мови та культури. Шевченківський психологічний досвід інтегрується у світоглядні імперативи І. Коваленка, активізуючи його індивідуальні рефлексії наслідків історичної травми сучасності. Передача травми між поколіннями показана на психоемоційному прояві двох митців, що екстраполювалася в художній простір посередництвом образно-метафоричного мислення.

У творі «Пам'яті Самійленка» митець, роздумуючи про творчий вогник побратима по перу, резюмує «Може й знав, що той вогонь не буде // Так палат, як слава Кобзаря» [7, с. 224].

Вірш «Як довго йшов я до свого народу...» є декларацією своє права й потреби творчої праці для народу, а не для слави й нагород. Моральною підтримкою є Шевченкова конгруентність, тобто відповід-

ність промовленого слова вчинкам: «Мені з народом жить у самвидаві. // Тарас Шевченко не писав у стіл» [7, с. 268].

У посланні «Митцям» І. Коваленко найбільш авторитетним визнає Т. Шевченка й символічно надає йому право духовно орієнтувати мистецьку спільноту: «Своїм і пензлем, і віршами // Благословляє вас Тарас» [6, с. 116].

На смерть боярського письменника О. Грищенка поет стилізує під оду звернення, згадуючи Шевченка, надає важливості його посмертній долі: «І тебе Тарас уже вітає – // Він-бо там незмінний голова» [6, с. 134].

Зразком аксіологічного письма є вірш «Найвища вершина», де автор розкриває шляхи своїх духовних та ідейних пошуків, підсумовуючи останніми рядками: «Це найвища для мене вершина, // Вище всіх Еверестів і піків – // І ім'я їй – Чернеча гора...» [6, с. 145].

Рефлексуючи на свою дійсність, де люди здрібніли, ростуть тільки тирани, а Україну марно шукати, поет одним штрихом на антитезі показує духовну велич Т. Шевченка: «А в душах лиш футбол і каса // Немовби й не було Тараса» [6, с. 217].

У поемі «Дніпро» письменник змальовує дійсні епізоди із свого дитинства: «На досвітках читали вголос «Кобзаря», // Співали часом там – «Реве та стогне» [6, с. 220]. Поет словом священнодіє – запевняє, що кращої річки, як Дніпро, немає у світі, закликає прийти до неї, де «Я буду вас хрестить в Дніпровську віру... // Із Канева далекого Тарас // Благословить вас, сина-неофіта...» [6, с. 223].

Твір «Вперед до Тараса!» показує, які психологічні й мистецькі вектори обирає автор – «...від душі до душі, // Назад до Тараса» [6, с. 340], а в час невпевненості у своїх творчих можливостях самотимулює свій волевий потенціал: «Та прийде година, і я закличу: // Вперед до Тараса!» [6, с. 340].

У вірші-зверненні до А. Костенка – автора книжки «За морями, за горами» про життя Т. Шевченка на засланні, прослідковується Коваленкова психоемоційна реакція: він дякує за книжку, озвучує, що його душа радіє й оживає, констатує – «Ти йшов слідами Кобзаря» [6, с. 356]. Далі зринає зневіра «...що поборе // Тарасом сіяне добро // Весь бруд, занесений в Дніпро» [6, с. 356], який алегорично прочитується як московський непотріб від мистецтва. На своє ж запитання – чи не піти слідком за Т. Шевченком, оптимістично стверджує, що за морями, за горами не лише сліди українського генія, а води святої й цілющої струмין, тобто творчість.

Зразком культурного діалогу, змодельованого в художній формі, є поезія «Намалюй мені Тараса»: прохання до художника вдихнути свою душу, водночас воскресити й оживити Т. Шевченка, щоб він «з'явивсь страшним єретиком» [6, с. 214]. Митець переслідує свою мету – хоче піти на прощу до Тараса й говорити з ним кожну ніч: просить простити, що як невірний син довго не вертав до духовного побратима, покірно терпів і без нього шукав правду. Ліричний герой занепокоєний, що з Т. Шевченка роблять ідола, ікону, що його слово під казенним гнітом. По волі автора уявний Кобзар з опущеним поглядом сходить до нього, побіля столу сідає й мовчить, підперши голову руками. Наприкінці висловлена надія – «...буде з ним у нас розмова» [6, с. 214] й повторне прохання, як і на початку вірша – «Намалюй мені Тараса, друже, // Я не раз уже тебе просив» [6, с. 214]. Так підтверджено бажання зримо побачити свого навчителя, візуалізувати його образ у хвилини найщиріших душевних проявів. Неспроста вдома на робочому столі в І. Коваленка завжди стояв невеликий бюст Т. Шевченка. Апологет Кобзаря, І. Коваленко відкрито вторив йому.

Поема «Тракторист Василь» свого часу зникла в архівах КДБ, у відновленому «Вступі до знищеної поеми», наслідуючи стилістику й форму викладу Т. Шевченка, І. Коваленко звертається прямо до свого натхненника: «Благослови, Батьку рідний, // Великий Тарасе, // Людям повість розповісти // Із нашого часу» [6, с. 209].

Теоретичне пояснення таких пріоритетів розкрито в листі від 7 грудня 1968 р. до свого духовного наставника й друга, українського культуролога М. Кутинського: «Звернення до шевченківської простоти – це моя реакція на страшний потяг до модерну в нашій літературі» [6, с. 456]. Далі думка розгорнута в листі від 22 грудня 1969 р. до того ж адресата, який скеровує увагу свого побратима по дисидентській боротьбі на епігонство. Відповідаючи на таку постановку питання І. Коваленко метафорично аргументує, що кожен автор не п'є із свого келиха, а здебільшого використовує надбання цілих століть чи навіть тисячоліть. Тому видатні люди з'являються періодично й щось нове відкривають у своїй галузі, залишаючи після себе свою власну школу творчості. «Шевченкові тут не повезло. Його форма настільки своєрідна і оригінальна, що наслідування зразу б кинулося у вічі. Тому мало хто наважився йому наслідувати, наляканий до того ж базіканням про епігонство і т. п., до чого доклав руку навіть Франко. Саме через це в Україні не створили літературної школи Шевченка, і всі його мистецькі надбання залишилися майже не викорис-

таними. Російський поет Багрицький скористався Шевченківським інструментарієм в «Думі про Опанаса» і мав величезний успіх, а у нас цього бояться, як вогню.

Я б з радістю випив з Шевченкового келиха, та от біда – не доріс ще до нього. А той, хто на це зважиться, буде, мабуть, мати такий же талант і таку ж мужність, як і Тарас» [6, с. 456]. Схожий поетичний дискурс прослідковується й в одному з віршів на шевченківську тематику: у монолозі від першої особи ліричний герой, в якому вгадується безпосередньо особистість І. Коваленка, задається питанням – чому його мучать вірші. Відповідь сам дає в наступних рядках: «Мабуть, є щось рідне з Тарасом, з його переходить душі... Ми тільки з Тарасом єдині» [6, с. 341]. Поясненням такого психологічного симбіозу вважає біографічні паралелі своєї долі із Шевченковою: як за селом пас ягнят, як жорстока й сувора дійсність стала ганяти світом, «Ті ж самі кайдани і пута,... // І Муза у ланці закута,... // Та ж сама любов до України» [6, с. 341].

Творча спорідненість є в техніці, принципах та засобах віршування: неодноразово використовується автологія при описі природи (наприклад, Т. Шевченко у вірші «Садок вишневий коло хати», І. Коваленко в поезії «Опадає тихо листя»). Найпоширеніші спільні поетичні символи – калина, тополя, кобза, зірка, Дніпро тощо. Агітаційна версифікація притаманна творам обох письменників: вони спрямовують на загальні політичні переконання, щоб заримовані національно важливі ідеї донести до свідомості, стимулювати духовні потреби народу. Спрага до волі стала пасіонарною силою, що вивела на історичний шлях двох великих українців: незборимий дух Т. Шевченка піднімав на боротьбу І. Коваленка проти радянського тоталітарного режиму, що реалізувалась у розповсюдженні забороненої літератури та у самвидаві. Шевченкові громадянські вірші поширювалися також способом самвидаву, їх переписували та заучували напам'ять, щоб донести й безграмотним.

«Коваленко все життя відчував якийсь особливий зв'язок із Шевченком – на ментальному, ідейному, духовному і навіть сакральному рівні... Постать Тараса Шевченка все життя була для Коваленка взірцем – саме за його долею вивіряв Коваленко своє життя» [10].

Зазначимо, що спільного було в долі І. Коваленка й Т. Шевченка: сирітство в дитинстві (Тарас круглий сирота з 11 років, Іван при живих батьках вів напівсирітське життя в підлітковому віці). Обидва були на заслання, але різна форма покарання; обом не дозволяли творити, ви-

лучали написане; у неволі спілкувалися з однодумцями різних національностей (Т. Шевченко здебільшого з поляками, І. Коваленко з євреями, росіянами, латишами); потайки писали (Т. Шевченко в «Захалавну книжечку», І. Коваленко давав можливість співкамерникам свої твори завчати напам'ять, щоб після звільнення записати); малювали, зокрема, й для заробітку, щоб вижити (Т. Шевченко – портрети, ілюстрував книги, І. Коваленко – ікони, які дружина реалізовувала під час Другої світової війни). Т. Шевченко гарно співав, І. Коваленко також був музично обдарованим: на їхні слова написано значну кількість пісень (на Шевченкові – посмертно, І. Коваленка – переважно за життя, що ввійшли у два альбоми «Я тим щасливий...» та «А пісня все живе»). Обидва любили театр, організовували вистави, володіли іноземними мовами: Т. Шевченко – польською, російською, І. Коваленко – французькою, російською, англійською та ін. Життя обох пов'язане з Переяславщиною: І. Коваленко народився на цій землі, Т. Шевченко в цьому краї створив 11 шедевральних творів – «Заповіт», «Кавказ», «І мертвим, і живим...» та ін.

Ідейно-тематичні вектори творчості І. Коваленка, як і Т. Шевченка, спрямовані на прояв любові до України, до героїки пасіонарних особистостей української історії, у них проглядається перейнятість долею зденаціоналізованого існування своїх сучасників. Турбують поетів і філософські питання: екзистенція буття – сенс життя, роль поета й поезії, посмертна доля митця та значення поезії для прийдешніх поколінь.

Перманентне культивування образу Т. Шевченка в літературній творчості підсвічує інтенцію І. Коваленка на національні пріоритети у сфері соціокультурного життя, засвідчує глибинне усвідомлення історії України й тяглість процесу визвольної боротьби, що вилилась для покоління автора в дисидентський рух. Спільні з Т. Шевченком наративи проявились в агітаційній верифікації – любов до України, жертовність в ім'я неї, служіння українським ідеалам, громадянська непокора, духовний і моральний спротив тоталітаризму. Громадянська лірика обох поетів становила основу їх творчості, але «вірші у шевченківському стилі – то була лише одна із сходинок у пошуках власної творчої манери видатного українського поета Івана Юхимовича Коваленка» [2].

Т. Шевченко сформував світогляд І. Коваленка, а спільне прагнення до свободи загартувало волю поета-борця, виграло національні ідеали на піку ідейної та культурницької боротьби за незалежність України в середині ХХ століття.

Список використаних джерел та літератури

1. Друзі та однодумці – Про Івана Коваленка – Іван Коваленко. URL: ivan-kovalenko.info <http://ivan-kovalenko.info> > druzi-ta-odnodumtsi (дата звернення: 12.04.2024).
2. Вірші про Т. Г. Шевченка » Іван Коваленко – учитель, поет ... URL: ivan-kovalenko.info. <http://ivan-kovalenko.info> > pro-shevchenka (дата звернення: 12.04.2024).
3. Коваленко Іван Юхимович. Дисидентський рух в Україні. URL: <https://museum.khpg.org> > ... (Овсієнко. Біографія) (дата звернення: 12.04.2024).
4. Коваленко Іван Юхимович. Енциклопедія Сучасної України. URL: https://esu.com.ua/search_articles (дата звернення: 12.04.2024).
5. Коваленко І. Ю. Недокошений луг: вірші. Київ: 1995. 128 с.
6. Коваленко І. Ю. Перлини. Київ: Логос, 2006. 472 с.
7. Коваленко І. Ю. Порив до небес. Київ: Видавництво «Стікс», 2012. 288 с.
8. Кокодзей Р. Розкутий (Розповідь про вчителя, поета, дисидента). *Гуманітарні науки*. 2003. № 2 (6). С. 162–172.
9. Павлик Н. М. «Я повернуся в дім і допалю свічу...». *Культурна та інтелектуальна спадщина Київщини як складова національного надбання українського народу: матер. Всеукраїнської наук. конф. Біла Церква: ТОВ «Дорадо–друк», 2013. С. 86–93.*
10. Спогади про поета » Іван Коваленко – учитель, поет ... URL: ivan-kovalenko.info <http://ivan-kovalenko.info> > spogady-vidguku > spogady (дата звернення: 12.04.2024).

Nataliia Pavlyk. LITERARY SHEVCHENKIAN I. KOVALENKA

In the article it is revealed biographical data about the Ukrainian poet, teacher, dissident I. Kovalenko. His artistic and historical–biographical connections with T. Shevchenko are considered: the ideological and thematic influence of Kobzar's poetry on the artist's work is shown, the presence of some common aspects of the psychology of their work is indicated.

Key words: I. Kovalenko, T. Shevchenko, dissident, poet, poem, Ukraine.

Ірина ПАЛАМАРЧУК,
старший науковий співробітник
відділу наукових досліджень,
Шевченківський національний заповідник
(м. Канів, Черкаська обл.)

УКРАЇНСЬКА СИМВОЛІКА У МОНУМЕНТАЛЬНІЙ ШЕВЧЕНКІАНІ

У статті подано аналіз української символіки, яка використовується в монументальній шевченкіані та творах Т. Шевченка. Акцентується увага на важливості використання символів у монументальному мистецтві, що дає змогу розширити можливості авторського задуму в розкритті образу Т. Шевченка.

Ключові слова: Т. Шевченко, монументальна шевченкіана, пам'ятник, скульптор, поет, українська символіка, символ.

У кожного народу є символи з їх багатовіковою історією, які відображають певні поняття, традиції, ідеї тощо. Вони вбирають правіковічні знання наших предків про закони Всесвіту.

Українці мають свої державні та народні символи, які шанують і беруть. Українська символіка часто використовується у мистецьких творах. У даній статті розглядається використання скульпторами при створенні пам'ятників, пам'ятних знаків, меморіальних дощок Т. Шевченку таких символів, як тризуб, батьківська хата, червона калина, верба, рушник, кобза-бандура, вишиванка, соняшник, пшениця.

Тризуб – символ нашої державності і свободи, боротьби українського народу за свою волю.

З нагоди сотої річниці з дня народження поета в 1911 році у Львові була випущена відозва, у якій говорилося, щоб у кожному селі насипати символічну могилу, яка б нагадувала могилу Т. Шевченка в Каневі, і в силу матеріальних можливостей встановити пам'ятник поету. Перший такий пам'ятник, основою якого стала піраміда з каменю, яку величав кам'яний хрест із тризубом, було відкрито у с. Лисиничі Львівської області. Протягом подальших років його вигляд зазнав певних змін: тризуб було знято, і на вершині піраміди у 1961 році встановлено погруддя

поета. У роки незалежності України зображення тризуба знову повернули на пам'ятник.

Тризуб прикрашає постаменти пам'ятників поету, встановлених у смт. Ворохта Надвірнянського району Івано-Франківської області (1963), м. Зо-лочів Богодучівського району Харківської області (ск. В. Агібалов; 1964), с. Микитинці Косівського району Івано-Франківської області (ск. В. Римар, Г. Римар; 1989); с. Виспа Івано-Франківського району Івано-Франківської області (ск. М. Амбіцький, Ю. Амбіцький; 1991), м. Монастириська Чортківського району Тернопільської області (ск. Я. Голець; 1994); с. Діб-рова Тернопільського району Тернопільської області (1999), с. Вікно (ск. В. Римар; 2009) та с. Горохівці (ск. В. Римар; 2017) Чернівецького району Чернівецької області; с. Старий Кропивник Дрогобицького району Львівської області (ск. С. Янів; 2014), с. Олек-сандрівка Херсонського району Херсонської області (2017).

Має зображення тризуба пам'ятний знак із барельєфами Т. Шевченка та І. Франка, відкритий у 1991 році в с. Ходовичі Стрийського району Львівської області, та пам'ятний знак, встановлений у 1992 році в с. Троїця Коломийського району Івано-Франківської області.

Створюючи пам'ятний знак «Розрита могила» в м. Березань Броварського району Київської області у 2016 році, скульптор М. Білик зображенням тризуба поєднав погруддя Т. Шевченка і символічну розриту могилу, зроблену з природного каменю.

Символом рідної землі, єдності роду є українська хата, яка згадується у багатьох поезіях Т. Шевченка. Значення хати як оселі має різне емоційне і смислове забарвлення залежно від того, який акцент робить сам автор. Це місце трагічного буття безправних людей, опис жахів кріпаччини: «...погнили біленькі хати, повалились...» [1, с. 119], «...в тій хатині, у раю, я бачив пекло...» [1, с. 222], місце самотності: «...сиди один в холодній хаті...» [1, с. 359]. Але хата може бути також оселею благополуччя, де панує родинний затишок: «...сем'я вечерея коло хати...» [1, с. 17], «...усуди Божа благодать – і в серці, і в хаті...» [2, с. 266].

У творах останніх років життя Т. Шевченка поняття хати набуває значення особистої трагедії. Це нездійсненна мрія про власну оселю, яку поет хотів збудувати на канівських горах поблизу Дніпра, але так і не зміг:

*Дай же, Боже, коли–небудь,
Хоч на старість, стати*

*На тих горах окрадених
У маленькій хаті [1, с. 43].*

З великою любов'ю Т. Шевченко описує українську хату, порівнюючи її то з дівчиною: «...неначе дівчина, хатина» [1, с. 306], то з дітьми: «...хатки біленькі виглядають, мов діти в білих сорочках» [1, с. 39].

Саме поняття хати має настільки вагоме значення, що стає частиною вітання: «...добридень же, тату, в хату!» [2, с. 134].

У творчості поета хата асоціюється з рідною землею, з українським народом:

*В своїй хаті своя правда,
І сила, і воля [2, с. 348].*

У Т. Шевченка хата стає символом українського національного духу. У поемі «Гайдамаки» поет пише:

*У моїй хатині, як в степу безкраїм,
Козацтво гуляє, байрак гомонить... [2, с. 132].*

Символом злодіянь росії проти українського народу, її загарбницької політики постає одинока хата у поемі «Великий льох»:

*Насилу я сховалася
На тім пожарищі.
Одна тільки й осталася
В Батурині хата! [2, с. 316].*

Події розправи російської влади над гетьманською столицею Батурином, які описав поет, перекликаються з нашим сьогоденням, коли росія продовжує, як і колись, нищити наші міста і села, розпочавши війну проти України в 2014 році.

Скульптор В. Стукан свої монументальні твори, присвячені Т. Шевченку, доповнює саме зображенням хати. Відтворюючи різні періоди життя поета від образу молодого Тараса зі свічкою у руці, який робить запис у книзі, до митця старшого віку, автор приділяє увагу також українській оселі, створюючи пам'ятник у м. Білопіллі Сумської області в 2010 році.

У 2017 році відкрито пам'ятник поету в с. Рибчинці Хмельницького району Вінницької області, який доповнюють елементи української хати та кобзи-бандури. Як і в попередній роботі, скульптор створює різні образи Т. Шевченка: на початку творчого шляху і з досвідом прожитого віку. Молодий поет тримає в руках «Кобзар», старший – присів на східці.

Ще один монумент зведено у с. Уланів Хмільницького району Вінницької області в 2017 році: зображення Т. Шевченка старшого віку доповнене розкритою книгою, зі сторінок якої зринає образ української оселі.

Елемент хати використано і при створенні пам'ятника поету в м. Ірпінь Київської області (ск. О. Сидорук, Б. Крилов; 2017). Скульптори відтворюють образ молодого Т. Шевченка поряд із фрагментами його творів раннього періоду творчості. Автори також у своїй роботі подають інші українські символи, зокрема: зображення соняшника, який символізує сонце, незламність, любов до рідної землі, та пшениці як втілення життя і добробуту.

Величезне значення для української культури мало кобзарство. Кобзарі стали будителями національної свідомості. Свій досвід, який базувався на українських традиціях, історії, вони передавали наступним поколінняам. У багатьох творах Т. Шевченко згадує народних співців і їх вірну супутницю кобзу-бандуру:

*Під хатою в сорочці білій
Сидів, з бандурою в руках,
Старий козак [1, с. 288].*

Образ поета асоціюється з постаттю кобзаря. В Україні налічується більше тридцяти пам'ятників і пам'ятних знаків, встановлених Т. Шевченку, де розкривається тема кобзарства. Вони можуть бути доповнені зображеннями як кобзаря з невід'ємною супутницею кобзою-бандурою, так і самого музичного інструмента, який поет або тримає в руках, або ж відтвореного поряд.

Рушник і вишиванка – символи українського народу, частина матеріальної культури, якою пишаються українці.

У багатьох скульптурних образах Т. Шевченко постає перед нами саме у вишиванці. Близько 90 пам'ятників зображають поета у національному вбранні. Найбільше їх встановлено на території західної частини України, а також в Черкаській області. На Черкащині пам'ятники із зображенням Т. Шевченка у вишиванці відкриті в м. Звенигородка (1954), м. Золотоноша (ск. М. Лисенко; 1964); м. Городище (1969), м. Корсунь-Шевченківський (ск. В. Міщенко; 1970), с. Сагунівка (ск. М. Лисенко; 1989), с. Червона Слобода (2001) Черкаського району; м. Христинівка Уманського району (2007); смт. Катеринопіль (2013); с. Будище (2014), смт. Вільшана (ск. В. Чепелик, І. Мельничук, В. Білей, арх. В. Дмитренко, С. Фурсенко; 2014) Звенигородського району; с. Роги (2014), с. Томашівка (2016) Уманського району.

Глибинний зміст української символіки зашифровано у вишитих та тканих орнаментах рушників. Це послання зі своєрідним кодом нації. Рушник став символом життя, достатку, щастя, любові. Він також символізує дорогу у вічність.

Одним із вагомих атрибутів обряду сватання в Україні були рушники, які дівчина готувала заздалегідь. На знак згоди вийти заміж за парубка дівчина підносила йому рушник. Старостів, які приходили домовлятися за шлюб, також перев'язували рушниками. Ця тема згадана в поетичних творах Т. Шевченка «Сліпий» (1845), «Великий льох» (1845), «Наймичка» (1845), «Н. Костомарову» (1847), «Ой стрічечка до стрічечки» (1847), «Москалева криниця» (1857), «Невольник» (1859), «Ой по горі роман цвіте» (1859), у п'єсі «Назар Стодоля» (1843), а також розкрита в офорті «Старости» (1844).

У повісті «Наймичка» (1852–1853) поет описує традицію: коли школяр закінчував навчання, варилося каша, яку несли до школи, а вчителю-дяку учень Марко подарував рушник в знак дяки і пошанування.

Скульптори використовують символ рушника в монументальній шевченкіані.

Цікаве рішення віднайшли автори пам'ятника поету (ск. В. Шолудько, П. Подолець, М. Король, арх. Т. Мельничук, А. Заворотинський; 2005) в м. Ковель Волинської області. Вони зобразили величну постать Т. Шевченка в арці з рушника.

Пам'ятний знак у м. Поті в Грузії (2002) виконано у народній традиції, коли в українській хаті поряд з іконами висів портрет Т. Шевченка, прикрашений рушником. Саме так відтворив портретне зображення поета на пам'ятному знаку з природного каменю скульптор Б. Папаскуа.

У смт. Млинів Дубенського району Рівненської області (ск. М. Сівак; 2007) зображено Т. Шевченка з «Кобзарем», який митець притискає до грудей правою рукою, а з лівого плеча донизу струменіє рушник, одна частина якого розвівається на вітрі, інша прикриває постамент.

Зображення рушника прикрашає постаменти погрудь поета в м. Володарка Білоцерківського району Київської області (ск. І. Зоренко, арх. О. Веробенко; 2008), м. Шепетівка Хмельницької області (ск. Б. Крилов, О. Сидорук; 2014).

Одним із символів України є калина, яку описував Т. Шевченко у поетичних творах «Причинна» (1837), «Думка» (1838), «На вічну пам'ять Котляревському» (1838), «Катерина» (1838–1839), «Тополя» (1839),

«Гайдамаки» (1841), «Утоплена» (1841), «Чого ти ходиш на могилу?» та «Ой три шляхи широкії» із циклу «В казематі» (1847), «Ой люлі, люлі, моя дитино...» (1848), «Зацвіла в долині червона калина» (1849), «Над Дніпрового сагою» (1860), «Тече вода з-під явора» (1860) та у згаданій вже в статті повісті «Наймичка».

Калина стала втіленням рідної землі. Українці висаджували калину біля осель, вона символізувала єдність українського роду.

Калина уособлювала дівочу вроду:

*Як калина при долині
Вранці під росю,
Так Ганнуся червоніла,
Милася сльозою [2, с. 204].*

Калина була символом любові та вірності. Її садили на могилах молодих людей:

*То дівчина заручена
Калину сажає
І сльозами поливає [1, с. 14].*

Червоний колір ягідок нагадує пролиту кров у боротьбі з ворогами, тому калина стала символом незламності і мужності українського духу.

При створенні пам'ятників Т. Шевченку скульптори використовують цей народний символ. Так, Я. Чайка прикрасив зображенням калини невеликий постамент, на якому височить постать Т. Шевченка. Варіанти пам'ятника авторства цього скульптора споруджені у смт. Рожнятів Калуського району Івано-Франківської області (1992), м. Кременець Тернопільської області (1995).

У с. Святопетрівське Бучанського району Київської області біля погруддя поету на постаменті зображені кетяги калини (ск. О. Сидорук, Б. Крилов; 2012).

Зображення калини прикрашає меморіальну дошку, яка була відкрита в м. Івано-Франківськ у 1914 році (ск. Г. Кузневич, автор барельєфа Т. Шевченка – ск. М. Тимків), та барельєф Т. Шевченка, встановлений у 1989 році з нагоди 175-ої річниці з дня народження поета (ск. Р. Мисько, арх. В. Каменщик) в с. Бібрка Львівського району Львівської області.

Кетяги калини присутні і на пам'ятникові у с. Виспа Івано-Франківського району Івано-Франківської області (ск. М. Амбіцький, Ю. Амбіцький; 1991).

У 2014 році на території Свято-Троїцького Мотронинського монастиря (с. Мельники Черкаського району) встановлено пам'ятний знак із ре-

продукціями автопортрета Т. Шевченка 1843 року та акварелі «Мотрин монастир», відповідним текстом: «На цьому місці Шевченком Т. Г., академіком Імператорської Академії мистецтв, створено в 1845 р. акварель «Мотрин монастир», та кетягами калини.

Окрасою італійського міста Флоренція став пам'ятник Т. Шевченку (2021) скульптора О. Пінчука, який зобразив митця за роботою: художник сидить на імprovізованому стільці, позад нього – кетяги калини, в одній руці тримає пензель, у іншій – роботу, над якою працює.

З давніх-давен в Україні шанували дерево верби, яке Т. Шевченко згадував у віршованих творах «Причинна» (1937), «На вічну пам'ять Котляревському» (1938), «Катерина» (1838–1939), «Думка» (1838), «До Основ'яненка» (1839), «Тополя» (1839), «Гайдамаки» (1841), «Сова» (1844), «Сон (У всякого своя доля)» (1844), «Давидові псалми» (1845), «Сон (Гори мої високі)» (1847), «Не кидай матері – казали» із циклу «В казематі» (1847), «Княжна» (1847), «Ну що б здавалося слова» (1848), «Ми вкупочці колись росли» (1849), «І досі сниться під горою» (1850), «Якби ви знали паничі» (1850), «Марія» (1859), повістях «Княгиня» (1853), «Музикант» (1854), «Близнюки» (1855), «Прогулянка із задоволенням і не без моралі» (1855–1856).

Перебуваючи на засланні в Казахстані, поет знайшов гілочку верби, посадив її, доглядав. Вона прижилася і згодом стала деревом, під яким любив відпочивати митець. Т. Шевченко писав у своєму «Щоденнику»: «Після обіду я також за звичкою заснув під своєю фавориткою вербою...» [3; с. 49].

Для українського пейзажу характерними є верби над водоймою, які зображає Т. Шевченко на офорті «У Києві» (1844), а також описує у своїх творах:

*Меж ярами над ставами
Верби зеленіють [2, с. 267].*

Верба має багату символіку. Вона стала символом материнства, життя і втрат. У Т. Шевченка всохле дерево верби символізує трагічність ситуації покинутих місць:

*В яру криниця завалилась,
Верба усохла похилилась [2, с. 14].*

У шевченковій поезії згадка про вербу дає можливість ще глибше відчувати тугу і самотність:

*Під вербами в полі
Сиділи ми і плакали
В далекій неволі [2, с. 363].*

Саме символічний образ верби вводить скульптор І. Гречаник для створення монумента Т. Шевченку в м. Хуст Закарпатської області у 2012 році. Варіанти пам'ятника попередньо прикрасили столиці Азербайджана м. Баку (2008) та Болгарії м. Софію (2009). Акцент зроблено на книзі «Кобзар», який молодий Т. Шевченко дарує людям. Над поетом – крило як символ творчого натхнення, яке з іншого боку огляду перетворюється у вербу.

Таким чином можна сказати, що використання української символіки у монументальній шевченкіані дає ширші можливості для розкриття образу Т. Шевченка. Поєднання вікових понять, традицій українського народу, відображених у символах, з мовою пластики збагачує новим змістовим наповненням монументальну шевченкіану.

Список використаних джерел та літератури

1. Шевченко Т. Г. Зібрання творів: У 12 т. / Редкол.: М. Г. Жулинський (голова) та ін. Т. 2: *Поетія* 1847–1861. Київ: Наукова думка. 2003. 784 с.
2. Шевченко Т. Г. Зібрання творів: У 12 т. / Редкол.: М. Г. Жулинський (голова) та ін. Т. 1: *Поетія* 1837–1847. Київ: Наукова думка. 2003. 784 с.
3. Шевченко Т. Г. Зібрання творів: у 12 т. / Редкол.: М. Г. Жулинський (голова) та ін. Т. 5: *Щоденник. Автобіографія. Статті. Археологічні нотатки. «Букварь южнорусский». Записи народної творчості*. Київ: Наукова думка. 2003. 496 с.

Palamarchuk Iryna. UKRAINIAN SYMBOLISM IN MONUMENTAL SHEVCHENKIANA

The article provides analysis of Ukrainian symbolism used in monumental shevchenkiana and the works of T. Shevchenko. It emphasizes the importance of using symbols in monumental art, which allows expanding the possibilities of the author's design in revealing the image of T. Shevchenko.

Key words: Taras Shevchenko, monumental shevchenkiana, monument, sculptor, poet, ukrainian symbolism, symbol.

Парасковія СТЕПЕНЬКІНА,
кандидат історичних наук,
директор Корсунь-Шевченківського
державного історико-культурного заповідника
(м. Корсунь-Шевченківський, Черкаська обл.)

ШЕВЧЕНКОВЕ СЛОВО В ЖИТТІ ВАСИЛЯ АВРАМЕНКА

У науковому повідомленні вперше в українській історіографії здійснена спроба з використанням архівних джерел і фондів зібрань Корсунь-Шевченківського державного історико-культурного заповідника дослідити роль Тараса Шевченка, його поезії в житті Василя Авраменка, видатного українського хореографа, кінорежисера, актора.

Ключові слова: Тарас Шевченко, Василь Авраменко, Олександр Федорук, Мар'ян Коць, хореограф, кінопродюсер.

Серед видатних українців зі світовим ім'ям варто назвати хореографа, кінорежисера, актора Василя Авраменка, який все своє життя віддав служінню Україні, любив її і хотів бачити самостійною.

Дякуючи старанням Національної комісії з питань повернення в Україну культурних цінностей, її голови доктора мистецтвознавства, члена-кореспондента Академії мистецтв України Олександра Федорука та мецената Мар'яна Коця, у 1993 році частина спадщини Василя Авраменка повернулася в Україну, значний масив якої (понад 400 предметів) переданий Корсунь-Шевченківському державному історико-культурному заповіднику (далі – Заповідник). Однак основна спадщина продовжує зберігатись у Бібліотеці-Архіві Оттави (шифр R6747-0-8-E) – це 10,91 м документів на паперових носіях, 1921 фотографія, 9 офсетних літографій, 40 бобін кіноплівки, 8 оптичних фонограм, 3 магнітофонних фонограми [14, с.1].

У цьому повідомленні вперше в українській історіографії зроблена спроба дослідити значення Шевченкового слова в житті Василя Авраменка. Джерельною базою стали матеріали фондів Заповідника, а також листування Василя Авраменка, що зберігається в фондах Бібліотеки-Архіву Канади в Оттаві, надане для публікації в журналі «Корсунський часопис»

доктором історичних наук, отцем Юрієм Мициком і кандидатом історичних наук Інною Тарасенко [11].

Життя Авраменка було наповнене злетами і падіннями, а життєві дороги водили його по всьому світу: з рідного Стеблева, де він народився 22 березня 1895 року, – на Донеччину, до брата Гаврила; а потім, у 16 років, – на Далекий Схід, де жили старші брати [1, с.35], які переїхали туди під час Столипінської аграрної реформи 1906 року. Навесні 1915 року у Владивостоці Василь Авраменко побачив українську виставу «Наталка Полтавка» Івана Котляревського в постановці мандрівної Російсько-Малоросійської трупи артистів. Пізніше він написав: «Я перед своїми очима побачив рідний Стеблів, сестру та себе самого, почув рідну материну українську мову. Це мене так зворушило, що я розплакався. Якраз оця проста дівчина Наталка подібна до моєї сестри Люби, а в Петрові я побачив себе самого – бурлаку далеко від рідного краю». Саме образи Наталки та Петра, за слова В. Авраменка, «зробили його щирим українцем, збудили любов до всього рідного, а головне, до мистецтва» [6, с. 38].

Василь Авраменко брав участь у Першій світовій війні. Під час Української революції був у Білорусі, де зустрівся із Симоном Петлюрою, про це він розповів у своїх спогадах «На хвилях революційних років», що були опубліковані в 1978 році в альманасі «Свобода». Розповідаючи про перші дні Центральної Ради, Авраменко згадав, як на одній із зустрічей був «шкільний професор, що мав образ Шевченка», і тут же додав, що Шевченка в Україні не знали [15, с.38], бо російська цензура забороняла його твори. Зустріч із Симоном Петлюрою змінила життя Авраменка, адже за його порадою він пішов навчатися до Київської драматичної школи імені Миколи Лисенка, і відтоді, залишивши військову справу, усе своє життя пов'язав зі служінням українській культурі. Серед нагород Авраменка є хрест «Симон Петлюра», запроваджений Головною командою Військ і Флоту Української Народної Республіки на еміграції 1932 року [17]. Для Авраменка ця нагорода – особлива, тому що вона була пов'язана з іменем людини, яка визначила його життєвий шлях. Нині хрест «Симон Петлюра» експонується в історичному музеї Заповідника.

Після поразки Української революції Василь Авраменко, перебуваючи в еміграції, створював школи українського танцю в Польщі, Чехословаччині, Німеччині. У 1925 році переїхав до Канади, а через три роки, у 1928 році, до США, де й прожив решту свого життя. Помер 6 травня 1981 року, і лише в 1993 році, коли Україна вже була незалежною, за

заповітом Василя Авраменка [5], його прах перевезли до Стеблева, де й поховали на Заросянському цвинтарі.

Проживаючи переважно за межами України, Василь Авраменко завжди пам'ятав її багатостраждальну історію, українського Мессію – Тараса Шевченка, рядки пророчої поезії якої він часто цитував. Для прикладу наведемо його листи, датовані червнем 1928 року із США, вірогідно, із Чикаго, до племінника Онисима Авраменка, військовослужбовця, який проживав із сім'єю в Бурятській Автономній Радянській Соціалістичній Республіці. Саме з Чикаго Василь Авраменко розпочав свою творчу діяльність по відродженню українського танцю на землі Вашингтона.

На перебіг листування племінника до дядька, на нашу думку, значний вплив мало тоді проведення в СРСР культурної революції, коли в суспільний обіг примусовим чином намагалися ввести нові культурні моделі [7]. За словами Юрія Мицика, «написати листа через 12 років розлуки спонукали небожа (Онисима. – П. С.) не родинні почуття, а скоріше, завдання партії... Видно, що освіту він здобув нашвидкоруч на курсах політрків» [11, с. 6]. У листах 1928 року, написаних російською мовою, Онисим, зокрема, прославляв СРСР, «вільну державу», «віру в пролетаріат», який «звільнить трудовий люд від консерваторів, англійського й американського капіталу» [11, с.12-13]. В одному з опублікованих у «Корсунському часописі» листів, від 18 травня 1928 року, Онисим звинуватив Василя Авраменка у «фальшивому патріотизмі», у тому, що він не захищав Україну зі зброєю в руках від посягань чужих «гостей», згадав і Тараса Шевченка, назвавши його «рідним сином» України, який був «любимий тільки нами, тов. Шевченко» [11, с.11]. Видно, що цей лист особливо зачепив за душу Василя Авраменка, бо відомі чотири варіанти відповіді на нього, датовані 28 червнем, оригінали яких зберігаються в Бібліотеці–Архіві Канади. В одному з них Василь Авраменко написав: «Відповідаю словами улюбленого “вами” тільки (бо ви на це патент взяли в Москви) Тараса Шевченка:

Кохайтесь чорноброві,

Та не з москалями...

Бо москалі – чужі люде,

Роблять лихо з вами...

...Ти навчися раніш говорити на рідній мові, коли говориш, що любиш Шевченка. Видно державна українізація не допомогла, бо тобі хочеться писати на “апчепонятной” – панській мові, а на мові “улюбленого” вами Тараса Григоровича Шевченка стидно «ілі не хочеш» писати... Більше до

мене не пиши на чужій мові, а як хочеш писати, то пиши мовою нашої рідної матері. Лист пиши сам без участі державних урядовців. Як ти зрікаєшся української мови – то зрікаюся й я тебе» [11, с.14-15].

Слова Тараса Шевченка, наведені в цьому варіанті листа Василя Авраменка, це перші рядки поеми «Катерина» [18, с. 20], написаної наприкінці 1838 – на початку 1839 року. У цьому творі Тарас Шевченко, розповідаючи про долю української жінки, бачив у ній долю України. Не випадково Авраменко вибрав ці рядки з поеми, адже Онисим, забувши про Україну, возвеличує країну, «шосту частину світу ... СРСР» [11, с. 12], а отже, і москалів. Майже 200 років тому поет напроорокував нам, українцям, роль москаля в історії України. Й Авраменко, живучи за межами України, це гостро відчував.

В іншому варіанті відповіді Василь Авраменко, відповідаючи на слова Онисима про любов лише їх «одних» до Шевченка, написав: «...Хто це “ми адні” – отта гидота, як ти, що цурається рідної української мови, що вийшла з бідного українського селянства ... і з Москви бере патент і вказівки, як любити й шанувати нашого народного пророка, котрого в свій час Москва й замучила, пославши на 10 літ в страшні солдатські тогочасні казарми» [11, с. 15]. Оренбург, Орськ, Мангишлак – саме там Тарас Шевченко впродовж десяти років відбував заслання. Отже, Василь Авраменко добре знав життя Кобзаря.

1928 рік, коли велося листування, – був роком початку сталінського терору проти українських селян. Але Онисима це не зачепило, бо в листі він написав, що держава повністю забезпечила його сім'ю. На що Василь Авраменко відповів, що «вам добре живеться», а «маси народу ... пропадають в бідності, темноті й хворобах». І знову навів слова Тараса Шевченка:

*«...Заснула Вкраїна,
Бур'яном укрилась, цвіллю зацвіла.
В калюжі, в болоті серце прогноїла
І в дупло холодне гадюк напустила,
А дітям надію в степу оддала...» [11, с. 15].*

Це рядки з вірша «Чигрине, Чигрине» [18, с.185-187], написаного Тарасом Шевченком у Москві в 1844 році, коли повертався з України до Петербурга. У ньому поет засуджує Богдана Хмельницького за військовий союз із Московією 1654 року, йому болить зруйнована і поневолена Україна, яка «заснула». Рядки вірша Василь Авраменко екстрополує, вірогідно, на поразку Української революції 1917–1921 років, що призвело

до кремлівської комуністичної окупації України. Однак Онисим про по-неволену вкотре Україну не згадує.

Василь Авраменко, відчуваючи зневагу в Онисима до українського народу, цитує рядки з поеми «І мертвим, і живим...» Тараса Шевченка [18, с. 277-283], написаної 1845 року:

*«Доборолась Україна
До самого краю:
Гірше ляха свої діти
Її розпинають
Замість пива праведную
Кров із ребер точуть.
Просвітити, кажуть, хочуть
Материні очі
Современними огнями...» [11, с.15].*

Далі Авраменко цитує рядки поезії «Розрита могила» (1843) Тараса Шевченка [18, с.183–185], що свідчать про знищення москалями історичної пам'яті українців і появи перевертнів, які їм у цьому допомагають. Ймовірно, для спрямування слів Шевченка саме до Онисима, Авраменко вносить певні зміни до цитованих ним рядків:

*«...Сини твої (мої. – П.С. [18, с.184]) на чужині,
На чужій роботі.
Дніпро, брат твій (мій. – П.С. [18, с.184]), висихає,
Мене покидає,
І могили твої (мої. – П.С. [18, с.184]) милі
Москаль розриває...
Нехай риє, розкопує,
Не своє шукає,
А тим часом перевертні
Нехай підростають.
Та допоможуть москалеві
Господарювати
Та з матері полатану
Сорочку знімати» [11, с.15].*

Так Шевченко зобразив колаборантів, які зустрічаються в Україні і в цей важкий для неї час, коли москаль знову хоче зробити українців своїми рабами. Авраменко дає пораду племіннику: «Прочитай "Кобзаря" – відчуй його горе за долею змученого козацького народу українського і будь

простою людиною – сином свого народу, а не нікчемним “прасветітелем з апчепонятной літератури...”» [11, с. 16].

В останньому варіанті відповіді Василь Авраменко, знову звертаючись до «І мертвим, і живим...» Тараса Шевченка, запитав Онисима: «А ось чи читав ти, що писав батько любові до України й до народу нашого трудового Тарас Шевченко:

*Бо хто матір забуває,
Того Бог карає...
Чужі люде (того діти. – П.С. [18, с. 282]) цураються,
В хату не пускають...»* [11, с. 18].

У цьому варіанті відповіді особливо хочеться звернути увагу на те, ким був Тарас Шевченко для Василя Авраменка. Він назвав його «батьком любові до України», адже так любити згорьовану Україну міг тільки Шевченко.

Слова Тараса Шевченка, з якими Василь Авраменко звертався до свого племінника, боліли йому все життя, адже Україна залишалася в московському ярмі. А він хотів бачити її незалежною. У 1963 році під час роботи Другої Сесії Ватиканського Вселенського Собору, під час якого Папа Римський Павло VI дав благословення Василю Авраменку, у своєму виступі він побажав, щоб новий рік приніс «повне поєднання і Вільну Соборну Державу, а в золотоверхому Києві щоб засів на митрополичім престолі український Патріарх на славу Божу і України» [4]. 1 січня 1978 року в листі до української письменниці Ірени Книш і її сина, які проживали в Канаді, він написав: «Вітаю Вас з новим роком. Щоб цей новий рік “завалив” проклятий Совецький Союз і УКРАЇНА СТАЛА ВІЛЬНОЮ» [8]. Усі виступи В. Авраменка на світових сценах були з жовто–блакитними прапорами. Він часто повторював: «Ми маємо працювати для України не лише тоді, коли нас будуть вітати ... але й тоді, коли не схочуть з нами знатися, а навіть камінням кинуть» [14, с. 1].

Переїхавши свого часу до США, Василь Авраменко не поривав зв'язки з Канадою. Це може свідчити «Бюлетень Української кредитової спілки у Тандер Бей» (липень–серпень 1976 р.) [2]. На його титульній стороні, у верхній частині, ліворуч, портрет Тараса Шевченка й підпис: «Обійміте (обніміте ж. – П. С. [18, с. 282]), брати мої, найменшого брата». Це – слова з поеми «І мертвим, і живим...», рядки якої так часто цитував Василь Авраменко. Це – заклик до єдності всіх українців і відродження нації. Бюлетень зі словами Шевченка зберігався в архіві Василя Авраменка.

Тарас Шевченко, його поезія, незримо були в житті Василя Авраменка. Так у листі від 30 березня 1976 року до президента Конгресового українського комітету Америки С. Радчука, головного секретаря Я. Кальби та сенатора П. Юзика Авраменко просить організувати йому зустріч з Леонідом Плющем, який в 1972 році був заарештований радянською владою за політичні погляди. Наприкінці листа він попросив вибачення за помилки, оскільки він міг лише чобітьми говорити «по наказу пророка Т. Шевченка: ДАМ ЛИХА ЗАКАБЛУКАМ ... І цим Бог мені поміг прославити Україну» [9]. Укотре можна дивуватись знанням В. Авраменком поезії Шевченка. Адже в цьому листі він використав рядок «Дам лиха закаблукам» з поеми «Чернець», написаної в другій половині 1847 році в Орській фортеці.

Василь Авраменко, проживаючи далеко від України, завжди пам'ятав про неї, вирізняючись серед співвітчизників своєю активною громадянською позицією. 23 грудня 1954 року за участь у боротьбі за волю України його було нагороджено «Хрестом Українського козацтва». Грамота про нагородження Хрестом підписана головою Ради Хреста М. Симашкевичем-Дніпровим. Нині вона експонується в історичному музеї Заповідника. У серпні 1974 року він був обраний в Чикаго «Українцем року» [13].

Незважаючи на те, що Василь Авраменко жив у США, 14 жовтня 1974 року «за визначні заслуги для Української Спільноти в Канаді» він був нагороджений Президією Комітету Українців Канади «Пам'ятним Шевченківським медальйоном» [10] і грамотою.

Василь Авраменко постійно виїздив до інших країн, щоб створювати школи українського танцю. Зокрема, у фондах Заповідника зберігаються світлини 1979 року представників української діаспори в Римі, біля пам'ятника Тарасу Шевченку (автор пам'ятника – Уго Мацеї), на яких є Василь Авраменко [12].

Паралельно зі створенням шкіл українського танцю і пропагандою танкового мистецтва, Василь Авраменко займався продюсуванням фільмів. Ще в 1934 р. він створив корпорацію «Авраменко-фільм», першим фільмом якої була «Наталка Полтавка» (1936). Він був першим українцем у США, хто поставив художні повнометражні фільми з історії України. Наступну свою фільмову корпорацію, створену в Нью-Йорку в червні 1939 року, Василь Авраменко назвав «Кобзар-фільм» [16]. Саме там він продюсував фільм «Трагедія Карпатської України», хроніко-документальну стрічку про

одну з трагічних сторінок визвольної боротьби українського народу (копія фільму на магнітних носіях зберігається в фондах Заповідника).

Незважаючи на обмежене коло джерел, можна однозначно стверджувати, що Шевченкове слова в житті Василя Авраменка відіграло вагому роль. Судячи з відомої інформації, він глибоко знав біографію поета, його творчість, яка була наповнена любов'ю до України, її народу. Спроба окреслити роль Шевченка в житті Авраменка стала можливою завдяки дослідженням фондів Бібліотеки-Архіву Канади в Оттаві, які провели доктор історичних наук, отець Юрій Мицик і кандидат історичних наук Інна Тарасенко, а також фондовим зібранням культурної спадщини, повернутої стараннями Національної комісії з питань повернення в Україну культурних цінностей, і мецената Мар'яна Коця.

Список використаних джерел та літератури

1. Борисенко В.К. Архів Василя Авраменка у Києві. *Корсунський часопис*. 1995. № 2. С.35–38.
2. Бюлетень Української кредитової спілки у Тандер Бей» (липень–серпень 1976 р.). *Фонди Заповідника* (Фонди Корсунь-Шевченківського державного історико-культурного заповідника). КН–28340. ПЛГ–2028.
3. Грамота про нагородження Василя Авраменка Хрестом Українського козацтва за участь у боротьбі за волю України. 23.12.1954 р. *Фонди Заповідника*. КН–28092, Д–6479.
4. Друга Сесія II Ватиканського Вселенського Собору. Листівка. 1963 р. *Фонди Заповідника*. КН–28173. ПЛГ–1898.
5. Заповіт Василя Авраменка. *Фонди Заповідника*. КН–28088. Д–6475.
6. Коломієць В.А. Творчий шлях Василя Авраменка і становлення та розвиток української хореографічної культури західної діаспори. *Корсунський часопис*. 1995. № 2. С. 38–43.
7. Культурна революція / В. Л. Скуратівський. *Енциклопедія Сучасної України* [Електронний ресурс] / Редкол. : І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.] ; НАН України, НТШ. Київ : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2016. URL: <https://esu.com.ua/article–51478> (дата звернення: 24.04.2024).
8. Лист В. Авраменка до письменниці І. Книш та її сина. 1 січня 1978 р., м. Нью-Йорк. *Фонди Заповідника*. НДФ–218.
9. Лист В. Авраменка до президента Конгресового українського комітету Америки С. Радчука, головного секретаря Я. Кальби та сенатора П. Юзика. 30 березня 1976 року. *Фонди Заповідника*. НДФ–2198.
10. Медаль «Тарас Шевченко». 1861–1961. *Фонди Заповідника*. КН–28080. НМ–6527.
11. Мицик Ю., Тарасенко І. Василь Авраменко: полеміка з яничарами-комуністами. *Корсунський часопис*. 2018. № 35–36. С. 5–21.

12. Представники української діаспори в Римі, біля пам'ятника Тарасові Шевченку. Світлина 1979 р. *Фонди Заповідника*. КН–28305, Ф–12382.
13. Програма заходів «Українець року 1976». *Фонди Заповідника*. КН–28337. ПЛГ–2025.
14. Степенькіна П. Довідка про Василя Авраменка. На правах рукопису. *Науковий архів Корсунь-Шевченківського державного історико-культурного заповідника*. 2008. 103 с.
15. Степенькіна П. Спогади Василя Авраменка про революційні роки. *Корсунський часопис*. 2018. № 35–36. С. 36–40.
16. Український звуковий фільм «Трагедія Карпатської України». Афіша. 1940–1950–ті рр. *Фонди Заповідника*. КН–28282. ПЛГ–2007.
17. Хрест «Симон Петлюра». *Фонди Заповідника*. КН–28078. НМ–6525.
18. Шевченко Т. Кобзар. Київ: Державне видавництво художньої літератури, 1961. 615 с.

Paraskovija Stepenkina SHEVCHENKO'S WORD IN THE LIFE OF VASYL AVRAMENKA

In the scientific report, for the first time in Ukrainian historiography, an attempt was made using archival sources and fund collections of the Korsun–Shevchenkivsky State Historical and Cultural Reserve to investigate the role of Taras Shevchenko and his poetry in the life of Vasyl Avramenko, an outstanding Ukrainian choreographer, film director, and actor.

Key words: *Taras Shevchenko, Vasyl Avramenko, Oleksandr Fedoruk, Maryan Kots, choreographer, film producer.*

Андрій ХАВРУСЬ,
завідувач літературно-меморіального
музею І. С. Нечуя-Левицького
Корсунь-Шевченківського державного
історико-культурного заповідника
(с. Стеблів, Черкаська обл.)

РОЛЬ ТВОРЧОСТІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА У ФОРМУВАННІ СВІТОГЛЯДНИХ ПОЗИЦІЙ І. С. НЕЧУЯ-ЛЕВИЦЬКОГО. ПИСЬМЕННИК ПРО КОБЗАРЯ

У статті коротко розглядається роль Кобзаря у творчості І. Нечуя-Левицького, його вплив на формування світогляду письменника. Разом з тим, зроблено огляд творів письменника, присвячених Тарасові Шевченку, зокрема нарисів «Шевченкова могила», «Сорок п'яті роковини смерті Тараса Шевченка». В статті звертається увага на шанування в сім'ї священників Левицьких Шевченкової музи.

Ключові слова: Тарас Шевченко, І. Нечуй-Левицький, народність, патріотизм, реалізм, національна ідея, національна самосвідомість.

Шанувальникам блискучого таланту Кобзаря, безперечно, цікаво довідатись, скільки разів, коли і за яких обставин побував Тарас Григорович Шевченко у Стеблеві, цьому затишному куточку України. Не менш цікавим є й те, як впливало полум'яне слово поета на одного з його видатних земляків і сучасників – Івана Нечуя-Левицького.

Вперше побував Тарас Шевченко в Стеблеві 1828 року (про це ми дізнаємося з журналу «Основа» за 1862 рік, що виходив тоді у Петербурзі українською мовою). Як відомо, по смерті своїх батьків, малий Тарас поневірявся по наймах у ролі «школяра-попихача». Спочатку служив у школі парафіяльного дячка у рідному селі. Але, не витримавши бездумних причіпок гіркого п'яниці, Тарас помандрував у Лисянку, Тарасівку, а невдовзі – у Стеблів. У містечку над Россю він знайшов собі вчителя в особі дяка-маляра (прізвище його невідоме). Педагогіка його нічим не відрізнялася від правил і звичаїв попередніх наставників. З цієї причини Шевченко уже через декілька днів змушений був залишити Стеблів. Не маючи ніякої надії вивчитися хоча б на посереднього маляра, він у розпа-

чі і зневір'ї повернувся до рідної Кирилівки. Дізналися про це і стеблівці, адже від Кирилівки до Стеблева було лише двадцять верст. Окрім того, незабаром у рідному селі Тараса Шевченка, в економії однієї полячки, навчалася Ганна Левицька – рідна сестра І. Нечуя-Левицького. Тож майбутній письменник разом із своїм батьком часто відвідували село Кобзаря. Саме в той час Левицькі привозили до Стеблева цікаві спогади і перекази про Шевченка, які поширювалися серед селян.

Відвідуючи заповітні місця, котрі босоніж сходив і скропив сльозами Тарас, І. Нечуй-Левицький з неослабним інтересом вивчав життя і побут тамтешніх жителів, милувався чародійною природою цього краю. А коли став відомим письменником, то поділився своїми враженнями про це у славнозвісній повісті «Бурлачка». «Звенигородський повіт, – писав повістяр, – пишний куточок України, край садків, Шевченкова батьківщина! Пишна Шевченкова пісня вилинула з розкішного краю, убраного в чудові старі садки... Село Керелівка, де жив і бідував Тарас Шевченко, все потонуло в старих садках, неначе у здоровому лісі...

Які пишні села в цім краї бувають весною, коли зацвітуть садки!

...З таких пишних садків вилинув, як соловей з гаю, Шевченковий геній, і його пісня така ж поетична, як оті садки весняної доби» [2, с.143-144].

Сім'я Левицьких високо шанувала музу Тараса Шевченка. З глибоким співчуттям і шаною розповідав про нього своїм односельцям Семен Степанович – батько Нечуя. У його власній бібліотеці було багато книжок, надрукованих рідною мовою. Серед них був і альманах «Ластівка» із Шевченковою поемою «Причинна». Іван разом із сестрою Ганною вивчили її напам'ять. Цей пречудовий твір одразу полонив їхні серця. Відтоді Нечуй постійно студював творчість Тараса Григоровича. «Основа» і «Кобзар» Шевченків, – писав Нечуй у автобіографії, – навели мене на думку, що мені треба писати по-українській. «Кобзаря» я прочитав ще хлопцем, і він мене дуже вразив своєю високою поезією та народністю в поезії. З першого погляду мені здалося, що Шевченко записує народні пісні, а не складає свої: така народність в його поезії. Ще як я був малим хлопцем, я чув про Шевченка: тоді в нас по селах скрізь говорили про його, бо Керелівка, де родився Шевченко, всього двадцять верстов од Стеблева. Я чув, як він пробував у Корсуні у свого родича Варфоломея Шевченка, за вісім верстов од Стеблева. Знакомі наші зносили з Корсуна навіть уривки його віршів, котрі він тоді складав. Слава його тоді ходила скрізь по селах» [1, с.17]. Ці щирі слова автора «Миколи Джері» свідчать про його най-

глибшу любов і пошану великого українського поета. Він з благоговінням називає свого справжнього учителя і наставника: Шевченко вказав йому, який шлях обрати в житті. До речі, у Каневі, в Соборно-Успенській церкві, служили дядьки І. С. Нечуя-Левицького по батьківській та материнській лініях – священник Максим Левицький та дяк Михайло Трезвинський. Гостюючи у рідних канівців, Нечуй вклонявся могилі свого вчителя.

Творчість Кобзаря полонила письменника ще з дитинства. У своєму творчому доробку Нечуй згадує або самого поета, або ж його невмирущі твори. Усвідомлення величчя Тараса Шевченка спонукало І. Нечуя-Левицького стати одним із перших його проповідників. Він присвятив Шевченкові окремі статті і нариси: «Шевченкова могила» (1881), «Сорок п'яти роковини смерті Тараса Шевченка» (1906).

У 1880 році, під час гостювання у своїх рідних, Нечуй вперше відвідав Канів. Своїми враженнями від відвідання праху «великого чоловіка» він поділився у нарисі «Шевченкова могила», а також у листі до О. Кониського 10 січня 1881 року, в якому сповіщав адресата: «Вакаціями я був у Каневі, їздив на Шевченкову могилу перший раз і списав і береги Дніпра коло Канева, і Шевченкову могилу, і надзвичайно пишні картини природи з могили. Ця річ на два мої листи, але ще не переписана...» [1, с. 285]. Незабаром письменник послав свій нарис для альманаху «Луна», і вже 17 березня 1881 року був одержаний цензурний дозвіл на цей альманах.

Ось як починає свій нарис І. Нечуй-Левицький: «Був пишний юльський ранок 1880 р. 19 юля. Ми поїхали з Канева на Шевченкову могилу низом, понад Дніпром. Дорога з города тихо спускається вниз спуском над Дніпро, йде проз дерев'яну церкву, котра стоїть під самою горою, і потім в'ється по низині під самими горами. В городі, на половині гори, на широкій терасі, в зелені білів собор...» [3, с. 5]. Далі, у суто властивій йому манері, Нечуй дуже детально та з великою любов'ю описує природу Канівщини., Шевченкову гору біля Дніпра, що має, за словами письменника, фігуру половини обруча, котрого переламані кінці заткнуті в землю, тільки верх її, ледве заокруглений, з одного боку гостро заламується і спускається дуже круто вниз. І. Нечуй-Левицький далі пише: «Я шукав очима Шевченкової могили і вглядив її зараз: через обгризені кущі та рідко розкидані груші, серед нагірної невеличкої рівнини, зачорнів високий дерев'яний хрест, поставлений на довгі, з чотирма углами могили, складений з каміння двома терасами і присипаний зверху землею. Ми вийшли з кущів та груш: Шевченкова могила стояла серед чистої не зарослої рів-

нини. Два шари каміння, кожен на аршин вгору, жовтіли на ясному сонці. Поверх їх чорніла насипана земля... Хрест стояв високо і чорнів, як намальований, проти синього неба... Ми стали в головах Шевченка, і самі наші голови схилились... Близина останків великого чоловіка... щирого, правдивого сина безталанної України робить такий тяжкий на печаток на душі, що сльози самі виступають на очах... Не тиха задуманість, не поетична мрія про історичну минувшість, про давнину повіває своїм крилом над могилою Шевченка: ні!. Щось важке лягає на серце і душить його, як те каміння, що лежить на його могилі. А на високих горах, над Дніпром грав ранок, сяло пишне золоте сонце. Зелені гори, вкриті лісом, як дивні зелені завіси, обгортали кругом Шевченкову могилу. Була торжествена тиша. Кругом на всі боки малювались дивні картини природи. І все те не тішило серця, не розбивало туги. Туга розлилася над цим дивним краєм, як невидима річка горя... А картини природи кругом дивні! Видно, що це місце вибрав для себе великий естетик, великий поет!» [3, с. 8]. Безперечно, емоції та переживання від відвідання Шевченкової могили дуже вдало зміг передати тонкий психолог І. Нечуй-Левицький.

Творчість Кобзаря письменник цінив за народність, глибокий патріотизм, реалізм та суспільно-політичний аспект. Вона назавжди вписана в історію України. Про це свідчить ще один невеликий нарис «Сорок п'яті роковини смерті Тараса Шевченка». В ньому автор високо оцінює поеми «Гайдамаки», «Сон» та інші твори. Нечуй у нарисі цитує слова німецького письменника Карла Францоza, який, цінуючи поезію Шевченка, сказав: «...Гайдамаки – це єсть найвищий поетичний утвір в усій слов'янській поезії, а Шевченко як поет однаково високий і в ліричних, і в епічних, і в політичних утворах; і тоді як в німецькому письменстві навіть в кращих поетів політичні поезії вийшли слабкими й прозаїчними, в Шевченка ці поезії так само високі, як і ліричні та епічні. Можна думати, що причиною тому був винятковий трагізм безталанної України, опрічний од історії інших народів. Але все-таки треба сказати, що велика сила великого генія на всякому ґрунті покаже й виявить свою силу і свою вартість, хоч би той ґрунт не давав дуже придатного для генія матеріалу. Сила творчості генія в йому самому, в його душі та в його почуванні»[1, с.169].

Далі Нечуй у своїй статті звертається до природи, яку Шевченко змальовує у поемі «Сон». В ній він бачить дві України: одна – з дивними картинами, коли палає край неба, де видно з високості пишні степи та лани, садки, тополі, верби, вміті вранішньою росею. Другу Україну він бачить

зовсім іншою: «А там внизу, – пише далі письменник, – в пишній країні, вже інша картина, картина людського горя, здирства, панщанної неволі та горя, покропленого не росою, а гіркими слізьми... І це горе, ці сльози викликають в поета крик серця: „Душе моя убогая! Чого ж ти сумуєш? Чого тобі шкода?“ А сумувати Тарасові доводилось недоброхоті, неважаючи на всі пишні картини багатой і гарної природи...» [1, с.170].

Як бачимо, І. Нечуй-Левицький особливу увагу звертає на соціальне звучання Шевченкової поезії. Особливо це відчутно, коли Тарас у своїх віршах писав про нещасну долю бідноти й кріпаків та доносив до серця читачів те, що сам вистраждав. А ще у Нечуя помітно дуже важливу особливість поета. Коли до шестидесятих років майже вся нова українська література висвітлювала лише побутове життя простого народу, то Тарас Шевченко створив поеми, в яких зачепив соціальні, політичні та релігійні аспекти російської кріпосницької системи. За словами Нечуя, Шевченкові політичні та патріотичні вірші своєю поезією «нагадують суворі й величні картини Синайських гір з їх гарячим, огняним колоритом, звідкіль неначе от-от посипляться блискавки і вдарять громи. І такі громи б'ють з цих його віршів, у пекучих думках та чудових картинах, разом з плачем та слізьми. Так плакав Єремія на руїнах Єрусалима, цей пророк-політик, як назвав його відомий Ренан. Так плакав Тарас на руїнах Чигирина, але плач Тарасів ще гіркіший за плач Єремії» [1, с.170].

Як пише Сергій Хаврусь, невтомний дослідник творчості повістяра, Нечуй закликав сучасників описувати історичне минуле українського народу, беручи за зразок драму Т. Шевченка «Назар Стодоля», а також застерігав окремих авторів, щоб вони не орієнтувались на Пантелеймона Куліша, котрий мав художній хист, проте історичні події в нього «освічено неправдивим світлом», мав погляди на українську минувшину, «через котрі він поставив нашу історію догори ногами» [5, с.11].

Варто уваги і те, що Нечуй, відстоюючи чистоту української літературної мови, радив молодим письменникам звертатися до Шевченкового досвіду. Адже частина літераторів та видавництв намагалися використовувати полонізми та галицизми, псуючи її. У листі до Панаса Мирного Нечуй писав: «Вони йдуть у мові не за нашими класиками, не за Шевченком, а за галицькими поганенькими газетками...» [1, с. 458].

Нечуй мріяв особисто зустрітися з Шевченком. На жаль, йому не пощастило. З пекучим болем у серці, зі сльозами на очах подумки прово-

джав тоді 23-річний слухач Київської духовної академії Іван Левицький разом із зажуреними киянами нескореного духом Прометея України в останню путь.

Те, що Шевченко і Нечуй тісно пов'язані між собою, свідчить і той факт, що саме видання Нечуєвих творів у свій час дарували у Заповіднику Кобзаря. На його титульній сторінці – штамп із зображенням погруддя Тараса Шевченка з гілочкою лаврового листя. Всередині напис: «На спогад про відвідування Державного історико-культурного заповідника «Батьківщина Тараса Шевченка». Внизу – адреса заповідника. Доля через скільки років знову поєднала стежки великих Українців.

Якось від шевченківської святині у Каневі до нечуївської святині в Стеблеві пошта принесла бандероль. У ній – книга «Святиня». Його авторка Зінаїда Тарахан Береза подарувала Нечуєвій світлиці з автографом: «Музею духовного послідовника Тараса Шевченка – Івана Нечуя-Левицького з доземним уклоном із Чернечої (Тарасової) гори».

До речі, Зінаїда Панасівна у цьому виданні надрукувала фото «Старої київської громади», на якому у центрі серед діячів української культури зображений автор «Миколи Джері». Адже сам він доклав багато зусиль щодо вшанування сонцесайної слави Кобзаря, ставши згодом одним із головних ініціаторів в організації «Товариства по охороні могили Т. Г. Шевченка» і співавтором його статуту. Також він переказував свої гонорари з благодійною метою на викуп батьківської хати поета під музей.

Упродовж усього свідомого життя Іван Семенович зберігав пам'ять про Кобзаря у своєму серці, звертався до його невмирущої поезії. Крім того, Іван Семенович збирав численні пам'ятки про Кобзаря. У його київській квартирі над робочим столом висів портрет Тараса Шевченка у срібній оправі. А на етажерці стояло погруддя поета. У фондах Чернігівського історичного музею ім. В. В. Тарновського зберігається унікальний експонат – «Кобзар» Тараса Шевченка, який належав І. Нечуєві-Левицькому. Про те, що він знаходився у Нечуєвій бібліотеці, свідчить дарчий напис, зроблений видатними діячами культури – сучасниками письменника М. Лисенком, П. Житецьким, В. Науменком, К. Михальчуком, І. Новицьким, В. Горленком: «Дорогому Івану Семеновичу/ 1 квітня 1889 р.». Подарували його І. Нечуєві-Левицькому, знаючи про те, як високо шанував письменник Шевченковий талант.

Дуже влучно висловився Олесь Гончар про двох великих українців: «Мабуть, після Тараса Шевченка черкаська земля не давала таланту біль-

шого, ніж талант І. Нечуя-Левицького. Він заслужив звання народного письменника. Вищої похвали бути не може» [4].

У музеї І. С. Нечуя-Левицького є літографічний портрет Тараса Шевченка роботи Фотія Красицького у декоративній рамі, імітованій під березу. Ім'ям Шевченка названо центральну площу Стеблева.

У сьогоднішній важкий для нашої держави час, коли росія розв'язала повномасштабну війну та хоче знищити нас як націю, аксіомою для кожного українця є шевченківські і нечуївські святині у вихованні палкого патріотизму, національної самосвідомості, високої духовності і моральності. А для цього кожен з нас має усвідомити чиї ми нащадки, збагне розумом і серцем, що ми УКРАЇНЦІ, тоді обов'язково переможемо, а Україна стане сильною європейською державою. Сьогодні творчість Тараса Шевченка та Івана Нечуя-Левицького є надзвичайно актуальною. Обидва наші земляки є носіями української ідеї. Тарас Шевченко здійснив великий поштовх у пробудженні і формуванні національної свідомості українського народу. Кобзар ніби заглядав у майбутнє, пишучи вірш «До Основ'яненка». Ось рядки його поезії:

*Смійся, лютий враже
Та не дуже, бо все гине –
Слава не поляже;
Не поляже, а розкаже,
Що діялось в світі,
Чия правда, чия кривда
І чиї ми діти.
Наша дума, наша пісня
Не вмре, не загине...
От де, люде, наша слава
Слава України! [6, с. 120]*

Список використаних джерел та літератури

1. Нечуй-Левицький І. С. Зібрання творів у 10-ти томах. Т. 10 : *Біографічні матеріали. Статті та рецензії. Фольклорні записи. Листи* / упоряд. та прим.: В. І. Мазного, Ф. К. Сарани, Ф. Ф. Скліяра ; ред. М. П. Комишаченко. Київ: Наукова думка. 1968. 587 с.
2. Нечуй-Левицький І. С. Зібрання творів у 10-ти томах. Т. 3 : *Прозові твори* / упоряд. та прим. Н. О. Вишневської ; ред. Н. Є. Крутікової. Київ: Наукова думка. 1965. 447 с.
3. Нечуй-Левицький І. С. Зібрання творів у 10-ти томах. Т. 4 : *Прозові твори* / упоряд. та прим. Ф. Ф. Скліяра ; ред. М. П. Комишанченко. Київ: Наукова думка. 1966. 399 с.,

4. Фонди літературно-меморіального музею І. С. Нечуя-Левицького Корсунь-Шевченківського державного історико-культурного заповідника.

5. Хаврусь Сергій. Над Россію й Роставицею. Літературно-краєзнавчі розвідки. Черкаси: «Кур'єр». 2011.

6. Шевченко Т. Г. До Основ'яненка. Т. Шевченко. Зібрання творів у 6 томах. / Перед. слово І. М. Дзюби, М. Г. Жулинського. Том 1. *Поезія 1937-1947 рр.* Київ: Наукова думка, 2003. 784 с:

Andrii Khavrus, THE ROLE OF TARAS SHEVCHENKO'S WORK IN THE FORMATION OF THE WORLDVIEW OF I. S. NECHUI-LEVYTSKYI. THE WRITER ON KOBZAR.

This article briefly examines the role of Kobzar in the work of I. Nechui-Levytskyi, his influence on the formation of the writer's worldview. At the same time, an overview of the writer's works dedicated to Taras Shevchenko was made, particularly "Shevchenko's grave" and "Forty-fifth anniversary of the death of Taras Shevchenko" essays. The article draws attention to the veneration of Shevchenko's muse in the Levytskyi priests' family.

Key words: *Taras Shevchenko, Nechui-Levytskyi, nationality, patriotism, realism, national idea, national self-awareness.*

ІСТОРИЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ

УДК 94(477.411)"1920":[316.353:82-058.12]

Олександр БОНЬ,
кандидат історичних наук, доцент,
доцент кафедри історії України,
Київський столичний університет
імені Бориса Грінченка
(м. Київ)

ОЛЕКСА ВАРАВВА ПРО ПОВСЯКДЕННЯ ЛІТЕРАТОРІВ КИЄВА У 1920 РОКАХ

У статті досліджується повсякдення українських літераторів у 1920 рр. на основі его-документів письменника Олексі Варавви. За його спогадами, «Матеріалами до кореспонденційної автобіографії», розглядається важлива частина життя літературно-мистецького середовища Києва періоду утвердження більшовицького режиму в Україні.

Ключові слова: О. Варавва, літературно-мистецька інтелігенція, Київ, більшовицький режим, повсякдення, 1920 рр.

Історія повсякдення є актуальною і важливою частиною історичних досліджень та загалом гуманітаристики. Зокрема і тому, що вивчення цієї тематики дозволяє не тільки розкрити важливі аспекти життя суспільства, а і тому, що соціальна складова буття різних соціальних спільнот впливає на загальний перебіг політичних, соціально-економічних, соціокультурних подій. Саме повсякденне життя яскраво показує розвиток суспільства, відображає соціальні і політичні зміни. А надто важливо це простежити у переламні періоди життя суспільства. Таким переламним етапом були 1920 рр., коли докорінно змінився суспільно-політичний і економічний устрій у більшості українських земель, які опинились під владою більшовицького режиму.

Матеріали для вивчення історії повсякдення ми можемо отримати із багатьох історичних джерел – документів органів державної влади, статистики, діловодства установ і організацій. Та найбільш цікаву та змістовну частину джерел становлять его-документи самих учасників подій – спогади, листування, автобіографії, щоденники. А особливо тих осіб, які займали помітне місце у спільнотах, контактували з великою кіль-

кістю сучасників. До таких людей, безперечно, можна віднести і Олексу Варавву (Кобця). Адже він був не лише письменником, перекладачем, а і редактором журналу «Нова громада», працівником українського кінематографу. Жив у відомому будинку «Слово» у Харкові та товаришував з багатьма провідними літераторами 1920–1930 рр.

Це робить його его-документи важливим джерелом не тільки у вивченні літературно-мистецького середовища радянської України 1920–1930 рр., а і дозволяє розкрити раніше невідомі сторінки соціокультурного життя письменницької та мистецької спільноти. Відомий літератор та мемуарист Григорій Костюк вважав Олексу Варавву (Кобця) одним із найбільш помітних серед «незабутніх» імен: «У реєстрі визначних діячів громадського життя, науки, літератури й мистецтва української діаспори вони посядуть почесне місце» [4, с. 453]. Маємо вже і ґрунтовні праці про братів Олексу і Григорія Варавв І. Максимова [7; 8] та інших науковців [9].

Метою нашого дослідження є вивчення на основі маловідомих матеріалів О. Варавви повсякдення письменницького середовища Києва 1920 рр.

У дослідженні повсякденного життя українського літературно-мистецького середовища використаємо спогади письменника та не звичні для українського джерелознавства по своїй формі і змісту «Матеріали до кореспонденційної автобіографії» Олексі Варавви (Кобця), які були укладені його сином Олександром Ворониним (Вараввою). А також «Записки письменника», які частинами публікувались під різними назвами і які ми уводимо до наукового обігу.

Спогади О. Варавви «Незабутні дні і люди українського ренесансу» друкувались частково за кордоном і в незалежній Україні. І збереглися у архіві Музею-архіву братів Варавв у Канівській гімназії ім. І. Франка [5]. Зокрема під назвою «Незабутні дні і люди» у часописі «Хроніка 2000» у 1993 р. [3]. Тут зазначимо, що ці спогади є цінним свідченням, не тільки тому що українська мемуаристика ХХ ст. відносно небагата через більшовицькі репресії, оскільки діячі культури просто не доживали до віку, коли природньо писати спогади. А і тому, що ці спогади написані у діаспорі і не мають ідеологічно встановлених обмежень – їх автор міг вільно описувати і оцінювати події. Вони мають ще одну позитивну характеристику – це текст, який легко читається як художній твір. Але зауважимо, що О. Варавва свідомо, не вказує і приховує частину імен і прізвищ. Як він неодноразово вказував у листуванні в діаспорі, це робив свідомо, для того, щоб не нашкодить українцям в СРСР.

Важливим для визначення кола спілкування і загалом просопографічного портрета українських літераторів Києва початку 1920 рр. є особисті зв'язки та дружні стосунки в колі українських гуманітаріїв. Саме ці зв'язки і контакти відображені у его-документах Олексі Варавви. Вони дозволяють пролити світло на основні аспекти повсякдення літераторів – житло, харчування, умови праці і побуту, одяг тощо.

В умовах повоєнного Києва, який у період боротьби за українську державність пережив не тільки багаторазові зміни влади, військово-політичний хаос, епідемії тифу та інших хвороб, вибухнула житлова криза, спричинена великими руйнуваннями під час першого захоплення більшовиками міста у січні – лютому 1918 р.

Житлові умови поета Максима Рильського, який пізніше стане класиком української радянської літератури, були далекі від оптимальних. О. Варавва, зауважуючи його високу художню культуру, вказує на широку популярність митця серед київської молоді. Тоді він жив на околиці Києва «в майже порожній, позбавленій всякого мешканевого затишку, кімнаті, в якій повернутися було ніде» [3, с. 104]. Сам О. Варавва з дружиною за всі часті зміни влади у Києві змінив дванадцять помешкань. Зокрема жив і на Столипінській, 42 (нині – О. Гончара) [3, с. 110].

До того ж дошкульною проблемою на початку 1920 рр. була відсутність опалення в помешканнях. Олекса Петрович згадував, що «холод і в моїм мешканні був страшний. Купка дров була капіталом». Олексі Варавві доводилось до найманої квартири на Великій Підвальній, 28 (нині – Ярославів Вал) із відомим професором-хірургом Черняхівським їздити в Святошин за 7-8 верст і спилювати молоді берізки. А потім колоти і сушити дрова на плиті. Цікаво, що вже народився і міський фольклор на цю тему: незграбного саморобного двоколісного возика він називає «біржею Троцького» [3, с. 104].

Загальноприйнята думка про зміну політики більшовиків у 1921 р. на більш ліберальну – нову економічну політику, не відповідає реальним подіями. Адже політика по відношенню до України загалом та українських селян зокрема залишалась колоніальною та привела до продовження експлуатації продовольчих ресурсів шляхом збереження фактично продрозкладки та спровокувала голодомор 1921–1923 рр. Надзвичайно складною залишалась продовольча ситуація і у містах. Для Києва голодною була вже і зима 1919–1920 рр., коли більшовицькі заго-ни блокували постачання продовольства до міста у зв'язку з виконанням

продрозкладки. Так само і через голодомор 1921–1923 рр. продовольча скрута продовжилась. Про це писав у своїх спогадах «Болотяна лукроза» В. Домонтович (Петров) [1, с. 271-301].

Тому для виживання літераторів Києва постала гостра проблема харчування. Зрозуміло, що на початку 1920 рр. це суттєво вплинуло на відтік у регіони з великих міст, з Києва інтелігенції загалом та літературних сил зокрема. Показним є приклад переїзду для викладання у Баришівку неокласиків Миколи Зерова, Юрія Клена (Освальда Бургардта), Віктора Домонтовича (Віктора Петрова) [10, с. 179; 1, с. 271-301].

Олекса Варавва працював на той час у кооперативному об'єднанні «Дніпросоюз», який він називав «могутнім центром тодішнього економічного життя України», який очолював Дмитро Коліух. Ця організація матеріально підтримувала композиторів К. Стеценка, Я. Степового, М. Леонтовича, Н. Городовенка, митця Л. Курбаса, поета П. Тичину та інших. Тому їм вдалося пережити голодні часи у Києві. Загалом О. Варавва описує страшну картину міста 1921 р. «...Коли трупи померлих валялися днями, присипувані снігом, на вулицях, а тих, хто мав щастя померти не самотньо, родини відвозили без трун, на гринджолятах на Байкове кладовище, де треба було добре намучитися, щоб видовбати яму в глибоко промерзлій землі» [3, с. 106].

Працюючи у «Дніпросоюзі», О. Варавва із дружиною не відчували гостро голоду. Втім він згадує незвичайну «вечірку» в той голодний час у нього у помешканні на Великій Підвальній, 28. У ній брали участь П. Тичина, П. Филипович, співробітник «Дніпросоюзу» І. Чуванов, редактор друкованого органу установи «Кооперативна зоря» А. Харченко. Саме кооператор І. Чуванов мав всі інгредієнти для надзвичайної у тих умовах страви – вареників, які і стали «притягальним складником» вечірки. Саме тоді більшовики знову захопили Київ. Учасники «вечірки» жваво обговорювали літературні й політичні теми поки ліпила вареники дружина О. Варавви а чоловіки намагалися розпалити вологі дрова. Після вечері варениками із домашнім сиром і сметаною з 21.00 настала комендантська година. Спільним голосуванням вирішили залишитись у помешканні Варавв на ніч при умові, що зранку знову будуть вареники. Це жартома запропонував П. Филипович. Всі чоловіки були змушені спати на підлозі – у скромній квартирі Варавв було лише одне ліжко» [3, с. 106-109].

Не менш важливими для літературно-мистецької роботи були і умови праці. Як й інші складники повсякдення, вони були невибагливим і

скромними. На початку 1920 рр. в часи розгрому більшовиками українського підпілля, повстанського руху, і закінчення боротьби за державність Олекса Варавва нехай суб'єктивно, але яскраво і образно показує українських молодих літераторів, які «як із-під важкого пластовиння з ніжної зимової покрівлі, почали сміливо пробиватися назверх – до світла, до сонця до життя - перші паростки буйного зеленого рясту – перші літературні спроби української молоді сказати своє, глибоко замасковане крижаними напластуваннями суворої дійсности, вогняне слово: «Живемо!»» [5, с. 5]. Серед цих літераторів він виділяє у Києві Григорія Косинку, Тодося Осьмачку («важкий, довготелесий, як той дуб неколкопний»), Бориса Антоненка-Давидовича (Богдана Вірного), Павла Тичину («ще тоді не тільки не двічіорденоносний, а тільки багатонадійний співець одвічних скорбот українського народу... ще не скотився в безодню «Партія веде»» [5, с. 6-7].

Для літературно-мистецького життя Києва, яке «буяло, вирувало», за свідченнями О. Варавви, у той час було проблемою надрукувати свої твори, а особливо – молодим, початкуючим літераторам. У авторському варіанті спогадів «Незабутні дні і люди українського ренесансу» Олекса Варавва подає сюжет про Михайля Семенка, Гео Шкурупія та їх послідовників-футуристів, яких називає «гурт розхристаних, безхребетних письменників», «типовий зразок советських поплентачів» [5, с. 8-9]. Таке ставлення до цього угруповання пояснюється ідейним протистоянням з футуристами та несприйняттям їх лівої літературної риторики. Зазначимо, що нижче подана частина вилучена, очевидно, самим автором при публікації у Мюнхені [2, с. 288-303] а згодом відсутня і у публікації у «Хроніці 2000» [3 с. 105].

Несприйняття і критику футуристів О. Варавва обґрунтовує у кількох фразах про те, що М. Семенко своїми творами про Т. Шевченка («Шевченко у мене – під ногами...») «не тільки плюгавив святу справу української культури, а і взагалі просто знущався із здорового людського глузду» [5, с. 9]. Згадує він і про матеріальний бік прихильності Державного видавництва України до футуристів: «Витрачаючи державні кошти, тобто, кошти українського народу, на безшабашні гулянки в ресторанах, на наймодніший одяг та взуття, коли такі висланці українського села до золотоверхої столиці, як Косинка та Осьмачка ходили напівбосі й у подертих бурнусиках [5, с. 9]. Як і всі спогади, мемуари Олекси Варавви суб'єктивні, але тут це визначено ідейною боротьбою українських літературних угруповань.

Олекса Варавва яскраво показує як у редакції редагованої ним «Нової громади» у вкрай скромних умовах однієї редакційної кімнати тривали палкі обговорення літературно-мистецьких і політичних подій: «По дванадцятій годині набивалося в редакційній кімнаті півтора, часом два десятки так чи інакше причетних до «Нової громади» молодиків; вони гаряче дискутували, нещадно курили; дискусії були не завжди помірковані, а найчастіше – галасливі». Галасливе зібрання «дискутантів» в одній кімнаті не давало працювати Олексі Варавві, і Михайло Могилянський, який часто був у редакції, «звертав увагу на хаос, прощався, виходив і підморгував ще декому, щоб дати нарешті змогу бідному редакторові трохи попрацювати...» [3, с. 115]. А коли О. Варавва йшов до друкарні на цілий робочий день, а помічник редактора Г. Косинка залишався головним у редакції, то заставляв таке видовище: «...Відчиняв двері і – нічого не бачив крізь густі, вже кислі хмари тютюнового диму. «Клюб» відбув ще один дискусійний день і розійшовся» [3, с. 115-116]. А потім прибирав недопалки та доробляв роботу, яку не доробив помічник головного редактора Г. Косинка. Але це у нього не викликало незадоволення чи протесту, оскільки він тішився з того, що «це ж клетотіла українська молодь, та ще молодь, призначена служити своєму народові словом...» [3, с. 116].

Журнал «Нова громада» невдовзі став об'єктом тиску більшовицьких адміністративних органів. Що було наслідком спостереження та роботи сексотів у «дискусійному клубі» молодих письменників. Так з'явився новий відповідальний редактор – ректор Київського кооперативного інституту Петро Ничипорович Руденко, який формально очолював часопис. Але саме він попередив про те, що за літераторами ведеться спостереження і про те, що бачив у ДПУ дві теки з агентурними матеріалами на письменницьку молодь, яка збиралась у редакції [5, с. 20]. Того ж дня, коли стало відомо про стеження, «дискусійний клуб» припинив своє існування.

Загалом у своїх листах він переконливо, хоча інколи з певними перебільшеннями («за кожним із нас за спиною ходив невідступний сексот, як і майже за кожним громадянином ССРСР»), письменник описував атмосферу в радянській Україні у листі до відомого громадсько-політичного діяча Андрія Жука, який теж жив на той час у діаспорі. 30 березня 1957 р. він писав: «Життя під совітами – то був непроходимий кошмар. Людина, лягаючи звечора спати, ніколи не була певна, що переспить ніч спокійно і буде ще й завтра ходити по світі» [6, с. 5].

Початок 1920 рр., час закінчення боротьби українських патріотів за державність та масових селянських повстань, закономірно відзначався ще однією характерною рисою повсякдення – вкрай скромним одягом. Описуючи зустрічі з «чарівливим поетом-естетом» Григорієм Чупринкою у 1921 р. під час його співпраці з Всеукрпovтанкомом, О. Варавва показує борця-романтика в побуті: «Майже з дитячою втіхою, запихав він у спідні кишені своєї нерозлучної, козацького крою, синьої чумарки, а як не вистачало місця там, то і й у свою, теж нерозлучну, сиву українську шапку, пачки на тонкому папері виготовлених йому його писань» [5, с. 1.].

Не менш правдивий та яскравий опис залишив Олекса Варавва і про одяг початкуючих письменників у Києві початку 1920 рр. Тоді у його скромне помешкання прийшли «...два вбого одягнені гості – селянки-студенти: Косинка і Осьмачка, – і впродовж кількох годин знайомили мене з своїми писаннями. В кімнаті не було на чому сісти; обидва вони притупилися спинами до кафельної печі і читали та декламували» [3, с. 110-111]. Цей «літературний вечір», враження від віршів спонукали Олексу Варавву підтримати поетів у редагованому ним журналі «Нова громада».

Таким чином, можна зробити висновок, що спогади та інші его-документи О. Варавви дають яскравий матеріал до розуміння повсякдення українських літераторів Києва 1920 рр. Письменник і редактор, який був у вирі літературно-мистецьких подій того часу, вихопив яскраві образи життя у місті часів раннього етапу більшовицького режиму в Україні. Ці матеріали дають можливість глибше зрозуміти палітру соціального буття письменницького середовища.

Список використаних джерел та літератури

1. Домонтович В. Болотяна лукоза. *Київські неокласики* / Упоряд. Віра Агеєва. Київ: Факт, 2003. С. 271-301.
2. Кобець О. Незабутні дні і люди. *Безсмертні*. Збірник спогадів про М. Зерова, П. Филиповича і М. Драй-Хмару. Ред. М. Ореста. Мюнхен: Інститут літератури ім. Михайла Ореста, 1963. С. 288-303.
3. Кобець О. Незабутні дні і люди. *Хроніка 2000*. –1993. Ч. 1 2(3 4). С. 104 116.
4. Костюк Г. Зустрічі і прощання: Спогади у двох книгах / Передм. М. Жулинського. Київ: Смолоскип, 2008. Кн. 2. 512 с.
5. Матеріали до «Записок письменника» 1953–1960. Незабутні дні і люди українського ренесансу. Музей-архів братів Вараввів (МABВ).
6. Матеріали до кореспонденційної автобіографії. У Харкові до війни (1926–1941). Музей-архів братів Вараввів (МABВ).

7. Максимов І. Брати Варави: Незамулені джерела. *Канівщина літературна*. Київ: ДІА, 2019. 64 с.
8. Максимов І. Сходинки Олексі Варави Кобця. *Дзвін*. 1996. № 9. С. 108-111.
9. Мовчан Р. Свіча у храмі нашого себезнайдення, або звивистими стежками «розстріляного відродження». *Самі про себе: Автобіографії українських митців 1920-х років* / Упорядник Раїса Мовчан. Київ: ТОВ «Видавництво "Кліо"», 2015. С. 5-20.
10. Полонська-Василенко Н. Київ часів М. Зерова та П. Филиповича. *Київські неокласики* / Упоряд. Віра Агеєва. Київ: Факт, 2003. С. 175-194.
11. *Самі про себе: Автобіографії українських митців 1920-х років* / Упорядник Раїса Мовчан. Київ: ТОВ «Видавництво „Кліо“», 2015. С. 70-74.

Oleksandr Bon. OLEKSA VARAVVA ABOUT EVERYDAY LIFE OF KYIV WRITERS IN THE 1920-S

The article explores the everyday life of Ukrainian writers in the 1920s on the basis of the ego-documents of the writer Oleksa Varavva. According to his memoirs, "Materials for a Correspondence Autobiography," an important part of the life of the literary and artistic environment of Kyiv during the period of the Bilshovik regime's establishment in Ukraine is considered.

Key words: O. Varavva, literary and artistic intelligentsia, Kyiv, Bilshovik regime, everyday life, 1920-s.

Олександр МУШТА,
завідувач меморіальним музеєм
Зелений будиночок,
Кам'янський державний
історико-культурний заповідник
(м. Кам'янка, Черкаська обл.)

КАМ'ЯНСЬКИЙ ОСЕРЕДОК НАРОДНОГО РУХУ УКРАЇНИ ТА ЙОГО СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ НА ЗАВЕРШАЛЬНОМУ ЕТАПІ ВИБОРЮВАННЯ САМОСТІЙНОСТІ УКРАЇНИ (1990–1991 рр.)

У дослідженні висвітлено історію утворення Кам'янського осередку Народного Руху України, охарактеризовано постаті очільників та їхній вклад у розбудову осередку, описано просвітницькі акції і політичні мітинги, які вони організовували у перші роки існування, визначено вплив діяльності осередку у національно-демократичному відродженні на місцевому рівні.

Ключові слова: Кам'янка, Народний Рух України, О. Нестерчук, акція, демократія, політика, комуністи, партія.

Запроваджена у середині 1980-х рр. у СРСР політика «перебудови» кардинально змінила внутрішні процеси в країні. Яскравим прикладом таких перетворень стала поява та активна діяльність республіканських політичних організацій державницького спрямування. Подібні спільноти утворились і на території України. Їхнім завданням було підняття різних суспільно важливих проблем, сприяння у проведенні економічних реформ та актуалізація у порядку денному національного питання. В кінцевому результаті це мало далекосяжні наслідки, спричинивши крах комуністичної імперії та проголошення Незалежності України.

Означені процеси були характерні не лише для великих міст та містечок, а й для невеликих районних центрів, зокрема для м. Кам'янка (Черкаська область) й околиць. Саме про особливості політичного руху в цьому населеному пункті на початку 1990-х і йтиметься у даному дослідженні.

Громадсько-суспільний рух державного спрямування у Кам'янці стартував аж у 1990 р. Незважаючи на запровадження політики «перебудови»

ще у 1985 р. різного роду новації у вигляді гласності, демократизації, світоглядних змін до маленьких міст та містечок доходили набагато пізніше, тим паче в Україні, яка тривалий час на фоні навіть загальнодержавних тенденцій в самому СРСР, через консерватизм партійних очільників, залишалась осередком комуністичного «застою». Відповідно всі переваги і недоліки ініційованої генеральним секретарем ЦК КПРС М. Горбачовим «перебудови» кам'янчани відчували на собі набагато пізніше, ніж мешканці столичних центрів [5].

Приводом до активізації політичної діяльності у Кам'янці стали події виборчої кампанії в Кам'янському районі, які відбувались в лютому-березні 1990 р. На виборчому окрузі у Кам'янському районі ставлеником комуністичної влади був обласний керівник В. Н. Шаповал. Але вперше для кам'янчан та мешканців сіл району постав й інший альтернативний демократичний кандидат – О. Т. Назаренко, який обіймав посаду начальника Чигиринського вузла зв'язку.

Назаренко балотувався до ради як висуванець новоствореної громадсько-політичної організації «Народний Рух України за перебудову» (НРУ). У Кам'янці його кандидатуру підтримали різні місцеві мешканці, зокрема його колега-зв'язківець Олександр Васильович Нестерчук. Останній по суті добровільно став очільником виборчого штабу, організовуючи зустрічі з виборцями для О. Назаренка та всіляко його підтримуючи. Це значно посприяло у розповсюдженні інформації про опозиційного до влади кандидата, але в цілому не допомогло – на виборах переміг В. Шаповал [10].

Поразка на виборах О. Назаренка мала далекосяжні наслідки в контексті місцевого кам'янського суспільно-політичного руху. Олександр Нестерчук разом з однодумцями, які виокремились в ході виборчої кампанії – Ігорем Моцою та Олексієм Мирошніченком – зрозуміли, що відсутність єдиного координаційного центру для формування та виконання різних завдань громадсько-агітаційного спрямування дуже не вистачало під час виборчої кампанії. Зважаючи на це та програмні засади НРУ, з якими вже були ознайомлені вище згадані особи, що відповідало їхньому світобаченню, було вирішено створити Кам'янський осередок НРУ. Як наслідок, 22 березня 1990 р. вони всі троє зібрались і склали протокол про утворення Кам'янського осередку НРУ. Головою обрали Олександра Нестерчука. Невдовзі ця організація була зареєстрована, що дало старт офіційній діяльності першої національно-демократичної спільноти на території Кам'янщини періоду радянської окупації [6, с. 44-45].

Першим суспільним заходом, у якому взяли участь кам'янські рухівці стало відкриття 23 квітня 1990 р. пам'ятника жертв голодомору 1932–1933 рр. у с. Коханівка Кам'янського району. Це був перший меморіал жертв геноциду української нації на терені району та один з перших на теренах усієї Черкащини. Серед чисельної групи людей, які виступили з напутнім словом на даному вшануванні, був і керівник Кам'янського Руху О. Нестерчук [1, с. 21].

Уже через кілька днів після участі у цьому меморіальному заході кам'янські рухівці організували і свою першу громадську акцію. До четвертої річниці з дня вибуху на Чорнобильській АЕС у новозбудованій Свято-Миколаївській церкві у Кам'янці було проведено вшанування пам'яті ліквідаторів аварії. На 26 квітня 1990 р. в храмі замовили панакхиду за померлими та оголосили збір пожертв для постраждалих. В результаті у церкві провели молебень за загиблими та зібрали певну суму коштів, які настоятель Миколаївської парафії передав у Київ до одного із цільових чорнобильських фондів.

Впродовж квітня – червня 1990 р. Кам'янський осередок НРУ постійно кількісно зростав і переріс із виключно міського територіального охоплення до статусу районної організації. Зокрема, до міського осередку прийнято 10 осіб, до осередку машинобудівного заводу – 6 осіб, до Михайлівського сільського осередку – 4 особи, до Лузанівського сільського осередку – 3 особи. Як наслідок, 22 червня 1990 р. офіційно зареєстрована Кам'янська районна організація НРУ за перебудову. Головою був обраний Олександр Нестерчук [10].

29 липня Кам'янська районна організація НРУ організувала на території міського стадіону велелюдний мітинг до 500-річчя українського козацтва. На цей захід, проведення якого офіційно погодила міська комуністична влада, зішлося близько 500 кам'янців та гостей [7].

Керівник Кам'янського Руху, впотайки від влади, спеціально дістав звукову апаратуру. Тому, коли почався мітинг, гучно та урочисто зазвучав козацький марш, через що люди, сприйнявши цю мелодію як аналог гімну, повставали з місць та натхненно її слухали. На трибуни стадіону, де розміщувались містяни, О. Нестерчук роздав кілька власноруч пошитих національних прапорів, які на той час ще не були офіційно дозволені. Більше того, на флагшток на стадіоні Олександр Васильович самовільно, без погодження з парткерівництвом, яке б цього ніколи не погодило, причепив ще один синьо-жовтий стяг, що майорів тут впродовж

всього часу проведення цього святкового дійства. Це був перший захід у Кам'янці з використанням українського державного стягу. Надалі місцеві рухівці прапори використовували вже на постійній основі [6, с. 51-52].

В контексті святкування 500-річчя козацтва зазначимо, що основні святкові заходи республіканського масштабу впродовж липня – серпня 1990 р. проходили власне на Запоріжжі. Відвідала ці урочистості й делегація кам'янців, зокрема – представники Кам'янського Руху. Тут вони познайомились із студентами з Івано-Франківська, яких запросили відвідати Кам'янку, коли ті повертатимуться додому із Запоріжжя [8].

Галичани приїхали 19 серпня 1990 р. У Кам'янці якраз на стадіоні проходило Свято Врожаю (комуністичний аналог Спасу). О. Нестерчук підійшов до Кам'янського парткерівництва з проханням дозволити студентам вийти та заспівати пісні. Але ті відмовили. Попри це, студенти направились до стадіону. Вони йшли з національними стягами та у типовій галицькій військовій уніформі часів Другої світової війни. Через накачану десятиліттями радянську пропаганду про бійців ОУН-УПА, така делегація викликала агресію у кам'янських очільників та їхнього оточення. В результаті, на вході до стадіону вони перекрили рух молоді, відбулась сутичка та побиття приїжджих. Студентам довелось завчасно покинути Кам'янку, так і не продемонструвавши свою культурну програму [9].

Після побиття студентів відбулось розслідування інциденту, оскільки розголос про ці події пішов аж закордон. Однак, попри прямі свідчення, наявний факт злочину та тривале розслідування винних знайдено так і не було. Місцева комуністична влада та їхні представники уникли будь-якого покарання та відповідальності [4].

Після побиття студентів у Кам'янці у рядах Руху почали відбуватись різного роду суперечки та непорозуміння. Частина рухівців відверто звинувачували О. Нестерчука у тому, що саме він та його дії призвели до сутички на стадіоні. Те, що власне побоїще здійснили кам'янські компартійці на цьому фоні якось відходило на другий план. Як наслідок, поволі з числа представників Кам'янського Руху почала виокремлюватись група на чолі з Василем Даниленком. В подальшому це призведе до структурних змін.

25–28 жовтня 1990 р. представники Кам'янської районної організації НРУ відвідали Другий Всеукраїнський З'їзд НРУ, який відбувся в Києві. Попри вже існуючі розбіжності серед кам'янчан, атмосфера єдності, піднесення, патріотичної звияги, що панували на з'їзді, надихнула їх на подальшу активну політичну роботу [6, с. 68].

Перебуваючи на з'їздах, крайових нарадах, через листування або телефонне спілкування кам'янські рухівці постійно діставали різну історичну літературу та опозиційні газети. Більше того, у 1990 р. вийшло два номери «Історичного бюлетня» Кам'янського Руху, що був видрукований власними силами. Під час різних заходів рухівці продавали пресу та книги, також охоче купували їх вчителі шкіл міста і району. Наголосимо, що все це саме продавалось, а не роздавалось, адже дістати цю літературу у вільному продажі через тривалу заборону було неможливо, а дізнатись правду про мишувшину в той період було надактуально. Занурюючись у справжні події минулого багато мешканців радикально змінили своє ставлення до комуністичного режиму, почали розуміти його імперську суть, що посприяло зростанню чисельності рухівців та більшу підтримку їхньої діяльності [10].

7 листопада 1990 р., в той час як комуністична влада святкувала чергову річницю так званої жовтневої революції, рухівці організували мітинг у Кам'янці, приурочений дню пам'яті жертв терору та національного примирення. Захід відбувся у місцевому парку біля пам'ятника декабристам. Це був сміливий крок, враховуючи традиційну помпезність свята та сакральність цієї дати для парточільників. Попри це, рухівці, усвідомлюючи історичні реалії та вплив радянського режиму на поневолення України, провели цікаве меморіальне дійство, в ході якого розповідали про більшовицький переворот в 1917 р., продавали і роздавали різну літературу тощо. Для багатьох містян це стало великим відкриттям, оскільки вони не могли знати правди через вплив пропагандистської машини [8].

Політична вага НРУ на загальноукраїнському рівні помітно зростала, що вимагало від парточільників все більше рахуватись з ними та їхніми вимогами. Подібна тенденція спостерігалась і на місцевому рівні, особливо там, де осередки Руху діяли активно. Кам'янка входила до цієї когорти, оскільки впродовж року рухівці кардинально змінили інтенсивність суспільно-політичного життя. Відповідно, розуміючи їхній вплив на маси, керівники міста й району почали залучати представників кам'янських рухівців до різних нарад і обговорень щодо вирішення тих чи інших наболілих проблем.

В контексті вищесказаного зазначимо, що 10 грудня 1990 р. відбулась зустріч представників Кам'янської районної організації НРУ з головою Кам'янської районної ради М. В. Татариним. Рух представляли О. Нестерчук, В. Даниленко, С. Зуєв та К. Зачепа. На зустрічі були порушені різні актуальні питання. Зокрема, В. Даниленко говорив про робітничий

контроль та зловживання в торгівлі місцевої мафії. В той час О. Нестерчук запитав про першочергове постачання продукції місцевого молокозаводу в торгіві мережі Кам'янського району, а не інших міст, наголосив на проблемі екологічного забруднення молокозаводу, що має великі викиди сажі, й дещо провокативно запитав про можливість виділення окремої кімнати в будівлі райкому партії для Кам'янського Руху [10].

У відповідь на ці запити М. Татаринов сказав наступне: заперечив існування мафії, оскільки промислових та продуктових товарів було реалізовано стільки, скільки і минулого року. Також він погодив включення одного з представників Руху до групи з народного контролю щодо перевірки різного роду зловживань. Щодо постачання продукції молокозаводу зазначив, що це питання буде вирішене лише коли Верховна Рада прийме закон про постачання міст районного підпорядкування на рівні з обласними. Що ж стосується екологічних проблем, то про це потрібно говорити безпосередньо з керівниками заводу.

Вже через тиждень – 17 грудня – рухівці зустрілись із директором Кам'янського молокозаводу А. І. Гончаровим. Той підкреслив важливість екологічного питання для їхнього підприємства, повідомив про зменшення кількості викидів сажі та повідомив про плани переведення заводу на газове опалення. Невідомо чи це вплинули так рухівці, чи просто так співпало, але дійсно у 1991 р. Кам'янський молокозавод був переведений на природний газ [6, с.75-77].

У наступні роки кам'янська влада періодично залучала рухівців до різних обговорень та засідань. Не завжди це робилось відверто та щиро, швидше навпаки – через примус суспільної думки та унеможливлення їхньої протестної реакції. Відверто кажучи, більшу частину пропозицій рухівців взагалі не сприймалися та реалізованими так і не стали, хоча крізь призму сьогодення, однозначно можна говорити про їхню прогресивність та суспільну вагу. Однак все ж частина питань бралась до уваги й задовольнялась, що допомагало як владній партійній та постпартійній еліті, так і самим рухівцям, котрі набували суспільної значимості.

Наприкінці 1990 р. у Кам'янській районній організації НРУ нараховувалось уже 36 осіб. Більшість з них представляли власне Кам'янку, але були й представники сіл району: Лузанівки, Михайлівки, Райгороду Косарів. Перерахуємо найбільш активних рухівців: О. Нестерчук, В. Дани-ленко, І. Моца, О. Мирошниченко, М. Скородід, В. Кужіль, К. Зачепа, М. Андрущенко, М. Ратушний та ін. [6, с. 78].

9 березня 1991 р. кам'янські рухівці організували мітинг до дня народження Т. Шевченка у парку. Окрім розповіді про біографію поета, читання віршів українського пророка, представники Руху озвучували актуальні суспільно-політичні думки. Зокрема, напередодні проведення референдуму про новий союзний договір СРСР, рухівці закликали голосувати проти нього, адже це не відповідало інтересам українського народу та знову розтоптувало національну державність [7].

Озвучені вище тертя між окремими представниками Кам'янської районної організації НРУ все більше поглиблювались, що призвело до кадрових змін. 11 травня 1991 р. на зборах Руху новими співголовами на заміну О. Нестерчуку обрали В. Даниленка та К. Зачепу. Згодом єдиним головою став Василь Даниленко.

Олександр Нестерчук перетворився на простого рядового члена організації та продовжував й надалі брати активну участь у діяльності організації. Щоправда, вже у червні 1991 р. він утворив та очолив у Кам'янці осередок Української республіканської партії (УРП). Оскільки НРУ був у статусі громадсько-політичної організації, а УРП вже була офіційно партією, це дозволяло одночасно перебувати в обох цих структурах [6, с. 87; с. 90].

Зазначимо, що впродовж 1991–1992 рр., на фоні загальнодержавних політичних процесів у національно-демократичному таборі, кількість різних місцевих організацій партій та спільнот зростає. Зокрема, в означений період у Кам'янці з'являються осередки Партії демократичного відродження України (ПДВУ) і Демократичної Партії України (ДПУ). Щоправда всі вони вийшли, переважно, із структури Руху та діяли так чи інакше разом. Лише певні суперечності відмежовували УРП на чолі з О. Нестерчуком та НРУ під очільництвом В. Даниленка [2].

16 липня 1991 р. Кам'янський Рух разом із представниками УРП організував мітинг до річниці проголошення Декларації про державний суверенітет. На святковому заході виступали різні представники демократичної опозиції, зокрема і кореспондент місцевої газети «Трудова слава» руховець Микола Задоя. Його виступ щодо підтримки ідеї самостійності України та подальшої державної розбудови особливо вирізнявся серед інших [10].

Однак тернистий шлях до завоювання власних прав і свобод міг закінчитись трагічно. 19 серпня 1991 р. у Москві стартував путч ДКНС (Державний комітет надзвичайних ситуацій, рос. ГКЧП). Комуністичні ре-

ваншисти, по суті усунувши від влади у СРСР М. Горбачова, проголосили себе тимчасовим керівним органом у країні. На щастя, силами громадянського суспільства, путч було придушено, що відкрило шлях до проголошення Незалежності України 24 серпня 1991 р.

На фоні подій невдалої спроби повалення конституційної влади у СРСР з боку консервативного керівництва країни, повсюдно в республіках уже дезінтегрованої радянської імперії видавались законодавчі акти про заборону діяльності колись всемогутньої комуністичної партії. 26 серпня 1991 р. указ «Про тимчасове припинення діяльності Компартії України» видала і Президія Верховної Ради України. Ще через 4 дні – 30 серпня – компартія України взагалі була повністю заборонена [11; 12].

Демократичні сили Кам'янщини не могли залишити поза увагою таку важливу подію, що підтверджувало правильність їхніх дій у минулі роки. Представники Кам'янської районної організації НРУ, після видання першого із вищевказаних указів, символічно опечатали вхідні двері у приміщення кам'янського райкому партії, засвідчивши таким чином втрату влади місцевої партійної бюрократії [10].

Попри це, вже наступного дня – 27 серпня – саме в приміщенні райкому відбулась зустріч представників опозиції з кам'янською владою. Останніх представляли голова районної ради Ю. М. Таран, очільник міської ради В. Д. Марчук та заступник голови райвиконкому В. В. Калінін.

До кам'янської влади опозиція висунула масу вимог. Зокрема, О. Нес-терчук від УРП поставив питання щодо підпорядкування місцевої газети райраді та колективу редакції, вказав на необхідності надрукування радіаційної карти Кам'янщини та вимагав організувати зустріч населення з депутатами різних рівнів. Натомість Кам'янський Рух на чолі з В. Даниленком був більш радикальним, зокрема наполягаючи на розпуску всіх місцевих рад, оскільки на 80 % всі вони склались із комуністів.

Ще один руховець І. Діхно вимагав від керманічів вибачитися за побиття галицької молоді на стадіоні, що відбулось у серпні 1990 р. Однак на це та інші питання представники влади чіткої відповіді так і не надали, відповідно реформування системи управління та різні суспільно-економічні перетворення в районі відкладались на невизначений термін [6, с. 95-96].

27 вересня 1991 р. відбулась VII-ма сесія Кам'янської районної ради. Це було перше засідання після доленосної вервечки подій кінця серпня-місяця, коли українська державність стрімким стрибком піднялась від низу

до найвищої точки. Відповідно було дуже важливо на місцевому рівні відповідним чином відреагувати на глобальні зміни в країні.

Як наслідок, окрім різних кадрових обговорень, внутрішніх суперечок, дискусії про зловживання в торгівлі, які озвучив заступник голови райради М. В. Татаринів, на обговорення депутатам подали важливі ідеологічні та україноцентричні рішення. Звісно, що ці вимоги склали представники демократичних організацій Кам'янського району. Перелік пропозицій був наступним:

- підтримати акт проголошення Незалежності України;
- підняти над радами району національний прапор;
- демонтувати пам'ятник Леніну;
- перейменувати вулиці й господарства, які названі іменами комуністичних злочинців і подій «побудови комунізму»;
- будинок райкому партії передати дітям [10].

Читаючи ці вимоги зараз, дивуєшся наскільки далекоглядними були місцеві представники національно-демократичного табору Кам'янського краю. Окремі пункти означених вимог актуальні ще й нині, що ще більше підкреслює їхню цінність та важливість для сучасників й прийдешніх поколінь. Історія не знає умовностей, але очевидно прийняття вказаних пропозицій однозначно зняло б з порядку денного питання історичної пам'яті на терені Кам'янщини ще тоді, у далекому 1991 р. Але, на жаль, цього не сталося.

З усього вищевказаного переліку на голосування поставили лише питання про підняття прапора. «За» проголосували 6 осіб, «проти» – також 6, а нейтрально «утрималось» – аж 40. Забігаючи наперед зазначимо, що вже через тиждень після цієї сесії, очевидно, під впливом загальнодержавних тенденцій, до керівника Кам'янського осередку УРП О. Несерчука звернувся голова міськради В. Марчук, а ще пізніше – представники райради, з проханням надати прапори для проведення пленарних засідань. Олександр Васильович мав у запасі до десятка прапорів, тому з радістю віддав національні стяги на кам'янські ради [6, с. 97-98].

Щодо інших згаданих вище пропозицій, поставлених на сесію райради, депутати знайшли безліч відмовок, щоб їх не утверджувати. Зокрема, колишній багаторічний перший секретар райкому партії М. Ю. Тамко, який на той час уже був на пенсії та очолював товариство охорони пам'яток, наголосив, що пам'ятник Леніну входить до переліку об'єктів історії та культури, тому знесенню не підлягає. Зазначимо, що цей бовван кату

української нації був повалений силами громади м. Кам'янка аж у розпал кривавих подій Революції Гідності в Україні 23 лютого 2014 р.

Попри проголошення Акту про Незалежність України 24 серпня 1991 р. надважливим, в контексті утвердження державності, було оголошення у той же день референдуму про підтвердження незалежності, який призначили на 1 грудня 1991 р. Ослабла й розвалена радянська імперія прагнула втримати в орбіті свого впливу хоча б Україну та Білорусію, без яких просто не могла себе уявити російська владна еліта. Українські ж очільники, базуючись на прийнятому в 1990 р. законі про процедуру виходу республік з меж СРСР, прагнули легітимізувати державність як в контексті правомочності власних повноважень, так і для визнання світовою громадськістю в цілому [3].

Паралельно з референдумом проводились і перші вибори Президента України. Звісно, це також було важливою подією, однак саме референдум, його значимість та результати превалювали.

Представники національно-демократичного табору Кам'янщини активно проводили агітацію напередодні референдуму на підтвердження незалежності. Вони роздавали різні листівки в місті та селах району, активно спілкувались з виборцями пояснюючи їм важливість підтримати самостійність України, організовували невеликі стихійні патріотичні мітинги тощо [8].

Вже неодноразово згаданий вище О. Нестерчук забезпечив національними прапорами виборчі ділянки як власне Кам'янки, так і різних сіл (Михайлівка, Косарі, Радиванівка, Жаботин). Цьому посприяло знайомство із Ф. Мартилівим – мешканцем смт. Бурштин, Івано-Франківської області. Саме цей чоловік, на прохання О. Нестерчука, для допомоги у проведенні агітаційно-виборчої кампанії, привіз до Кам'янки аж 24 прапори. Більшість із них були майже відразу використані [10].

Результати Всеукраїнського референдуму приємно вразили як внутрішню національно-патріотичну спільноту, так й іноземних представників. Тотальна більшість українців – понад 90,3 % – підтримали Акт проголошення Незалежності України. Це остаточно визначало нову геополітичну реальність для Української держави.

Представники кам'янської національно-демократичної спільноти з тривогою очікували результатів волевиявлення українського народу. Відчувши на собі тиск комуністичних органів влади за весь час раніше проведеної суспільно-політичної діяльності закрадалась думка щодо да-

ремності втраченого часу і зусиль, якщо незалежність країни населення не підтримає. За такого розвитку подій подальша доля опозиційних активістів виглядала досить туманною.

Яскраво підтверджує означені світоглядні тези спогади першого керівника Руху, а на момент проведення референдуму – очільника осередку УРП – Олександра Нестерчука. Він, окрім того, що забезпечив багато дільниць прапорами, направляв туди також спостерігачів, та й сам, як представник УРП, був спостерігачем у с. Косарі. Свої емоції про результати голосування на Всеукраїнському референдумі Олександр Васильович описав наступним чином: «Настала 20.00 год., звірили годинники, розпечатали скриньки і почали рахувати бюлетені. Мені спало на думку, що в цю мить вся Україна припишлася в напруженні: за що ми – за Вільну Україну чи за Союз? Чи ще на роки в союзному ярмі, чи вже станемо самостійними? Дивлюсь на стос бюлетенів «за», а їх все більше та більше. Прихилився до прапора, а на очах – сльози...» [6, с. 102].

Результати референдуму були показовими. Понад як 90 % виборців Кам'янщини підтримали Акт проголошення Незалежності України. Цим було юридично підкріплено відновлення Української державності, за яку впродовж століть боролись найкращі її представники.

В цілому, підсумовуючи вищесказане, можна стверджувати, що Кам'янський Рух та представники інших демократичних спільнот цього регіону зробили значний вклад у розбудову місцевого суспільно-політичного життя на поч. 1990-х рр. Їхня просвітницька, агітаційна, громадська та опозиційна робота пробудила маси аполітичного та суспільно нейтрального населення, посприяла викриттю недоліків комуністичної системи, розкрила проблеми історичної пам'яті тощо. Все це мало наслідком формування суспільної думки щодо важливості національної державності для України заради вирішення означених проблем. Масова підтримка населення щодо проголошення самостійності підтвердила результати діяльності представників кам'янської національно-демократичної спільноти. Попереду було ще багато випробувань, але перший сміливий крок уже було зроблено і НРУ з цілому та його осередок у Кам'янці локально до цього також значимо долучились.

Список використаних джерел та літератури

1. Гудзенко К. Трагічні голоси. Кам'янка: редакція газети «Трудова слава», 1993. 194 с.
2. Демблук – за М. В. Татарінова. *Трудова слава*. 1992. № 26. С. 1.

3. Закон СРСР «Про порядок вирішення питань, пов'язаних із виходом союзної республіки з СРСР» від 03.04.1990 № 1409-І. URL: https://uk.wikisource.org/wiki/%D0%97%D0%B0%D0%BA%D0%BE%D0%BD_%D0%A1%D0%A0%D0%A1%D0%A0_%D0%B2%D1%96%D0%B4_03.04.1990_%E2%84%96_1409-I (дата звернення 02.01.2024).

4. Заява-осуд до Черкаської обласної ради народних депутатів, до обласного комітету Компартії України. *Літературна Україна*. 13 вересня 1990. С. 5.

5. Кульчицький С.В. Перебудова.

URL: <http://www.history.org.ua/?termin=Perebudova> (дата звернення 02.01.2024).

6. Нестерчук О. Щоденник кам'янського рухівця. Черкаси: видавець Ю. Чабаненко, 2021. 262 с.

7. Спогади Андрущенка Миколи Михайловича, 1953 р. н., мешканця м. Кам'янка Черкаського району Черкаської області. Матеріали польових досліджень автора (далі МПДА).

8. Спогади Кужіля Віктора Петровича, 1938 р.н., мешканця м. Кам'янка Черкаського району Черкаської області. МПДА.

9. Спогади Твердохліба Ігоря Віталійович, 1964 р. н., мешканця м. Кам'янка Черкаського району Черкаської області. МПДА.

10. Спогади Нестерчука Олександра Васильовича, 1949 р. н., мешканця м. Кам'янка Черкаського району Черкаської області. МПДА.

11. Указ Президії Верховної Ради України «Про тимчасове припинення діяльності Компартії України» від 26 серпня 1991 р. № 1435-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1435-12#Text> (дата звернення 02. 01. 2024).

12. Указ Президії Верховної Ради України «Про заборону діяльності Компартії України» від 30 серпня 1991 р. № 1468-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1468-12#Text> (дата звернення 02.01.2024).

Oleksandr Mushta. THE KAMIANKA CENTER OF THE NATIONAL MOVEMENT OF UKRAINE AND ITS SOCIAL AND POLITICAL ACTIVITIES AT THE FINAL STAGE OF THE STRUGGLE FOR INDEPENDENCE OF UKRAINE (1990–1991)

The study highlights the history of the formation of the Kamianka branch of the People's Movement, characterizes the leaders and their contribution to the development of the branch, describes the educational actions and political rallies they organized in the early years of its existence, and determines the impact of the branch's activities on the national democratic revival at the local level.

Key words: Kamianka, the People's Movement, O. Nesterchuk, action, democracy, politics, communists, party.

Людмила ЧОРНА,
кандидат історичних наук,
завідувач відділу наукових досліджень,
Шевченківський національний заповідник
(м. Канів, Черкаська обл.)

ФЕНОМЕН ШІСТДЕСЯТНИЦТВА В ОЦІНЦІ УЧАСНИКІВ РУХУ СПРОТИВУ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХХ СТ.

В статті розглядаються хронологічні рамки періоду шістдесятиництва, його характеристика, критерії приналежності до шістдесятників. В основі дослідження – трактування шістдесятників про цей історичний період та його учасників.

Ключові слова: покоління шістдесятників, шістдесятицтво, «хрущовська відлига», ювілеї Тараса Шевченка.

Покоління шістдесятників здійснило вагомий вплив на розвиток української культури, літератури і, зрештою, становлення української державності. Шістдесятицтво є невід'ємною складовою боротьби українства проти русифікації, за збереження своєї мови і культури. Дослідники цього періоду (історики, філологи, філософи, мистецтвознавці) підкреслюють важливість його осмислення, особливо – у сучасних умовах.

Ємку характеристику діяльності шістдесятників подав академік Микола Жулинський у передмові до видання творів представника цього покоління режисера Леся Танюка: «Дух національного відродження, оголення естетичних форм, творчий експеримент та пізнання власної історії, культури, спротив офіційній системі пошанування видатних діячів літератури і мистецтва, самоосвіта та пізнання європейської і світової культури, особливо модерних філософсько-естетичних явищ і процесів – це передусім визначало зміст і характер київського Клубу Творчої Молоді. Згодом львівського, дніпропетровського, одеського» [19, с. 6-7].

Однак, погляди науковців часто різняться стосовно хронологічних рамок періоду шістдесятиництва, а також кого ж ми можемо назвати шістдесятником – представником значного явища в історії України.

Немає чіткого визначення стосовно окремих персоналій, зокрема, тих, хто із початком утисків і репресій влади, за висловом відомого політика,

шістдесятника Вячеслава Чорновола, подався «зализувати «рани» в інтелектуальні кущі» [23, с. 480].

Один із перших дослідників періоду шістдесятництва у контексті руху опору української інтелігенції 1960–80-х рр. Георгій Касьянов визначив такі аспекти дослідження цього феномену: культурно-історичний, літературознавчий, мистецтвознавчий, соціально-психологічний тощо. Він відзначав вагомість цього періоду в українській історії спротиву: «Якщо його [шістдесятництво – Ч. Л.] розглядати у соціальному контексті, тобто як суспільне явище, певний етап у розвитку української інтелігенції, то поява шістдесятників – подія революційного характеру» [9, с. 30]. Науковець відзначає прикметні риси цього покоління: природну самоповагу, індивідуалізм, орієнтацію на загальнолюдські цінності.

Г. Касьянов показав, як шістдесятники пройшли етапи свого громадсько-політичного змужніння: від стадії «етнографічної», «культурницько-просвітянської» – «на рівень ідеологічно-політичного протистояння з системою» [9, с. 30-31]. Дослідник називає шістдесятників «інтелектуально-духовним підґрунтям розвитку руху опору в Україні, його нового етапу» [9, с. 31].

Енциклопедичний довідник «Рух опору в Україні 1960–1990» [16], під редакцією Осипа Зінкевича, містить біографічні дані учасників руху спротиву проти комуністичного ладу протягом зазначеного авторами періоду. У вступній статті подано узагальнене трактування шістдесятництва та шістдесятників, показано, як поступово від легальних культурницьких заходів частина шістдесятників переходить до дисидентства. Ідея видання такого збірника виношувалася ще із початку 1980-х років, стала колективною працею багатьох науковців і, що важливо, – самих учасників руху опору.

Редактори видання визначили певні категорії участі у русі опору проти радянської держави: «учасники українського національно-визвольного руху», «учасники руху шістдесятництва», «учасники правозахисного руху», «учасники українського руху опору», «учасники українського національно-культурного відродження», «релігійні діячі» [16, с. 8].

Стосовно шістдесятників у передмові зазначено, що важко було визначитися (і автори не заперечують, що їх концепція може бути спірною) із критерієм відбору учасників руху шістдесятництва початку 1960-х років. У передмові підкреслюється: «Добір матеріалу до цієї категорії був складним» [16, с. 7]. Зрештою, вирішили занести до шістдесятників тих осіб, чий

твори публікувалися у 1961-63 роках. Також у збірнику поміщено дані про осіб, які брали активну участь у діяльності шістдесятників. Редактори зазначають, що **«Політичну й ідеологічну позицію або зміну цієї позиції шістдесятниками у пізніших роках в опрацюванні статей не бралося до уваги»** (виділено Ч. Л.) [16, с. 7].

До шістдесятників у збірнику віднесено письменників: Л. Костенко, В. Симоненка, І. Драча, М. Вінграновського, В. Шевчука, І. Жиленко, Є. Гуцала, В. Голобородька, Ігор Калинця, Б. Мамайсура, В. Стуса, Григіра Тютюнника, Л. Скирду, В. Дрозда, В. Мороза; художників: А. Горську, О. Заливаху, В. Зарецького, В. Кушніра, Г. Севрук, Л. Семикіну, літературних критиків І. Дзюбу, Є. Сверстюка, І. Світличного, М. Коцюбинську, В. Іванисенка; режисера Л. Танюка; кінорежисерів С. Параджанова, Ю. Ілленка; перекладачів Г. Кочура, М. Лукаша; журналістів В. Чорновола, В. Марченка та багато ін. [16, с.12]. Водночас укладачі довідника поділяють шістдесятників на «культурників» та «політиків» [16, с.13].

Шістдесятникам присвятив своє дослідження «Бунт проти імперії» Радомир Мокрик. Автор показав формування світогляду шістдесятників, починаючи з їх дитинства, на тлі суспільно-історичних подій; використав багатий матеріал – свідчення самих шістдесятників та членів їх родин [11].

Мета даного дослідження: за допомогою спогадів, мемуарної літератури, висловів самих шістдесятників подати коротку характеристику періоду шістдесятництва, показати, як найбільш його яскраві представники визначають хронологічні рамки шістдесятництва та особи тих, хто гідний назви «шістдесятник».

Про важливість визначення критеріїв понять «шістдесятництво» і «шістдесятник» писав відомий науковець Іван Дзюба. Оскільки він чітко висвітлює суть проблеми, то наведемо його думку повністю: *«Термін „шістдесятники“ спершу стосувався тих представників нового покоління, які стали в більш чи менш виразну опозицію до рутинного стану речей, до панівних поглядів і шукали нових шляхів у мистецтві та правдивого розуміння проблем, не зупиняючись перед критикою політичного режиму. Поняття „шістдесятник“, „шістдесятництво“ асоціювалися з певним еталоном громадянської сміливості, інтелектуальної незалежності й етичної відповідальності (курсив Дзюби – Ч.Л.). Але поступово, мірою вигасання автентичного „шістдесятницького“ духу, поняття це девальвувалося, контингент „шістдесятництва“ розширювався методом самопроголошення, критерії розмивалися: зрештою тепер „шістдесятниками“ називають себе всі охочі*

з покоління, яке пройшло через 60-ті роки минулого століття. Термін із суспільно-оцінювального став хронологічним, і з цим нічого не зробиш» [2, с. 335-336]. Науковець підкреслював, що він би «волів уживати його в отому вужчому, первісному значенні...» [2, с. 336].

Хронологічні рамки шістдесятництва дослідники починають від розвінчання культу сталіна. Цей період пов'язують із «хрущовською відлигою», яка була дуже короткою і умовною. Звичайно, не було масових арештів, таборів і вбивств, як за сталіна, але комуністична система залишилася. Це влучно охарактеризував Дмитро Павличко ще у 1955 р. у поезії «Коли помер кривавий Торквемада»: «... здох тиран, – але стоїть тюрма!» [15, с. 41].

Підтвердженням поезії Д. Павличка є спогади відомої науковиці і перекладознавиці, шістдесятниці Роксани Зорівчак про стан львівського суспільства, коли надійшла звістка про смерть сталіна: «.... Ми були на другому курсі, коли він помер. Тоді був просто жах. Ну, в якому розумінні? Люди боялись, що щось скажуть, і їх заарештують. Це була п'ятниця, коли прийшло повідомлення. Негарно казати, що він вмер, бо, фактично, таке створіння хіба здихає. Хлопець, з яким я дружила, Володимир Проскурницький, підійшов до мене і каже: «Ти чула?» – «Та чула». – «Тихо!». На другий день я виходжу в університет (в суботу ми тоді вчилися), а бабуся каже: «Змилуйся. Ні слова!» (...). Тобто, тоді був лише страх, більше нічого. Страх, що буде далі. Такий тиран був, а, може, знайдуть ще більшого...» [7].

Подальша знакова подія – розвінчання культу сталіна. Вячеслав Чорновіл згадував, яке враження на студентів та викладачів справило зачитування «закритого листа», «...де появилася якась малесенька частиночка правди про страхіття сталінського часу, про сваволю страшну, про сталінські репресії, в актовій залі Київського університету якби муха пролетіла, то було б чути, як її крила там бринять – наскільки це все нас приголомшило. І ми десь звідти й починалися [27, с. 94].

Чорновіл вважав, що шістдесятництво, представником якого був і він, починалося в Києві і «це теж знаменна річ», тому що у Галичині «ще була інерція збройної боротьби, там ще не могли стати на той легальний ґрунт», який застосовувався у столиці [27, с. 94]. Саме із Київського університету імені Шевченка починалося шістдесятництво, – стверджував Вячеслав Чорновіл. Він не применшував значення Галичини, Львова, які «були національно потужними, але там в наших людей ще не відійшли зашпори від підпільництва». А у Києві свої погляди молодь відстоювала

легальними методами. В Університеті була створена літературна студія імені Чумака (СІЧ), де «...„схрещували шабляки“ початківці різних уподобань. Найзавзятішими козаками-новаторами були Іван Драч, Василь Симоненко...» [26, с. 386]. Серед інших навчальних закладів, які «пробуджували національну свідомість», Чорновіл виокремлює інститути: медичний де створив групу Микола Плахотнюк, а також будівельний, у гуртожитках якого проводила заходи Надія Світлична [27, с. 387].

Олексій Зарецький, син шістдесятниці Алли Горської, досліджуючи період шістдесятництва, відзначав, що «хрущовська відлига» – «явище суто більшовицьке, як таке, що відбувалося в рамках системи» [6, с. 120]. Дослідник підкреслював «досить високий соціальний статус» шістдесятників: це були «члени творчих спілок, аспіранти, науковці, їхні твори виставлялися та друкувались. Хоча цей період відносного благополуччя не був тривалим. Зіткнення шістдесятників з системою було неминучим» [6, с. 124].

Про формалізм у засудженні культу сталіна офіційною владою писав і Євген Сверстюк, водночас зазначаючи, що творча молодь шукала «виходу за межі соцреалізму»: «Чи не найбільш бунтівною була поезія. Літературна критика вже не хотіла погоджуватися з накинutoю їй примітивною, службовою роллю. Художники відчували, що вони вже не можуть малювати так, як їх учили в академії. Кожен творець шукав чогось нового. І така атмосфера невдоволення й шукань була характерною для початку шістдесятих років.

Ми відчували, що тепер у нас більше простору, більше свободи...» [18, с. 145].

Частково почали друкувати літературу «розстріляного відродження», представників якого реабілітували. Пізніше Вячеслав Чорновіл пригадував зацікавленість студентів «...українським ренесансом 20-х років, або „розстріляним відродженням“». На той час уже з'явився такий термін. Молодь захоплювалися їх творчістю. «...з особливою шанобою ставилися до тих, хто вернувся. І тоді ото з'явилися імена Антоненка-Давидовича, Кочура, Петровського, ще декого. Стала відома Надія Суровцова. (...) Вони й почали вливатися в масовий рух, що породжував нове покоління борців за українську справу» [27, с. 386].

Вячеслав Чорновіл неодноразово підкреслював, що шістдесяті роки не можна пов'язувати лише із розквітом літературної творчості, тому що тоді розвивалися і «...громадсько-політичні течії. Для України – друге після 20-х років національне відродження» [25, с. 513].

Про те, що шістдесятники стали продовжувачами справи «розстріляного відродження», відзначав також Іван Дзюба [2, с. 335-336].

Молодь організовувала літературні вечори, диспути. Вячеслав Чорновіл згадував, як одного разу на засідання літературної студії – СІЧі був запрошений Борис Антоненко-Давидович, який «...з хвилюванням говорив про відродження української мови, культури, задушевно, з бо-лем розповідав про яскраво обдарованих побратимів, які прагнули своєю творчістю вивести українську літературу на європейський і світовий рівень, у яких було ще так багато задумів, але вони впали жертвою...» [27, с.387].

Під впливом цієї зустрічі Вячеслав із друзями біля пам'ятника Володимирі дали клятву, що будуть служити Україні, її відродженню, і не зійдуть з цього шляху, «хоч би й постали тяжкі перешкоди» [27, с. 387].

Спочатку твори молодих поетів навіть друкували, піддаючи деякій критиці. У «Щоденнику» Леся Танюка поміщена стаття відомого літературознавця, професора, представника старшого покоління Леоніда Новиченка «Новобранці», яка була надрукована у «Літературній газеті» (рос. мовою). Тут молодих літераторів охарактеризовано як таких, що у дечому помиляються, але, в цілому, це «хороші і чисті» молоді люди, з якими «навіть сперечатися приємно» [20, с. 553]. «Новобранцями» у літературі автор називав поетів І. Драча, Р. Третякова, М. Вінграновського, В. Коротича, серед прозаїків – В. Дрозда, Є. Гуцала, В. Шевчука.

Леонід Новиченко із симпатією писав про молодь, яка тисячними ма-сами приходить на вечори поезії, заповнює зали художніх виставок, до хрипоти сперечається на вузівських диспутах про прекрасне: «Ніколи ще зацікавленість мистецтвом, всупереч усім песимістичним передбачен-ням, не була у середовищі радянського юнацтва такою активною і жадібною, як у наш час. І ніколи проблеми новаторства, проблеми сучасності у змісті і формі мистецтва не привертала до себе такої загостреної уваги молодих, як тепер» [20, с. 553].

Про виникнення терміну «шістдесятники» говорить професор Михайло Наєнко у статті, присвяченій Івану Драчу: «...в літературі з'явилася моло-да когорта літераторів, яких, з легкої руки Станіслава Рассадіна (журнал «Юность», 1960, № 12), було названо „шістдесятниками“» [14].

Важливу роль у консолідації київської мистецької інтелігенції відіграв Клуб творчої молоді (далі – КТМ) «Сучасник». Попередньо були спроби митців створити вузькопрофільні клуби, які існували недовго. Завдяки

статті від 22 серпня 1962 р. у газеті «Київський комсомолец» (автори: К. Романов і В. Ватинський), яку помістив у своєму «Щоденнику» Лесь Танюк, відомо про ініціаторів створення КТМ. Так, у 1961 р. студенти режисерського факультету Інституту театрального мистецтва імені Карпенка-Карого Лесь Танюк та Володимир Загоруйко запропонували створити клуб творчої молоді, який би об'єднував митців усіх профілів. Цю ідею підтримали студенти мистецьких вузів, артисти театрів, працівники кіностудій. За допомогою обкому комсомолу молоді надали приміщення. У клубі запрацювали секції: театру, літератури, живопису, скульптури, архітектури, кіно [20, с. 537-538].

Роботою клубу керувала рада, яку очолив Лесь Танюк. До її складу увійшли представники від різних мистецьких установ: Оперного театру, Художнього інституту, Консерваторії, студії при Театрі ім. Івана Франка, Театру юного глядача, режисерського факультету Театрального інституту; був і представник від архітекторів, а також обкому комсомолу. У програмі і статуті клубу відзначалося, що він «має на меті підтримувати і пропагувати усе нове, прогресивне в мистецтві, будити свіжу творчу думку, боротись за справжнє мистецтво проти застарілих шаблонів, рутинерства, косності» [20, с. 538].

Євген Сверстюк підкреслював, що членів КТМ «об'єднували романтизм, сміливість, новаторство й однакові естетичні вподобання.... Особливе значення мали вечори пам'яті Тараса Шевченка й Івана Франка. Усе починалося у Клубі творчої молоді, який формально діяв під егідою комсомолу. Пам'ятаю, як важливо було «відбронзувати» і відкрити Шевченка.... Нелегко було знайти іншого Шевченка, говорити про поета так, щоб уся публіка відчула це як щось важливе, щось нове – і напружено слухала ведучого» [18, с. 146].

Літературні вечори були «найбільш демонстративною формою» опозиційності їх організаторів та учасників. Євген Сверстюк відзначав неперевершений талант Івана Дзюби, який умів захопити аудиторію: «Його виступи заохочували мислити. Він завжди говорив так просто, невимушено, що складалося враження, наче все те, про що він вів мову, було дозволено» [18, с. 147].

Не менший талант був і в Євгена Сверстюка. Поетка Ірина Жиленко у листі від 16.02.64 до чоловіка (письменника Володимира Дрозда) писала, як на мотоциклетному заводі Сверстюк намагався донести до людей правдиве Шевченкове слово: «...Було чоловік двадцять іржучих шмар-

качів. Бачив би ти Євгена! Моя повага до нього зросла вдсятеро. Він зціпив зуби і бив, бив, бив словом у ці непробивні, порожні очі й душі. Я відчувала повне безсилля, а Євген не здавався. І десь на одну грамину, на міліметр йому вдалося зрушити цю стіну байдужості – люди слухали. Але коли Євген сходив зі сцени, в нього було таке втомлене і змучене обличчя, що я відчула: сьогодні у нього чоло в крові від цієї битви з байдужістю» [4, с. 251].

Старше покоління українських діячів культури, ті, котрим вдалося вижити під час сталінських репресій, намагалось підтримати молодь. Валерій Шевчук їх називає «передшістдесятниками». Добрим словом згадує Павла Загребельного – редактора «Літературної газети» у 1961–1963 роках, який надавав можливість друкуватися молодим авторам: Миколі Вінграновському, Івану Драчу, Володимирі Дрозду, Валерію Шевчуку; критикам Івану Дзюбі, Івану Світличному, Євгену Сверстюку та ін. [28, с. 112].

Шістдесятник Роман Корогородський один із розділів своєї книги назвав: «Духові батьки шістдесятників», до них він відносить Бориса Антоненко-Давидовича, Надію Суровцову, Григорія Кочура, Григорія Логвина та тих, хто «часом згадували самих себе (Микола Бажан, Ірина Вільде, Максим Рильський) [10, с. 92-98].

За спогадами мисткині Галини Зубченко, Олег Костянтинович Антонов давав автобус авіазаводу для поїздок по Україні, які організовував Григорій Никонович Логвин. Молодь знайомилася із історією культури українського народу. Михайло Брайчевський проводив екскурсії старим Києвом [8, с. 153].

Здавалося, що комуністична влада буде сприяти демократизації суспільства, однак, за висловом Миколи Жулинського, «хрущовська відлига» була «візією-ілюзією межипростору як культурної реальності» і «...насправді провокувала наївні творчі душі на самовідкриття, як своєрідне оголення затаєної мрії і бажань» [5, с. 16].

Необхідно відзначити, що початок шістдесятих – період «бунтарства молоді» у зарубіжних країнах. Про це зазначав Євген Сверстюк, виступаючи 1991 року в Урбані й Гарварді. Він нагадав, що ці роки «були часом збурень у цілому світі. На арену виходила радикальна молодь. Вона не хотіла того світу, який створили для неї батьки. І в цьому бунті молоді є сенс, актуальний і досі» [17, с. 23]. На жаль, підкреслював Сверстюк, українські шістдесятники були самотні у своєму протесті. Були співчуваючі, але вони боялися проявляти свої симпатії. Такий стан речей науко-

вещ пояснював відсутністю «сильної середньої верстви, яка підтримує, і прагне триматися разом, і постійно думає, як допомогти й поділити обов'язок...» [17, с. 23]. Якби це коло було ширше, то було б більше можливостей для переховування, наприклад, самвидаву чи іншої літератури.

Євген Сверстюк відзначав, що у творах шістдесятників не було «нічого особливого, але в них не було й партійних формул і стереотипів», у них була «боротьба за гідність, за слово», «вперте небажання цитувати класиків марксизму-ленінізму, а це було симптоматично й відразу впадало в око» [18, с. 135-136].

Спочатку була критика. Молодим поетам і прозаїкам пояснювали, «як потрібно писати». Лесь Танюк у поетичні форми описує становище митців-шістдесятників у поезії «Терцина друга»:

*Отруєна слина підмаслених слів
Текла на ту саму рану,
Ті ж самі нащадки тих самих ослів
Давали мені догану.*

*Я кручений зайда, я несмак сам,
І вірші мої аморальні.
Попереду – прірви тінь нависа,
Або – манівці формальні.*

*А я стояв у прозорім плащі,
Потилицю чухав і слухав...
З прозорості тої, наче дощі,
Стікала словесна сивуха [23, с. 52].*

Якщо літераторів критикували і не друкували, то роботи художників нищились (Алли Горської, Опанаса Заливахи, Людмили Семикіної, Бориса Плаксія та ін).

Спочатку шістдесятники намагалися працювати на «легальному ґрунті». Протестуючи проти русифікації, цитували Леніна. Вячеслав Чорновіл з цього приводу говорив: «„Їхньою дубинкою та по їхніх дурних головах“. Отак ми це тоді приблизно робили, і Дзюба так само робив, і всі інші. (...) Нам треба було завойовувати людей, а завойовувати людей можна було тільки на якомусь легальному ґрунті. І через літературу, і через мистецтво відроджувати національну ідею, національну самоповагу» [27, с. 95].

Саме такою, із посиланням на твори Леніна, була написана праця Івана Дзюби «Інтернаціоналізм чи русифікація» (1965) як протест проти русифікації та перших арештів шістдесятників. Євген Сверстюк підкреслював актуальність Дзюбиної праці, адже тоді «дуже наболіла» національна проблема. Посилання на праці Леніна задовільняло суспільство, тому що люди не були готові читати нелегальні книжки, «люди хочуть говорити правду легально» [18, с. 142]. Сверстюк відзначав, що, насправді, читачі не переймалися тим, що говорив Ленін: важливий був саме факт, що «з творів Леніна можна було вибрати аргументи на нашу користь. У шістдесяті роки настав час полеміки з владою та ідеологією. Така полеміка і містилася в книжці Дзюби, хоч і у прихованій формі» [18, с. 142].

Можна стверджувати, що написання праці «Інтернаціоналізм чи русифікація», яка мала світовий резонанс і нині є важливим історичним документом, стало місією Івана Дзюби, як шістдесятника.

Коли вона вийшла друком за кордоном, то відразу привернула увагу американських науковців. Політолог, історик із Вісконсинського університету Джон А. Армстронг, автор дослідження «Український націоналізм. 1939–1945» (вид. 1955, 1963, 1987), у 1968 р. писав, що ця праця «...говорить про наявність надзвичайно досвідченої та ерудованої опозиції радянській політиці серед українських інтелектуалів» [3, с. 6].

Про наявність в Україні молоді «не прибитої злиднями і не затурканой, а свіжої, сильної і гордої, готової обстоювати своє національне обличчя» писав у 1969 р. Пітер А. Тома із Арізонського університету (США). Він підкреслював, що вона хоче бачити Україну «як національну реальність, а не як адміністративно-географічний елемент» [3, с. 8].

У передмові до видання праці Івана Дзюби «Інтернаціоналізм чи русифікація» уже в незалежній Україні Вадим Скуратівський підкреслював значення наукового доробку автора в тому, що він вирішення «українського питання» «...поставив у твердий буттєвий контекст, вказавши тим самим і на моторошну його „нерозв'язаність“, і на цілковиту історичну приреченість усіх квазідержавних спроб те питання терористично розтопати, а чи ніби „завбачливо“ обійти» [3, с. 5].

Євген Сверстюк, у передмові до цього ж видання відзначав сміливість думок Івана Дзюби, адже, «...щоб розширювати простір свободи і реалізовувати свободу вибору при тоталітарному режимі, треба дух і чесність думки, яка не улягає тисковим обставинам. Власне, так люди створюють культивовану ниву для наступників» [3, с. 3].

Іван Дзюба, у зв'язку зі станом здоров'я, після року ув'язнення змушений був підписати «покаянну заяву», однак його праця «Інтернаціоналізм чи русифікація» і нині не втратила свого наукового значення, є важливим документальним свідченням про період перебування України у складі СРСР.

Необхідно зазначити, що Вячеслав Чорновіл, знаючи як готують каральні органи свідчення і заяви, які потрібно лише підписати, у 1970 р. у листі до Надії Світличної, пов'язував завершення періоду шістдесятництва із «покаянною заявою» Івана Дзюби, водночас висловлюючи сумнів, що текст він писав сам: «60-ті роки увінчалися (у грудні 1969 р., чи не символічно?) «заявою Дзюби» (чи ж самого Дзюби?)...» [24, с. 481]. У цьому ж листі Чорновіл навіть перераховує, кого, на його думку, будуть невдовзі арештовувати. Можна сказати, що він передбачив так званий «другий покіс» 1972-го року: «Ми всі, хто хоч трохи активно заявив себе досі в громадському житті, зв'язані однією вервечкою» [24, с. 482].

Лесь Танюк вказував на закінчення періоду шістдесятництва значно раніше. У своєму «Щоденнику», 5 січня 1964 року, він записав: «Зі смертю Василя Симоненка скінчився етап, що його поіменовано було шістдесятництвом. Враження таке, ще піде на другий **етап** (виділено Танюком – Ч. Л.), з усіма наслідками, які випливають з цього неоконкретного слова, котре існує в нашій свідомості хіба під конвоєм... Нехай мені розповідають хоч би що про Василя, я знаю одне: він є жертва доби, його **вбито** (виділено Танюком – Ч.Л.), вбито тому, що він був поет, і поет виразно український...» [22, с. 7]. Танюк вважав, що участь Василя Симоненка у виявленні масових розстрільних поховань 1930-х рр. у Биківні, у деякій мірі спричинило до передчасної смерті молодого поета.

Власне, репресії, звільнення із роботи почалися ще у 1963 р. Про це, зокрема, зафіксовано у мемуарах багатьох шістдесятників. Лесь Танюк третього серпня 1963 р записав до «Щоденника»: «...у Києві почався погром. Уже звільнили з роботи Ірину Жиленко (вчора!), беруться за Івана Дзюбу; Драча й Вінграновського наказано **не друкувати** (виділено автором – Ч.Л.), а Зарецькому нібито пропонують піти в Президенти КТМ.

Суть – вечір Лесі Українки та його заборона» [21, с. 89].

Проведення вечора 50-х роковин смерті поетеси було узгоджено з усіма інстанціями, але раптом влада спохватилася, що він буде раніше офіційного – і заборонили. Водночас було вчинено погром у приміщенні КТМ.

Вечір відбувся у парку, незважаючи на перепони. За спогадами Романа Корогородського, його теж звільнили з роботи, оскільки він був одним із організаторів вечора. Звільнили також і представницю старшого покоління – актрису Філармонії Тетяну Іванівну Цимбал, яка на вечорі читала поезії Тараса Шевченка [10, с. 96].

Євген Сверстюк писав, як важко «будити» тих, хто звик дотримуватися встановлених правил, які шістдесятники порушували: «крок за кроком розширювали межі свободи і вдавали, що ніяких правил „не читали“ і не знали, бо ж гра тривала на полі правди.

Електричний пастух боляче бив де попало тих, хто наближався до забороненої зони... Але весь „рух“ шістдесятників відбувався на полі наближення до неї...» [18, с. 97].

У 1996 р., отримуючи Шевченківську премію за збірники «Лихо з розуму» та «Правосуддя чи рецидиви терору», Вячеслав Чорновіл середину 1960-х років характеризує як період, коли шістдесятників «почали души-ти» [27, с. 91].

Критерій визначення приналежності до когорти шістдесятників чітко окреслив видатний науковець Євген Сверстюк, значна частина життя якого пройшла у совіцьких таборях. Він вважав, що не можна зараховувати до шістдесятників «у суто часовому вимірі», бо було багато митців, які оспівували «„щасливе й заможне життя трудящих“, видавали книжки, пропівали гонорари. Всі вони – покоління 50 – 60-х років.

Але шістдесятниками ми називаємо ту невелику групу поетів, критиків, художників, які писали всупереч цензурі й були переслідувані за правду, висловлену одверто і на повний голос.

Коли ми говоримо про українських шістдесятників, то маємо на увазі тих, що ставили на карту життя, обстоювали честь і гідність нації, боролися за свободу слова, за людські права. Змагалися за право бути собою. Світ зацікавився Україною саме завдяки тим українцям, які боролися за волю» [18, с. 194].

Ці слова перегукуються із цитованим раніше визначенням шістдесятників Іваном Дзюбою.

Із початком репресій з боку влади найактивніші шістдесятники поступово були арештовані. Детально тодішній стан у середовищі інтелігенції описав Олег Бажан, автор статті в «Енциклопедії історії України»: «Масований ідеологічний тиск владних структур, політичні репресії 1965—72 змусили частину шістдесятників вдатися до "внутрішньої еміграції" (Л. Костенко,

В. Шевчук) або підпорядкуватися наявним "правилам гри" в радянському соціумі (В. Коротич, Д. Павличко, І. Драч, Б. Олійник), інші обрали шлях відкритого протистояння тоталітарному режимові (І. Калинець, Є. Сверстюк, І. Світличний, В. Стус, В. Чорновіл)» [1, с. 641-642].

Вистояти допомагала віра у перемогу українства. Вячеслав Чорновіл (у листі до Надії Світличної, 1970 р.) був упевнений, що, незважаючи те, що «... вчорашні вояки (може, аніки-воїни!?) покинувши мечі й щити, шмигнуть по кущах, то опустіле поле бою захоплять калікуваті шеренги противника, який переможе без живої ідеї, без моральної (і етичної!) вищості, однією тільки силою страху. **Але переможе ненадовго!**» (виділено Ч.Л.) [24, с. 481-482].

Тим, хто не був арештований, але намагався дотримуватися своїх переконань, доводилося балансувати «на грані». Микола Жулинський до видання творів Леся Танюка назвав передмову: «„...І вічна недокопаність дерзання“ Леся Танюка як форма творчого буття в межипросторі», де підкреслюється, що митцю доводилося «повсякчасно зависали над прірвою тоталітаризму на тендітній ниточці мистецького балансування між двома її берегами – творчою свободою і конформізмом. Це стан в „межипросторі“, про який так філософськи глибинно висловився Василь Стус...» [19, с. 6].

Раїса Мороз, перебуваючи на еміграції в Канаді, була учасницею зустрічей із українськими культурними діячами, які приїздили на Шевченківські читання до Вінніпегу. Це був 1985 рік, коли «долітали тривожні чутки про катастрофічний стан здоров'я Василя Стуса в уральському таборі, де вже перед тим замучили на смерть українського вчителя Олексу Тихого, й коли не стало Валерія Марченка...» [13, с. 262]. У складі української делегації був Іван Драч, який на зібранні читав свої поезії, позираючи на «наглядача» (ймовірно, представника КДБ). Раїса Мороз задала питання прибулим про посилене вивчення в українських школах російської мови, а також: «Де був би Шевченко, якби жив сьогодні: чи не пішов би услід за Валерієм Марченком та Василем Стусом у російські концтабори, де вже загинув перший і на грані смерті другий? Іван Драч не витримав, забув про наглядача і сказав: „Думаєте, нам це не болять?“» [13, с. 263]. Присутні також «нагадали гостям» про заборону збиратися біля пам'ятника Тарасу Шевченку в день його пе-

1. «Аніка-воїн» від грецького – «непереможний», у переносному значенні: людина, яка хвалиться своєю сміливістю на віддалі від небезпеки.

репоховання – 22 травня. Запитали, чи побувала делегація у Вінніпезі біля пам'ятного знаку на спомин про Голодомор в Україні 1932-33 років. Керівник делегації швидко закрив зібрання.

У споминах Раїси Мороз – згадка про виступ Дмитра Павличка у Вінніпезі на Шевченківських читаннях уже під час «гласності і перебудови». Поет тримався вільніше, але на питання про Чорновола, відповів, що такі, як він, «лише заважають своїм радикалізмом» [13, с. 264].

Підсумовуючи, можна сказати, що кожен із шістдесятників у певний період часу мав свою місію. Так, про творчість Івана Драча професор Михайло Насенко говорив як про «концептуальне шістдесятництво, яке зростало на запереченні існуючих диктатур у владі і впровадженні нового типу образного мислення в літературному мистецтві, почалося таки з поеми І. Драча „Ніж у сонці“ (липень, 1961)» [14].

Відома науковиця-шістдесятниця Роксана Зорівчак писала про значення вірша Дмитра Павличка «Коли помер кривавий Торквемада»: «...це блискучий вірш, якби Павличко нічого більше не написав, то того вже було б досить» [7].

Багато патріотичних поезій Івана Драча та Дмитра Павличка увійшли до золотого фонду української літератури.

Часто період шістдесятництва дослідники називають продовженням українського Розстріляного відродження 1920-х років. Можливо, так, як ми кажемо: «ранній Тичина», – так само можна сказати: «ранній Драч», «ранній Павличко» та про інших митців, хто, в силу певних життєвих обставин, не був здатний до кінця бути в опозиції до комуністичної влади.

Дослідники періоду шістдесятництва відзначають зв'язок шістдесятників ХХ-го та ХІХ-го століть, підкреслюючи спільні риси: «...прагнення духовної незалежності, взорування на ідеали громадянського суспільства та служіння народам» [16, с. 11].

Влучну характеристику шістдесятникам дав історик за фахом, шістдесятник, дисидент Валентин Мороз. Його есей «Серед снігів», написаний у 1970 р., – наче погляд на завершену подію. Вочевидь, автор вважав, що до цього часу «шістдесятництво» уже закінчилося.

Валентин Мороз підкреслював історичне значення свого покоління, яке прийшло у час духовного занепаду і зневіри, коли люди перестали вірити у правдивість слів. «І от на це холодне згарище, де вже навіть попід давно розвіявся за вітром, прийшли *шістдесятники* – Симоненкове покоління (...). І все ж прихід їх був епохою. Бо вони повернули втрачену

вагомість словам і поняттям, заставили людей знову повірити у *реальність* духовного світу. Це був справжній подвиг: в атмосфері тотального зневір'я в щось повірити. І запалити вірою інших» [12, с. 675.]

Шістдесятник Роман Корогородський у листі до Євдокії Сверстюк – матері Євгена Сверстюка, писав про її сина, але цими словами можна охарактеризувати усіх шістдесятників, хто не зрікся своїх переконань: «...Такі люди рідко народжуються, але земля їх родить, щоб світ не згудився, не обмиршавів геть, щоб яскраве світло їхнього розуму, душевної чистоти і вселюдської любови осявало тямряву...» [18, с. 46].

Отже, шістдесятники були моральною, етичною опозицією до комуністичної влади в СРСР. Вони підняли національне питання, стояли на захисті української мови, намагалися відроджувати українську культуру, звичаї. Слово Тараса Шевченка стало ближчим до людей – воно лунало на імprovізованих зібраннях біля пам'ятника Тарасу Шевченку у Києві; на організованих молоддю, а не владою літературних вечорах.

На противагу тому, що в СРСР інтелігенцію зневажливо вважали «прошарком» у суспільстві, існував навіть вираз: «гнила інтелігенція», – «шістдесятники відновили основні соціально-психологічні риси інтелігенції: природну самоповагу, індивідуалізм, орієнтацію на загальнолюдські цінності, подолання провінційності, неприйняття несправедливості, повагу до етичних норм, права й законності» [16, с. 12].

Автор даної статті приєднується до тих думок, що хронологічні рамки шістдесятництва – друга половина 1950-х рр. (після розвінчання на XX з'їзді КПРС культу Сталіна) – і до «другого покося» 1972 р. («арештована коляда»). Шістдесятники метафорично поділяли територію СРСР на «зони»: «малу» (тюрми, табори, психлікарні) та «велику» – решту території СРСР. У «великій зоні», начебто вільній, діяла заборона приходити до пам'ятника Тарасу Шевченку у день його перепоховання в Україні, посилювалася русифікація, було заборонено вільно мислити і творити; практикувалися звільнення, особливо непокірних, з роботи та навчання.

Таким чином, підсумовуючи думки відомих шістдесятників та сучасних дослідників цього періоду, до когорта шістдесятників відносимо тих, хто не скорився системі і потрапив у совіцькі табори, або у «великій зоні», незважаючи на утиски влади, позбавлення вільно творити, не відступив від своїх переконань.

Список використаних джерел та літератури

1. Бажан О. Г. Шістдесятництво. *Енциклопедія історії України*: Т. 10: Т-Я / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. Київ: В-во «Наукова думка», 2013. 688 с.
2. Дзюба, Іван. Не окремо взятє життя / післямова Миколи Жулинського. Київ: Либіль, 2012. 760 с.
3. Дзюба, Іван. Інтернаціоналізм чи русифікація? Київ: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2005. 336 с.
4. Жиленко І. Homo Feriens: Спогади / передм. Михайлини Коцюбинської. Київ: Смолоскип, 2011. 816 с.
5. Жулинський Микола. Мистецький танець на лезі гострого ножа. Лесь Танюк як форма творчого буття в межипросторі. *Танюк, Лесь. Vita memoriae. Вибрані поезії та переклади*. Київ: Смолоскип, 2017. 232 с.
6. Зарецький Олексій. Українські шістдесятники і хрущовська відлига в етнокультурному просторі СРСР. *Сучасність: література, наука, мистецтво, суспільне життя. Щомісячний часопис української незалежної думки*. 1995, № 4. С.113 –125
7. Зорівчак Роксана. Про дитинство, навчання і англійську філологію в умовах закритого суспільства 1950-их рр. (інтерв'юєри Герун Василь та Хім'як Оріся). Кафедра перекладознавства і контрастивної лінгвістики імені Григорія Кочура Львівського університету 5 жовтня 2012 року. *Усна історія Львівського національного університету імені Івана Франка*. 3 Березня 2019 URL: <http://oralhistory.lnu.edu.ua/zhyttiepysy/roksolana-zorivchak-pro-dytynstvo-navchannia-i-anhliysku-filolohiiu-v-umovakh-zakrytoho-suspiil-tva-1950-ykh-rr/> (Дата звернення 21.06.2024).
8. Зубченко, Галина. А було це так. Алла Горська. *Червона тінь калини: Листи, спогади, статті*. Київ: Спалах, 1996.
9. Касьянов, Григорій. Незгодні: українська інтелігенція в русі опору 1960-80-х років. Київ: Либідь, 1995. 224 с.
10. Корогородський, Роман. Брама світла. Батьки. Київ: Вид-во «Гелікон». 2004.
11. Мокрик, Радомир. Бунт проти імперії: українські шістдесятники. Київ: А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, 2023, вид. 3-тє. 416 с.
12. Мороз, Валентин. Серед снігів. Чорновіл В. Твори в десяти томах. Т.3. Київ: «Смолоскип», 2006. С.673–698.
13. Мороз, Раїса. Проти вітру. Спогади дружини українського політв'язня. Видання друге, зі змінами й доповненнями. Харків: «Права людини» 2012, 284 с.
14. Наєнко, Михайло. Двічі номінований на Нобелівську премію: за що Івана Драча «пішли» з університету і за що «сива печаль Козерога». *«Україна молода»*. Бойова газета героїчної нації. Випуск № 074.12.08.2020. URL: <https://umoloda.kyiv.ua/number/3624/164/148965/> (дата звернення 14.07.24).
15. Павличко, Дмитро. Гранослов: Вибрані твори / автор передм. і ред. Дмитро Пилипчук; уклад. Роксолана Павличко. Київ: Український письменник, 2015. 896 с.

16. Рух опору в Україні: 1960 – 1990. Енциклопедичний довідник / гол. ред Осип Зінкевич; передм. Осипа Зінкевича, Олеся Обертаса. Київ: «Смолоскип», 210. 804 с.

17. Сверстюк Євген. Шістдесятники і Захід. Сверстюк, Євген. *Блудні сини України*. Київ, 1993. 253 с. (Українське відродження: історія і сучасність/ Б-ка журналу «Пам'ятки України»; Кн.13. Сер.1. Вип.1 – 2]. (Письменники України та діаспори / Т-во «Знання»; Сер.6. Вип.3 –4).

18. Сверстюк Є.О. На полі честі: У 2 кн. Кн. 1. Невже то я?/Упорядник Олексій Сінченко. Київ: ТОВ «Видавництво „КЛІО“», 2015. 368 с. іл.

19. Танюк Л.С. Слово. Театр. Життя. Вибране в трьох томах. Том 1. *Слово*. Київ: «Альтерпрес», 2003. 832с.

20. Танюк Л. С. Твори. В 60-и томах. Том 6. *Щоденники 1962 р.* (в авторській редакції). Київ: «Альтерпрес», 2006. 920 с.

21. Танюк Л.С. Твори. В 60-томах. Том 8. *Щоденники 1963 р.* Липень-грудень (в авторській редакції). Київ: «Альтерпрес», 2006. 624 с.

22. Танюк Л. С. Твори. В 60-томах. Том 9. *Щоденники 1964 р.* (в авторській редакції). Київ: «Альтерпрес», 2006. 888 с.

23. Танюк, Лесь. *Vita memoriae*. Вибрані твори та переклади. Київ: Смолоскип, 2017. 232 с.

24. Чорновіл В. Твори у 10-ти т. В. Чорновіл. Т. 4. Кн. 2. *Листування* /Упоряд. Валентина Чорновіл. Київ: Смолоскип, 2005. 1068 с.

25. Чорновіл Вячеслав. Твори: У 10-ти т. Т.7. *Статті, виступи, інтерв'ю* (березень 1990 – грудень 1992) /Упоряд. Валентина Чорновіл. Київ: Смолоскип, 2011. 1080 с.

26. Чорновіл Вячеслав. Твори: У 10-ти т. Т.8. *Статті, виступи, інтерв'ю* (січень 1993 – грудень 1995) /Упоряд. Валентина Чорновіл. Київ: Смолоскип, 2012. 1088 с.

27. Чорновіл Вячеслав. Твори: У 10-ти т. Т.9. *Статті, виступи, інтерв'ю* (січень 1996 – грудень 1997) / Упоряд. Валентина Чорновіл. Київ: Смолоскип, 2014. 1008 с.

28. Шевчук В. О. На березі часу. Ті, котрі поруч: Спогади про сучасників. Київ: Либідь, 2015. 576 с.

Liudmyla Chorna. PHENOMENON OF SHISTDESATNYTSTVO ACCORDING TO THE APPRECIATION OF THE PARTICIPANTS OF THE MOVEMENT OF THE RESISTANCE OF THE SECOND HALF OF THE XX CENTURY.

In the article are regarded chronological frames of the period of shistdesyatnytstvo, its characteristics, criteria of belonging to shistdesyatnyky. In the basis of the investigation is interpretation of shistdesyatnyky about this historical period and its participants.

Key words: generation of shistdesyatnyky, shistdesyatnytstvo, Khrushchov's thaw, jubilees of Taras Shevchenko.

Владислав ШОКУН,
науковий співробітник
відділу історико-краєзнавчих досліджень,
Шевченківський національний
заповідник

ІСТОРІЯ КАНЕВА ВІД СТВОРЕННЯ ЧЕРКАСЬКОЇ ОБЛАСТІ ДО СЬОГОДЕННЯ

Стаття містить інформацію щодо ситуації у Каневі на момент створення Черкаської області (1954). Досліджено вплив основних чинників на соціально-економічну та культурну складову життя міста. Визначено роль ключових подій, що відігравали найбільш значиму роль у зростанні та розвитку Канева.

Ключові слова: Канів, Черкаська область, Канівська ГЕС, Дніпробуд.

Місто Канів протягом багатостовіткової історії знаходилося у різному підпорядкуванні, що суттєво впливало на його розвиток. На початку ХХ століття Канів перебував у складі Київської губернії, а у 1932 році – увійшов до Київської області. 7 січня 1954 року створено Черкаську область із 30 районів, що раніше належали до Київської, Полтавської, Кіровоградської та Вінницької областей. До її складу перейшли також міста Сміла, Умань та Канів.

Мета даної статті – висвітлити розвиток міста Канева після входження його до складу Черкаської області.

Місто Канів кінця 1950-х – початку 1960-х років із населенням 7,5 тис. осіб мало чим відрізнявся від провінційних населених пунктів України того часу. Тут працювали лісопильний завод, деревообробний комбінат, маслозавод. На Дніпрі діяла пристань. Серед навчальних закладів було педагогічне училище і дві початкові школи. Щодо медичної галузі, то в місті була лікарня, поліклініка, рентген кабінет, протитуберкульозний диспансер [3, с. 332].

Не дивлячись на те, що життя в Каневі не стояло на місці і його благоустрій дещо поліпшувався, статистичні свідчення подавали відомості про зміни в місті, проте дуже повільними темпами. Так, у 1954 році тут було відкрито бібліотеку для дорослих, а в парку змонтовано літній кінотеатр

[7, с. 2]. Окрім демонстрування фільмів, він використовувався як місце для проведення вечорів художньої самодіяльності, концертів, виставок [5, с. 2].

У цей час у Каневі відкриваються нові заклади культури. 3 вересня того ж року почала діяти Канівська автобусна станція. Крім цього, завершено капітальний ремонт і реставрація пам'ятника на могилі Тараса Шевченка.

1957 року у місті завершено будівництво харчового комбінату [3, с. 333], відкрився технікум із підготовки працівників культурно-освітніх установ [4, с. 4], наступного року створено Канівську гідролісомеліоративну станцію (ГЛМС). І вже наприкінці 50-х років у місті діяли маслозавод, вальцовий млин, хлібозавод, цегельня, будувалася теплова електростанція.

На початку 1960-х років на розвиток міста Канева значно вплинула підготовка до відзначення ювілеїв Тараса Шевченка: соті роковини від дня смерті (1961) та 150-річчя від дня народження (1964), що відзначалися на міжнародному рівні. Планувалися відвідини державних та зарубіжних офіційних делегацій Тарасової Гори, тому у цей час спостерігається пошквалювання у розбудові інфраструктури міста: 1961 року збудовано готель «Тарасова гора» і районний Будинок культури. Цього ж року засновано Канівський РЕМ, а наступного – відкрито школу-інтернат.

У Каневі працювали лісопильний, цегельно-черепичний, маслоробний заводи; деревообробний, харчовий комбінати; ремонтно-транспортна станція. Серед навчальних закладів був технікум з підготовки культурно-освітніх працівників, музична, восьмирічна та дві середні школи, із закладів культури – два будинки культури, кінотеатр, п'ять бібліотек, дві турбази.

При об'єднанні «Сільгосптехніки» збудовано нові майстерні. Введено в дію новий хлібозавод, міжрайонну коконосушильну базу та інкубаторну станцію [3, с. 333].

Історія Канева нерозривно пов'язана з організацією «Дніпробуд». Завдяки «Дніпробуду» в Каневі була споруджена не лише Канівська ГЕС, а й житлові багатоквартирні будинки, школи, дитячі садки, новий корпус лікарні, кінотеатр, бібліотека ім. А. Гайдара, завод «Магніт», сирзавод і хлібозавод, комплекс сходження на Тарасову гору та багато інших об'єктів. Саме дніпробудівці надали місту тих рис, що можна помітити і зараз. На спорудженні об'єктів Дніпробуду працювало не одне покоління канівців. Із нього вийшли кілька десятків династій будівельників, багато працівників підприємства були удостоєні державних нагород.

1963 року здійснювався реставрація Канівського Успенського собору. Також збудовано новий маслосирзавод, який щоденно переробляв 50 тонн молока [2, с. 119]. Цього ж року було розпочато підготовчі роботи зі спорудження Канівської ГЕС. До невеликого провінційного містечка на Дніпрі почали масово приїжджати гідробудівельники [6, с. 5].

У 1964 році розгорнулося будівництво Канівської ГЕС. Будівничі роботи на станції тривали 11 років, було задіяно 5 тис. працівників 16-ти національностей. Водночас, із початком спорудження Канівської ГЕС, почали активно з'являтися житлові будинки і об'єкти соціально-культурної сфери, виникали нові підприємства, площі, вулиці, збільшувалося населення [5, с. 4].

Протягом 1966–1968 рр. відкрито нову будівлю бібліотеки і музей А. П. Гайдара, здано в експлуатацію два житлових будинки, магазин-гастроном та два павільйони побутового обслуговування.

1969 рік – пущено в дію електромеханічний завод «Магніт», який відіграв визначну роль у розбудові Канева. Він не лише збільшив кількість населення міста, а й став «кузнею кадрів» для інших організацій. Мабуть, жодне інше підприємство не дало місту стільки кваліфікованих кадрів для інших сфер, як завод «Магніт». Завдяки «Магніту», місто було забезпечене потрібною кількістю кваліфікованих кадрів. Це стало одним із чинників, що дозволили Каневу уникнути глибокої кризи й зберегти ключові комунальні підприємства [1, с. 2].

На початку 70-х років XX століття швидкими темпами розвивалась індустрія регіону. Зведено адміністративний районний вузол зв'язку, господарські будівлі заводу побутових виробів. 1970 року – здано в експлуатацію широкоформатний кінотеатр «Канів» і перший дев'ятиповерховий будинок. Вже 1972 року створено Канівське водосховище, почав діяти Канівський шлюз, 1975 – пущено в дію останній, 24-й агрегат, Канівської ГЕС, який завершив будівництво станції.

У 1977 році Канів стає містом обласного підпорядкування. Наприкінці 70-х років XX ст. в місті працювали заводи: «Магніт», побутових виробів, маслосиробний, хлібний, пивоварний, а також комбінати: харчовий, побутового обслуговування.

Протягом наступного десятиліття темпи будівництва у Каневі характеризувались певним зниженням, хоча на початок 1980-х років вони залишалися досить високими. Саме в цей час виникають багатоповерхові житлові масиви по вулицях 206-ї дивізії, Героїв Дніпра, Леніна (сучасна Енергетиків).

Поряд із житловими будинками споруджувались об'єкти соціально-культурної сфери і навчальні заклади, зокрема: 1981 року зведено нове приміщення культурно-освітнього училища, 1984 – здано в експлуатацію новозбудовані приміщення загальноосвітніх шкіл №3 і №6.

У освітній галузі міста в цей період діяло п'ять загальноосвітніх шкіл, музична школа, культурно-освітнє та професійно-технічні училища. Заклади культури були представлені у складі шести бібліотек, Музею народного декоративного мистецтва, бібліотеки-музею А. П. Гайдара, Канівського музею-заповідника «Могила Т. Г. Шевченка». Гостей Канева приймали дві турбази та готель «Тарасова гора». У сфері охорони здоров'я працювала лікарня і поліклініка.

Важливими подіями 1980-х років стало відзначення знаменних дат: 175-ї річниці від дня народження Тараса Шевченка та 40-річчя перемоги у Другій світовій війні. У цей час було здано нові об'єкти соціально-культурної сфери, відкривалися пам'ятники і пам'ятні знаки.

У 1989 році проходив Всесоюзний перепис населення. За його результатами чисельність населення Канева становила 28 600 осіб.

Також у цей час складалися плани щодо подальшого розвитку міста. Враховуючи важливе значення Канева як історико-культурного і меморіального Шевченківського центра республіки, міськвиконком та облвиконком, за дорученням Ради Міністрів УРСР, разом з Держбудом УРСР, Академією наук УРСР, визначили перелік об'єктів соціально-культурного та побутового призначення для будівництва та реконструкції у 1989–2000 рр. [2, с. 120]. На жаль, більшість планів так і не були реалізовані, залишившись тільки на папері.

2005 року розроблено Стратегічний план економічного розвитку міста на період до 2020 року, серед основних напрямків було виділено розвиток туризму. Отже, завданням на найближчі десятиліття для Канева стало підвищення свого іміджу як туристичного міста на основі традиційного історичного та мальовничого розташування. Аналіз історичної спадщини Канева дозволяє віднести його до міст України, що викликають значний інтерес не тільки серед громадян нашої держави, а й серед закордонних гостей. У лютому 2006 року міська рада затвердила Генеральний план міста, в якому обґрунтовано необхідність розвитку Канева як духовного та туристичного центру. Попередній план передбачав промисловий розвиток Канева.

Із 6 серпня по 29 вересня 2007 року у Каневі проходив Всеукраїнський скульптурний симпозіум у камені «Шевченкова алея», який очолив заслу-

жений художник України Юлій Синькевич. До Канева з'їхалися 19 митців практично з усіх регіонів України, які під відкритим небом біля підніжжя Тарасової гори, із брил пісковика та вапняку створили близько тридцяти скульптур на шевченківську тематику. Твори митців було встановлено біля готельного комплексу «Княжа гора».

У рамках підготовки до чемпіонату «Євро-2012» у Каневі було збудовано термінал «Авто-Ріка». Урочисе відкриття нового об'єкту відбулося 19 вересня 2011 року в рамках святкування 933-ї річниці від дня першої літописної згадки про Канів (1078). У той час планувалося вирішити питання щодо водного сполучення Канева з Києвом та іншими населеними пунктами України, що розташовуються над Дніпром, але ці плани так і не були здійснені.

Але загалом, соціально-економічний та культурний розвиток Канева у другій половині ХХ – на початку ХХІ століття підняв місто на нову сходинку розвитку, збалансувавши різні сфери життя. А загальна тенденція невинного зростання дає надію на подальше процвітання міста [2, с. 121].

Список використаних джерел та літератури

1. Гламаздіна М. Бруслинівський Є. Завод «Магніт» «кузня кадрів» для Канева початку 90-х років. *Дніпрові зірка*. Газета об'єднаних громад і міста Канів. 2021. №48.
2. Ісаєва О. М. Соціально-економічний та культурний розвиток Канева у другій половині ХХ ст. *Міжкультурна взаємодія та комунікація: традиції, сучасність перспективи*: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції. Канів, 14-15 травня 2019 р. С. 118–122.
3. Історія міст і сіл Української РСР: в двадцяти шести томах. Черкаська область / Ред. кол. тому: О. Л. Стещенко (голова редколегії) та ін. Харків: книжкова фабрика ім. М. В. Фрунзе, 1973. 788 с.: іл.
4. Лісовий О. Екзамені в технікумі. *Дніпрові зірка*. Орган Канівського міського комітету Комуністичної партії України, міської і районної Рад народних депутатів Черкаської області. 1957. 23 серпня. №100 (4379).
5. Нова енергія Канева: публіцистичний нарис про славне минуле і перспективу для міста Канева у зв'язку з початком будівництва Канівської гідроакумулюючої електростанції (ГАЕС) / Упорядник К. Тимченко. Черкаси: видавець Чабаненко Ю. А., 2017. 92 с.: іл.
6. Українська Радянська Енциклопедія: в 17 томах. Том 6. Італія – Колізія / Головна редакційна колегія: М. П. Бажан (головний редактор), О. І. Білецький, І. К. Білодід та ін. Київ: Головна редакція УРЕ, 1961. 576 с.: іл.
7. Цап В. Відкриття літнього кінотеатру. *Дніпрові зірка*. Орган Канівського міського комітету Комуністичної партії України, міської і районної Рад народних депутатів Черкаської області. 1954. 22 липня. №59 (2904).

ShokunVladislav. HISTOR YOF KANIV FROM CREATION OF CHERKASY REGION TILL NOWADAYS

Article contains information as for the situation in Kaniv at the moment of creation of Cherkasy region (1954). The influence of major factors is investigated on the social-economic and cultural part of life of the town. The key events is defined that played the most significant role in the growth and development of Kaniv.

Key words: *Kaniv, Cherkasy region, Kaniv Electric Hydro Power Station, Dniprobud.*

МИСТЕЦТВОЗНАВСТВО

УДК 069.51+929:75.058(477.46)

Ніна БАСИСТА,

*старший науковий співробітник
відділу історико-краєзнавчих досліджень,
Шевченківський національний заповідник*

Віталій КОХАНЧУК,

*завідувач відділу історико-краєзнавчих досліджень,
Шевченківський національний заповідник*

Тетяна ЯРМОШ,

*старший науковий співробітник
відділу історико-краєзнавчих досліджень,
Шевченківський національний заповідник*

(м. Канів, Черкаська обл.)

ОСОБЛИВОСТІ ДЕКОРАТИВНИХ РОЗПИСІВ ОЛЕНИ ПОЛІЩУК.

До 75-річчя від дня народження заслуженого майстра народної творчості

Стаття присвячена художниці і дослідниці, заслуженому майстру народної творчості України, члену Національної спілки народних майстрів України та спілки слов'янських письменників, поетесі і педагогу – кандидату педагогічних наук, Олені Поліщук. В статті подано біографічні дані та творчий шлях мисткині.

Ключові слова: *Олена Поліщук, заслужений майстер народної творчості України, декоративний розпис, колекція Шевченківського національного заповідника.*

Серед імен відомих художників, які досліджували декоративний розпис Черкащини особливе місце займає постать Олени Василівни Поліщук.

Народилася майстриня 1949 року в селі Яблунівка Лисянського району Черкаської області в сім'ї хліборобів. Із самого дитинства мама прищепила маленькій доньці любов до малювання. Як згадує художниця: «Мою матусю, Валентину Хомівну Огниву, Бог наділив надзвичайно чутливою до краси душею. Вона гарно малювала, вишивала рушники і ткала килими. І мене з братом змалечку заохочувала до творчості. Купувала зошит

і робила з нього для нас дві саморобні розмальовки. Це були 1950-ті – дуже бідні в селах роки, коли навіть кольорові олівці було важко придбати. А в нас був справжній скарб – олівець із розділеним на сегменти грифелем, який мав зелений, синій і червоний кольори. Згодом мама прихилила мене до декоративно-прикладного розпису. Пам'ятаю, як перед Великоднем ми з нею чепурили хату. Мама ножем розділила на-впіл картоплину і на кожному зрізі вирізьбила штампик-трафарет – квіт-ку і гусячу лапку. Потім на борошняному клейстері розбовтала природні фарби. Все це призначалося мені – випало зобразити на комині узорі... Такими були мої перші кроки у світ настінних мальовок, в орнаментах яких згодом мені відкрилася безмежна скарбниця народної мудрості» [1].

У 1981 році закінчила Київський державний педагогічний інститут імені М. Горького (тепер Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова), а згодом і аспірантуру Уманського державного пе-дагогічного університету ім. Павла Тичини. Захистила кандидатську ди-сертацію з проблеми «Підготовка студентів до естетичного виховання дошкільників засобами українського народного декоративно-приклад-ного мистецтва» (1997). Працювала на посаді доцента кафедри теорії і методики дошкільної освіти Уманського державного педагогічного уні-верситету імені Павла Тичини. Член Національної спілки майстрів народ-ного мистецтва України із 1998 року. Має більше 80 наукових публікацій із різних галузей мистецько-педагогічної діяльності [2].

Серйозно ж малювати мисткиня почала вже дорослою, після того як в 1982 році в Умані побачила виставку робіт Тамари Гордової, нині вже заслуженого художника України. Відтоді зацікавилася народним розпи-сом, стала уважно вивчати творчість відомих народних художниць: Марії Приймаченко, Параски Хоми, геніальної Катерини Білокур. Розповідає, як захоплено малювала українські пісні – «Ой чий то кінь стоїть?», «По са-дочку ходжу». А невдовзі відомий мистецтвознавець Олександр Найден, побачивши її роботи, порадив: «А придивіться до настінного розпису Уманщини». Цікаво, що на той час краєзнавцями і істориками Уманщини були зібрані сотні зразків таких розписів, якими, за традицією, прикраша-лися хати ззовні і елементи їх інтер'єру [1].

Друге покликання Олени Василівни – захоплення українським народ-ним декоративним розписом. Майстриня збрала і творчо відтворила більше 120 зразків настінних розписів Черкащини періоду 1920–1930 років. Художниця в своїй творчості намагається втілити ті почуття, що

живуть в народі, у його фольклорі. Але вона не ілюструє фольклор, а творить нові естетичні образи у чарівному світі народного живопису. Олена Поліщук надзвичайно цікаво і захоплено розповідає про світ символів, який вона відкрила в тому прадавньому мистецтві, і який вона перенесла вже на свої картини: «Ось драбинки – це небесні драбинки, якими душа може сходити до високої духовності. Дівчина чи жінка завжди зображувалися на квітці, а чоловік чи хлопець – на листі. Дівчина завжди взута в черевички. А жінка – в чобітки. Дерево життя має завжди три частини: минуле, теперішнє і небесний світ, в родинному дереві завжди сім гілок. От «безкінечник» загнутий як долар – то матеріальний світ, а як гривенька – то світ духовності...» [1]. Художниця привносить і дещо своє до образного і символічного ряду розписів – вона дуже любить малювати вишню і вважає, що зображення п'ятипелюсткових квіток та яскравих ягід абсолютно виправдані і органічні для українського розпису. Особливе місце в її роботах посідає підфарбоване тло.

У своїх картинах вона наслідує давніх предтеч, які використовували мову розписів для висловлення побажань, пересторог, того, що зараз би назвали презентацією. Наводить у підтвердження можливостей такого ось мальованого письма давньокитайський вислів: «Одна картина замінює десять тисяч слів». Є в Олені Поліщук і сюжетні роботи – каже, що «мало які може показати, бо їх дуже швидко розбирають до... ресторанів» [1].

У даній роботі увагою авторів охоплено зібрання мистецьких творів Олені Поліщук, яке стало частиною фондової колекції Музею народного декоративного мистецтва (науково-дослідний відділ історико-краєзнавчих досліджень, Шевченківського національного заповідник). З огляду на вище окреслене у статті проведено аналіз 40 робіт, та включені до групи зберігання «Образотворче мистецтво».

Важливе місце в творчому доробку майстрині займає Шевченківська тема, оскільки у різні періоди історії України ім'я нашого Генія, Тараса Шевченка набувало особливого значення, підіймаючи дух українського народу в його боротьбі за свободу, за право на культурний розвиток. Українець по крові, істинний син свого народу. І нині, під час російської агресії постать Тараса Шевченка підіймає бойовий дух воїнів на боротьбу з ворогом. Привертають увагу роботи: «Ми чуємо тебе, Кобзарю, крізь століття» (2000, папір, гуаш. КН-4899/Ж-921), «Лілея і королевий цвіт» (1989, папір, гуаш. КН-4899/Ж-707). На картині «Ми чуємо тебе, Кобзарю, крізь століття» на чорному тлі – пам'ятник Т. Г. Шевченку,

що знаходиться в місті Каневі. Навколо пам'ятника – червоні троянди і блакитні іриси.

Найулюбленишим образом у творах майстрині є «Дерево життя», «Дерево роду», що ми бачимо на картинах: «Всі ми родом із села» (2006, папір, гуаш. КН-4910/Ж-932), «Нація з колиски починається» (2006, папір, гуаш. КН-4900/Ж-922), «Щасливий рід» (2006, папір, гуаш. КН-4894/Ж-916), «А в нашого Омелечка...» (2005, папір, гуаш. КН-4898/Ж-920), «Дерево життя козацького роду» (Ж-923). На картині «Нація з колиски починається» на зеленому тлі – Дерево життя. Внизу композиції – жовтий соняшник, який символізує сонце, тепло. Біля нього – чотири квітки та ягоди рожевого кольору. На стовбурі дерева – солярний знак червоного кольору, який є символом життя, Бога, Сонця, тепла і світла. В центрі композиції – три жовті квітки соняшника та кетяги червоної калини, що символізують рідну землю, Батьківщину, нескінченність роду. Вгорі композиції зображено двох птахів, які стоять на гілках. В дзьобах тримають колиску з немовлям. Навколо них – рожеві та білі квіти з червоними ягодами.

Особливе місце в творах Олени Поліщук відведено квітам: барвінку, соняшникам, айстрам, ромашкам, волошкам, маку, чорнобривцям. Художниця не вимальовує квітку з ботанічною точністю, а використовує характерні ознаки певних рослин і фантазує, створюючи композиції із багатьма варіаціями. Про це свідчать картини: «Стелися, барвінку» (1986, папір, гуаш, акварель. КН-3316/Ж-609), «Жовта квітка хитається» (2009, папір, гуаш. КН-4912/Ж-934), «А осінь багряна красу розпустила» (1989, папір, гуаш. КН-3800/Ж-705), «Соняшник» (1989, папір, гуаш. КН-3948/Ж-710), «Айстри» (1986, папір, гуаш. КН-3319/Ж-612). Так, на розписі «Жовта квітка хитається» на чорному тлі – рожево-білі, голубі квіти із листочками і завитками. Серед квітів – одна велика жовта квітка, яка нахилена вниз. На розписі «Соняшник» на темно-коричневому тлі змальовано п'ять квіток соняшника. Посередині композиції – велика квітка, вгорі і внизу – по дві менші квітки. Кожна намальована квітка має свою символіку. Наприклад, барвінок є символом життєвої сили, достатку і здоров'я, невмирущої пам'яті та продовження життя. Ромашки символізують здоров'я, доброту, ніжність; волошки – чистоту, любовну приязнь, сором'язливість; мак – красу і чарівність, скромність; чорнобривці – рідний дім, материнську любов, Батьківщину. З великої кількості розписів даної групи привертає увагу твір «Незабудка» (2007, папір, гуаш. КН-4891/Ж-913). Незабудка – символ зв'язку з родом, щоб рідні не забували одне одного, знали свій родовід.

Особливу увагу приділяє Олена Василівна вишні як символу України, рідної землі, материнської любові та відданості. Біля кожної української хати можна побачити вишню. У творі «Мамина вишня» (2009, папір, гуаш. КН-4906/Ж-928) на чорному тлі – вишневе дерево, яке знаходиться в горщику. На дереві – червоні ягідки з білим цвітом. На верхніх гілочках вишні – дві пташки, оздоблені вкрапленнями, бігунцями, завитками. В Україні вишня є символом рідної хати, символом матері, материнської любові та відданості, а ще вродливої дівчини або молодої нареченої.

На багатьох творах майстрині зображено птахів-красенів у поєднанні з квітковими композиціями: «Фазан на калині» (2007, папір, гуаш. КН-4887/Ж-909), «Пташечка зраділа і защебетала» (1989, папір, гуаш. КН-3803/Ж-708), «Незабудка» (2007, папір, гуаш. КН-4891/Ж-913), «А пташка біла на землю сіла» (2009, папір, гуаш. КН-4908/Ж-930), «Закувала

Фото 1. «Лада сонцесяйна», 2006, папір, гуаш

та сива зозуля» (б/р, папір, гуаш. КН-3321/Ж-614), «Щемна самотність» (2007, папір, гуаш. КН-4902/Ж-924). Ці роботи пронизані глибоким ліризмом.

У деяких роботах художниці простежуються мотиви легенд періоду язичництва і трипільської доби. Про це свідчать такі картини: «Лада сонцесяйна» (2006, папір, гуаш. КН-4946/Ж-948), «Лада» (2007, папір, гуаш. КН-4901/Ж-923). На картині «Лада сонцесяйна» на голубому тлі – богиня життя, весни, родючості, народження, яку трипільці називали Ладодо. Вона сидить у чарівній колісничці. На ній – білий довгий одяг з трипільськими знаками: ромби, крапки, завитки, заокруглені лінії. Колісниця запряжена парою голубів і лебедів. В правій руці Лади – червоне яблуко, в лівій – синій виноград. Вгорі зображення – колоски пшениці, по боках – квіти з листочками (Фото 1).

Сумним спогадом про події Другої світової війни є розписи художниці на воєнну тематику: «Невідомому солдату» (б/р, папір, гуаш. КН-3320/Ж-613), «Святим рукам солдатських вдів» (б/р, папір, гуаш. КН-3322/Ж-615). На картині «Невідомому солдату» на білому тлі – великий букет червоно-рожевих квітів із зеленими листочками. Внизу букета червона стрічка.

Фото 2. Два веселі гусі. 2009, папір, гуаш

У своїй творчості Олена Василівна звертається і до дитячої тематики. Із задоволенням розглядають дітлахи розпис «Два веселі гусі» (2009, папір, гуаш. КН-4909/Ж-931) (Фото 2). На жовтому тлі – підвазонник у вигляді трикутника, який оздоблений хвилястими та прямими лініями. У ньому – вазон, на гілочках якого знаходяться червоно-рожеві квіти з ягідками. По обидва боки вазона – два гусаки: один – сірий, другий – білий. Одягнені гусаки в штани, краватки і жилетки. На головах – капелюхи з пір'ям, на ногах – коричневі чоботи. Крила і хвости гусаків прикрашені хвилястими і ламаними лініями, ромбами, завитками, квітами, крапками.

Найчастіше в творах звучить українська народна пісня, а також творчість Тараса Шевченка, Василя Симоненка, Петра Поліщука та інших митців слова. До таких творів можна віднести: «Ой чий то кінь стоїть» (2009, папір, гуаш. КН-4889/Ж-911), «Червону руту не шукай вечорами» (1989, папір, гуаш. КН-3801/Ж-706). На картині «Ой чий то кінь стоїть» на чорному тлі – білий кінь з повернутою назад головою, який оздоблений сірими завитками. На ньому – невелике сидло рожево-червоного кольору, прикрашене квітами, завитками, вкрапленнями. Праворуч коня – дерев'яний тин, навколо якого знаходяться рожеві квіти, червона калина, жовтий соняшник.

У кожній роботі художниці є часточка таланту і часточка душі і тому така тепла енергія світла і добра відходить від її яскравих, красивих, закоханих у життя картин. Переповнена енергією, нестримна ентузіастка своєї справи, в її роботах – живе продовження традицій настінного роз-

пису Уманщини, інтерпретація народної пісні, наїв і доброта. Кожна деталь в роботах О. Поліщук виправдана і працює кольорами, символами, таємними числами на загальну ідею твору. Більше сотні робіт майстрині знаходяться у фондових колекціях музеїв України, ще більше – розлетілися по всьому світу у приватні колекції України, Канади, Австрії, тощо.

Список використаних джерел та літератури

1. Дивосвіт розписів Олени Поліщук. URL: http://www.nashekolo.org.ua/nk/news/20101030/text_nk_2010_9902.html (дата звернення: 10.01.2024).
2. Коваль Вікторія. Творчі пазли: Україна в картинах Олени Поліщук. УманьNEWS City URL: <https://umannews.city/articles/237409/tvorchi-pazli-ukraina-v-kartinah-oleni-polischuk> (дата звернення 14.06.2024).

Vitalyi Kohanchyk, Nina Basysta, Tetyana Yarmosh. SPECIALITIES OF OLENA POLISCHUK'S DECORATIVE PAINTINGS"DEDICATED TO THE 75TH ANNIVERSARY OF THE BIRTHDAY OF THE HONOURED MASTER OF FOLK ART

The article is dedicated to the artist and explorer, honoured master of folk art of Ukraine, member of the National Union of the Folk Craftsmen of Ukraine and Union of Slavic writers, poetess and teacher — candidate of pedagogical sciences, Olena Polischuk. In the article are given biographical data and creative path of the artist.

Key words: *Olena Polischuk, honoured master of folk art of Ukraine, decorative painting, collection of the Shevchenkiv National reserve.*

Юлія ГУСЕЙНОВА,
провідний зберігач фондів
науково-дослідного відділу
фондової роботи,
Шевченківський національний заповідник
(м. Канів, Черкаська обл.)

МИСТЕЦЬКІ ТВОРИ МАРФИ ТИМЧЕНКО У ФОНДОВІЙ КОЛЕКЦІЇ ШЕВЧЕНКІВСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО ЗАПОВІДНИКА

У статті вперше досліджено і проаналізовано твори відомої української мисткині, лауреатки Національної премії імені Тараса Шевченка Марфи Тимченко з фондової колекції Шевченківського національного заповідника. Розглянуто самобутній оригінальний почерк і творчу манеру художниці. Подано відомості про її життя.

Ключові слова: Марфа Тимченко, петриківський розпис, фонди Шевченківського національного заповідника.

Марфа Ксенофонтівна Тимченко (1922–2009) – художниця зі світовим ім'ям, майстриня петриківського розпису і народного декоративного живопису, член Національної спілки архітекторів України (1947) і Національної спілки художників України (1951), перша лауреатка премії імені Катерини Білокур (1990), лауреатка Національної премії імені Тараса Шевченка (2000) [2, с. 317].

Народилася Марфа Тимченко в селі Петриківка на Дніпропетровщині у родині хліборобів [3, с. 455]. Її мати, Олександра Медяник, була відомою на селі вишивальницею. Сім'я Марфи Ксенофонтівни мала великий квітучий садок. Улітку, коли двір заростав споришем, – тільки один шматок землі біля хати завжди був чорний. Маленька Марфа щодня тут вищипувала траву, на ніч поливала водою, щоб до ранку ґрунт осідав і підсихав. Саме на цьому імprovізованому полотні твердою паличкою малювала дівчинка свої перші картини. Мати робила їй пензлики з котячої шерсті, що традиційно використовуються у петриківському розписі.

Майбутня художниця використовувала природні фарби, наприклад, червону виробляла з вишневого або бурякового соку, зелену – з соку пирію або листя пасльону. Різні відтінки жовтого давали пелюстки соняха, лушпиння цибулі. Марфа була ще зовсім маленькою, коли брала глину за плетеним парканом і ліпила усіляких тваринок, пташок. Виходили у неї й глечики, мисочки, які вона з любов'ю розписувала.

Видатну роль у становленні Марфи Тимченко як художниці відіграла школа декоративного мистецтва, відкрита відомим майстром петриківського розпису Олександром Стативою у Петриківці 1936 року. Викладачі цієї школи були місцеві народні майстри, які вчили своїх учнів на зразках місцевого петриківського орнаменту – спочатку учні копіювали твори художників, особливо часто зверталися до робіт Надії Білокінь, а потім переходили до власної творчої праці [1, с. 5].

У 1936 році Петриківська школа декоративного мистецтва надіслала малюнки Марфи Ксенофонтівни до Києва на виставку, і молода майстриня того ж року отримує премію.

У 1938 році її запросили до школи майстрів народного мистецтва, що виникла у Києві на базі колишніх центральних експериментальних майстерень. Але навчання було перерване через скрутне фінансове становище в родині. Спочатку мисткиня працювала на Київському експериментальному кераміко-художньому заводі працівником з виготовлення барвників, а згодом перейшла на посаду майстра декоративного розпису Коростенського порцелянового заводу. Але усі плани та сподівання перекреслила Друга світова війна. Завод закрився і Марфа Тимченко повернулася до Петриківки.

Після війни переїхала до Києва і викладала основи петриківського розпису в Київському інституті художньої промисловості Академії архітектури та Київському училищі прикладного мистецтва, у якому вона навчалась до війни.

Сповідуючи традиції петриківського малювання, художниця створювала чисельні квіткові композиції у станковій декоративній графіці, розписувала вироби з порцеляни, дерева, виконувала композиції на полотні, монументальні (альфрейні) розписи, розробляла ескізи для вишивки.

Проаналізувати творчість майстрині можна за допомогою матеріалів фондової колекції Шевченківського національного заповідника. Дана збірка невелика (налічує 16 одиниць), сформована протягом 1970–1983

років. Роботи Марфи Тимченко були придбані у авторки (11 од. – закуплені, 3 од. – подаровані). І лише 1 од. була передана Київською Дирекцією художніх виставок, і 1 од. передана Київською Спілкою художників (обидві – в 1976 р.). Перша робота, яка поповнила фонди Заповідника, датується 1957 роком, а остання – 1975.

Твори мисткині неодноразово експонувалися на численних виставках в Канівському музеї народного декоративного мистецтва (у 2008 р. Музей ввійшов до складу Шевченківського національного заповідника на правах науково-дослідного відділу історико-краєзнавчих досліджень). На теперішній час ваза «Україна» 1972 р., яка розписана Марфою Тимченко, займає гідне місце в експозиції Музею.

Більш широко представлені в колекції розписи художниці на фарфорових виробках (13 од.). Серед них – декоративні вази, куманець, декоративні блюда, чайники, виконані надглазурними і підглазурними розписами,

Привертає увагу декоративна ваза 1957 р. (Ф-20/КН-283) білого кольору, тулуб якої декорований червоно-оранжевими квітами з сірими листочками. В центрі вази, між квітами, – павич з пишними крилами і хвостом.

Узагальнений образ рідного краю відтворено в розписі декоративної білої вази під назвою «Україна» (Ф-300/КН-2118). На її тулубі, в центрі, – велика поліхромна квітка, навколо якої знаходяться чотири блакитні заокруглені гілочки з червоними, світло-коричневими ягідками і листочками. Внизу вази – два горизонтальні ряди поліхромних квітів зі світло-коричневими листочками. Між горизонтальними рядами – дві червоні хвилясті лінії і гілочка із блакитними листочками (Фото 1).

Не можна не замилуватися декоративною вазою 1971 р. (Ф-44/КН-586) білого кольору, на стінках якої, – вісім коричневих грибів. Доповнюють композицію чотири пташки світло-коричневого кольору.

Неймовірна краса квітів і птахів передана в розписі декоративної вази 1975 р. (Ф-301/2119). Вона – горшкоподібної форми, білого кольору; декорована жовтими великими квітами і двома фантастичними пташками з пишними хвостами.

**Фото 1. Ваза
«Україна». 1972 р.
Фарфор, надглазурний
розпис**

Не менш цікавою за своєю сюжетною композицією є декоративна ваза 1971–1972 рр. (Ф-278/КН-1693). Її форма – видовжена, боки опуклі. Тло – біле. По краях вінець – орнаментальний ряд: прямі і хвилясті лінії. На стінках вази – рослинний орнамент вазонного типу (наявні елементи: «розрізана цибулька», «горобина», «жоржини»).

Кольоровою насиченістю вражає розпис на декоративному білому блюді «Бузковий птах» (без року створення, Ф-297/КН-2079). В центрі його композиції – фантастичний птах бузкового забарвлення із поєднанням золотистого відтінку, який сидить з розкритими крилами та пишним хвостом.

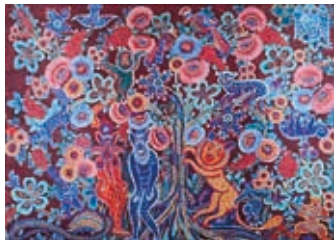
Фондове зібрання Заповідника поповнило і декоративне блюдо під назвою «Птахи» (без року створення, Ф-51/КН-593). Воно оздоблене стилізованими червоно-оранжевими квітами. У квітковий вінок Марфа Тимченко вдало вписує шість птахів-красенів.

У своїй творчості майстриня звертається до відомих українських постатей. Хочеться відзначити куманець 1971 р. (Ф-82/КН-1033), який Марфа Ксенофонтівна розписала і присвятила українській письменниці, поетесі, перекладачці та видатній культурній діячці Лесі Українці (до 100-річчя від дня її народження). Він оздоблений червоними квітами, нижче яких викарбувано ювілейну дату «187-1971» і «Леся Українка».

Серед фарфорових робіт мисткині – два декоративні чайники. Один з них: (Ф-79/КН-1030), прикрашений червоними букетами квітів; другий (Ф-81/КН-1032) – рожево-червоними квітами і птахами (обидва – без року створення).

У фондовій колекції Заповідника зберігаються 3 розписи Марфи Тимченко (папір, темпера, гуаш).

Так, декоративний розпис «У лісі» 1971 р., (Ж-528/КН-3091) виконаний художницею за мотивом твору Лесі Українки «Лісова пісня» 1911 р. На його темно-червоному тлі – квітуче дерево з ягодами. На верхніх гілках – два птахи із різнокольоровим забарвленням, які сидять один навпроти другого. У них: пишні чубчики, гострі відкриті дзьоби, опущені вниз хвости. Неподалік їх, ліворуч, – один птах, який в русі. Праворуч зображення – ще один птах, який сидить на гілці. Нижче них – п'ятеро звірів. У правому нижньому куті зображення – звір, який стоїть, торкаючись лапами гілку (Фото 2).

**Фото 2. Декоративний розпис «У лісі». 1971 р.
Папір, темпера**

А в декоративному розписі «Червоні птахи» 1966 р. (Ж-518/КН-3018) на світло - коричневому тлі мисткиня змалювала розлогі гілочки з великими рожевими квітами, пуп'янками, листочками. Серед них – два рожеві птахи, які нахилились до квітів. Їхні крила і хвости опущені вниз. Вони прикрашені квітами, листочками, крапленням. Під зображенням – напис автора чорною гуашшю: «2 Птахи Тимченко М. К. 1966 р.» (Фото 3).

У декоративному розписі «Крилатий птах» (Ж-249/КН-1909) авторка ще раз звертається до теми квітів і птахів. На розлогій гілці – три великі рожево-червоні квітки. На ній, серед квітів, – дві чарівні пташки.

Таким чином, колекція Шевченківського національного заповідника містить унікальні самотутні роботи корифея петриківського розпису Марфи Тимченко. Завдяки їм ми маємо можливість доторкнутися до прекрасного неповторного світу мисткині.

Марфу Тимченко вважають новим явищем у мистецтві народного декоративного живопису, а її ім'я займає особливе місце в історії української культури.

Як засвідчує мистецтвознавець Євген Шевченко: «Такі митці як Марфа Ксенофонтівна Тимченко, народжуються не часто. Вона прийшла в життя, щоб виявляти красу народної душі й щедроти людського серця, щоб утверджувати й збагачувати духовну традицію свого народу. Вона є своєрідним Божим даром української нації» [5, с.5].

Фото 3. Декоративний розпис «Червоні птахи». 1966 р. Папір, гуаш

Список використаних джерел та літератури

1. Бутник-Сіверський Б. С. Марфа Тимченко. Альбом. Київ: Мистецтво, 1974. 97 с.
2. Кара-Васильєва Т. В. Марфа Тимченко. Т. Кара-Васильєва. *Українки в історії* / за заг. ред. В. Борисенко. Київ, 2004. С. 317-319.
3. Тимченко Марфа Ксенофонтівна. Українські радянські художники. Довідник. Київ: Мистецтво, 1972. С. 455.
4. Фонди Шевченківського національного заповідника. Інвентарні книги: «Живопис 1-2», «Фарфор 1».
5. Шевченко Є. І. Марфа Тимченко. Альбом-каталог. Київ: Народні джерела, 2007. 152 с.

Yulia Guseinova, ARTISTIC WORKS OF MARPHA TYMSCHENKO IN THE FUND COLLECTION OF SHEVCHENKO NATIONAL RESERVE

In the article is for the first time explored and analyzed works of famous Ukrainian artist, laureate of National Taras Shevchenko award Marpha Tymchenko from fund collection of Shevchenko national reserve. The original handwriting and creative manner of the painter is regarded. The data concerning her life is given.

Key words: *Marpha Tymchenko, Petrykivskyi painting, fund collection of Shevchenko national reserve.*

Катерина КРАВЧЕНКО,
старший науковий співробітник
відділу науково-дослідної роботи,
Національний історико-культурний
заповідник «Качанівка»
(с. Качанівка, Чернігівська обл.)

НАУКОВЕ КОМПЛЕКТУВАННЯ ФОНДІВ ПОРЦЕЛЯНОЮ З КАНАДИ ХІХ поч. ХХ ст.

В статті представлений короткий опис зарубіжної антикварної порцеляни ХІХ – поч. ХХ ст. Колекція порцеляни була подарована Національному історико-культурному заповіднику «Качанівка» колекціонеркою з Канади – Оленою Берикул-Криворучко. Таке вагоме поповнення фондового зібрання допоможе зберегти культурну спадщину та стане внеском для розвитку і популяризації музейної і туристичної діяльності.

Ключові слова: Качанівка, порцеляна, колекція, посуд, фабрики.

Колишня дворянська садиба Качанівка вже сорок років існує як Національний історико-культурний заповідник. Внаслідок руйнівних часів Качанівка зазнала розрухи. Постраждали парк, архітектура, і повністю втрачений інтер'єр качанівської палацу. Саме тому виникла ідея створити акцію – «Подаруй експонат заповіднику», метою якої є наукове комплектування фондів заповідника новими надходженнями, а саме: поповнення палацу речами побуту та вжитку, які відтворюють культуру, звичаї, моду колишньої дворянської садиби в Качанівці.

Завдяки цій акції Національний історико-культурний заповідник «Качанівка» отримав 50 предметів з колекції порцелянових виробів зарубіжної побутової порцеляни ХІХ – поч. ХХ ст., які передані громадянкою Канади українського походження, колекціонеркою, меценаткою – Оленою Берикул-Криворучко. Пристрасть пані Олени до колекціонування допомогла їй зібрати велику кількість унікальних порцелянових експонатів, що були виготовлені в різних куточках світу: Великобританії, Японії, Італії, Китаю, Німеччини та Мексики. За словами колекціонерки, уся її колекція складається з трьохсот виробів, різноманітних за технологією виробни-

цтва, декоруванням, країною виготовлення. Після тридцяти років збирання унікальних експонатів колекціонерка вирішила подарувати приватну колекцію в музеї України.

Відвідавши Качанівку, пані Олена вирішила до свого списку музеїв додати і колишню дворянську садибу, в якій протягом 150-ти років розвивався палацово-парковий комплекс. Господарі качанівської садиби були справжніми цінителями краси і людьми, не байдужими до нових тенденцій моди, тому оздоблення качанівського палацу було дуже витончене.

Особливе значення в XIX – поч. XX ст. надавали порцеляні. Посуд виконував не стільки побутову функцію, як «показову». Говорячи про смак і матеріальне положення господарів, в садибах були цілі колекції порцеляни. Металевий посуд використовували рідше. Він був срібний або позолочений. Якщо золотий посуд говорив гостям садиби про багатство, то порцеляновий – про витончені смаки. Елітний, красивий посуд був доступний тільки самим забезпеченим і знатним людям, інші могли тільки мріяти про естетичні порцелянові горнятка, сервізи з квітковими візерунками. Якісний порцеляновий посуд приносить задоволення і перетворює будь-яку трапезу в особливе свято, додаючи нотку неповторності і розкоші.

Отже, даний подарунок стане прекрасним доповненням інтер'єру качанівського палацу та дозволить поринути у світ прекрасного, відкрити усі таємниці виготовлення порцеляни та кераміки, так як порцеляна – неймовірний матеріал, витончений і чаруючий. Безумовно, всі речі з колекції цікаві і цінні, та є і ті, які викликають зацікавленість і особливу увагу.

Унікальний і цікавий експонат – горнятко для вусатого чоловіка з рельєфним оздобленням і написом англійською мовою: «Бережи того, хто дає». Виготовлено в Німеччині, ручний розпис – поч. XX ст. (Фото 1).

В XIX ст. в Англії одним з головних атрибутів чоловічої краси були пишні вуса. Чоловіки дуже полюбили чай, а попиваючи його вони мочили в нього вуса, які швидко втрачали форму. Так як вуса мастили воском, він розтавав і тонкою плівкою плавав у чаї. Отже, у 1860 році, Харві Адамс

Фото 1. Горнятко для вусатого чоловіка. Поч. XX ст. Німеччина

знайшов вихід із цієї ситуації, винайшовши спеціальну чашку, яка має відповідну форму, – перемичку, на верхній частині. І з того часу чоловікам не потрібно було хвилюватися за свої вуса, адже вони залишалися абсолютно сухими та правильної форми. Така чашка набула неабиякого поширення. Та згодом вуса вийшли з моди, тому і такі горнятка стали непотрібними.

**Фото 2. Керамічна чаша для гоління.
XX ст. Англія**

Ще один атрибут справжнього джентельмена – керамічна чашка для гоління – Англія XX ст.

Популярна річ з 1860–1920 рр., коли єдиним способом гоління було «вологе гоління». Чаша була ідеальною: там добре трималася температура гарячої води, щоб змочити і очистити щітку, а також, піна для гоління, або мило теж відповідно було теплим. У перукарнях для кожного клінта була відведена така чашка зі шматочком мила для гоління. На дні цього виробу є напис: Games Kent LTD 1950-х років, а також штамп із візеренком «Старий Фолі». Ця порцеляна, виготовлена в Стаффордширі, Англія [1] (Фото 2).

В нашій колекції є і глазурований білий глечик для молока з рельєфним блакитним оздобленням. Виготовлений на знаменитій фабриці Веджвуда, заснованій у 1759 році.

Однією з фірмових марок Веджвуда була порцеляна біло-блакитного кольору без блиску з рельєфними візерунками на класичні теми. Перші кольори виробів цієї марки – чорний базальт і білий «восковий» бісквіт, з якого вирізалися подібні до камеї візерунки для прикраси чорного тла. Через деякий час з'являється небесно-блакитний колір, який назавжди став головним символом «веджвудської порцеляни». До нього додаються сіро-зелений, темно-зелений, рожевий і жовтий відтінки. Сама маса отримує назву «яшмової», за подібністю з відтінками каменю і його властивостями. Мав попит і навмисно не білий фаянс Веджвуда молочного відтінку з одноколірними малюнками.

Успішні намагання зберігати секрети національної технології порцелянового виробництва в Європі спонукало англійців шукати власні ре-

цепти суміші. Було винайдено декілька рецептів, що не були схожі на рецепти інших мануфактур. На заводі Веджвуд почали використовувати національні рецепти, що відразу обумовило надзвичайну індивідуальність виробів мануфактури і їхню абсолютну несхожість на порцеляну з континенту. Це була порцеляна з так званих базальтових, агатових, яшмових, черепахових мас. Вироби саме цієї марки мають індивідуальність і причетність до нетипових витворів мистецтва. Вироби фірми Веджвуд широко копіювались як на заході, так і на сході. Існує навіть термін «вироби в стилі Веджвуд» [2].

На початку XIX ст. на підприємстві Джосая Споуд був винайдений кістяний фарфор (з суміші кістяної золи і коаліну), з якого почали виготовляти прекрасні вироби в стилі англійського ампіру. Маркування даного фарфору, як правило, але не завжди має надпис «Bone china» (кістяна порцеляна), або «Fine bone china» (вишукана кістяна порцеляна). Відрізняється своїм високим рівнем білизни і прозорості, зайнявши постійне положення найкращої і найпрестижнішої порцеляни. В нашій колекції представлена чайна пара – чашечка і блюдце.

Від звичайної, кістяна порцеляна відрізняється легкістю, витонченістю, молочно-білим однорідним кольором та головне тим, що в склад додають унікальний компонент – перемелені і оброблені кістки тварини. За рахунок інгредієнта готова продукція стає м'якішою, а її стінки – тонші. На світлі матеріал починає просвічуватися, що надає комплектам легкість і оригінальність, аристократичний вигляд. Під час легкого постукування по виробу лунає чистий дзвінкий звук.

Кістяну порцеляну винайшли в Англії, намагаючись відтворити формулу китайської порцеляни. Матеріал на 25 % складається з білої глини, на 25 % – з польового штапу з домішкою кварцу і на 50 % – із перепалених кісток тварин. Вироби з такого матеріалу обпалюють двічі: за температури 1200–1300 °C. Під час випалення з кісток вигорають рідкі органічні речовини і змінюється сама структура матеріалу. Не зважаючи на всю витонченість, тонкий фарфор відрізняється гарною механічною міцністю, завдяки чому він довговічний.

Англійська порцеляна стала поширеною у світі і доступнішою ніж китайська. На початку XIX ст. протегувати виробництво порцеляни почав принц Уельський, король Георг IV. Кістяну порцеляну почали називати «білим золотом», а вироби з неї передавати з покоління в покоління як реліквію.

Щоб розпізнати підробку кістяної порцеляни, потрібно підняти її до світла: в оригіналі стінки будуть прозорими, якщо із зовнішньої сторони нанесено малюнок, він буде рівномірно проглядатися. У підробки ж на дні найчастіше можна помітити непрофарбовані місця. Недобросовісні виробники, за допомогою фарби, намагаються імітувати молочно-білий колір кістяної порцеляни. При цьому поверхня справжньої дорогої порцеляни гладка і однорідна, без вкраплень [3].

До нашої колекції увійшло і декілька речей однієї з найвідоміших фірм у Франції по виготовленню порцеляни – Лімож. Серед них біла порцелянова чайна пара з ніжнорожевим, золотим і квітковим орнаментом («Лімож», Франція. ХХ ст.).

Ліможська порцеляна – це порцеляна твердої пасти, що виготовляється на заводах у місті Лімож, Франції. Починаючи з кінця ХVІІІ ст., але не відноситься до конкретного виробника. Приблизно до 1830 року Лімож, який знаходиться поблизу районів, де була знайдена придатна глина, замінив Париж як головний центр приватних порцелянових фабрик. Лімож зберіг цю позицію і донині [4].

В колекції представлена тарілка, розписана квітковим орнаментом 22 кт. золота «Менует» (Англія. ХХ ст.).

Розпис золотом – останній етап декору порцеляни, так як плавиться золото при найвищій температурі 740 °С. Складова «полірувального золота», що використовувалось для розпису складається з дрібного порошку чистого золота (24 карата). У ХVІІІ ст. в Англії золото розчиняли медом, у Франції часниковою олією. Наразі використовують хімічні олії. До обробки золото має чорний колір, а після випалення набуває мутного золотого відтінку. Полірування здійснюється морським піском і скляними або агатовими зубками. Оригінальне золото дуже вишукано виглядає на порцеляні. Сучасні недобросовісні виробники використовують так зване «рідке», «яскраве», та інші види штучного золота, які надають виробу яскравості, але це швидко втрачається в зв'язку з тим, що шар золота надто тонкий. Приходимо до висновку – старі позолочені вироби слугуватимуть набагато довше, ніж сучасні.

Крім дорогого вишуканого посуду майстри створювали маленькі статуетки та скульптурні групи. Такі дивовижні композиції вражають повнотою життя, гармонією почуттів і витонченістю форми. Окрасою наших колекцій є скульптурка – «Маленька красуня» фігурка пані у порцеляновій сукні (Мейсен, Німеччина, ХХ ст.).

Мейсенська порцеляна вважається однією з найкращих у світі. Європейці мають завдячувати появою якісної порцеляни німецьким винахідникам. Як відомо, секрет китайської порцеляни в Європі отримали не запозиченням, а власним відкриттям. Зробили це в Саксонії, де був достатній досвід в гірничій справі і потрібні поклади сировини. Була організована спеціальна лабораторія. У 1704 році графу Чирнхаузу було доручено контроль над діяльністю алхіміка Бетгера, якого король Август тримав тоді під вартою в Мейсені. Йоганн Фрідріх Бетгер вчився на аптекаря в Берліні, де цілком і повністю присвятив себе алхімічним дослідям, добившись в цьому визнання. Плідна спільна робота старого досвідченого вченого і талановитої молодшої людини, якій не вистачало тільки правильного керівництва, призводить, врешті-решт, до вирішення питання про склад твердої фарфорової маси.

Ще одна неймовірно красива статуетка з порцеляновим мереживом (Фото 3).

Сам процес виготовлення таких статуєток був дуже цікавий: мереживо занурювали в спеціальну порцелянову масу, яка покривала його, потім формували з нього одяг на статуетках і відправляли в піч для випалення, тканина вигорала, а залишалося диво – порцелянове мереживо [5]. На початку XX ст. в моді був квітковий декор. Привертає увагу порцеляновий букет із троянд і едельвейсів у жовтій вазі (Порцеляна бісквіт. Печатка виробника відсутня. XX ст.) (Фото 4).

Фото 3. Статуетка з порцеляновим мереживом. XX ст.

Фото 4. Порцеляновий букет із троянд і едельвейсів (порцеляна бісквіт) XX ст.

Ось як про цей виріб відгукується сама колекціонерка: «Надзвичайно гарний букет. Він, мабуть, мій найулюбленіший з усієї колекції. Квіти, як живі, особливо едельвейси. Вони, дійсно, в природі блакитно-сірого кольору, неначе пилом присипані. Я думаю, що це азійський виріб для західного ринку. А, якщо повезло то може бути й італійський, адже компанія Каподімонте – найушлавленіший виробник порцелянових квітів».

Бісквіт – порцеляна не покрита поливою має білу, злегка нерівну поверхню, що робить його ззовні схожим на мармур, він ідеально передає повітряність і легкість. Цей матеріал не підходить для виготовлення побутового посуду, оскільки, його пориста поверхня легко вбирає рідину, навіть, якщо і виготовляли, то не використовували в побуті, слугував такий посуд виключно як прикраса інтер'єру.

Бісквітна порцеляна, або як її ще називають «жива», здебільшого використовувалася для виготовлення людських фігур і квітів. Назву отримала через технологію виробництва «біс» перекладається як «два», або «подвійний». Раніше таку порцеляну обпалювали двічі, щоправда, сучасні технології передбачають лише одну обробку [6].

Японськими і китайськими виробниками була винайдена техніка – «моріаж». Ручний розпис, декорований в цьому стилі, мав свою особливу технологію: при розпису емалеве покриття не покривалося глазур'ю, а, так би мовити, «піднімалося на поверхню», і, завдяки цьому, розпис виходив рельєфним, створювався ефект тривимірності. До нашої колекції увійшло кілька речей виконаних саме в такий техніці.

Речі з колекції стали прекрасним доповненням інтер'єру качанівського палацу. Так як саме інтер'єр є важливою сферою культури і дає можливість почерпнути знання колишніх майстрів. Безперечно, зразки минулого надихають на створення нових сучасних витворів мистецтва.

Список використаних джерел і літератури

1. Спеціальні чашки для вусатих чоловіків URL: <https://pressa.tv/foto/95787-specialnye-chashki-dlya-usatyh-muzhchin.html> (дата звернення: 05.04.2024).
2. Класична англійська порцеляна фабрики «Веджвуд». URL: https://www.porzellantreff.de/ru/catalog/category/view/id/5948/Google_Wedgwood_RU?mtm_cid=771686387&mtm_source=google&mtm_medium=src&mtm (дата звернення: 17.04.2024).
3. Винахід кістяної порцеляни URL: <https://ru.wikipedia.org/wiki/> (дата звернення: 30.04.2024).
4. Лімозька порцеляна – чашки, брошки і не тільки. URL: <https://sorokastore.com/ua/limozhskiy-farfor>

5. Мейсенська порцеляна URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/> (дата звернення: 05.05.2024).

6. Бісквітний, твердий, м'який та кістяний фарфор URL: <https://museum.myart.org.ua/cat-statti/biskvitnyi-tverdyi-m-iakyi-ta-kistianyi-farfor/> (дата звернення: 08.05.2024).

Kateryna Kravchenko. SCIENTIFIC COLLECTION OF FUNDS, PORCELAIN FROM CANADA, beginning of the 19th century - 20th century

The article presents a brief description of foreign antique porcelain of the 19th – early 20th century. The porcelain collection was donated to the National Historian-Cultural Reserve "Kachanivka" by a collector from Canada – Olena Berykul-Kryvoruchko. Such a significant replenishment of the fund collection will help to preserve the cultural heritage and will be a contribution to the development and popularization of museum and tourist activities.

Key words: *Kachanivka, porcelain, collection, tableware, factories.*

Тетяна ЧУЛКОВА,
старший науковий співробітник
відділу наукових досліджень
Шевченківського національного заповідника
(м. Канів, Україна)

ПРЕЗЕНТАЦІЯ ТВОРЧОСТІ МИСТЕЦЬКОЇ ДИНАСТІЇ САЄНКІВ НА ТАРАСОВІЙ ГОРІ

У статті подано результати наукового дослідження виставкової діяльності Шевченківського національного заповідника, творчості української родини Саєнків через призму студювання біографії Тараса Шевченка та історії Шевченкового меморіалу у Каневі. Вивчено матеріали наукового, бібліотечного та виставкового архіву, фондової колекції Шевченківського національного заповідника, мистецтвознавчі дослідження Ніни та Олесі Саєнків, статті науковців, краєзнавців на вищеозначену тему.

Ключові слова: виставкова діяльність, мистецька династія Саєнків, Тарасова Гора, українське національне мистецтво, Шевченківський національний заповідник.

Незважаючи на надскладні обставини воєнного сьогодення, українці мужньо захищають рідну країну на усіх фронтах. І одним із важливих напрямів боротьби із багатолітнім ворогом є культурний фронт. Під час збройної агресії культурна спадщина завжди опиняється в умовах потенційних ризиків і загроз. Як свідчить невтішна статистика Міністерства культури та інформаційної політики України, за два роки повномасштабної війни з росією постраждали 1946 об'єктів культурної інфраструктури без урахування пам'яток культурної спадщини, з них 317 – повністю знищені (16%). Зазнали пошкоджень та руйнувань 28 закладів культури державної форми власності (9% від загальної чисельності в Україні) та 1918 – комунальної форми власності (6%), зокрема 113 музеїв та мистецьких галерей [12], а це означає, що назавжди втрачені унікальні зразки національної культурної спадщини. Через геноцид української культури є ризик втрати та забуття імен українських достойників, які у всі часи, не зважаючи на заборони і переслідування, звинувачення у формалізмі

і націоналізмі, зберігали, досліджували і примножували надбання свого народу, презентували найкращі зразки народного мистецтва, відстоювали право бути українцями і творити національну культуру.

Серед плеяди відомих митців-патріотів чільне місце належить постаті українського графіка, художника монументально-декоративного мистецтва, залуженого діяча мистецтв (1970), народного художника України (1975) Олександра Саєнка (1899–1985), творчість якого вирізнялася глибокою патріотичністю та національною самобутністю. Цьогоріч художнику виповнилося б 125 років.

Олександр Саєнко народився у м. Борзні на Чернігівщині. Ще зовсім малим, після тяжкої хвороби (скарлатини) втратив слух і, як наслідок, не зміг навчитися говорити. Але це не стало на перешкоді здійсненню його мрії – стати митцем. Вроджений талант, сила волі, батьки та благодійники зробили все, щоб хлопець став художником. Першу спробу освоїти техніку малюнку зробив у школі садівництва, яку певний час очолював батько Ферапонт Саєнко. Продовжувати навчання в іншому місті хлопцеві з обмеженими можливостями було проблематично. Першочерговим стало завдання навчитися розуміти співрозмовника, тобто вивчити мову жестів. На той час тільки у Петербурзі існувало імператорське училище для дітей з вадами слуху, де вчили сприймати інформацію за допомогою міміки губ, практично не користуючись жестами. Це була надзвичайно складна методика, поширена у той час у Європі, але яка не завжди давала позитивний результат. Тільки найбільш старанні, як от Олександр Саєнко, вже через рік розуміли своїх учителів-наставників і розмовляли, не чуючи себе.

Можливість спілкування відкрила шлях до подальшого отримання професійної мистецької освіти. Проблема фінансування вирішилась завдяки українським подвижникам – Олександрі Білозерській (Ганні Барвінок) та Миколі Ге, які були друзями батьків Олександра. Відтак, юнак продовжив навчання у Київському художньому училищі, потім у Миргородському художньо-промисловому інституті. На канікулах з нетерпінням чекав зустрічей з Ганною Барвінок, яка стежила за його успіхами, давала слушні поради, знайомила з українською історією та культурою. Родина Кулішів мала гарну колекцію графічних творів і пані Ганна заохочувала хлопця до копіювання, даруючи папір та олівці. Вона особисто знала Тараса Шевченка і розповідала цікаві історії з його життя. Ці спогади Олександр записував і зберігав у сімейному архіві, використовуючи пізніше під час

створення графічних творів. Прикметно, що відтоді хлопець не уявляв своєї творчості без поетичного слова з «Кобзаря», на сторінках якого записував власні судження. Він згадував випадок, коли його, ще учня, від голодної смерті «врятував» Тарас Шевченко: на полотні, зшитій мамою лляної сорочки, намалював портрет поета і дуже швидко продав на базарі. На зароблені гроші купив хліба і фарби, щоб продовжити навчання.

З часом, його наставниками стають Михайло Бойчук та Василь Кричевський. Висока оцінка і підтримка видатних митців спонукала хлопця до експериментів: опанування різноманітних технік української народної творчості. «Мені запам'ятались лекції з народного мистецтва, композиції, орнаментики... Василь Кричевський відкрив для мене науку про українське народне мистецтво», – згадував Олександр Саєнко [10, с. 17]. Під впливом видатних діячів української культури сформувався його неповторний мистецький стиль. Навіть після закінчення навчання, вже маючи певний досвід і власний почерк, молодий митець завжди дослухався до порад вчителів. Попри велику зайнятість, Василь Кричевський постійно стежив за успіхами своїх талановитих випускників. При нагоді запрошував до участі у реалізації власних архітектурних проєктів.

У 30-х рр. ХХ століття видатний український архітектор Василь Кричевський у співавторстві з одним із своїх талановитих учнів Петром Костирком розпочав надзвичайно відповідальну роботу – підготовку проєкту та спорудження музею Тараса Шевченка біля його могили у Каневі. Після завершення будівництва приміщення, почалася робота з його оснащення, оздоблення та підготовки експозиції. У 1937 році, на прохання свого викладача, Олександр Саєнко долучається до оформлення залів музею в українському народному стилі і створює інкрустоване соломою панно «Тарас Шевченко під вербою» (дерево, солома, темпера, 100x160) для першої музейної експозиції. У своїй роботі художник використовує звичайну соломку, яка має напрочуд дивовижні пластичні можливості «...і як природний матеріал темних і світлих сонячно-золотавих тонів, і як елемент побудови мозаїчних композицій, придатних для більш чи менш дрібного членування...» [1, с. 40]. На першому плані картини – сидить Тарас Шевченко з пером та розгорнутим зошитом в руках. Одягнений у білий полотняний костюм, схожий на той, у якому Шевченко фотографувався у Києві 1859 року у фотомайстерні Івана Гудовського під час останньої подорожі в Україну. Звісно, Олександр Саєнко знав мрію

поета повернутися в Україну і оселитися неподалік Канева, не раз відвідував могилу Тараса Шевченка, тому так реалістично зобразив поета на високій Чернечій Горі поблизу Дніпра.

З часу відкриття музею Тараса Шевченка (1939), робота Олександра Саєнка знаходилася у постійній експозиції і чарувала золатою соломою кожного відвідувача. Земляк майстра із міста Борзни на Чернігівщині Іван Юрченко, після поїздки до Канева, у листі до Олександра Саєнка від 23 серпня 1940 року повідомляв, що «... 18 серпня відвідав заповітне місце, де покоїться прах українського революціонера-демократа Т. Г. Шевченка. Ви, напевно, там були, правда? Яка краса і святиня, не в силах моїх описати. А в музеї Т. Г. Шевченка на могилі експонована Вашої роботи картинна інкрустація з соломи: Шевченко лежить під деревом з книгою. Яка радість охопила мене! Яка гордість пройняла мене за прекрасне творіння рук мого достоповажного земляка-художника» [11, с. 406]. Завдяки образному лаконізму виразних засобів робота Олександра Саєнка органічно доповнила інтер'єри Василя Кричевського, оздоблені технікою інтарсії та українськими орнаментами.

У роки Другої світової війни музейна експозиція майже повністю була знищена. Втраченою, певний час, вважалася і робота митця. Але під час пошукових експедицій, інкрустовану соломою картину з образом Кобзаря було знайдено. Для якнайшвидшого повернення цінного музейного експонату в експозицію, майстер приїжджав у Канів на Тарасову Гору, щоб власноруч відреставрувати свою роботу.

У післявоєнні роки Олександр Саєнко був частим гостем на Тарасовій Горі. Так, у 1967 році, вперше у музеї Тараса Шевченка було організовано його персональну виставку. Про цю подію згадувала Зінаїда Тарахан-Бережа у книзі «Нема зерна неправди за собою», присвяченій колишньому директору заповідника Якову Данилову: «...у 60-х роках ...почав музей вперше влаштовувати прекрасні виставки, звичайно влітку, коли їх могла побачити велика кількість людей. І серед перших були виставки видатних народних майстрів України, сьогодні добре знаних, як от Олександра Саєнка, спілкування з яким лишило незабутній слід у пам'яті людей...» [9, с. 143]. Твори у техніці ручного ткацтва, інкрустації соломою, вибійки, орнаментальні декоративні тарелі, посуд, меблі захоплювали гостей Тарасової Гори. За три місяці експонування її оглянуло майже вісімдесят тисяч відвідувачів. Відповідальними за презентацію виставки були призначені головний хранитель Канівського

музею-заповідника Т. Г. Шевченка – Тамара Базилевич і заступник директора з наукової роботи Зінаїда Тарахан-Бережа. У Книзі обліку виставок (1967–1979 рр.) зроблено запис: «...Чимало попрацювали наукові працівники над художнім оформленням виставки, про неї публікували матеріали у пресі. Була виставлена «Книга запису вражень від виставки робіт Саєнка О. Ф., яку музей передав автору у день її закриття. Виставка привернула до себе увагу широкої громадськості і була значною подією в культурному житті Канева та Черкаської області. Науково-методична рада музею вирішила організацію подібних виставок зробити традицією» [5, с. 2]. Вищеназвану книгу вражень Олександр Саєнко зберігав у приватному архіві. Кілька років тому донька художника Ніна Олександрівна передала цю цінну реліквію Шевченківському національному заповіднику. Подарована Книга вражень від виставки Олександра Саєнка (1967 рік) на 76 сторінках із вклеєними фото експонатів стала одним із вагомих документів у дослідженні наукової та виставкової роботи музею Тараса Шевченка у 60-ті рр. XX ст. На першій сторінці поміщено вирізку з газети «Дніпрова зірка» з повідомленням працівниці музею-заповідника «Могила Т. Г. Шевченка» Зінаїди Тарахан-Бережи під назвою «Оригінальний жанр»: «Надзвичайні роботи народного майстра інкрустації соломкою по дереву привернули до себе увагу численних відвідувачів... Серед інших чудових експонатів є картина, присвячена безсмертному Кобзареві і виконана О. Ф. Саєнком з великою любов'ю» [2, с. 1]. З цікавістю відвідувачі розглядали виставку самобутнього майстра, і як свідчить Книга вражень, крім схвальних захоплених відгуків, були також критичні записи і рекомендації щодо покращення виставкової роботи: «...Оглядаючи роботи О. Ф. Саєнка, приходиш до висновку, що людина з великим талантом, з великим терпінням передає життя нашого народу в картинах, але хочеться побажати, щоб в початку огляду була автобіографічна довідка про життя і діяльність О. Ф. Саєнка, тому що багато відвідувачів майже не знайомі з його діяльністю. 20.08.67. Підпис. Житель міста Канева» [2, с. 20]. Але на сторінці 65 за підписом «уроженець Канева – Москвич» автор був не задоволений експозицією музею, а нижче дописав: «Що ж до творів Саєнка, то вони не доводили мені, бо я люблю красу природи як вона є». (правопис автора збережено). На що наступний відвідувач відповідно зреагував: «москвич є ворог українського народного мистецтва, а Тарас Шевченко любив нар. мистецтво» [2, с. 65].

Багатьох відвідувачів Тарасової Гори цікавило питання, чому на виставці немає портрета Тараса Шевченка: «Твори художника Саєнка оригінальні, виконані з великою майстерністю. Це рідкісний вид образотворчого мистецтва сприймається глядачем із великим інтересом. Але чому серед творів Саєнка немає портрета Т. Г. Шевченка? Сім'я Маркових. Ленінград. 16. 08.1967.» (переклад Тетяни Чулкової) [2, с. 7]. Але, після огляду музею, вони знайшли портрет Кобзаря роботи Олександра Саєнка на першому поверсі, і нижче дописали: «Р. С. Після огляду нижнього експозиційного залу, ми із задоволенням повідомляємо, що знайшли портрет Тараса Шевченка, створеного Саєнком на першому поверсі» (переклад Тетяни Чулкової) [2, с. 7]. Відсутність портрета Кобзаря на виставці цікавить і інших шанувальників українського народного мистецтва: «Канів. 12. 09. 67. Побажано, щоб Саєнко зробив-попрацював над портретом Шевченка, якого ще нема в музеї... Підпис» [2, с. 148]. «23.09.67. Чудова виставка! Обов'язково треба запросити Саєнка в Художній інститут обучати студентів по соломі і композиції українського народного мистецтва для оформлення інтер'єрів. Блискучий. Талановитий художник. Підпис.» [2, с. 148].

Варто зазначити, що небайдужі відвідувачі радять працівникам удосконалити роботу організаторів виставки і обов'язково додавати до оригінальних робіт пояснення та біографію митця, готувати виставкові каталоги: «Виставка чудова! Але хотілось би придбати ще каталоги, в магазинах нема, тому велике прохання при можливості, надрукувати їх. 06. 09. 67. [2, с. 151]. Після завершення виставки у Каневі, автор кілька творів подарував музею Тараса Шевченка, зокрема, інкрустацію соломою «На панщині пшеницю жала» (1922), якою продовжив формування серії шевченкіани Олександра Саєнка у фондovій колекції Шевченківського національного заповідника.

Наступного, 1968 року, співробітники Канівського музею-заповідника стали ініціаторами подання видатного майстра за твори народно-декоративного мистецтва на звання лауреата Республіканської премії імені Т. Г. Шевченка. На жаль, члени комітету не розділили думки музейників і художник не отримав Шевченківську премію. Варто зазначити, що вищезначене питання піднімалося відвідувачами і раніше, ще під час презентації мистецької виставки у Каневі. Так у Книзі вражень від виставки є запис червоним олівцем невідомого автора: «... Чому С. не одержав Ш. премію?» [2, с. 151]. Далі йде текст іншим почерком: «14 серпня 1967 року.

Дуже рідкісна в наш час і оригінальна техніка. Особливо на картинах вражають твори, насичені нефарбованою, природною фактурою і контрастними кольорами. Як на мене, портрет В. І. Леніна у техніці інкрустації соломою не цікавий, якийсь простий. А картини української тематики «Козак», «Жниця», а також «Українське село» неймовірні. Прохання обов'язково опублікувати репродукції творів Саєнка у якомусь журналі. Зі свого боку, я також звернуся з ініціативою у видавництво «Мистецтво». Дуже вдячний автору! Вал. Шумніков. Інженер-будівельник з Москви» (переклад Тетяни Чулкової) [2, с. 151].

Нинішній, 2024 рік для родини Саєнків особливий. Свій ювілейний день народження відзначає також і донька митця – Ніна Саєнко. Саме вона стала продовжувачем справи дослідження та популяризації українського народного мистецтва, розпочатої батьком. Ніна Олександрівна – художник декоративного мистецтва, мистецтвознавець, заслужений діяч мистецтв України (1998), кавалер орденів княгині Ольги III (2005) і II (2015) ступенів, член Національної спілки художників України (1989), Національної спілки майстрів народного мистецтва України (1993), президент Міжнародного благодійного «Фонду Олександра Саєнка» (2006).

За її ініціативи у 1996 році, було створено меморіальний музей «Садиба народного художника України Олександра Саєнка» у Борзні на Чернігівщині. Основою музею стали понад тисячу оригінальних експонатів з приватної колекції родини. Не залишила Ніна Саєнко і справу допомоги дітям з особливими потребами, організувавши у Києві Мистецьку студію імені О. Саєнка для глухонімих дітей. У дитинстві їй пощастило спостерігати за вправною рукою батька, який скрупульозно працював над створенням ескізу чи тканням килима, «народженням» вибійки чи солом'яного дива-картини. Пані Ніна має біологічну освіту, досконально розуміється на особливостях соломи та нитки – природних матеріалах, які, так як батько, обрала для своєї творчості. Нею збережено та відтворено десятки килимів і гобеленів, створених батьком або за його ескізами. Нині унікальні зразки українського народного мистецтва стали надбанням музеїв, у тому числі і Шевченківського національного заповідника. Завдяки творчій багатолітній співпраці Ніни Олександрівни з канівськими музейниками, на Тарасовій Горі було спільно реалізовано численні виставкові проекти (Фото 1).

**Фото 1. Ніна
Саєнко біля
картини
батька –
Олександра
Саєнка «Козак
Мамай».
1994, Канів.
Музей Тараса
Шевченка**

Як свідчать виставкові документи, з 25 червня по 20 жовтня 1994 року, у музеї Тараса Шевченка у Каневі відбулося експонування виставки родини Саєнків, де вперше було представлено ряд творів, а саме: інкрустацію соломною голови роду – Олександра Саєнка «Зустріч Семена Палія після Полтавської битви», «Козак Мамай», «На панщині»; килими: «Кози під деревом», «Відбілюють полотно» тощо. Ніна Олександрівна підготувала до експонування авторські роботи у техніці гобелену: «Рожевий цвіт», «Біла симфонія», «Червоний птах». У Літописі подій Шевченківського національного заповідника під лейтмотивом «Взяти силу в традиції, щоб сказати сучасно» зроблено наступний запис: «Щодо молодого покоління Саєнків – Олесі, то вона знайшла у техніці гобелена, килимарстві, розписі тканин і писанок. Та більш всього вражає на виставці органічна єдність художників трьох поколінь однієї родини» [6, с. 115]. Відвідало виставку майже 11 тисяч шанувальників українського мистецтва про що записано у Літописі від 1 жовтня 1994 року науковцем заповідника Раїсою Тананою: «Особливе враження на них справила казахська юрта і роботи родини Саєнків, представлені на виставці» [6, с. 121]. А у записі наукового співробітника Ірини Паламарчук зазначено, що 26 червня 1994 року на Тарасову гору вшанувати пам'ять українського поета і художника Тараса Шевченка приїхав Надзвичайний і Повноважний Посол Франції в Україні Мішель Ів-Песік (11.01.1993 – 21.02.1995): «...спеціально відвідати музей і виставку робіт митців Саєнків прибув повноважний Посол Франції в

Україні Мішель Ів-Песік, який особисто знайомий з Олесею Саєнко (майстриною для французького посольства на замовлення було виконано одну з робіт). Для Олесі (Олени Майданець-Баргилевич за офіційними документами) Саєнко гість передав свою візитку і найкращі побажання творчих успіхів у праці...» [6, с. 169].

Нині гордістю музейної колекції Шевченківського національного заповідника є твори родини Саєнків, які безперечно стали унікальними зразками народно-декоративного мистецтва, що належать до найцінніших об'єктів української культурної спадщини.

Рік 1999 був означений 100-літнім ювілеєм Олександра Саєнка. Прикметно, що за рішенням та за участі Міжнародної організації ЮНЕСКО ім'я Олександра Ферапонтовича було внесено у список видатних діячів світової культури. В Україні та за її межами проходили масштабні заходи, присвячені творчості всесвітньо відомого українця. На Тарасовій Горі було організовано виставку «Мистецтво родини Саєнків», де представлено твори трьох поколінь: Олександра Ферапонтовича, Ніни Олександрівни (доньки) та Олесі (онуки). Впродовж місяця виставку оглянуло більше 10 тисяч гостей з України та закордону. У Літописі зафіксовано, що у день відкриття виставки була проведена «...зустріч з заслуженим діячем мистецтв Ніною Саєнко. Урочистості відбулися у виставковому залі, де розгорнуто виставку, присвячену 100-річчю з Дня народження О. Ф. Саєнка [7 с. 110]. Під опікою доньки-мистецтвознавця залишилася батькова спадщина, яку вона глибоко вивчила і систематизувала. На основі власних досліджень, нею було написано величезну кількість публікацій і статей, презентовано опрацьовану батькову колекцію старожитностей та творів, створених у різних техніках, видано цілу серію мистецьких альбомів і книг.

У 2022 році науковці Шевченківського національного заповідника ініціювали подання альбому «Пам'ять роду. Епістолярії родини Саєнків. 1886–2020» на розгляд Шевченківського комітету на здобуття Національної премії України імені Тараса Шевченка. За словами Ніни Саєнко, ідея створення такої книги виникла ще у 2016 році, коли вона завершила дослідження архіву, зокрема збережену епістолярну спадщину. Передусім було розшифровано листи видатних діячів, які у той час творили історію українську історію, її мову та культуру: «Насправді переді мною постали унікальні сторінки української історії наприкінці XIX – на початку XXI століть з характерними ознаками різних епох та атмосферою тих

часів: боротьба за волю й незалежність, революції, війни, голодомори, репресії, чорнобильська трагедія і, врешті, як результат героїчного переможного шляху – становлення й утвердження незалежної Української держави», – розповідала Ніна Олександрівна.

У книзі «Золоте перевесло: Мистецька династія Саєнків» у музеях України представлено матеріали однойменного Всеукраїнського мистецького проекту, який за ініціативи Ніни Саєнко було проведено у музеях Києва, Харкова, Борзни, Чернігова та Канева. Як свідчать архівні документи, на виставці у Каневі, присвяченій 120-річчя з дня народження Олександра Саєнка, було представлено п'ятдесят вісім творів із родинної колекції та з фондів Шевченківського національного заповідника, виконаних з різних матеріалів багатьма техніками представниками усієї мистецької родини: Олександром Саєнком, його донькою Ніною Саєнко та онукою Лесею Майданець-Саєнко.

Визначальним під час створення виставкового проекту було те, що цього разу Ніна Олександрівна вперше до Канева привезла акварелі батька, створені художником ще у 20-30-і рр. XX ст. Ці твори є своєрідним мистецьким літописом життя та творчості Тараса Шевченка, його сучасників. Відвідувачів захоплювали графічні твори майстра, зокрема: «Борзненським шляхом», «Садиба Білозерських. Хутір Мотронівка», «Тарас Шевченко у Василя Білозерського», «Внутрішній вигляд хати Ганни Барвінок», «Тарас Шевченко у Борзні», портрети Василя Кричевського та Тараса Шевченка. Родзинкою виставкової експозиції стала родинна реліквія – ескіз: варіант проекту пам'ятника Тарасу Шевченку у Києві, створеного митцем ще у 1925 році (Фото 2).

Фото 2. Саєнко Олександр. Ескіз пам'ятника Тарасу Шевченку у Києві. Папір, олівець, акварель. 1925

Варто зауважити, що у родинному архіві Саєнків зберігалися ескізи двох варіантів проекту. На одному, де художник зобразив Шевченка з книгою у руках (на постаменті) та кобзарем і дівчиною на першому плані, донька художника Ніна Саєнко подарувала у фондову колекцію Шевченківського національного заповідника.

Того ж року канівські музейники отримали в дар ще одну саєнківську реліквію: орнаментований вовняний килим, датований II половиною XVII століття. За легендою, збереженою Олександром та Ніною Саєнками, килим належав останньому гетьману України Кирилу Розумовському. У 1861 році українська громада, виконуючи волю Тараса Шевченка, перевозила його домовину в Україну. Під час зупинки у м. Борзна, за ініціативи Віктора Забіли, на цей килим було встановлено домовину поета. До початку російської повномасштабної війни, килим експонувався в одному із залів музею.

Слід також зазначити, що цього разу у конференц-залі музею Тараса Шевченка відбулася творча зустріч з Ніною Саєнко та Іриною Саєнко (за збігом обставин має однакове прізвище) – мистецтвознавцем, завідувачем фондів мистецького ліцею «Київська дитяча Академія мистецтв імені М. І. Чембержі» та презентація художньо-документального фільму режисера Валентини Шестопал «Новели старого саду» (2008), що оповідає про життєвий і творчий шлях Олександра Саєнка. У збереженій Книзі вражень музею Тараса Шевченка пані Ніна занотувала: «Минуло 25 літ! І знову я на Тарасовій Горі, схилию голову перед нашим Сонцем, Пророком, Кобзарем – Тарасом Шевченком, його світлою Пам'яттю, і представляю в Музеї Тараса Шевченка в Шевченківському національному заповіднику ювілейну художню виставку «Золоте перевесло мистецької династії Саєнків – Олександра Саєнка, Ніни Саєнко, Лесі Саєнко-Майданець з творами, присвяченими Тарасу Шевченку. Будемо на нашій благословенній українській Землі. Ніна Саєнко, заслужений діяч мистецтв України. 17 вересня 2019 року» [4, с. 569].

У 2021 році, як свідчать виставкові документи, 30 вересня на Тарасовій Горі відбулася літературно-художня виставка у рамках презентації книг «Мистецька династія Саєнків у контексті української образотворчості XX – поч. XXI ст.», «Золоте перевесло: мистецька династія Саєнків у музеях України» та «Пам'ять роду: Епістолярії родини Саєнків». У виставковому залі вже традиційно розгорнуто родинну виставку. Крім унікальних графічних творів, виробів із соломи та ткацтва ручної роботи, було вперше у Каневі представлено вибійки Олександра Саєнка, роботи Ніни Олександрівни Саєнко та його онуки Олени Майданець-Баргилевич, ху-

дожника декоративного мистецтва, магістра живопису, кандидата мистецтвознавства, доцента, члена Національної спілки художників України (1992), Європейської текстильної асоціації (1995). Свого часу вона також обрала справу народного мистецтва закінчила Львівський державний інститут прикладного та декоративного мистецтва (1992, факультет художнього текстилю), асистентуру-стажування при Національній академії образотворчого мистецтва і архітектури, нині Олена Саєнко – професор Київської державної академії декоративно-прикладного мистецтва і дизайну імені Михайла Бойчука, нагороджена орденом Святої Варвари (2006) за благодійну роботу з глухоніми дітьми – гобелени у техніці ручного ткання та вироби з соломки та у техніці батик. Характеризуючи творчість Олени Леонідівни доктор філософських наук Володимир Личковах, наголосив, що «...сфера Лесиних образів, імпує поєднанням традиційного і модерного в родоводі Саєнків...», а «Закони спадковості та еволюції декоративних жанрів в образотворчому мистецтві наочно простежується у творчості роду Саєнків. Від знаного діда Олександра, через його доньку Ніну, до онуки Лесі б'є неперестанний алгоритм української декоративності, невгамовно пульсує сонячним сяйвом інкрустація соломкою. Світиться завітчаною веселкою гобеленова нитка. Всі три гілки мистецького древа, три шляхи єдиної мистецької долі доповнюють і підтримують один одного, як ті «троїсті музики» на веселому святі, що відлунює музикою і чарує око мереживом танців...» [8, с. 186].

Талант та єдність мистецької родини Саєнків завжди вражає своєю самобутністю гостей Тарасової Гори, які приходять сюди поклонитися пам'яті українського Генія – Тараса Шевченка. Завдяки таким династіям, які зберігають, досліджують і презентують українське мистецтво як вдома, так і за кордоном, Україна обов'язково вистіть, збереже свою територію і свою ідентичність за будь яких життєвих випробувань.

Фото 3. Афіша виставкового проєкту родини Саєнків «Золоте перевесло». Канів, Музей Тараса Шевченка, 2019

Список використаних джерел та літератури

1. Загаєцька О. Мистецька родина Саєнків. *Образотворче мистецтво*. № 2. Березень-квітень, 1993. 42 с.
2. Книга вражень від виставки картин Саєнка О. Ф. Канів, 1967 [Документи сектору експозиційно-виставкової роботи Шевченківського національного заповідника]. 87 с.
3. Книга вражень. Виставка «Золоте перевесло мистецької династії Саєнків», 2019. [Документи сектору експозиційно-виставкової роботи Шевченківського національного заповідника].
4. Книга вражень. Шевченківський національний заповідник: Музей Т. Г. Шевченка. 2012-2020. [Документи Шевченківського національного заповідника]. Канів. 605 с.
5. Книга обліку виставок Канівського музею-заповідника Т. Г. Шевченка. 1967-1979. Науковий архів Шевченківського національного заповідника. Ф. 4, Оп. 1, Спр. 1.
6. Літопис Шевченківського національного заповідника. 26.05.88-08.05.1995. Ф. 5, Оп. 8, Спр. 3.
7. Літопис Шевченківського національного заповідника. 18.05.1995-30.06.2003. Ф. 5, Оп. 8, Спр. 4.
8. Личкова В. А. Естетика Саєнківського декоративізму. До 115-річчя від дня народження Олександра Саєнка. *Традиційна культура в умовах глобалізації: народна музика та декоративне мистецтво у цивілізаційному просторі*. Матеріали науково-практичної конференції 22-23 серпня 2014 року. Харків. Видавець: О. А. Мірошніченко. 2014. 336 с.
9. Нема зерна неправди за собою. Подвижницька місія Якова Данилова на Тарасовій Горі. / упоряд.: В. Данилов, В. Данилов, І. Ліховий. Київ: ПП Фірма Гранма, 2016. 304 с.: іл.
10. Саєнко Н. О. Знаки долі: книга-альбом. Харків: «НТМТ», 2015. 280 с.: іл.
11. Саєнко Н. О. Олександр Саєнко: до становлення і розвитку українського монументально-декоративного мистецтва ХХ століття: Книга-альбом. Київ: Видавництво імені Олени Теліги, 2003. 560 с. 264 іл.
12. 1946 об'єктів культурної інфраструктури зазнали пошкоджень чи руйнувань через російську агресію. URL: <https://mcip.gov.ua/news/1946-obyektiv-kulturnoyi-infrastruktury-zaznaly-poshkozhen-chy-rujnuvan-cherez-rosijsku-agresiyu/>. [Дата звернення 16. 05. 24].

Tetiana Chulkova. PRESENTATION OF THE CREATIVITY OF THE SAENKO ART DYNASTY ON TARASOVA GORA

The article presents the results of a scientific study of the exhibition activities of the Shevchenko National Reserve, the work of the Ukrainian Sayenko family through the prism of studying the biography of Taras Shevchenko and the history of the Shevchenko Memorial in Kaniv. The materials of the scientific, library and exhibition archives, the stock collection of the Shevchenko National Reserve, the art studies of Nina and Olesya Saenko, the articles of scientists and local historians on the above-mentioned topic were studied.

Key words: exhibition activity, artistic dynasty of Sayenko, Tarasova Gora, Ukrainian national art, Shevchenko National Reserve.

МУЗЕЙНА, ПАМ'ЯТКООХОРОННА ТА ПРИРОДООХОРОННА ДІЯЛЬНІСТЬ

УДК 338.48-6:2(447.46)

Віта ДЗИМА,
завідувач науково-дослідного відділу
охорони пам'яток історії, культури та природи,
Шевченківський національний заповідник
Лариса МИКОЛЕНКО,
старший науковий співробітник
науково-дослідного відділу
охорони пам'яток історії, культури та природи,
Шевченківський національний заповідник
Ірина ЮРЧЕНКО,
бібліотекар І категорії
бібліотечно – інформаційного відділу,
Шевченківський національний заповідник
(м. Канів, Черкаська обл.)

ЦЕРКВА ПОКРОВИ ПРЕСВЯТОЇ БОГОРОДИЦІ В КАНЕВІ ЯК ПЕРСПЕКТИВНИЙ ОБ'ЄКТ РЕЛІГІЙНОГО ТУРИЗМУ

Проаналізовано можливість використання об'єктів історико-культурної спадщини як ресурсної основи розвитку релігійного туризму на прикладі організації діяльності церкви Покрови Пресвятої Богородиці в Каневі з урахуванням задекларованого статусу діючого музею і сакральної споруди. Запропоновано конкретні рекомендації щодо перспектив розвитку екскурсійного релігійного туризму у Шевченківському національному заповіднику.

Ключові слова: церква Покрови Пресвятої Богородиці в Каневі; історико-культурна спадщина; екскурсійно-пізнавальний релігійний туризм.

Релігійний туризм є важливою складовою сучасної туристичної індустрії, що дозволяє не лише на власні очі побачити визначні місця чи культурні споруди, а й долучитися до духовно-сакральної та історико-культурної спадщини України і світу; сприяє розумінню суті релігій та їх впливу на історичні події.

Дослідження проблем становлення та розвитку релігійного туризму України проводилися О. П. Дуткіною [2], А. С. Ковальчук [3]. Визначення оцінки сакральнo-туристичних об'єктів України досліджувала Т.І. Божук [1]. Пошуками документальних джерел про втрачену церкву Покрови Пресвятої Богородиці в Каневі займалась З. П. Та-рахан-Бережа [5].

Мета дослідження – розглянути можливості використання церкви Покрови Пресвятої Богородиці в Каневі як ресурсної основи екскурсійного релігійного туризму у Шевченківському національному заповіднику та запропонувати конкретні рекомендації щодо перспектив розвитку зазначеного напрямку діяльності.

Незалежно від віросповідання, кожна людина хоч раз у житті відвідує духовні святині, поєднуючи їх з цікавими та пізнавальними екскурсійними програмами. Релігійний туризм екскурсійно-пізнавальної спрямованості передбачає відвідування релігійних об'єктів – пам'ятних місць, церков; музеїв; участь у богослужіннях, хресних ходах, медитаціях та інших релігійних заходах.

Тож розвиток екскурсійного туризму релігійної тематики має значні перспективи: включення огляду релігійних об'єктів до екскурсійних маршрутів дає змогу туристичним операторам, та пам'яткоохоронним інституціям, що займаються туристичною діяльністю, формувати нові туристичні потоки, планувати заходи, що сприятимуть їх власному розвитку і позитивно впливатимуть на збільшення туристичної привабливості регіону.

На превеликий жаль, через війни, стихію чи людську недбалість значна кількість об'єктів сакральної архітектурної спадщини безповоротно втрачена або втрачається: найвизначніші кам'яні православні храми зруйновані, а місця їх розташування, у більшості випадків, забудовані. Щодо дерев'яних церков, які протягом століть формували силуети містечок і сіл України, визначаючи їх самобутність, – то їх залишилися одиниці.

Втім, деякі з них, ставши втіленням духу нашого народу, його прагнення волі та сили устремління, мають наскільки потужну історичну ауру, що «повертаються» навіть через декілька століть.

Серед таких об'єктів – втрачена історична церква Покрови Пресвятої Богородиці, яка вперше постала біля західного підніжжя Чернечої гори у 1702 р. як духовний центр заснованого гетьманом Іваном Мазепою Свято-Покровського Пустинно-Канівського право-

славного монастиря [5, с. 84–85]. У 1776 році церкву було перенесено з Монастирка до зруйнованого (1678) Успенського собору. Саме на цьому місці її замалював Жан-Анрі Мюнц: виконані ним зображення церкви (олівцевий та акварельний малюнки) у 1781 та 1783 роках, віднайдені в архівах Варшави та Москви, стали візуальною основою для її подальшого відтворення [5, с. 283–310]. Коли Успенський собор було відновлено (поч. XIX ст), козацьку церкву знову розібрали і перенесли в селище Костянець (нині знаходиться в межах м. Канева). У 1861 році Григорій Честахівський, друг Тараса Шевченка, лишив у своєму альбомі малюнок «Церква Вознесіння у Костянці» [5, с. 371–372], на якому можна впізнати козацьку церкву Покрови Пресвятої Богородиці, зображену на роботах Жана-Анрі Мюнца, що стало ще одним візуальним свідченням для подальшого повернення козацької церкви, ініційованого науковцями Шевченківського національного заповідника на початку 2000-х років.

І хоча доцільність та правомірність відтворення втраченого архітектурного надбання є найбільш дискусійним питанням нашого часу, все ж воно теж має винятки: «Ризька хартія про реконструкцію і автентичність...» допускає натурну реконструкцію (копію), втраченого об'єкта, якщо він є «віхою національної історії, становлять надзвичайну художню цінність, має глибоке символічне значення чи особливо важливий для збереження історичного середовища відповідного регіону [4, с. 75].

Тож, церква Покрови Пресвятої Богородиці, задекларована як храм міжконфесійного та національного єднання, була відтворена шляхом натурної реконструкції з використанням сучасних технологій і освячена священнослужителями кількох конфесій візантійської християнської традиції 9 березня 2014 року, у день 200-літнього Шевченківського ювілею. Її образ логічно довершив побудований у 2007 році архітектурно-ландшафтний комплекс із пам'ятним знаком гетьману Івану Підкові, а в його особі – усім лицарям війська запорозького, яке впродовж віків боронило правду, силу і волю свого народу під захистом Святої Покрови (Фото 1).

Сьогодні маленька дерев'яна церква, оповита козацькою славою, приваблює канівців і гостей міста, прочан і туристів, які щороку підіймаються на Тарасову Гору досконалістю форм, живою природністю дерева, простою і гармонією будівлі. Ошатна обстава церкви – канонічний трьохрядний іконостас, майстерно виготовлений з дерева у стилістиці доби

Фото 1. Прочани після богослужіння ідуть до могили Тараса Шевченка

українського бароко, копії подніпровських ікон початку XVIII століття унікальні місцеві ікони кінця XIX століття, авторські ікони початку XXI століття та інформативний експозиційний куточок з матеріалами про її минувшину знайомлять відвідувачів з духовними та культурними традиціями нашого народу.

За десять років свого існування церква Покрови Пресвятої Богородиці стала не лише об'єктом зацікавленості туристів, а й сучасним об'єднувачим осередком для поліконфесійної православної громади, яка під проводом Настоятеля Парафії Святої Покрови Божої Матері УПЦ о. Сергія (Нікітіна) доброзичливо і неупереджено проводить спільні з іншими Церквами служби, молитовні сніданки, Прощі (щорічна Проща на Чернечу Гору у Каневі вірян УГКЦ, Всеукраїнська «Проща до Тараса»), акції («Паростки єднання», «Алея єдності»); літургії і панахиди з нагоди Шевченкових роковин тощо. Адаптуючись до викликів часу, проводяться он-лайн богослужіння, ведеться активний діалог між настоятелем та вірянами церкви у соціальних мережах, здійснюється служіння, спрямоване на допомогу потребуючим членам громади (Фото 2).

З часу освячення Церква Покрови Пресвятої Богородиці стала тим знаковим компонентом культурної спадщини регіону, що розкриває історичне минуле Чернечої (Тарасової) Гори, утверджує її унікальність в історико-культурному ландшафті України та відкриває нові перспективи розвитку туристичного ресурсу Шевченківського національного заповідника.

Наразі Заповідник, спільно із Міністерством культури та інформаційної політики України, відповідними релігійними структурами працює над розробленням комплексу заходів щодо оптимізації функціонування, збереження, утримання та ефективного використання церкви Покрови Пресвятої Богородиці з урахуванням задекларованого статусу діючого музею і сакральної споруди. Вони не лише регламентуватимуть сукупність організаційно-правових відносин в її діяльності як світського і релігійного об'єкта в структурі Шевченківського національного заповідника для забезпечення реалізації прав громадян України на вільне віросповідання з одночасним забезпеченням реалізації права вільного доступу до об'єктів культурної спадщини, а й сприятимуть творенню єдиного з Шевченківським Меморіалом ціннісного, понятійного, символічного простору, який матиме ідентифікуючий, консолідуючий і мобілізуючий вплив на українське суспільство, що особливо важливо в умовах широкомасштабної російської збройної агресії проти України.

Окрім того, зазначений комплекс заходів передбачає музеєфікацію церкви Покрови Пресвятої Богородиці (формування музейного зібрання, забезпечення матеріальної бази тощо). Це дозволить розширити

Фото 2. Подячний молебень з нагоди 10-ти річчя з часу освячення церкви Покрови Пресвятої Богородиці. 2024

діапазон пам'ятко-охоронної, науково-дослідної, видавничої, експозиційної, екскурсійної, культурно-освітньої, виставкової, фондової роботи Заповідника; сприятиме поглибленню знань про духовну культуру України, більш чіткому усвідомленню своєї національної самобутності; сприятиме не тільки створенню позитивного інформаційного поля та підвищенню суспільного інтересу до Музею «Церква Покрови Пресвятої Богородиці» як до сакрального об'єкта, а й привертатиме увагу громадськості до туристичного потенціалу Шевченківського національного заповідника, збільшуватиме попит на його екскурсійно-туристичний продукт, підвищуватиме динаміку росту чисельності туристів, що, в свою чергу, впливатиме на інвестиційну привабливість та економічний розвиток як міста Канева, так і регіону в цілому.

Але для повноцінного розвитку і функціонування релігійного туризму як окремого напрямку роботи Заповідника необхідно вирішити (і на вищому рівні також) ще низку завдань, серед яких: розроблення теоретично-методичних засад функціонування релігійного туризму; оцінка сучасного стану сакрально-туристичних ресурсів та ефективності їхнього використання; розроблення методики оцінки сакральних об'єктів; визначення та обґрунтування сакрально-туристичної привабливості території; вивчення внутрішнього і зовнішнього попиту на сакрально-туристичні послуги та ефективна промоція; розробка і реалізація сакрально-туристичного продукту (нові туристичні маршрути; тематичні екскурсії; сувенірна продукція); підготовка фахівців для забезпечення менеджменту сакрально-туристичної діяльності. Для успішної організації туристичної діяльності в цьому сегменті потрібна співпраця з паломницькими центрами та представниками конфесій.

Висновки. Розвиток релігійного туризму багато в чому залежить від сакрально-туристичних ресурсів об'єктів і територій, на яких вони розташовані; їх стану та ефективного використання. Як бачимо на прикладі організації діяльності відродженої у своєму історичному середовищі церкви Покрови Пресвятої Богородиці, сакральні пам'ятки та об'єкти історико-культурної спадщини можуть стати потужним духовним та туристичним магнітом, що притягує тисячі вірян і туристів; важливим засобом дотримання міжконфесійної стабільності в суспільстві; переконливим свідченням високої духовності, толерантності та інтелектуальності українського народу, цивілізаційного прогресу в розвитку національної культури, її руху в напрямку інтеграції до європейського та світового культурного простору.

Список використаних джерел та літератури

1. Божук Т. І. Оцінка сакральнo-туристичних об'єктів. *Науковий Вісник Чернівецького університету*. Випуск 391. 2008. С. 76-86.
2. Дуткіна О. П. Релігійне паломництво як перспективний вид туризму. *Туристичні ресурси України. Туристичний щорічник*. Київ : ІТФПУ, 1996. С.112-116.
3. Ковальчук А. С. Релігійний туризм в Україні: проблеми і перспективи розвитку. *Україна та глобальні процеси: географічний вимір: Зб. наук, праць: у 3 т.* Луцьк : Вежа, 2000. Т.1. С.365-367.
4. Ризька хартія про автентичність та історичну реконструкцію культурної спадщини.
URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/998_260#Text
5. Тарахан-Бережа З. П. Святиня: Чернеча гора та стародавній монастир Канівський. Черкаси : Інтрoліга TOP, 2018. 416 с.

Vita Dzymba, Larisa Mykolenko, Iryna Yurchenko. THE CHURCH OF THE INTERCESSION OF HOLY MOTHER OF GOD IN KANIV AS A PROMISING OBJECT OF RELIGIOUS TOURISM

The possibility of using the objects of historical and cultural heritage as a resource basis for the development of the religious tourism on the example of organization of activity of the Church of the Intercession of Holy Mother of God in Kaniv has been analyzed subject to the declared status of an existing museum and a sacral building. Specific recommendations as to prospects for the development of the excursion religious tourism at Shevchenko National Reserve have been proposed.

Key words: *the Church of the Intercession of Holy Mother of God in Kaniv; historical and cultural heritage; excursion and informative religious tourism.*

Людмила МЕТКА,
кандидат історичних наук,
завідувач науково-дослідного сектору
етнографічної (антропологічної) керамології
Науково-дослідного Інституту керамології,
Національний музей-заповідник
українського гончарства
(м. Опішне, Полтавська обл.)

АКТУАЛЬНІСТЬ ЗАСНУВАННЯ В ОПІШНОМУ МЕМОРІАЛЬНОГО МУЗЕЮ-САДИБИ МАЙСТРА ХУДОЖНЬОЇ КЕРАМІКИ ВАСИЛЯ ОМЕЛЯНЕНКА

Подано інформацію про опішненського майстра художньої кераміки, лауреата Національної премії України імені Тараса Шевченка Василя Омеляненка. Анонсовано й актуалізовано заснування Меморіального музею-садиби майстра як структурного підрозділу Національного музею-заповідника українського гончарства в Опішному.

Ключові слова: гончарство, художня кераміка, гончарська спадщина, Василь Омеляненко, Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному, Меморіальний музей-садиба.

Серед когорти видатних народних мистців України полум'яною зіркою ясніється творчий геній майстра художньої кераміки, члена Національної Спілки художників України, Національної Спілки майстрів народного мистецтва України, заслуженого майстра народної творчості України, лауреата Всеукраїнської премії імені Данила Щербаківського та Національної премії України імені Тараса Шевченка, уродженця містечка Опішне, що в Полтавщині Василя Онуфрійовича Омеляненка (3.08.1925–28.01.2021). Це одна з найбільш яскравих постатей в українському гончарстві середини XX – початку XXI століття! Саме гончарство стало тим полем діяльності, де Василь Омеляненко проявив свій таланти неординарні здібності, що й сприяло його реалізації як творчої особистості. Ім'я Василя Омеляненка згадано в численних публікаціях керамологів, мистецтвознавців, журналістів і краєзнавців про українське гончарство загалом, і гончарство селища Опішне, батьківщини гончаря, зокрема. Про життєвий і творчий

*Василь Омеляненко у
власній майстерні. Опішне,
Полтавщина. 03.08.2020.
Фото Тараса Пошивайла.
Національний музей-
заповідник українського
гончарства в Опішному*

шлях славетного гончаря відзнято чимало документальних відео-сюжетів, а світлини із зображенням його творів ширяться далеко поза межами України. Вироби мистця експонувалися на численних виставках в Україні й за кордоном. Перша, зафіксована документально, датована 1968 роком, остання – 2021. Твори Василя Омеляненка зайняли почесні місця в багатьох вітчизняних музеях та окремих музейних зібраннях європейських країн. Наразі відомо про наявність творів майстра у більш ніж 40 музейних колекціях [1, с. 292]. Чимало виробів Василя Омеляненка знаходяться у збірках приватних колекціонерів, значна їх кількість слугує окрасою помешкань, державних установ, громадських організацій, офісів, закладів освіти й громадського харчування тощо.

Феномен Василя Омеляненка полягає в тому, що він, не будучи спадковим гончарем, не маючи професійної освіти і безпосередніх наставників, самотужки опанував техніку ліплення з глини й освоїв роботу за гончарним кругом. Народившись і проживши все життя в Опішному – одному з найбільших і найрозвиненіших гончарних осередків України XIX – початку XXI століття – він увібрав у себе гончарські традиції цього осередку і від самодіяльного гончаря піднісся до народного майстра, гармонійно влившись у широку ріку опішенських народних майстрів-гончарів. Дослідники українського гончарства переконливо обґрунтовують, що, сформувавши власний почерк у формотворенні й декорування глиняних виробів, Василь Омеляненко виявив себе прекрасним інтерпретатором давніх гончарських традицій Опішного, значною мірою доповнивши їх численними технічними прийомами ліплення й декорування, завдяки чому досяг вершин у галузі народного мистецтва й залишив вагомий творчий спадок у народному гончарстві.

Упродовж останніх 10 років, працюючи над його персоніфікованою монографією, авторка тісно спілкувалася з Василем Онуфрієвичем. При зустрічі ми обговорювали різноманітні питання, пов'язані з його життям і творчістю¹. Згадуючи майстра, зауважу, що в zenіті свого високоліття Василь Омеляненко вважав, що прожив гідне творче життя, проте, завершуючи і підсумовуючи пройдений шлях, він все ж шкодував, що не зібрав удома колекцію власних творів, як це було заведено в інших відомих опішненських мистців гончарства, приміром представників родин Гаврила і Явдохи Пошивайлів, Михайла і Галини Китришів. «Через мене оці різні вироби сотнями перейшли», – розповідав Василь Омеляненко. Є такі форми, що трохи осталося, а то зникають... Багато їх уже нема, може тільки 10 процентів осталося з того, що я робив. Конешно, я продавав вироби і дарував багато. Людей багато приїжджали, заказували. Розійшлося по світу...» [2].

Вважаю за необхідне розповісти про мрію останніх років життя Василя Омеляненка – створення в Опішному, на місці обійстя, де він жив, Музею-садиби, де б кожен мешканець чи гість селища міг би поринути у світ його творчості. В Опішному вже є досвід функціонування гончарських Меморіальних музеїв-садиб, приміром майстрині глиняної іграшки Олександри Селюченко, гончарського подружжя Гаврила і Явдохи Пошивайлів, філософа й колекціонера опішненської кераміки Леоніда Смержа. «Музей – це основа, гніздо, як то кажуть, і розвиток, і відродження, і насиченість духовної сили. І так, наче воно посилює, не так, що на голому місці згадали майстра. А там уже вироби за нього будуть говорити», – ділився своїми думками Василь Омеляненко про важливість згаданих мистецьких проєктів під час однієї з наших розмов [2]. На території згаданих музеїв-садиб, структурних підрозділів Національного музею-заповідника українського гончарства, часто проводяться не тільки екскурсії, а й різноманітні мистецькі заходи: майстер-класи, вечори-пошанування, художні пленери. Василь Омеляненко часто був присутній на цих заходах, як у якості гостя, так і безпосереднього учасника. Я спостерігала за його реакцією на проведення цих дійств, а потім ми розмовляли про можливість створення подібного Музею на його садибі. «Це я був би дуже радий, щоб

1. 2025 року до 100-річчя Василя Омеляненка Видавництво «Українське Народознавство» Національного музею-заповідника українського гончарства в Опішному планує видання альбому-монографії «Шевченківські лауреати: Василь Омеляненко», де буде висвітлено життя, творчість і гончарську спадщину мистця.

тут був музей. Хотів би, щоб тут щось залишилося, щоб пам'ять була, усе чисто, – Я хотів би, щоб воно нічого не зникло. Кажуть, людина живе, поки її пам'ятають, а еслі її не пам'ятають, вона зникає. Щоб за усе життя пройдене був в отвіті. Треба, щоб воно потрошку освоювалося і йшло в одне русло. Щоб воно не йшло вбік і кудись зникало, а йшло, як до бази, де ти должен остановитися і розкрити себе з усіх сторін. Я б дуже хотів, щоб тут був музей. Щоб воно усе не зникло, а так, як би наче відродилося, щоб було продовження...», – говорив Василь Онуфрійович, – «Ніхто не вічний, і я колись піду... А в музеї, оце наче як життя твоє продовжиться!» [2].

І хоча ми неодноразово обговорювали з Василем Онуфрійовичем це делікатне питання, як би те мало бути, та чіткого бачення у Василя Омеляненка з цього приводу не було. Кілька років тому він навіть розпочав залишати окремі вироби удома, щоб розпочати створення збірки. Однак цих потуг, виявилось недостатньо для втілення задуманого. Різноманітні побутові й фінансові питання, проблеми зі здоров'ям, а також відсутність елементарних умов зберігання творів, та й що гріха таїти, неналежна підтримка членів родини унеможливили вирішення проблеми. Тому мрія Василя Омеляненка залишилася на момент його смерті нездійсненою.

Сьогодні з приємністю анонсує, що Національному-музею-заповіднику українського гончарства видалася можливість втілити мрії майстра в життя. І хоча цей процес дещо загальмувала війна в Україні, розв'язана росією у лютому 2022 року, плани про створення Музею-садиби, як того прагнув сам майстер, не ослабли. Влітку 2023 року Музею гончарства пощастило придбати у родини майстра будинок Василя Омеляненка й нині колектив заповідника активно проводить роботи над розробкою концепції свого майбутнього структурного підрозділу. Наразі все необхідне для цього в наявності. Адже саме в Національному музеї-заповіднику українського гончарства в Опішному колекція творів мистця, до речі найбільша в Україні, складає близько 600 одиниць зберігання. І це лише задокументована й атрибутована кераміка. А в 2021–2023 роках Музей вилучив із продажу у своїй сувенірній крамниці, а також на Інтернет-сайті усі до єдиного його вироби, закупив ті, навіть незакінчені й невипалені, які залишилися у нього вдома, а співробітники фондів уже завершують їхній опис. Тож на постійне зберігання ще продовжують надходити нові експонати. Поряд з керамікою родина Василя Омеляненка передала до Музею гончарства особисті речі майстра; на придбаній садибі залишилися в недоторканому вигляді усі гончарські інструменти і пристрої, предмети побуту, хатні речі, тощо.

Заснування на батьківщині Василя Омеляненка музею-садиби, як структурного підрозділу Національного музею-заповідника українського гончарства в Опішному видається можливим завдяки наявності широкого масиву речових, писемних та аудіовізуальних керамологічних джерел, які зберігаються у згаданому музеї. Адже з часу його заснування (1986), й до останніх днів життя Василя Омеляненка (2021) співробітники різних структурних підрозділів установи тісно співпрацювали з майстром. Таким чином більш ніж за три десятиліття цієї співпраці вдалося зібрати не тільки найчисельнішу в Україні колекцію кераміки Василя Омеляненка, а й найповнішу збірку публікацій про нього в наукових, науково-популярних виданнях і в періодиці та величезну базу документів: спогади, друковані матеріали, епістолярії, нагороди й дипломи, фото й відео тощо. Тож переконана, що відтворити атмосферу, де жив і творив Василь Онуфрійович Омеляненко буде не складно, і 2025 року його 100-літній ювілей зможемо відзначити у Музею-садиби творчості славетного опішнянського майстра художньої кераміки. І це уже не мрії та сподівання, а реальність.

Висвітлення життєвого шляху і творчої спадщини Василя Онуфрійовича Омеляненка у новостворюваному структурному підрозділі Музею гончарства видається надзвичайно актуальним не тільки з метою популяризації творчості майстра, а й для вивчення та осмислення місця й ролі окремої особистості у розвитку регіонального гончарства, зокрема, й народного українського мистецтва в цілому.

Список використаних джерел і літератури

1. Гончаренко Тамара. Омеляненко Василь Онуфрійович. *Енциклопедія сучасної України*. Київ: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2022. Т. 24. С. 591-592.
2. Метка Людмила. Інтерв'ю з Омеляненком Василем. Опішне. 27.02.2013. *Національний музей-заповідник українського гончарства, Національний архів українського гончарства*. Аудіофонд. Інв. № 393.

Lyudmyla Metka. THE RELEVANCE OF THE ESTABLISHMENT OF THE MEMORIAL MUSEUM-HOUSE OF THE MASTER OF ARTISTIC CERAMICS VASYL OMELYANENKO IN OPISHNE

Summary: Information about Vasyl Omelyanenko, a master of artistic ceramics from Opishne, laureate of the Taras Shevchenko National Prize of Ukraine, has been submitted. The foundation of the Master's Memorial Estate-Museum as a structural subdivision of the National Museum-Reserve of Ukrainian Pottery in Opishne was announced.

Key words: *pottery, art ceramics, pottery heritage, Vasyl Omelyanenko, National Museum-Reserve of Ukrainian Pottery in Opishne, Memorial Estate-Museum.*

Микола ЧОРНИЙ,
кандидат біологічних наук,
старший науковий співробітник,
провідний науковий співробітник
н/д відділу охорони пам'яток історії,
культури та природи,
Шевченківський національний заповідник
(м. Канів, Черкаської обл.)

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ НИЖНЬОГО ПАРКУ ШЕВЧЕНКІВСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО ЗАПОВІДНИКА ТА МОЖЛИВОСТІ ЙОГО ВИКОРИСТАННЯ В ЕКСКУРСІЙНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

Зроблена оцінка стану нижнього парку Шевченківського національного заповідника, проаналізовано видовий склад деревних насаджень, життєвий стан особин кожного виду, здійснено аналіз впливу господарської та екскурсійної діяльності на стан парку, надано перелік рекомендацій щодо підтримання його в екологічно стійкому і екскурсійно-привабливому стані.

Ключові слова: Шевченківський національний заповідник, нижній парк, насадження, екскурсійна діяльність.

Нижній парк Шевченківського національного заповідника є особливою, значною за площею і невід'ємною частиною природного комплексу Тарасової Гори. Звідси починається знайомство відвідувачів із Чернечою горою, саме тут формуються перші враження відвідувачів і починається сходження до могили Тараса Григоровича Шевченка. По суті, ця стаття є продовженням публікації по верхньому парку [4].

Сучасних обрисів нижній парк набув після будівництва Канівської ГЕС. Щоб уберегти пряму дорогу із центра Канева до Тарасової гори від весняних повеней і добових перепадів рівня води в Дніпрі, внаслідок діяльності гідроелектростанції, було здійснено намівання піску попід Канівськими горами із русла річки і закріплено кам'яними поперечними насипами (шпорами). Безпосередньо під Чернечою горою намівання зробили у вигляді напівкруглого майданчика, площею близько 5 га. Тоді

*Фото 1. Нижній парк Шевченківського національного заповідника.
Травень 2024. Фото Чорного М. Г.*

ж по насипу було прокладено бетонну дорогу, а на території нижнього парку збудовано ряд штучних декорацій у вигляді альпійської гірки, літніх павільйонів, дещо пізніше – збудовано ресторан «Тополю» і кафе «Вареничну», які, вже за незалежної України, Шевченківський національний заповідник перебудував під офісні та господарчі приміщення.

Метою цієї роботи є попередня оцінка стану природних комплексів нижнього парку Шевченківського національного заповідника і розроблення рекомендацій з управління суцесійними процесами, викликаними прямим та опосередкованим антропогенним впливом.

Методика і матеріали. Дослідження проводились шляхом флористичного і дендрологічного обстеження території парку. Особлива увага приділялась місцям, де пролягають основні екскурсійні потоки і концентрується переважна більшість відвідувачів Шевченківського меморіалу.

Новизна. На момент проведення досліджень опубліковані дані про сучасний екологічний стан нижнього парку заповідника відсутні. В роботі вперше проаналізовано видовий склад деревостанів, проведено їхню по-

передню інвентаризацію, досліджено життєвий стан особин кожного виду, здійснено оцінку впливу господарської діяльності на стан нижнього парку, зроблена спроба прогнозування поведінки рослинних угруповань в умовах дефіциту вологи та посилення впливу антропогенних факторів (Фото 1).

Видові очерки:

1. Абрикос (абрикоса, мореля) (*Prunus armeniaca*, *Armeniaca vulgaris*) – у дикому стані трапляються на Кавказі і в Туркменістані. В Україні у дикому стані не росте, але часто дерева, пророслі з кісточки, трапляються у придорожніх насадженнях, лісосмугах, на покинутих землях, парках. Їх називають морелями або жерделями. Саме останні у формі самосіву зростають поодинокі або куртинами у нижньому парку, переважно обабіч пішохідних доріжок.

2. Айлант високий (*Ailanthus altissima*) – його ще називають китайським ясенем. Кілька висаджених дерев, віком близько 30 років, зростають у південно-східній частині нижнього парку, поруч із адміністративною будівлею. Класичний декоративний інтродуцент родом із Китаю. Коренева система добре утримує ґрунт на крутосхилах від розмивання і ерозійних процесів. Вид невибагливий до ґрунту і вологості, в умовах парку веде себе досить агресивно, створюючи навколо дорослих дерев суцільні зарості із підросту насінневого походження, витісняючи аборигенні види. Вид потребує посиленого моніторингу і штучного регулювання поширення. При відсутності регулярного прокошування трав'яного ярусу густим самосівом витісняє практично всі інші види.

3. Алича розгалужена (*Prunus divaricata*) – плодове дерево, у дикому стані росте в Середній Азії, Молдові, Криму, а також на Кавказі і Балканах. Кілька дерев штучно висаджено в нижньому парку.

4. Аморфа кущова (*Amorpha fruticosa* L.) – походить з Північної Америки, інтродукована в Європі та Азії. В парку збереглося кілька висаджених кущів вздовж доріжки до автобусної зупинки. Уздовж берегової лінії Дніпра утворює місцями непрохідні чагарники природного походження. В умовах достатнього зволоження може конкурувати із аборигенними видами, поступово витісняючи їх.

5. Береза поникла (*Betula pendula* Roth.) – поширена практично по всій Україні, зростає переважно в соснових мішаних і листяних лісах. Зрідка утворює чисті лісостани, особливо в похідних дерево станах, виступаючи в ролі піонерного лісового виду, що заселяє незаліснені ділянки. Кілька дерев природного походження ростуть попід Тарасовою горою.

6. Біота східна або китайська туя східна (*Biota orientalis* L.) – походить із Китаю. В Україні використовують як декоративну рослину. У парку формує окремий ряд дерев вздовж дороги від Дніпра.

7. Бирючина звичайна (*Ligustrum vulgare* L.) – як декоративна рослина культивується по всій території України. В парку зустрічається у формі кущів, як залишків елементів ландшафтного дизайну в минулому.

8. Бобівник або золотий дощ (*Laburnum anagyroides* L.) – поширений у Південній Європі. В парку зростає у вигляді кількох невисоких декоративних дерев.

9. Бузина чорна (*Sambucus nigra* L.) – росте у підліску листяних і мішаних лісів, по чагарниках, на лісових порубках, узбіччі лісових доріг, на узліссях. Світлолюбна рослина. Поширена майже по всій Україні, особливо у правобережному і лівобережному Лісостепу, весняно-літній медонос.

У нижньому парку кілька кущів ростуть попід Тарасовою горою і вздовж доріжки до автобусної зупинки.

10. Бузок звичайний (*Syringa vulgaris*) – чагарник висотою від 2 до 7 метрів. Походження – Південно-Східна Європа (Угорщина, Балкани), Азія (переважно в Китаї). В Україні вирощують як декоративну рослину в парках, садах і на присадибних ділянках. В парку росте обабіч пішохідних доріжок і біля автобусної зупинки.

11. Бруслина європейська (*Euonymus europaeus* L.) – отруйна багаторічна рослина, типовий представник угруповань, притаманних широколистяним лісам. Рослина морозо- та вітростійка, помірно тіньовитривала і посухостійка, віддає перевагу поживним ґрунтам, багатим на кальцій. Найчастіше трапляється у підліску широколистяних лісів, зокрема дубових. У горах підіймається до висоти 1800 м над рівнем моря. Ареал бруслини європейської охоплює всю Європу. В Україні найчастіше трапляється у лісовій та лісостеповій зонах, рідше – у степових районах та Криму. На території парку зростає кілька рослин цього виду, ймовірно, висаджених штучно в минулому.

12. Верба біла (плакуча форма) *Salix alba* L. f. *vitellina pendula* Rehd – листопадне дерево з широкою пірамідальною кроною, діаметром близько 10-15 м і висотою близько 15-20 м. Верба біла має повислі оливково-зеленого кольору гілочки, які мають оригінальний вигляд і влітку, коли прикрашені сіро-зеленим продовгуватим листям, і восени, коли колір листя змінюється на золотисто-жовтий, і взимку, коли їх мальовниче вкриває сніг. Перевагою цієї рослини є мальовнича форма крони з плакучими гі-

**Фото 2. Нижній парк Шевченківського національного заповідника.
Травень 2024. Фото Чорного М. Г.**

лочками, а також невибагливість і морозостійкість. Верба біла дуже світлолюбна. Цій рослині потрібен регулярний, рясний полив. Невибаглива до ґрунтів, але краще розвивається на вологому, добре дренованому, родючому ґрунті. Вербу використовують в міських насадженнях при озелененні парків, лісопарків, на берегах великих водойм, для створення алеї біля струмків, і в місцях відпочинку.

Медонос, використовується для плетіння кошиків, невід’ємна частина українського ландшафту, часто згадувана у поезіях Тараса Шевченка. На території нижнього парку налічується 7 дерев цього виду.

13. Верба ламка (*Salix fragilis* L.) – природний ареал цього виду встановити важко, оскільки він широко використовується в культурі. Поширений в Євразії, завезена в Африку, Австралію і Північну Америку. Росте на берегах річок, озер, ставків, інших водойм, в плавнях, в сирих місцях. У нижньому парку кілька дерев створюють гарний затінок влітку для продавців квітів і сувенірів.

14. В’яз граблистий (*Ulmus pumila*), **берест (або в’яз шорсткий)** (*Ulmus glabra* Huds.) – у природному стані як супутник дуба росте переважно у друго-

му ярусі, ще трапляється поодинокі в парковій зоні, але інтенсивно випадає із деревостану через поширення в останні десятиліття «голландської» хвороби¹.

15. Гібрид тополь білої і тремтячої (*Populus L.*). Тополі мають голарктичне поширення. В Україні чисті та мішані природні деревостани утворюють лише три види тополь – *Populus tremula*, який поширений у Поліссі та Лісостепу, *P. nigra*, *P. alba*, а також природний гібрид осики з тополею білою – тополя сіривата (*P. × tomentosa*) – в заплавах малих і великих річок. Види *P. tremula* та *P. alba*, а також їхній гібрид *P. × canescens* належать до секції *Populus L.* (осики), *P. nigra* – до секції *Aigeiros Duby* (тополі та осоки). Із трьох автохтонних для території України видів тополі лише осика поширена переважно в позазаплавних умовах. У культурах найчастіше репрезентовані європейсько-американські гібриди чорних тополь та інші інтродуковані види й форми.

Наприкінці 50-х років ХХ ст. роботи зі створення культур тополі набули масового масштабу, тому дістали назву «тополевого буму». Тоді ж було висаджено біля підніжжя Тарасової гори 15 дерев, які символізували 15 радянських республік. Нині залишилось 3 старих дерева, які досягли свого максимального віку і найближчим часом випадуть із деревостанів природним шляхом.

16. Горобина проміжна або шведська (*Sorbus intermedia*) – кілька штучно висаджених дерев у нижньому парку перебувають у задовільно-му стані, але спостерігається поступове всихання крони.

17. Граб звичайний (*Carpinus betulus L.*) – в парковій зоні представлений лише кількома деревами на межі зі схилами Тарасової гори, тоді як на схилах Тарасової гори і в сусідньому природному заповіднику є домінуючим видом у деревостанах. У парковій зоні його поширення і природне відновлення відсутнє.

18. Груша звичайна (*Pyrus communis L.*) – класичний представник широколистяних лісів українського лісостепу. У дикій формі самосів зустрічається локально по території нижнього парку, особливо в місцях, де газонокосіння проводиться нерегулярно.

19. Дуб звичайний або черешчатий (*Quercus robur L.*). Окремо слід охарактеризувати стан дубових насаджень, адже дуб черешчатий протягом останнього тисячоліття був основним лісовим едифікаторним видом на Канівських горах [1]. Варто зазначити, що нині на території

1. Голландська хвороба – інфекція, що вражає судини дерева, через що порушується його живлення і воно всихає

Фото 3.
Посадка дубів
канівськими тер-
оборонівцями
біля Тарасової
Гори. Травень
2022. Фото
Чорної Л. О.

Шевченківського національного заповідника немає жодного дуба природного походження, тоді як ще в 20-х роках минулого століття у нижньому парку заповідника, за переказами старожилів, у перші роки більшовицької влади були знищені останні 400-літні дуби [2]. Вид надзвичайно перспективний для упорядкування території нижнього парку відразу з багатьох причин. Цей вид є автохтонним на Канівських горах, виступає едифікатором у корінних природних лісах, стійкий до зараження омелою, довговічний, має дуже гарну крону, що не потребує регулярного догляду, а в дорослому стані створює особливий «світлий» парковий простір.

Зрештою, цей вид може бути цікавим як історичним, так і природним екскурсійним об'єктом, адже дуб в Україні – найшанованіше дерево, овіяне десятками легенд. Кілька 5-8-річних дубів, що нині зростають на території нижнього парку, цікаві своєю історією походження. Так, 7–8 квітня 2021 р. за ініціативи співробітників Шевченківського національного заповідника, підтриманої співробітниками філіалу «Холодний Яр» національного історико-культурного заповідника «Чигирин», було проведено еколого-культурологічну акцію «Від Максима до Тараса». Із Холодного Яру на Чигиринщині на Тарасову Гору привезено і висаджено на території Шевченківського національного заповідника 12 дубків, вирощених із жолудів, зібраних біля «Дуба Залізняка». З деревця нині ростуть неподалік «Тарасової світлиці», 1 – біля козацької церкви Покрови Пресвятої

Богородиці, ще 8 – у нижньому парку заповідника. Із останніх 8-ми прижилося 4 деревця.

Із початком повномасштабного російського вторгнення в Україну Тарасова Гора стала місцем прощі, куди приходять, перед від'їздом на фронт, вклонитися могили Великого Кобзаря українські воїни, а в Каневі було створено загони територіальної оборони. 30 вересня 2022 р. бійцями 3-го взводу Канівської тероборони на території нижнього парку Шевченківського національного заповідника висаджено 5 саджанців дуба, привезених із передового взводного опорного пункту на лівому березі Дніпра (Фото 3).

Значна частина тероборонівців, що долучилися до акції, нині воюють у найпекельніших місцях фронту [3].

Разом із іншими акційно висадженими в останні роки дубами започатковано формування дубової алеї в нижньому парку.

20. Дуб червоний (*Quercus rubra*) – класичний інтродуцент із Північної Америки, представлений в парку кількома різновіковими деревами від 50-ти до 70-ти років. Має гарний декоративний вигляд, особливо в осінній період. Стан дерев задовільний.

21. Калина звичайна (*Viburnum opulus*). Калина має євросибірський ареал зростання. В Україні зростають два аборигенні види роду *Viburnum*: калина звичайна (*Viburnum opulus*) та гордовина (*Viburnum lantana*). Калина звичайна поширена майже по всій Україні. Калина — рослина лісової і лісостепової зон; у степових районах зустрічається тільки по долинах річок. Калина є звичайною рослиною лісових ценозів, у складі підліску росте розсіяно, переважно у вологих хвойних, листяних і мішаних лісах, на галявинах, в чагарниках, на вирубках, по берегах річок, озер і боліт. Чистих заростей калина практично не утворює. В парку зустрічається біля початку сходжень на Тарасову Гору.

22. Кatalьпа звичайна або кatalьпа бігніонієвидна (*Catalpa bignonioides* Walt.) – інтродуцент із південно-східних штатів США. Кілька дерев генеративного стану зростає між паркувальним майданчиком і Дніпром. Красиві декоративні дерева, особливо в період цвітіння. Насіннєвого поширення особин цього виду на даний час не фіксується, хоча і потребує моніторингу.

23. Кизильник чорноплідний (*Cotoneaster melanocarpus*) – поширений у північній, центральній і східній Європі, північно-західній Азії. В Україні зростає на кам'янистих схилах, відслоненнях, серед чагарників – майже

на всій території. Кілька дерев дерев росте біля підніжжя Тарасової гори.

24. Клен ясенелистий (*Acer negundo* L.) – інтродуцент родом із Північної Америки. Часто його називають дерево-бур'ян. Попри постійну боротьбу з ним (вирубання, викошування), у нижньому парку постійно з'являється самосівом в місцях, де газонокосіння проводиться нерегулярно.

25. Клен звичайний або **гостролистий** (*Acer platanoides* L.) – поодинокі (інколи групами) зустрічаються різновікові особини виду по всій території парку. Мають природне походження. При ландшафтному плануванні можна використати окремі дерева із красивою вже сформованою короною.

26. Клен татарський (*Acer tataricum*) – обидві видові назви, латинська й українська, пов'язані з первинною зоною розповсюдження цієї рослини, яка охоплювала території, переважно заселені татарами. Найпоширеніша народна назва «неклен» вказує на специфічну форму листків, які значно менш вирізані, ніж у інших представників роду, тому справляють враження «несправжніх», «аномальних. Невелике листопадне дерево заввишки 3-5 м. Рослина морозо- і посухостійка, світлолюбна. Клен татарський – досить довговічна порода, може доживати до 100, а в окремих випадках навіть до 300 років. Наразі цей вид інтродуковано в багатьох країнах Західної Європи та Північної Америки. Типовий компонент українських лісостепових біоценозів. Медоносна і декоративна культура, поодинокі зустрічається в парку.

27. Липа європейська (*Tilia europaea*) – різновікові дерева поодинокі зустрічаються по всій території парку, як штучно висаджені, так і природного походження. Характерно, що в нижньому парку цей вид значно менше вражається омелою.

28. Ліщина ведмежа або **турецька** (*Corylus colurna*) – 2 штучно висаджені дерева, мають досить красиву декоративну форму.

29. Ліщина звичайна або **європейська** (*Corylus avellana*) – кілька особин виду поодинокі зустрічаються у різних частинах парку, переважно попід горою.

30. Робінія псевдоакація або **акація біла** (*Robinia pseudoacacia*) – світлолюбний, жаро- та посухостійкий, водночас, доволі морозостійкий і невибагливий до якості ґрунтів вид. Батьківщина робінії – широколистяні ліси на сході США. У нижньому парку зустрічаються поодинокі дерева попід горою, переважно у формі молодих кореневих паростків.

31. Свидина криваво-червона (*Cornus sanguinea* L.) – росте в лісах і чагарниках, у більшій частині України, крім Криму. В нижньому парку має природне поширення попід Тарасовою горою.

32. Сумах оцтовий або **оцтове дерево** (*Rhus typhina*) – батьківщина – східні райони Канади і США. Як декоративна рослина, вид широко культивується у помірних регіонах по всьому світі. Біля офісного приміщення парку агресивно і швидко займає територію, утворюючи суцільні зарості і витісняючи інші види. Вимагає моніторингу і регулювання поширення.

33. Таволга середня (*Spiraea media*) – звичайний вид у вигляді невеликого куща, поодинокі зустрічається в нижньому парку. Поширення – вся помірна Євразія.

34. Тамариск, тамариск, також жидівник, жидовник (*Tamarix* L.) – висаджено кілька кущів в нижньому парку науковцями уманського дендропарку «Софіївка», декоративна форма. У дикій формі в Україні зустрічається в Криму і степовій зоні.

35. Тополя пірамідальна (*Populus pyramidalis* *Rozier*) (*P. nigra* var. *pyramidalis* *Spach.*) – високе (15-30 м) **дерево** з вузькопірамідальною компактною кроною. Батьківщина тополі пірамідальної – гори Середньої Азії (Гімалаї, Афганістан). По всій території України її культивують як декоративну і фітомеліоративну рослину. Як залишки «тополевого буму» 1950-х років поодинокі зустрічаються в нижньому парку.

36. Тополя чорна або **осокір** (*Populus nigra* L.) – група великих дерев посеред парку, ймовірно природного походження, які досягли свого максимального віку і поступово всихають. При цьому в радіусі 15-20 м від місця їхнього зростання постійно формуються куртини молодих дерев як насінневого, так і кореневого походження. При нерегулярному газонокосінні становить небезпеку швидкого поширення тополевих чагарів.

37. Туя західна (туя американська, садова форма) (*Thuja occidentalis*) – батьківщина цього виду – Північна Америка. Майже по всій території України її культивують як декоративну рослину. Висаджені у різні роки групами або поодинокі колоновидні туї ростуть у кількох місцях парку.

38. Шипшина – кілька видів цього роду у вигляді дикорослих форм зростають на території нижнього парку. Мають природне походження. Домінує **шипшина собача** (*Rosa canina* L.) Вид поширений на всій території України на схилах, узліссях, уздовж доріг та на пустищах як бур'ян.

39. Ялина звичайна, ялина європейська, смерека (*Picea abies*) – нетиповий і фактично чужорідний для Середнього Подніпров'я вид. У різні роки поодинокі висаджувались у нижньому парку. Нині відбувається поступове всихання останніх екземплярів. Особливо слід врахувати той факт, що, на відміну від сосни, яка має міцний стрижневий корінь, для ялини характерна поверхнева коренева система. Вона не здатна втримувати старі дерева під час сильних вітрів, які часто трапляються на Тарасовій горі. З цієї ж причини ялини не можуть протистояти засухам, які почастишали в останні роки.

40. Ялина колюча (*Picea pungens* Engelm.) в парковій зоні представлена садовою формою ялиною голубою. Чужий для України вид. Походить із Скелястих гір Північної Америки. Деревця цього виду невибагливі до вологості і ґрунтових умов, а тому на території парку почуваються досить добре і мають гарний естетичний вигляд. Природного насінневого поширення не спостерігається.

41. Ялівець китайський (*Juniperus chinensis* L.) – досить екзотичний вічнозелений інтродуцент із Китаю. В парку зростає навпроти приплаву у формі повзучого чагарника, займаючи площу близько 20 кв. м.

42. Ялівець козацький (*Juniperus sabina* L.) — низькорослий сланкий вічнозелений кущ, у рідкісних випадках невелике дерево до 5 м заввишки з неправильною кроною. Родом з гір Центральної і Південної Європи. Природним біомом зростання є ліси та гаї на скелястих гірських схилах і піщаних дюнах. В Україні ялівець козацький росте на вапнякових скелях у Криму і на Закарпатті. У багатьох парках його культивують як декоративну рослину. Рослина дуже терпима до холоду, посухи і газів; не має спеціальних вимог щодо ґрунту. На особливу увагу заслуговує ялівець козацький у декоративних композиціях. Належачи до вічнозелених хвойних рослин, він формує на поверхні землі килимові укриття, які здатні існувати упродовж сотень років. Завдячуючи декоративним якостям, морозостійкості та посухостійкості саме цей вид ялівцю застосовується для озеленення найрізноманітніших міських об'єктів.

43. Ясен звичайний (*Fraxinus excelsior* L.) – типовий представник широколистяних лісів лісостепу України, в природних лісових екосистемах Канівських гір часто виступає субдомінантом у деревному ярусі. Поодинокі зустрічається у парковій зоні, має переважно природне походження, а численні куртини самосіву – вздовж берегової лінії парку.

Таким чином, на території нижнього парку налічується 43 деревно-чагарникових види. Із них лише 25 зустрічаються у природному стані в Середньому Придніпров'ї, зокрема районі Канівських гір.

У **трав'яному покриві** на даний час аспектує **осока рання** (*Carex praecox*), **тонконіг вузьколистий** (*Poa angustifolia* L.), **очиток ідкий** (*Sedum acre* L.) (місцева назва **молодило**) і **шестирядний** (*Sedum sexangulare*). У місцях, де травокосіння здійснюється нерегулярно, особливо у південно-східній частині парку, досить швидко і активно поширюється небезпечний рудерал – **амброзія полинолиста** (*Ambrosia artemisiifolia* L.), що належить до карантинних бур'янів. Пилок цієї рослини є небезпечним алергеном, що може викликати алергію і загострення астми у відвідувачів Заповідника.

Екологічна характеристика стану нижнього парку

В останні роки косіння газонів проводилося спорадично і вибірково, що призвело до накопичення значної кількості трав'яного мору. Така тенденція має як позитивні, так і негативні наслідки. Накопичення мертвої трав'яної підстилки сприяє швидшому утворенню гумусного прошарку, зменшенню випаровування вологи з ґрунту, що позитивно впливає на формування більш стійких ценозів. Особливо це актуально у посушливі літні місяці, дозволяючи максимально довго зберігати зелений фон газонів парку. Водночас, під час посухи створюється посилена пожежна небезпека, оскільки велика кількість сухої органіки легко провокує загорання. У зв'язку із змінами клімату у другій половині літа газони, як правило, мають сумний пустельний вигляд. Окрім цього, потужний шар мору перешкоджає проникненню насіння рослин в ґрунт і, відповідно, його проростанню. Тому ті види трав'янистих рослин, які розмножуються насінням, можуть поступово зникнути з території парку. Це стосується і деяких рідкісних видів.

Було кілька спроб поліпшення ґрунтів та вологозабезпечення нижнього парку. У рамках заходів, присвячених відзначенню 200-річчя від дня народження Т. Г. Шевченка, бідні піщані ґрунти нижнього парку локально поліпшувались за рахунок завезення чорнозему. Водночас, спроба організувати регулярне зволоження газонів парку не мала успіху – прокладена підземна система поливу так і не була введена в експлуатацію.

Аналізуючи нинішній стан нижнього парку, можна спрогнозувати два можливі шляхи його розвитку.

1. У разі створення ефективної системи управління парком, що передбачає забезпечення регулярного поливу, ландшафтного планування, використання аборигенних форм і видів рослин, адаптованих до специфічних ґрунтових умов, регулярного прокошування газонів, уже через 5-8 років можна добитися формування стійких, досить різноманітних рос-

линних угруповань, здатних забезпечити естетичну та інформаційно-пізнавальну привабливість парку.

Як варіант, можливе створення декоративних зон із підсівом естетично привабливих аборигенних видів трав'янистих рослин за принципом «мавританських газонів». Для їх закладання, на думку вченого-ботаніка. В. Шевчика, можна використати такі аборигенні види трав'янистих рослин: авран лікарський, айстра степова, алтея лікарська, астрагал еспарцетний, барвінок трав'янистий, безсмертник піщаний, буквиця лікарська, вероніка широколиста, водяний хрін лісовий, воловик лікарський, волошки (різні види), гадючник звичайний, гвоздики борбаша, піщана, перетинчаста, стиснуточашечкова, горицвіт весняний, дзвоники круглолисті, персиколісті, ріпчасті, ріпчастовидні, болонські, збірні, дивини борошниста, чорна, фіолетова, еспарцет піщаний, жовтеці ілірійський, багатоквітковий, залізняк колючий, звіробої продирявлений, стрункий, шорсткий, гірський, ковили, козельці східні, лучні та великі; конюшини альпійська, середня, гірська; королиця звичайна, лаватера тюрингська, лещиця волотиста, ломоноси прямий та цілолистий, материнка, медунка вузьколиста, меліса лікарська, мигдаль степовий, миколайчики плоскі, наперстянка великоквітова, незабудка лісова, нечуйвітри (різні види), омани шорсткий та мечолистий, первоцвіт весняний, перстачі білий та прямий, півники сибірські, борові, угорські, піон тонколистий, рябчики руський, шахматний та малий, рястка зонтична, скабіоза блідожовта, скорзонера пурпурова, смілка звичайна, сокирки східні та польові, сон трави чорніюча та широколиста, стокротки, чебрець маршалів, чорнушка польова, шавлії поникла, дібровна, лучна (більше 82 видів).

Із видів чужинного походження, здатних до самопідтримки популяцій в умовах ґрунтово-кліматичних умов парку, можна використати: ірис (різні види і сорти), астильба, вербозілля крапчасте, гайлардія гарна, геліопсис шорсткий, гости (різні види), живокіст шорсткий, ехінацея пурпурова, кореопсис, лаванда, лілійники (різні сорти), люпин багатолистий, мак східний, маруна дівоча, наперстянки шерстиста та пурпурова, нарциси, орлики звичайні, роговик бібірштейна, рожа рожева (т.з. мальва), гісоп колосистий, лілійники (різні сорти), фацелія, цибулі, шавлія мускатна, юка нитчаста, ясенець білий (близько 27 видів).

Перелічені заходи дозволять проводити по території нижнього парку повноцінні еколого-історичні пізнавальні екскурсії для різних категорій відвідувачів Заповідника протягом вегетаційного сезону.

Окремо слід зазначити, що вже було кілька спроб підсівання і висаджування на території парку деяких червонокнижних видів, зокрема, ковили дніпровської (*Stipa borysthena*). Кілька куртинок цього виду на деякий час стали справжньою прикрасою парку. Але, в кінцевому результаті, цей експеримент закінчився невдало, оскільки рослини були повністю знищені відвідувачами, які масово зривали ковили для букетів. Тому висівання і висаджування в парку естетично привабливих, екзотичних і, особливо, червонокнижних видів трав'янистих рослин мусить супроводжуватись організацією нагляду і охорони.

2. Повне припинення або нерегулярне проведення газонокосіння призведе до поступової деградації різноманіття існуючих рослинних угруповань, а нижній парк перетвориться у чагарі із домінуванням тополі чорної і клена ясенелистого (в окремих місцях – айланта високого і оцтового дерева). Трав'яний покрив формуватиме переважно амброзія і окремі види осок. Така сукцесія хоч і матиме більш природний характер, але спровокує поступову втрату значної частини біорізноманіття і матиме далеко не естетичний вигляд.

Висновки

1. Сучасна флора і рослинність нижнього парку майже півстоліття формувалась як природним шляхом під сильним антропогенним впливом, так і штучними насадженнями різних років. Чужорідні елементи нині становлять майже 42 % від загальної кількості дерево-чагарникових видів.

2. Необхідним є проведення спеціальних флористичних та геоботанічних досліджень із залученням геоботаніків і систематиків з метою здійснення первинної інвентаризації рослин парку (із картуванням насаджень включно).

3. Управління екосистемою парку повинно передбачати науково обґрунтовану кореляцію сукцесійних процесів у напрямку збільшення біорізноманіття і підвищення естетичної та пізнавальної привабливості парку.

4. Парк потребує регулярного моніторингу за станом популяцій деяких агресивних видів і, в разі потреби, здійснювати їх регулярне видалення з території парку. Передусім, це стосується самосіву клена американського (ясенелистого), айланта високого, оцтового дерева, молоді порослі тополі чорної і амброзії полинолистий.

5. Пірамідальні тополі уздовж підніжжя гори перебувають в субсенільному стані, є травмонебезпечними для відвідувачів і потребують негайного видалення.

Автор висловлює щиру вдячність кандидату біологічних наук. старшому науковому співробітнику Шевчику Василю Леоновичу за надані наукові консультації.

Список використаних джерел та літератури

1. Кириков С.В. Человек и природа восточноевропейской лесостепи в X – начале XIX в. Москва: Изд-во «Наука», 1979. 184 с.
2. Чорний М. Г., Чорна Л. О. Канівський природний заповідник: передумови створення, ретроспективний аналіз діяльності, сучасний стан та перспективи розвитку: монографія. Київ: вид-во «ВПЦ» Київський університет», 2013. 384 с.
3. Чорний Микола. Сучасний стан та особливості формування верхнього парку Шевченківського національного заповідника в межах екскурсійних маршрутів. *Тарасова Гора: люди і події*: матеріали Всеукраїнської наукової конференції до 160-річчя повернення Тараса Шевченка в Україну. Канів, 21 травня 2021р. / Упорядник: Л. О. Чорна. Київ: «Панмедія», 2021. С. 215–225.
4. Чорний М. Г., Чорна Л. О. Дуб як символ у житті українців та у вшануванні Тараса Шевченка. *Тарасова Гора: люди і події*: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції до 185-річчя отримання волі Тарасом Шевченком. Канів, 24 травня 2023 р. / Упорядник: Л. О. Чорна, Київ: «Панмедія», 2023. С.286–298.

Chorny Mykola. THE SPECIALITIES OF THE FORMATION OF THE LOWER PARK OF THE SHEVCHENKO NATIONAL RESERVE AND POSSIBILITIES OF ITS USING IN THE EXCURSION ACTIVITY

The evaluation of the state of the lower park of Shevchenko national reserve is made, the composition of kinds of tree is analyzed, life state of tree of every kind, the analysis of influence of economic and excursion activity on the state of the park is made, the list of recommendations as for the supporting it in ecologically strong and attractive for excursions state is given

Key words: Shevchenko national reserve, lower park, greenery, excursion activity

АВТОРИ

1. **Авраменко Валентина Петрівна** – завідувач сектором «Історія Шевченкової могили» відділу наукових досліджень Шевченківського національного заповідника (м. Канів, Черкаська обл.)

2. **Басиста Ніна Михайлівна** – старший науковий співробітник науково-дослідного відділу історико-краєзнавчих досліджень Шевченківського національного заповідника (м. Канів, Черкаська обл.)

3. **Беценко Тетяна Петрівна** – доктор філологічних наук, професор; професор кафедри української мови і літератури Сумського державного педагогічного університету ім. А. С. Макаренка (м. Суми)

4. **Бонь Олександр Іванович** – кандидат історичних наук, доцент; доцент кафедри історії України Київського столичного університету імені Бориса Грінченка (м. Київ)

5. **Гогуля Марина Петрівна** – кандидат філологічних наук, науковий співробітник Інституту літератури ім. Т.Г. Шевченка Національної академії наук України (м. Богуслав, Київська обл.)

6. **Гусейнова Юлія Василівна** – провідний зберігач фондів Шевченківського національного заповідника (м. Канів, Черкаська обл.)

7. **Давиденко Галина Іванівна** – завідувач сектору освітньої роботи Корсунь-Шевченківського державного історико-культурного заповідника (м. Корсунь-Шевченківський, Черкаська обл.)

8. **Дзима Віта Василівна** – завідувач науково-дослідного відділу охорони пам'яток історії, культури та природи Шевченківського національного заповідника (м. Канів, Черкаська обл.)

9. **Зелененька Ірина Алімівна** – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української літератури Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського (м. Вінниця)

10. **Ісаєва Ольга Миколаївна** – старший науковий співробітник відділу історико-краєзнавчих досліджень Шевченківського національного заповідника (м. Канів, Черкаська обл.)

11. **Клименко Тетяна Анатоліївна** – кандидат історичних наук, доцент, директор Державного архіву Черкаської області (м. Черкаси)

12. **Клочко Людмила Іванівна** – старший науковий співробітник відділу науково-дослідної роботи Національного історико-культурного заповідника «Качанівка» (с. Качанівка, Чернігівська обл.)

13. **Коваленко Валентина Михайлівна** – кандидат педагогічних наук, в.о. директора Шевченківського національного заповідника, член Національної спілки письменників України (м. Канів, Черкаська обл.)

14. **Коломацька Наталія Вікторівна** – молодший науковий співробітник Моринського музейного комплексу Національного заповідника «Батьківщина Тараса Шевченка» (с. Моринці, Черкаська обл.)

15. **Коханчук Віталій Миколайович** – завідувач науково-дослідним відділом історико-краєзнавчих досліджень Шевченківського національного заповідника (м. Канів, Черкаська обл.)

16. **Кравченко Катерина Василівна** – старший науковий співробітник відділу науково-дослідної роботи Національного історико-культурного заповідника «Качанівка» (с. Качанівка, Чернігівська обл.)

17. **Крупач Оксана Володимирівна** – екскурсовод Національного заповідника «Батьківщина Тараса Шевченка» (с. Шевченкове, Черкаська обл.)

18. **Мацьків Лана (Світлана Ігорівна Мацьків)** – магістр гуманітарних наук, член управи Музею Шевченка в Канаді, член спілки журналістів України, мисткиня (м. Торонто, Канада)

19. **Метик Людмила Іванівна** – заступник з наукової роботи генерального директора Національного заповідника «Батьківщина Тараса Шевченка» (с. Шевченкове, Черкаська обл.)

20. **Метка Людмила Олексіївна** – кандидат історичних наук, завідувач науково-дослідного сектору етнографічної (антропологічної) керамології Науково-дослідного Інституту керамології Національного музею-заповідника українського гончарства (смт. Опішня, Полтавська обл.)

21. **Миколенко Лариса Володимирівна** – старший науковий співробітник науково-дослідного відділу охорони пам'яток історії, культури та природи Шевченківського національного заповідника (м. Канів, Черкаська обл.)

22. **Мітіна Тетяна Михайлівна** – старший науковий співробітник сектору «Історія Шевченкової могили» відділу наукових досліджень Шевченківського національного заповідника (м. Канів, Черкаська обл.)

23. **Мушта Олександр Анатолійович** – завідувач меморіальним музеєм Зелений будиночок Кам'янського державного історико-культурного заповідника (м. Кам'янка, Черкаська обл.)

24. **Небилиця Наталія Андріївна** – завідувач відділу музеїв Національного заповідника «Батьківщина Тараса Шевченка» (с. Шевченкове, Черкаська обл.)

25. Немченко Іван Васильович – кандидат філологічних наук, доцент; доцент кафедри української й слов'янської філології та журналістики Херсонського державного університету (м. Херсон)

26. Нестеренко Валентина Іванівна – краєзнавець, член Національної спілки краєзнавців України (м. Черкаси)

27. Овсієнко Лідія Григорівна – заступник директора з наукової роботи Корсунь-Шевченківського державного історико-культурного заповідника (м. Корсунь-Шевченківський, Черкаська обл.)

28. Осипенко Таміла Володимирівна – головний зберігач фондів Шевченківського національного заповідника (м. Канів, Черкаська обл.)

29. Павлик Наталія Миколаївна – старший науковий співробітник Музею «Заповіту» Т. Г. Шевченка Національного історико-етнографічного заповідника «Переяслав» (м. Переяслав, Київська обл.)

30. Паламарчук Ірина Якимівна – старший науковий співробітник сектору «Історія Шевченкової могили» відділу наукових досліджень Шевченківського національного заповідника (м. Канів, Черкаська обл.)

31. Погорєлова Людмила Леонідівна – директор Музею Тараса Шевченка (м. Торонто, Канада)

32. Степенькіна Парасковія Яківна – кандидат історичних наук, директор Корсунь-Шевченківського державного історико-культурного заповідника (м. Корсунь-Шевченківський, Черкаська обл.)

33. Хаврусь Андрій Сергійович – завідувач Літературно-меморіальним музеєм І. С. Нечуя-Левицького Корсунь-Шевченківського державного історико-культурного заповідника (с. Стеблів, Черкаська обл.)

34. Чорна Людмила Олексіївна – кандидат історичних наук, завідувач відділу наукових досліджень Шевченківського національного заповідника (м. Канів, Черкаська обл.)

35. Чорний Микола Гаврилович – кандидат біологічних наук, старший науковий співробітник; провідний науковий співробітник науково-дослідного відділу охорони пам'яток історії, культури та природи Шевченківського національного заповідника (м. Канів, Черкаська обл.)

36. Чулкова Тетяна Миколаївна – старший науковий співробітник експозиційно-виставкового сектору відділу наукових досліджень Шевченківського національного заповідника (м. Канів, Черкаська обл.)

37. Шокун Владислав Володимирович – науковий співробітник науково-дослідного відділу історико-краєзнавчих досліджень Шевченківського національного заповідника (м. Канів, Черкаська обл.)

38. **Юрченко Ірина Костянтинівна** – провідний бібліотекар I категорії бібліотечно-інформаційного відділу Шевченківського національного заповідника (м. Канів, Черкаська обл.)

39. **Ярмош Тетяна Володимирівна** – старший науковий співробітник науково-дослідного відділу історико-краєзнавчих досліджень Шевченківського національного заповідника (м. Канів, Черкаська обл.)

Наукове видання

«ТАРАСОВА ГОРА: ЛЮДИ І ПОДІЇ»

Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції
з міжнародною участю
до 210 річниці від дня народження Тараса Шевченка
та 165-річчя його останнього приїзду в Україну
Канів. 28 травня 2024

Колектив авторів
Упорядник: Людмила Чорна
Макет і верстка: Іван Кugno

Тираж: 35 примірників
Підписано до друку 1. 11. 2024
Формат 60x84 ¹/₁₆
Умовн. друк. аркушів 17,5

Видавництво «Панмедія»
Свідоцтво про внесення до реєстру
суб'єктів видавничої справи
ДК №2303 від 04.10.2005.
Е-пошта: panmedia-2@ukr.net
www.panmedia.com.ua

Шевченківський національний заповідник
19003, м. Канів, вул. Шевченка, 102
(047 36) 323 65, 323 68
tarasovagora@ukr.net
www.shevchenko-museum.com
www.facebook.com/tarasovagora

